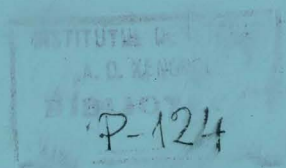

ANUARUL

INSTITUTULUI DE ISTORIE „A.D. XENOPOL“

XXXV

1998

IAȘI

EDITURA UNIVERSITĂȚII „AL. I. CUZA“

COLEGIUL ȘTIINȚIFIC

**IOAN CAPROȘU, VENIAMIN CIOBANU,
GHEORGHE I. FLORESCU, GHEORGHE ONÎȘORU,
academician GHEORGHE PLATON, DUMITRU ȘANDRU,
LEON ȘIMANSCHI, ION TODERAȘCU, DUMITRU VITCU
AL. ZUB, membru corespondent al Academiei Române (președinte)**

REDACTORI

**VASILE DOCEA (redactor șef)
FLOREA IONCIOAIA
ANDI EMANUEL MIHALACHE (secretar de redacție)
NELU ZUGRAVU**

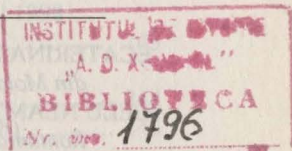
TEHNOREDACTARE COMPUTERIZATĂ

MIHAELA DANILUC

Anuarul Institutului de Istorie "A. D. Xenopol" apare o dată pe an și poate fi procurat de la sediul redacției.

ADRESA REDACȚIEI

**Institutul de Istorie "A. D. Xenopol", Str. Lascăr Catargi nr. 15, 6600–Iași
Telefon/ Fax: ++40/32/212614, e-mail: xeno@mail.dntis.ro**

SUMAR

I. ROMÂNII ÎN RELAȚIILE INTERNAȚIONALE

LEON ȘIMANSCHI, DUMITRU AGACHE, <i>Moldova între anii 1469 și 1473: program de guvernare și conjuncturi politice</i>	1
VENIAMIN CIOBANU, <i>Elite și diplomatie românească în secolul XVII</i>	19
IONEL CLAUDIU DUMITRESCU, <i>Activități informative românești în serviciul Porții Otomane (secolele XVI–XVII)</i>	37
VASILE DOCEA, <i>Relațiile economice româno-germane în prima jumătate a secolului XIX. Rute comerciale, proiecte și eșecuri</i>	61
DUMITRU VITCU, <i>Diplomatul american Charles J. Vopicka în România anilor 1913–1920</i>	83
LUCIAN LEUȘTEAN, <i>România, Ungaria și Conferința de pace de la Paris (ianuarie–martie 1919)</i>	103

II. DISCUȚII

ION TODERAȘCU, <i>Politică și limbaj. Note pe marginea unor expresii documentare</i>	125
N.A. URSU, <i>Traducerile arhidiaconului (apoi arhimandritului) Gherasim de la Mitropolia din Iași</i>	135

III. DOCUMENTE

PETRONEL ZAHARIUC, <i>O icoană pe pergament din veacul al XVII-lea</i>	159
DUMITRU IVĂNESCU, <i>A. D. Xenopol în documentele arhivelor ieșene</i>	169

IV. RECENZII

INSTRUMENTE DE LUCRU

CONSTANTIN PREDĂ, <i>Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României, II, D-L (Nelu Zugravu)</i>	197
--	-----

DULCIU MORĂRESCU, <i>Personalități din alte țări despre România. Dicționar</i> (Gheorghe I. Florescu)	205
---	-----

ISTORIE MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ

ECATERINA NEGRUȚI, <i>Structura demografică a orașelor și târgurilor din Moldova, 1800-1859 (Contribuții)</i> (Louis Roman)	208
GELU NEAMȚU, <i>În America, pentru unirea Transilvaniei cu România</i> (Gheorghe I. Florescu)	212
ALEXANDRU NEMOIANU, <i>Cuvinte despre românii-americani</i> (Gheorghe I. Florescu)	215
ARHIVELE STATULUI DIN ROMÂNIA, <i>Minoritățile naționale din România. 1918-1925. Documente</i> ; ARHIVELE NAȚIONALE ALE ROMÂNIEI, <i>Minoritățile naționale din România. 1925-1991. Documente</i> (Gheorghe I. Florescu)	221
ELENA POSTICĂ, <i>Rezistența antisovietică în Basarabia 1944-1950</i> (Dorin Dobrințu)	224

ISTORIA CULTURII. ISTORIOGRAFIE

AL. ZUB, <i>Chemarea istoriei</i> (Gheorghe I. Florescu)	228
MARK A. NOLL, <i>Turning Points. Decisive Moments in the History of Christianity</i> (Dorin Dobrințu)	232

V. NOTE BIBLIOGRAFICE

ISTORIE ANTICĂ ȘI MEDIEVALĂ

DAN GH. TEODOR, <i>Meșteșugurile la nordul Dunării de Jos în secolele IV-XI d.Hr.</i> (Nelu Zugrăv)	237
CONSTANȚA ȘTIRBU, ANA MARIA VELTER, <i>Tezaurul de la Pietrele</i> (Ionel-Claudiu Dumitrescu)	237

ISTORIE MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ

HANS-CHRISTIAN MANER, <i>Parlamentarismul în România (1930-1940). Democratie în autoritarism. Umfeld</i> (Vasile Docea)	238
---	-----

ISTORIE LOCALĂ

ANCU DAMIAN, EMIL PĂUNESCU, <i>Șantierul naval Giurgiu. Cartea Centenarului. 1897-1997</i> (Ionel-Claudiu Dumitrescu)	239
---	-----

VI. REVISTA REVISTELOR

"Mediaevalia Transilvanica", 1-2/1997, 1/1998 (Dorin Dobrințu)	241
--	-----

VII. VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Viața științifică a Institutului de Istorie "A. D. Xenopol" în anul 1998 (Gh. Onișoru)	243
1848 im rumänischen Kulturraum: Geschichte und Mythos (Viena, 2–5 martie 1998) (Al. Zub)	244
Histoire et integration (Budapesta, 16–17 aprilie 1998) (Al. Zub)	245
Culture and politic of identity in modern Romania (București, 27-30 mai 1998) (Al. Zub)	246
Rolul culturii române în lumea contemporană (Brașov, 1-4 iunie 1998) (Al. Zub)	247
Revoluția de la 1848 în Țările Române (București, 12 iunie 1998) (Al. Zub)	248
Anul 1948: Instituționalizarea comunismului (Sighetu Marmației, 13-21 iunie 1998) (Al. Zub).....	248
Gh.I. Brătianu - Centenar (Iași, 22-27 iunie) (Al. Zub)	249
Sesiunea Internațională "Istoria parlamentului și a partidelor politice din Bucovina" (Mihai-Ștefan Ceaușu).....	250
Al 23-lea Congres al Academiei româno-americane de științe și arte, Rochester, New York, 6-9 august 1998) (Gheorghe I. Florescu)	252
Periplu academic (București, 30 aug.-1 sept. 1998; Budapesta, 2-10 sept. 1998; Heidelberg, 11-13 september 1998; Atena, 21-22 sept. 1998; Istanbul, 25-27 sept. 1998; Timișoara, 8-11 oct. 1998) (Al. Zub).....	256
Simpozionul internațional "Bucovina în timpul primului război mondial" (Mihai-Ștefan Ceaușu).....	259
Măsură și eleganță: profesorului Ion Toderașcu la 60 de ani (Gheorghe I. Florescu)	261
ABREVIERI.....	263

SOMMAIRE

I. LES ROUMAINS DANS LES RELATIONS INTERNATIONALES

LEON ȘIMANSCHI, DUMITRU AGACHE, <i>La Moldavie entre 1469 et 1473: programme politique et la conjoncture internationale</i>	1
VENIAMIN CIOBANU, <i>Elites et diplomatie roumaine au XVIIe siècle</i>	19
IONEL CLAUDIU DUMITRESCU, <i>Activités d'espionnage roumaines au service de la Turquie (XVIe-XVIIe siècle)</i>	37
VASILE DOCEA, <i>Les relations économiques roumaino-allemands dans la première moitié du XIXe siècle. Routes commerciales, des projets et des échecs</i>	61
DUMITRU VITCU, <i>Le diplomate américain Charles J. Vopicka dans la Roumanie des années 1913-1920</i>	83
LUCIAN LEUȘTEAN, <i>La Roumanie, L'Hongrie et la Conférence de paix de Paris (janvier-mars 1919)</i>	103

II. DISCUSSIONS

ION TODERAȘCU, <i>Politique et langage. Quelques observations sur certaines expressions documentaires</i>	125
N.A. URSU, <i>Les traductions de l'arhidiacre (l'archimandrite ensuite) Gherasim de la Archevêché de Iasi</i>	135

III. DOCUMENTS

PETRONEL ZAHARIUC, <i>Une icône sur parchemin de XVIIe siècle</i>	159
DUMITRU IVĂNESCU, <i>A. D. Xenopol aux archives de Iasi</i>	169
COMPTE-RENDUS	197
NOTES BIBLIOGRAPHIQUES	237

REVUES	241
LA VIE SCIENTIFIQUE	243
ABREVIATIONS	263

LEON ȘIMANSCHI, DUMITRU AGACHE

MOLDOVA ÎNTRE ANII 1469 ȘI 1473: PROGRAM DE GUVERNARE ȘI CONJUNCTURI POLITICE

Deceniul anterior (1460–1469), nu numai agitat, dar și hotărâtor, al domniei celui ce începea să devină cu adevărat "Mare", se încheiasă. Reîntregirea teritorială a țării fusese îndeplinită, la fel cum atenuarea opoziției boierești a fost urmată de o treptată restructurare a sfatului domnesc și de o consecventă extirpare a necredinței celor dovediți "hicleni". Fiul său, Alexandru, nu mai era contestat de boieri sau de clerici¹, după cum căsătoria sa cu Evdochia de Kiev – chiar dacă aceasta s-a săvârșit prea curând din viață – i-a sporit prestigiul dinastic. Printre numeroasele frământări ale perioadei se disting însă și câteva din direcțiile viitoare ale politicii domnești. Colaborarea cu biserica a devenit tot mai evidentă, ctitorirea mănăstirii Putna (căreia, nu întâmplător, i s-a încredințat și o copie a ceea ce însemna atunci "letopiseșul" țării²) fiind doar începutul unei politici de anvergură, pe care implicarea sa complexă în ajutoarea m-rii Zograf de la Sf. Munte o va confirma³.

În acest context de preocupări, animozitatea, ulterior ostilitatea moldo-ungară apar pur conjuncturale, alimentate fiind de raporturile politice interzonale. Desigur, adăpostul oferit de Matia Corvin lui Petru Aron și dorința revenirii Moldovei sub suzeranitate ungară⁴, ca și acțiunile întreprinse de Ștefan

* V. studiile noastre: *Înscăunarea lui Ștefan cel Mare: preliminarii și consecințe (1450–1460)*, în vol. *Romania and Western Civilization/ România și civilizația occidentală*, ed. by Kurt W. Treptow, Iași, 1997, p. 195–218, și *Un deceniu de ostilitate moldo-ungară, 1460–1469*, (în continuare, *Un deceniu de ostilitate*) în vol. *Studii istorice româno-ungare*, Iași, 1999, p. 27–52 (coordonator Lucian Nastasă).

¹ C. Cihodaru, *Pretendenți la tronul Moldovei între anii 1504–1538*, în AIIAI, XIV (1977), p. 103–105.

² L. Șimanschi, *Istoriografia româno-slavă din Moldova. II Lista domniilor din prima jumătate a secolului XV*, în AIIAI, XXII, 2 (1985), p. 576–578.

³ DRH, A, Moldova, vol. II, întocmit de Leon Șimanschi, Georgeta Ignat și Dumitru Agache, București, 1976, nr. 135, p. 191–194, și nr. 176, p. 261–262 (aici "popa ieromonah Varlaam", egumenul mănăstirii, este calificat "rugătorul nostru!"); v. și Virgil Cândea, *Mărturii românești peste hotare*, I, București, 1990, p. 541–546.

⁴ V. Matei Cazacu, *Du nouveau sur le rôle international de la Moldavie dans la seconde moitié du XV-e siècle*, în RER, XVI, 191, Athènes, p. 42. Documentul pus recent în circulație îl înfățișează pe Ștefan cel Mare, curând după atacul nereușit, din 22 iunie, împotriva Chilie, apărâtă pe atunci de o garnizoană ungară, oferindu-și serviciile regelui Matia Corvin, din

cel Mare pentru recuperarea Chilieii sunt fapte indubitabile. Ele nu pot fi însă evaluate corect decât dacă se iau în considerație raporturile ungaro-polono-turce și, nu mai puțin, revolta antiotomană a lui Vlad Țepeș, urmată de înscăunarea, cu sprijin turcesc, a lui Radu cel Frumos. Numai reconsiderând astfel substanța istorică se va putea înțelege atât normalizarea ulterioară a relațiilor moldo-ungare, dezangajarea *de facto* a Moldovei de obediența poloneză, dar mai ales declanșarea războiului antiotoman.

După înfrângerea categorică suferită de Matei Corvin la Baia, în decembrie 1467 și decapitarea ulterioară a lui Petru Aron, vara anului 1469 a prilejuit o nouă *afirmare a capacității militare moldovenești* prin victoria reputată asupra hoardelor tătărești ale lui Mamak. Invazia se înscria, desigur, în seria acțiunilor întreprinse de marele han Ahmed, ținând spre restabilirea prestigiului Hoardei de Aur în răsăritul Europei și a dominației sale politice. Motivul imediat îl va fi constituit însă încercarea lui Mengli Gîhiray de a reînvia alianța tatălui său cu Polonia, unde a trimis o solie la începutul anului 1469⁵, și cu Moldova, ai cărei ambasadori se aflau, la rândul lor, la Caffa, în luna iulie a aceluiași an⁶. Prezența, tot atunci, a unor forțe navale turcești în porturile crimeene, înainte de declanșarea invaziei tătărești, provocată, se pare, chiar de fratele lui Mamak, aflat în conflict cu cafezii, Eminek Mârza, sugerează, totodată, și un posibil amestec, în evenimentele care au urmat, al Porții otomane, nemulțumită de protecția și sprijinul pe care colonia genoveză le avea din partea Poloniei și Moldovei. În acest context, nu este exclus, desigur, așa cum s-a presupus⁷, nici un posibil demers, prin intermediul turcilor, al lui Radu cel Frumos, interesat în diminuarea puterii militare și a pozițiilor politice dobândite în zonă de Ștefan cel Mare.

Conducătorul hoardelor tătărești a făcut însă greșeala de a-și împărți considerabila forță militară în trei corpuri distincte, care au atacat concomitent Lituania, Podolia și Moldova, ultimul fiind pus sub comanda fiului său. Deși a trebuit să facă față, cu puțin timp înainte, incursiunii lui Petru al III-lea Aron, domnul Moldovei a reușit să se deplaseze cu rapiditate spre limanul Nistrului, ajungându-i pe năvălitori, în retragerea acestora, la Lipnic și pricinuindu-le, la 20 august 1469, o înfrângere zdrobitoare. Însuși fiul lui Mamak a căzut

motive rămase, deocamdată, în obscuritate. Oferta însă, aparent certă, impune restructurări esențiale ale raporturilor moldo-ungare ulterioare. Astfel, chemarea lui Petru Aron la Buda (Hurmuzaki, II, I, nr. V, p. 4), privită îndeobște ca o manifestare a bunăvoinței regale față de pretenția acestuia, poate fi interpretată, acum, ca o măsură destinată menajării susceptibilității domnului de la Suceava, la fel cum sugerau, dealtminteri, și dispozițiile Coroanei din aceeași perioadă în favoarea libertății de negoț a brașovenilor în Moldova.

⁵ B.D. Grekov, A.I. Iakubovski, *Hoarda de aur și decăderea ei*, trad. rom., București, 1953, p. 393; K.V. Bazilevici, *Politica externă a statului centralizat rus în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, trad. rom., București, 1955, p. 56–57 și 90–93; Al. Gonța, *România și Hoarda de Aur. 1241–1502*, München, 1983, p. 179–180.

⁶ N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, vol. III, București, 1901, p. 46.

⁷ C. Cihodaru, *Observații pe marginea izvoarelor privind unele evenimente din istoria Moldovei între anii 1467–1474*, în SCSI, VIII (1957), fasc. 1, p. 10.

prizonier, fiindu-i aplicată apoi pedeapsa capitală, în fața celor o sută de soli trimiși de tatăl său să-i ceară eliberarea⁸. Departate de a-i șubrezi guvernarea, atacul tătarilor din Hoarda cea Mare i-a oferit, așadar, domnului Moldovei un prilej nimerit de a-și spori prestigiul și autoritatea. Devenise evident că hotarele țării nu pot fi trecute, decât cu riscul înfrângerii, de oștile oricărui agresor, iar forțele pe care se sprijinea domnia îi asigura acesteia o deplină stabilitate.

Pentru a asigura o mai mare securitate hotarelor estice ale țării, frustrate, până atunci, de fortificații defensive, Ștefan cel Mare a construit, în perioada următoare, cetatea Orhei, al cărei prim pârcălab, Gangur, este menționat în 1470 aprilie 1⁹. Sfințirea mănăstirii Putna, destinată a fi viitoarea necropolă a familiei domnești, la 3 septembrie 1469, săvârșită în prezența a 64 de arhieri¹⁰, reprezentând, desigur, lăcașuri de cult și eparhii din întreg răsăritul ortodox, adăuga nimbului pe care începuse deja să-l poarte Ștefan cel Mare și consacrarea religioasă absolut necesară, în mentalitatea epocii, unei opere de conducere temeinice și durabile.

Dar, în ciuda acestor succese, reorientarea politică a domnului Moldovei nu beneficia încă de acea *conjunctură a relațiilor internaționale* care să transforme necesitatea în posibilitate. Războiul ungaro-boem se prelungea¹¹ și, odată cu el, se menținea și absența lui Matia Corvin de pe teatrul confruntărilor politico-militare cu Imperiul otoman. Animizitățile ungaro-moldave cultivate până acum de către Petru al III-lea Aron continuau, la rândul lor, așa cum rezultă din imputările adresate de Radu cel Frumos brașovenilor, la 11 octombrie 1470: "Domnul nostru Rege, Luminăția Sa, nu are nicidecum pace cu moldovenii și cu Ștefan Voievod". Din aceeași scrisoare rezultă însă că eforturile domnului Moldovei de normalizare a raporturilor sale cu transilvănenii avuseseră totuși, cel puțin printre brașoveni, efectul dorit, oamenii săi, calificați de către Radu cel Frumos "iscoade și răufăcători", bucurându-se "de cinstire" și putând cumpăra nu numai mărfuri obișnuite, ci și "arme"¹². De asemenea, "jurământul de ascultare și credință" față de principele Cazimir, fiul regelui polon, pe care secuii îl vor depune, în anul următor, "în mâinile

⁸ *Cronicile slavo-române din sec. XI–XVI publicate de Ion Bogdan* (în continuare *Cronicile slavo-române*), ed. P.P. Panaitescu, București, 1959, p. 30 (text confuz), 50, 62 și 179; Jan Dlugosz, *Historiae Polonicae...*, Lipsca, 1712, tom II, libr. XIII, col. 450; N. Orghidan, *Ce spun cronicarii străini despre Ștefan cel Mare*, Craiova, 1915, p. 13.

⁹ DRH, A., II, nr. 163, p. 241–243.

¹⁰ *Cronicile slavo-române*, p. 50 și 62; v. și Claudiu Paradais, *Comori ale spiritualității românești la Putna*, Iași, 1988, p. 29–30.

¹¹ J. Teleki, *Hunyadiak kora Magyarorezagon*, vol. XI, Pesta, 1855, p. 434–445; v. și Vilmos Fráknói, *A Hunyadiak és a Jagellók Kora (1440–1520)*, vol. IV din *A magyar nemzet története*, Budapesta, 1896, p. 223 și urm.; Eduard Sayous, *Histoire générale des Hongrois*, Budapesta-Paris, 1900, p. 248–249; v. și I. Lupaș, "Chronicon Dubnicense" despre Ștefan cel Mare, în AIINC, V, 1929–1930, p. 345.

¹² *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* (în continuare, *Urkundenbuch*), vol. VI (1458–1473), herausgegeben von Gustav Gündisch, unter Mitarbeit von Herta Gündisch, Gernot Nussbächer und Konrad G. Gündisch, București, 1981, nr. 3822, p. 466–467.

măritului Ștefan, voievod al Moldovei", denotă și ameliorarea survenită, după lupta de la Orbic, în relațiile domnului de la Suceava cu reprezentanții scaunelor secuiești¹³.

Cursul ascendent al raporturilor moldavo-transilvănene întâmpina însă serioase dificultăți din partea lui Radu cel Frumos, care ajunsese, prin epistola deja menționată, să le ceară brașovenilor întreruperea legăturilor amicale cu Ștefan cel Mare și să-i amenințe, totodată, că "am hotărât să-l trimitem pe cel mai bun om al nostru ... la Majestatea Sa Regele", pentru "a face plângere împotriva voastră pentru cele ce sînt scrise aici". Evident, domnul Țării Românești acționa în acest mod întemeindu-se pe cauzele actului de supunere față de Matia Corvin – act la care se referă în mai multe rânduri și care data probabil din perioada de început a războiului ungaro-boem, când, pentru a-și asigura liniștea la celelalte hotare, regele ungar nu numai că a încheiat armistițiul cu turcii¹⁴, ci a obținut, poate chiar cu consimțământul acestora, și colaborarea lui Radu cel Frumos împotriva lui Ștefan cel Mare. Oricum, la 4 februarie, 1469, trimițând un sol la voievodul Transilvaniei, Radu cel Frumos îi asigura pe sibieni că va păstra credința lui Matia Corvin, dând astfel a înțelege că demersul regelui fusese deja făcut, după cum, la 6 martie 1470, el comunica atât brașovenilor, cât și sibienilor perfectarea "înțelegerii"¹⁵, care nu se va fi limitat, desigur, numai la clauze comerciale. În acest context, apare cu atât mai probabilă încurajarea pe care Petru al III-lea Aron a putut s-o primească din partea domnului Țării Românești, ca și motivația riposteii moldovene.

Într-adevăr, în luna februarie a anului 1470, oastea moldovenească a supus întreaga zonă răsăriteană a Țării Românești, și în special regiunea Ialomiței, unui raid pustiitor, arzând Brăila¹⁶ și Târgul Floci – principalele centre urbane muntene care întrețineau comerțul de tranzit dunărean. Tocmai de aceea, având în vedere pluralitatea determinărilor și obiectivelor pe care o acuză, din ce în ce mai mult, acțiunile lui Ștefan cel Mare, este de presupus că atacarea lui Radu cel Frumos pentru atitudinea lui de până acum comportă, în subsidiar, o finalitate economică: dezorganizarea activității comerciale a celor două orașe în favoarea Chilie și, implicit, atragerea negoțului de tranzit brașovean prin sudul

¹³ Aleksander Jablonowski, *Sprawij woloskie za Jagiellonów*, în "Zródła dziejowe", Varșovia, 1881, f. X, p. 30–31; Jan Długosz, *op.cit.*, t. II, libr. XIII, col. 496 ("țara acestora a fost sustrasă de Ștefan de la regele Ungariei și adusă sub stăpânirea sa"); v. și I. Ursu, *Ștefan cel Mare și turcii*, București, 1914, p. 42; Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. IV, Cluj-Napoca, 1989, p. 470.

¹⁴ Șerban Papacostea, *Un épisode de la rivalité polono-hongroise au XVe siècle: la campagne de Mathias Corvin en Moldavie (1467) à la lumière d'une source inédite*, în RRH, tom VIII, nr. 6, p. 976–978.

¹⁵ *Urkundenbuch*, VI, nr. 3676–3677, p. 374 și nr. 3790–3791, p. 448–449; v. și Al.V. Boldur, *Ștefan cel Mare*, Madrid, 1970, p. 200–201.

¹⁶ *Cronicile slavo-române*, p. 30, 50, 62 și 178; v. și M. Costăchescu, *Arderea Târgului de Floci și a Ialomiței în 1470. Un fapt necunoscut din luptele lui Ștefan cel Mare cu Muntenia*, Iași, 1935, p. 1–20; v. și DRH, A, II, nr. 191, p. 285–286.

Moldovei, precum și o finalitate politică: "controlul Dunării de Jos"¹⁷. În plus, se poate presupune că, intuind deja viitoarea preocupare a lui Matia Corvin pentru asigurarea securității granițelor de sud ale regatului, neglijate în timpul războiului cu George Podiebrad (Jiříz Poděbrady), precum și inevitabila conlucrarea a lui Radu cel Frumos cu turcii, semnalată încă din martie 1469¹⁸, Ștefan cel Mare își pregătea și baza viitorului dialog cu învinsul de la Baia.

Procedând în acest fel, domnul Moldovei putea, totodată, evita *insistența regelui polon de a depune personal jurământul de fidelitate*, refuzurile sale din 1468 și 1469 fiind urmate, într-adevăr, de cel din luna august 1470, iar motivul invocat fiind tocmai starea de război cu domnul Țării Românești¹⁹. Deși noul act omagial nu s-a păstrat, clauza înștiințării regelui cu șapte luni înainte, precum și cea a intervenției acestuia pentru a aplană "prin pace sau prin armistițiu" conflictul moldo-muntean – transmise de Jan Długosz²⁰, alături de noul salvconduct eliberat logofătului Mișu la 10 august²¹, într-o formă aproape imperativă, indică o sensibilă mutație survenită în raporturile bilaterale. Poate tocmai de aceea, regele polon "se grăbea" să-i pretindă domnului Moldovei – "în orice chip omagiul, spunând că dacă va face altfel îl va socoti nu drept supus, ci drept dușman". De fapt, libertatea de acțiune pe care și-o afirmase Ștefan cel Mare față de suzeran, îl determina pe acesta să considere că vasalul său "nu este credincios nici unuia: nici ungurului, nici turcului și nici lui"²².

Aprecierea regelui polon nu era, firește, departe de realitate. Cel ce se afla de aproape cincisprezece ani pe tronul bogdanizilor putea face un bilanț al supunerii sale față de Cazimir al IV-lea și să constate că foloasele de netăgăduit ale primei perioade, când oblăduirea poloneză fusese necesară, atât pentru consolidarea deținerii tronului, cât și pentru reîntregirea teritorială a țării, nu numai că se epuizaseră, dar prezentau și pericolul transformării lor în elemente ale unei vasalități reale și efective. În special retrocedarea cetății Hotin, în condiții, este adevărat, necunoscute, dar care n-au putut face abstracție de regimul anterior al acesteia – al unei feude implicând vasalitatea²³ – greva probabil, asupra raporturilor existente, reținându-l pe Ștefan cel Mare de a consacra, prin

¹⁷ Pentru diferitele interpretări ale motivației incursiunii lui Ștefan cel Mare în estul Munteniei, v. N. Stoicescu, *Vlad Tepeș*, București, 1976, p. 140, n. 16; v. și C. Cihodaru, *op.cit.*, p. 20, pentru care atacul a constituit "numai un act de răzbunare și de intimidare"; Șerban Papacostea, *Politica externă a Moldovei în vremea lui Ștefan cel Mare: puncte de reper*, în Rdl, tom 28 (1975), nr. 1, p. 22.

¹⁸ *Urkundenbuch*, VI, nr. 3689, p. 382–383.

¹⁹ Veniamin Ciobanu, *Țările Române și Polonia. Secolele XIV–XVI*, București, 1985, p. 69–70.

²⁰ N. Orghidan, *op.cit.*, p. 15–16; I. Minca, *Informațiile românești ale cronicii lui Jan Długosz*, Iași, 1926, p. 51; v. și Nicolae Grigoraș, *Moldova lui Ștefan cel Mare*, Iași, 1980, p. 102.

²¹ DRH, A, II, nr. 169, p. 253–254. Este sugestiv că domnul i se adresează direct logofătului, promițându-i că "nu-ți vom mai pomeni de cele trecute", la fel cum îi declarase și în unul din salv-conductele precedente: "Toate acestea ... îți făgăduim să le ținem și să le îndeplinim ..." (*ibidem*, nr. 66, p. 98).

²² N. Orghidan, *op.cit.*, p. 14.

²³ Leon Șimanschi și Dumitru Agache, *Un deceniu de ostilitate*, p. 32–33.

închinarea personală, o legătură ale cărei temeiuri juridice în fond le contesta. Ca urmare, el nu se va prezenta nici în primăvara următoare la solemnitatea depunerii jurământului, invocând, la 13 iulie 1471, "atacurile foarte grele", "din toate părțile, și anume ale tătarilor, ale turcilor, ale celor muntenesti, ale secuilor, precum și ale ungarilor", care se succedaseră în perioada anterioară²⁴. Desigur, în motivația lui Ștefan cel Mare se resimte exagerarea, întrucât o altă incursiune ungaro-secuiască în Moldova decât cea efectuată în sprijinul lui Petru al III-lea Aron nu se mai produsese. Dimpotrivă, relațiile reciproce se îmbunătățiseră substanțial²⁵, un sol al lui Ștefan cel Mare către Matia Corvin putând fi trimis chiar în luna august a aceluiași an și fiind bine primit în Transilvania de către cămărașul salinelor regești, Albert²⁶.

Începutul anului 1471 însemnase totuși, pentru domnul Moldovei, un *moment extrem de dificil*, deoarece ostilitatea lui Radu cel Frumos și cea a tătarilor din Hoarda cea Mare ajunsese să se manifeste concomitent, în timp ce opoziția internă încerca, pentru ultima oară, să submineze autoritatea puterii centrale. Fără a-și deconspira intențiile, aceasta din urmă pare totuși să nu fi fost străină nici de contra-capcana întinsă de Petru al III-lea Aron domnului Moldovei la Orbic²⁷ și nici de întreținerea rivalității cu Radu cel Frumos. Perspectiva amestecului otoman în tranșarea acesteia, firește în favoarea domnului Țării Românești, îngrijora, mai ales, ca și sustragerea concomitentă de sub ascultarea jagiellonă.

Conștient de limitele fidelității unora dintre consilierii săi, domnul Moldovei a procedat în consecință: imediat după trădarea vornicului Crasnăș, la sfârșitul anului 1467, marii boieri Costea Danovici, Lazea Pitic și Șandru Tolocico de la Dorohoi, au fost înlăturați din sfat, ca și logofătul Dobrul, înlocuit cu Toma. Tot atunci, pârcălabul de Neamț, Ion Boureanu, a fost schimbat cu boierul Albul, iar Isaia, pârcălab de Chilia și cumnat al domnului, a fost avansat mare vornic al țării, locul său fiind ocupat de Bălco²⁸. În anii următori, aproape toți pârcălabii cetăților au fost schimbați din nou, numărul lor crescând prin apariția celui de Orhei, în 1470. la cifra de zece, iar locul lor în sfat ajungând să prevaleze asupra boierilor netitrați, reduși doar la cinci-șase persoane. Modificări au fost operate, de asemenea, și în rândul dregătorilor personali ai domnului, iar în locul sfetnicilor de care acesta s-a dispensat treptat au fost promovate elemente noi. În sfârșit, începând din 1470, actele de cancelarie invocă, alături de credința mitropolitului și a episcopului de Roman, și pe cea a

²⁴ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, București, 1913, nr. CXXXIXa, p. 311-313 (răspunsul regelui, la p. 314); v. și N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. IV, București, p. 169.

²⁵ La 20 martie 1471, Matia Corvin interzice astfel brașovenilor să împiedice deslășurarea liberă a comerțului cu Moldova (*Urkundenbuch*, VI, nr. 3860, p. 492).

²⁶ *Urkundenbuch*, VI, nr. 3882, p. 507.

²⁷ Leon Șimanschi și Dumitru Agache, *Un deceniu de ostilitate*, p. 40-41.

²⁸ DRH, A., II, Indice de nume, sub voci; v. și Aurelian Sacerdoțeanu, *Divanele lui Ștefan cel Mare*, în AUB, seria Științe sociale, Istorie, nr. 5 (1956), p. 166 și urm.; C. Cihodaru, *op.cit.*, p. 7; Manole Neagoe, *Ștefan cel Mare*, București, 1970, p. 64.

egumenilor din principalele mănăstiri ale țării: Neamț, Bistrița și Putna — urmărindu-se, desigur, prin aceasta, lărgirea caracterului reprezentativ al instituției cu care domnul colabora la conducerea statului feudal²⁹.

Dar, în ciuda tuturor acestor măsuri, aplicarea pedepsei capitale, ca mijloc de pedepsire a "hicleniei", nu a putut fi ocolită. La 16 ianuarie 1471, pe când se afla în Vaslui, domnul a fost nevoit să poruncească decapitarea cumnatului său, Isaia vornic, a ceașnicului Negrilă și a stolnicului Alexa³⁰. Nu este exclus, de asemenea, ca același motiv să fi determinat și îndepărtarea din sfatul domnesc a boierului Goian, pe care documentele de cancelarie nu-l mai menționează în anii următori. Calitatea celui dintâi implică, desigur, și gravitatea maximă a determinării, iar îngroșarea rândurilor boierilor pribegi din Polonia, a căror îndepărtare o cerea insistent domnul Moldovei regelui polon, la 13 iulie 1471, îi denotă amploarea. Plângerea adresată, cu același prilej, împotriva lui Stanislav de Izyazyce, care "se străduie să nimicească înțelegerea începută între noi, ruinând și pustiind hotarele țării mele ... și, nefiindu-i de ajuns acest lucru, îi mai și îndeamnă pe fruntașii țării mele să vină la el ..." ³¹, pare să sugereze, de altfel, că firele complotului treceau și prin reședința din Polonia a logofătului Mihail. Tocmai de aceea, este posibil ca, și de această dată, să fi fost avută în vedere înlocuirea domnului³², deoarece pretendența celui Alexandru care va fi adus de sultanul Mehmet, în 1476, nu va fi fost exprimată abia atunci³³. Dimpotrivă, dispariția lui Petru al III-lea Aron din competiția tronului a oferit, desigur, și celorlalți nepoți ai lui Alexandru cel Bun temeiul juridic de a emite pretenții la domnie, iar conflictul moldo-muntean se înfățișa, în perspectiva intervenției otomane, ca singura cale de materializare a acestora.

Reușind să depășească astfel dificultățile interne, Ștefan cel Mare va fi în măsură să tranșeze, în perioada următoare, *disputa cu Radu cel Frumos*, care, încă din octombrie 1470, se afla, poate chiar în mijlocul ostirii sale, la Buzău, în apropierea granițelor moldovene³⁴. Nu este exclus, de altfel, ca ridicarea cetății Crăciuna, pe care Ștefan cel Mare o amintea în scrisoarea sa din 13 iulie 1471 adresată regelui polon, să fi început din acel moment. Oricum, plecând din ta-

²⁹ Leon Șimanschi, *Politica internă a lui Ștefan cel Mare*, în RDI, tom 35 (1982), nr. 5–6, p. 591–592; v. și I. Ursu, *Ștefan cel Mare*, București, 1925, p. 400; Alex. V. Boldur, *op.cit.*, p. 32–34.

³⁰ *Croniclele slavo-române*, p. 17; N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 99 (conjurații ar fi avut și un pretendent: Roman Gârbovăț, atestat ulterior în Țara Românească).

³¹ A. Jablonowski, *op.cit.*, p. 28–29; I. Bogdan, *op.cit.*, II, nr. CXXXIX, p. 311–313.

³² Gheorghe Duzinchevici, *Contribuții la o mai bună cunoaștere a lui Ștefan cel Mare în cadrul legăturilor moldo-polone*, în RA, XLVI (1984), nr. 2, p. 160–161.

³³ Jan Dlugosz, *op.cit.*, II, lib. XIII, col. 544; v. și Const. Esarcu, *Ștefan cel Mare. Documente inedite din arhivele Veneției*, în "Columna lui Traian", 1876, p. 380 (spre deosebire de istoricul polon, pentru care Alexandru, *cuidam Valacho, qui se germanum asserebat Stephani*, Baldassar de Piscia relatează despre candidatura fiului fostului domn, Petru). Credem că poate fi vorba, într-adevăr, de acel Alexandru, fiul lui Ștefan, urmașul lui Alexandru cel Bun (v. Damian P. Bogdan, *Pomelnicul mănăstirii Bistrița*, București, 1941, p. 50/86).

³⁴ I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XV și XVI*, București, 1905, p. 328–329; Hurmuzaki, XV, I, p. 75.

băra de la Vaslui, curând după decapitarea trădătorilor, spre sudul țării, Ștefan cel Mare și-a atacat apoi adversarul prin surprindere, la Soci, în apropiere de graniță, pricinuindu-i, la 7 martie 1471, o înfrângere zdrobitoare: "Și toate steagurile aceluia au fost luate, și schiptrul cel mare al lui Radul voievod a fost luat"³⁵.

Cu toate acestea, domnul Moldovei nu a încercat să exploateze imediat roadele victoriei, urmărindu-și și înlocuindu-și, eventual, adversarul cu un domn fidel intereselor sale. Producerea simultană a unei noi incursiuni tătărești în Moldova, afectând în special regiunile nordice ale acesteia până la târgul Siret, despre care comunicau consulul și massarii din Caffa, la 16 mai 1471, oferă, desigur, explicația imediată³⁶. Oștile moldovene au fost nevoite să se retragă de pe frontul sudic și să încerce să-l ajungă din urmă pe Eminek Mârza, fratele lui Mamak, care, după ce a prădat și în Podolia, a luat drumul Crimeii. Expediția s-a încheiat cu un deplin succes însuși conducătorul hoardelor tătărești fiind prins și închis la Cetatea Albă, iar o mare parte din pradă, redobândită³⁷. Nu este mai puțin adevărat însă că limitele obiectivelor de politică externă pe care și le putea propune în acel moment Ștefan cel Mare, nu i-ar fi îngăduit totuși să continue ofensiva munteană, deoarece prezența unei forțe militare turcești la nord de Dunăre, semnalate încă din mai 1470 și ianuarie 1471³⁸, putea provoca un conflict nedorit cu Poarta și, implicit, o dezangajare a regelui polon de la obligațiile sale de suzeran.

De altfel, încă din vara anului 1470, Cazimir al IV-lea trimisese soli la Radu cel Frumos pentru a mijloci pacea, "temându-se ca nu cumva Basarab să năvălească fără veste, cu ajutor turcesc asupra lui" Ștefan cel Mare³⁹. Probabil însă că împuterniciții săi nu au reușit atunci să obțină decât amânarea confruntării militare, regele polon fiind rugat din nou de domnul Moldovei, în iulie 1471, să intervină pentru aplanarea diferendului. Iar aceasta devenise cu atât mai imperativă, cu cât, după bătălia de la Soci, Radu cel Frumos a terminat de construit cetatea Crăciuna, amenințând astfel securitatea regiunilor sudice ale Moldovei și putând servi în viitor chiar ca bază de operațiuni pentru detașamentele turcești⁴⁰. Sesizând gravitatea pericolului, domnul Moldovei a reușit însă în scurt timp să anihileze, în mare măsură, eficacitatea proiectului lui Radu cel

³⁵ *Cronicile slavo-române*, p. 17, 30, 50, 63.

³⁶ Amedeo Vigna, *Codice diplomatico delle colonie tauro-liguri durante la signoria dell'ufficio di S. Giorgio (1454-1475, t. VII. Genova, 1883, p. 779 și 783. apud Virginia Vasiliu, Les Tatars et la Moldavie au temps d' Étienne le Grand, în RIISEE, VIII (1931), nr. 7-9, p. 189; v. și N. Iorga, Studii istorice asupra Chilie și Cetății Albe. București, 1899, p. 133.*

³⁷ Virginia Vasiliu, *op.cit.*, p. 189-190.

³⁸ Hurmuzaki, XV/1, nr. CXXXII, p. 76; *Urkundenbuch*, VI, nr. 3802, p. 456, nr. 3843, p. 479; N. Stoicescu, *op.cit.*, p. 141.

³⁹ Jan Dlugosz, *op.cit.*, col. 458; N. Orghidan, *op.cit.*, p. 14: Regele Cazimir "trimise soli care să încheie pacea dintre Ștefan și Radu".

⁴⁰ C. Cihodaru, *Cu privire la localizarea unor evenimente din istoria Moldovei: Hindău, Direptele, Crăciuna și Roșcani*, în AIIAI, XIX (1982), p. 625.

Frumos, ridicând "alte cetăți în fața aceleia" și făcând, "prin măiestrie și meșteșug, să curgă apa Siretului într-o altă albie, abătând-o de la cetatea sa"⁴¹, care a rămas astfel descoperită. Pe de altă parte, intervenția regelui polon a avut, se pare, de această dată, mai mult succes. Radu cel Frumos abținându-se în perioada care a urmat de la acțiuni de ostilitate fățișă, deși nemulțumirile reciproce au continuat să se acumuleze.

Se poate considera, așadar, că *inițiativele de politică externă ale lui Ștefan cel Mare* de după dispariția lui Petru al III-lea Aron au reflectat într-adevăr tendința de emancipare de sub incidența conjuncturii internaționale care-i limitase până atunci libertatea de mișcare. Renunțarea regelui polon de a-i mai pretinde omagiul personal, dublată de recunoașterea faptului că "suntem obligați la aceeași apărare și ajutor față de Luminăția Ta și de Țara Moldovei", constituie o probă incontestabilă a independenței *de facto* pe care și-o câștigase vasalul față de suzeran⁴². Evoluția raporturilor internaționale din zonă confirma, de altfel, intuiția politică a domnului Moldovei. După cucerirea insulei Eubeea (Negroponte), în iulie 1470, de la venețieni, apreciată, în epocă, drept "scutul și apărarea tuturor creștinilor", turcii au devenit stăpânii de necontestat ai Mării Egee, iar expansiunea lor maritimă ajungea să amenințe direct Italia⁴³, după cum fortificarea Strâmtorilor și desființarea ultimelor reminiscențe bizantine din Asia Mică (Sinope și Trapezunt) anunțaseră deja expansiunea otomană spre limanul nordic al Mării Negre și transformarea acesteia într-un "lac turcesc"⁴⁴. Demersurile Veneției, urmărind coalizarea tuturor disponibilităților peninsulei, în special pe cele ale Florenței, Milanului, Neapolelui și Romei, au fost întâmpinate, de aceea, cu mai multă bunăvoință, la 22 decembrie, reînnoindu-se Liga italică, iar începutul anului 1471, înregistrând aderarea lui Ferdinand, regele Neapolului, a Raguzei, a Rodosului, a Ciprului și a lui Carol Temerarul, ducele Burgundiei⁴⁵. Concomitent, Veneția a inițiat tratative directe cu Uzun Hasan, al cărui stat, *Akkoyunlu*, se transformase într-un adevărat imperiu și să ajungă – datorită ajutorului acordat lui Pâr-Ahmed și lui Kasim bey, moștenitorii Karamaniei, precum și a pretențiilor de stăpânire asupra Trapezuntului și Capadociei – într-un conflict ireconciliabil cu otomanii. Fiind el însuși interesat să coopereze cu rivalii din Europa ai lui Mehmed al II-lea, hanul turcoman s-a

⁴¹ I. Bogdan, *op.cit.*, nr. CXXXIXa, p. 311; M. Costăchescu, *op.cit.*, p. 15–16; v. și C. Cihodaru, *op.cit.*, p. 625.

⁴² I. Bogdan, *op.cit.*, vol. II, nr. CXXXIXb, p. 314; v. și Șerban Papacostea, *De la Colomeea la Codrul Cosminului (Poziția internațională a Moldovei la sfârșitul secolului al XV-lea)*, în "Romanoslavica", XVII, 1970, p. 532.

⁴³ Fr. Babinger, *Mahomed II Le Conquérant et son temps (1432–1481)*, Paris, 1954, p. 336–338; G.I. Brătianu, *La mer Noire*, Monachii, 1969, p. 321.

⁴⁴ Șerban Papacostea, *Caffa et la Moldavie face à l'expansion ottomane (1453–1484)*, în vol. *Genovezii în Marea Neagră în secolele XIII–XII'* (greșit, pentru XV), București, 1977, p. 132–134.

⁴⁵ Le Dr. Louis Pastor, *Histoire des Papes depuis la fin du Moyen Âge* (trad. din germ. de Furey Raynaud), III, Paris, 1924, p. 285–286; Fr. Babinger, *op.cit.*, p. 357. Inițiativa papală, în ciuda eforturilor cardinalilor trimiși la curțile europene, nu a dat însă nici un rezultat.

dovedit receptiv la propunerile ce i se avansaseră, trimițându-și două solii care să-i reprezinte interesele: una prin Mediterana, spre Italia, iar a doua prin Marea Neagră, spre Polonia – ambele semnalate la Veneția, în martie și aprilie 1471⁴⁶. Chiar dacă cea de a doua nu va fi trecut prin Moldova este posibil ca Ștefan cel Mare să fi luat totuși cunoștință despre rosturile ei, fie de la colaboratorii săi genovezi din Crimeia, fie de la cei care se aflau în anturajul regelui polon.

Pe de altă parte, moartea lui George (Jiří z) Podiebrad (Poděbrady), la 22 martie 1471, pune la capăt războiului ungaro-ceh, obligându-l pe Matia Corvin să renunțe la drepturile care decurgeau din alegerea sa parțială, de către reprezentanții orientării catolice, ca rege al Boemiei, deoarece dieta regatului a ales, în cele din urmă, la Praga, ca succesor al defunctului, pe fiul regelui polon, Vladislav, încoronat la 22 august 1471⁴⁷. Acțiunile turcilor deveniseră, la rândul lor, mai ales după ce aceștia au reușit să construiască, în același an, cetatea Șabaț, pe Sava, din ce în ce mai insistente și mai dăunătoare, una din ele atingând chiar Oradea, astfel încât apărarea graniței sudice se impunea, în perspectivă, ca principal obiectiv al politicii externe ungare, la fel cum, pentru Imperiu, Dieta de la Ratisbona hotărâ, tot atunci, contribuții excepționale destinate combaterii incursiunilor acângiilor din Carniolia⁴⁸. Și într-adevăr, în toamna anului 1471, Matia Corvin l-a numit pe Nicolae de Ujlak rege al Bosniei și ban al Sloveniei și Croației, dând astfel a se înțelege că este hotărât să reocupe capitala bosniacă Jajce⁴⁹. Din păcate, conjurația internă care se formase în Ungaria împotriva lui Matia din pricina ambițiilor sale personale – conjurație condusă de cel mai apropiat colaborator al său de până atunci, Ian Vitéz – a trecut la acțiune, alegându-l ca urmaș pe tronul lui Ladislau Postumul și chemându-l în țară pe Cazimir, un alt fiu al regelui polon⁵⁰. Reușind să concentreze în jurul său forțele rămase fidele, Matia Corvin a ieșit însă biruitor, în noiembrie 1471, împotriva oștilor cu care pătrunsese în Ungaria cel ce voia să-i uzurpe tronul, iar la începutul anului 1472, ca urmare a intervenției noului papă Sixt al IV-lea, pentru aplanarea conflictului și colaborarea celor două regate împotriva turcilor, a început tratativele de pace cu Cazimir al IV-lea, încheiate prin armistițiul de la 31 martie 1472. Recunoscându-i-se stăpânirea asupra Moraviei și Sileziei, regele maghiar căpăta, în sfârșit, răgazul necesar

⁴⁶ N. Iorga, *Veneția în Marea Neagră*, în vol. "Studii asupra evului mediu românesc", ed. Șerban Papacostea, București, 1984, p. 234–237; A. Decci, *op.cit.*, p. 127–130; M.A. Halevy, *Le rôle d'Isac Beg médecin et ambassadeur de Uzun Hasan en Moldavie et dans les pays voisins*, Madrid, 1956, p. 18.

⁴⁷ "Glasnik", II, XV, 1882, III, Milano, A. Archivio Governativa, 9, p. 94–95 (data încoronării este aici 26 august).

⁴⁸ N. Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle*, s. IV (1453–1476), București, 1915; v. și Fr. Babinger, *op.cit.*, p. 346.

⁴⁹ "Glasnik", II, XV, 1882, III, Milano, A. Archivio Governativo, 10, p. 95–96. Pregătirile începuseră încă din iunie (v. *Urkundenbuch*, VI, nr. 3879, p. 504–505, nr. 3896, p. 514).

⁵⁰ "Glasnik", III, Milano, II, Varia, nr. 9, p. 127; Jan Długosz, *op.cit.*, t. II, lib. XIII, col. 471; v. și Edouard Sayous, *op.cit.*, p. 250; Vasile Pârvan, *Relațiile lui Ștefan cel Mare cu Ungaria*, București, 1905, p. 49–50.

reconsiderării poziției Ungariei în sud-estul european, unde mutațiile politice se acumulaseră⁵¹.

Pentru domnul Moldovei, recente complicații politico-militare din Europa centrală se dovediseră a fi însă revelatoare. Șansa care i s-a oferit fiului lui Cazimir al IV-lea de a ocupa tronul Ungariei l-a determinat astfel pe regele polon să ceară imediat, ca *auxilium*, din partea lui Ștefan cel Mare, un corp de oaste numărând 1.000 de călăreți sub comanda lui Alexăndrel. Dar, participarea acestuia la campania plănuită ar fi relansat indiscutabil divergențele ungaro-moldave, a căror atenuare fusese urmărită cu atâta insistență de către Ștefan cel Mare în ultimii ani, anulând, în același timp, eforturile sale de a se emancipa de sub tutela jagellonă. Totodată, acceptarea solicitării lui Cazimir al IV-lea ar fi fost considerată ca un acord deplin al domnului Moldovei la proiectul regelui polon de a crea un bloc de state jagiellone în centrul și răsăritul Europei – proiect a cărui realizare ar fi pecetluit de fapt și statutul internațional al țării sale. Tocmai de aceea, Ștefan cel Mare nu a reținut din ofertele diplomației poloneze decât intermedierea actului de supunere a secuilor față de el, pentru a o folosi în propriul său interes, și a refuzat trimiterea fiului său pe câmpul de bătălie din Ungaria, invocând vârsta fragedă a acestuia⁵². Mai mult chiar, este de presupus că solul său la Matia Corvin, care se afla, în august 1471, la Gilău⁵³, să-l fi avertizat pe regele ungar asupra atitudinii pe care o va avea Moldova în desfășurarea viitoarei confruntări militare polono-ungare, aruncând astfel încă o punte de legătură între Suceava și Buda pentru inițierea unui dialog diplomatic.

Consecință firească a conduitei politice din ultima perioadă, anul 1472 îi va înfățișa, de aceea, domnului de la Suceava noi *posibilități pentru reevaluarea poziției Moldovei pe eșichierul raporturilor internaționale est-sud-est europene*, deschizând astfel un nou episod al impresionantei opere de guvernământ pe care a semnat-o – episodul confruntării moldo-otomane. Conștient, firește, de proporțiile războiului ce se prefigura la orizont, Ștefan cel Mare și-a pregătit cu minuție și rigoare întreg arsenalul mijloacelor de care putea dispune, așteptând, în același timp, momentul favorabil pentru a trece la acțiune. În această întreprindere, pe cât de nobilă, pe atât de temerară, este greu, de fapt, a găsi un început cronologic precis și de necontestat.

Încă din 1470, Ștefan cel Mare comunica astfel regelui polon că se așteaptă la un "război crâncen care nu va mai ține seama de pace sau de învoieli", desigur un război nu numai cu Radu cel Frumos, ci cu însuși Imperiul otoman⁵⁴. Era datorită de onoare a însăși alegerii de la Dreptate, care condamnase irevocabil politica de compromis a predecesorului. Toate marile acte de

⁵¹ Hurmuzaki, II, 2, nr. CLXXXVIII, p. 203–207; v. și Vilmos Fráknói, *op.cit.*, p. 242 și urm., 252 și urm.

⁵² Ioan Bogdan, *op.cit.*, II, nr. CXXXIXa, p. 311–313; v. și Vasile Pârvan, *op.cit.*, p. 50; Manole Neagoe, *Ștefan cel Mare*, București, 1970, p. 74.

⁵³ Hurmuzaki, XV, 1, nr. CXXXVIII, p. 77 (cu data de zi 7, deși în original este 8).

⁵⁴ N. Orghidan, *op.cit.*, p. 13 (trad. din Jan Długosz, *op.cit.*, ed. Lipsca, II, libr. XIII, col. 458).

politică externă care i-au urmat au fost într-o anumită măsură subordonate acestui imperativ, zestrea rațională a conducătorului decantând de fiecare dată, cu excepțională intuiție, imperativele și posibilitățile de moment și construind cu migală osatura viitoarelor înfăptuiri.

În 1472, Ștefan cel Mare ajunsese domnul unei țări care ființa în granițele sale natural-istorice determinate, adăpostind o populație de aproape 500.000 de locuitori, dispersată în peste 2.500 de sate și circa 25 de orașe, ultimele numărând între câteva sute și câteva mii de oameni, cu excepția Cetății Albe, care totaliza, poate exagerat, în 1484, 20.000 de persoane⁵⁵, și, probabil, a Chilie. Această populație putea pune la dispoziția domnului, în mod obișnuit o armată de aproximativ 12.000 de oșteni, aparținând categoriilor sociale privilegiate ale societății, iar în caz de pericol extrem, când se proceda la mobilizarea generală, pe baza recrutării de 1/10, o forță militară de peste 40.000 iar spre sfârșitul domniei, de 60.000 de oameni⁵⁶. Economia prosperă a țării, și, mai ales, intensul comerț de tranzit care se efectua prin cele două mari porturi, Chilia și Cetatea Albă, asigurau, în același timp, puterii centrale mijloace financiare substanțiale pentru a întreține și dezvolta sistemul de apărare a statului bazat pe lanțul cetăților de graniță: Hotin, Orhei, Cetatea Albă și Chilia, și pe triumphiul de fortificații central: Suceava, Roman și Neamț.

Atenția specială acordată de Ștefan cel Mare cetăților rezultă atât din dublarea funcției de pârcaș, cât și din mobilitatea acestora – o înlocuire parțială a celor ce aveau în grijă apărarea țării producându-se chiar în august 1471, la Cetatea Albă, Chilia și Neamț⁵⁷, desigur în perspectiva viitorului război antiotoman. În sfârșit, cu toate că prima atestare directă datează, din 1473⁵⁸, practica răsplătirii celor mai buni oșteni prin trecerea lor în categoria "vitejilor", pe care Vlad Țepeș o aplicase deja în războiul de apărare a Țării Românești, fusese preluată și extinsă, garantând astfel domnului nu numai posibilitatea refacerii nucleului de bază al oștirii moldovene, ci și pe aceea a extinderii lui, așa cum se va și întâmpla, de fapt, în perioada următoare, când el va atinge cifre variind între 18 și 24 de mii de oșteni.

Chiar de la începutul anului 1472, Ștefan cel Mare s-a decis să acorde astfel, din nou, un privilegiu de negoț brașovenilor, garantându-le practica liberă și în siguranță a afacerilor lor comerciale⁵⁹. Aceleași raporturi erau întreținute,

⁵⁵ Hurmuzaki, VIII, nr. XXXI, p. 28; v. și I. Ursu, *Ștefan cel Mare și turcii*, p. 115.

⁵⁶ Jan Diugosz, *op.cit.*, tom. II, lib. XIII, col. 526 (pentru cei 40.000 de moldoveni în lupta de la Vaslui; v. și I. Ursu, *Ștefan cel Mare*, p. 87, n. 1); *Călători străini despre țările române*, vol. I, îngrijit de Maria Holban, București, 1968, p. 149 (pentru cifra de 60.000 din raportul lui Matteo Muriano); v. și Gh. Diaconu, I. Focșeneanu, *Bazele puterii militare a lui Ștefan cel Mare*, în vol. *Studii cu privire la Ștefan cel Mare*, București, 1956, p. 119–120.

⁵⁷ Cf. doc. nr. 169, p. 254, și nr. 173, p. 256, din DRH, A, Moldova; v. și N. Grigoraș, *op.cit.*, p. 97.

⁵⁸ *Cronicle slavo-române*, p. 17, 31 (aici, pentru "viteji" se folosește termenul "cavaleri").

⁵⁹ Șt. Nicolaescu, *Documente slavo-române cu privire la relațiile Țării Românești și Moldovei cu Ardealul în sec. XI' și XI'*, București, 1905, nr. LII, p. 131–133 (răspunsul regelui Matia

totodată, și cu cel de al doilea mare centru economic sășesc din Transilvania, interesat în aprovizionarea pieței moldovene, orașul Bistrița și chiar cu Sibiul⁶⁰. Supunerea pe care secuii o acceptaseră față de domnia Sucevei devenise, la rândul ei, publică, domnul Țării Românești cerând, înainte de 31 mai 1472, brașovenilor știri "despre secuii din cele două scaune, Odorhei și Ciuc, la fel și despre alte scaune, dacă oamenii lor au dat zeciuiala dușmanului nostru", Ștefan voievod. Aceeași scrisoare, denotă, pe de altă parte, că domnul Moldovei îl contactase deja pe Basarab Laiotă cu privire la intențiile acestuia de a accepta protecția sa în dobândirea tronului de la Târgoviște, deoarece, după informațiile cerute "despre starea voievodului Ștefan, dușmanul nostru", urmează imediat cele "despre Laiotă, dacă ar voi să vină cu armată ca să pustiască țara noastră"⁶¹. Or, este evident că, în condițiile, aflate încă în vigoare, ale supunerii lui Radu cel Frumos față de Matia Corvin, o astfel de expediție, pornită de pe teritoriul Transilvaniei putea fi considerată de domnul Țării Românești ca posibilă numai în măsura în care beneficia de sprijinul lui Ștefan cel Mare. Se poate avansa totodată presupunerea că Matia Corvin începuse deja să se convingă despre atitudinea reală a lui Radu cel Frumos, acceptând ca oportună schimbarea de domnie propusă de Basarab Laiotă, pe care n-o susținea fâțiș doar dintr-o prudență diplomatică justificată: neîncrederea în atitudinea domnului Moldovei și temerea de a se angaja pe mai multe fronturi împotriva turcilor. Trecerea pretendentului muntean în Moldova este posibil să se fi petrecut, de aceea, chiar în a doua parte a anului 1472, determinându-l pe regele maghiar să ofere, în replică la salvconductul lui Ștefan cel Mare, privilegiul din 20 ianuarie 1473, asigurând negustorilor moldoveni libertatea comerțului în Transilvania⁶².

Concomitent cu clarificarea atitudinii sale față de regele ungar, domnul Moldovei s-a decis la *un angajament politic de perspectivă* față de ceea ce însemna, la acea dată, moștenirea bizantină și, implicit, uzurparea ei de către Mehmed al II-lea. Începând, poate chiar din perioada primelor solii ale lui Uzun Hasan în Europa, demersurile în vederea unei noi căsătorii – cu Maria de

Corvin privind libertatea de negoț al moldovenilor în Transilvania, din 20 ianuarie 1473, în *Hurmuzaki*, XV, 1, nr. CXXXVIII, p. 80; *Urkundenbuch*, VI, nr. 3940, p. 540; Gr. G. Tocilescu, *534 documente istorice slavo-române*, București, 1931, nr. 487, p. 507; v. și Al. Gonța, *Relațiile economice dintre Moldova și Transilvania în secolele XIII-XIV*, București, 1989, p. 61.

⁶⁰ *Urkundenbuch*, VI, nr. 3918, p. 527, nr. 3946, p. 544; Silviu Dragomir, *Documente nouă privitoare la relațiile Țării Românești cu Sibiul în secolii XV și XVI*, București, 1927, nr. 2, p. 11–12.

⁶¹ *Hurmuzaki*, XV, 1, nr. CXXXVII, p. 78–79; *Urkundenbuch*, VI, nr. 3914, p. 525; v. și Jan Dlugosz, *op.cit.*, tom. II, libr. XIII, col. 526 (despre participarea secuilor, cu 5.000 de oameni, la lupta de la Vaslui, "a căror țară a fost sustrasă de la regatul Ungariei și adusă în ascultarea sa", adică a lui Ștefan); v. și Vasile Pârvan, *op.cit.*, p. 50–51; I. Lupaș, *Realități istorice în voievodatul Transilvaniei*, București, 1938, p. 32.

⁶² V. mai sus, n. 59; Ștefan Pascu, *Relațiile economice dintre Moldova și Transilvania în timpul lui Ștefan cel Mare*, în vol. *Studii cu privire la Ștefan cel Mare*, București, 1956, p. 209–211.

Mangop, descendentă din familia imperială a Paleologilor, înrudită cu Ecaterina, fiica fostului împărat de Trapezunt, David Comnenul, și soția padișahului de la Tebriz –, Ștefan cel Mare va reuși să-și celebreze noua alianță dinastică la 14 septembrie 1472⁶³, recomandându-se astfel conștiinței europene ca unul din apărătorii postumi ai cauzei constantinopolitane. Nu era, desigur, cel dintâi act comportând o astfel de semnificație, ajutoarele date de domnul Moldovei mănăstirii Zograf de la Muntele Athos, în 1466 și 1471⁶⁴, sugerând deja atitudinea sa reală față de soarta populației și a credinței ortodoxe din Peninsula Balcanică, iar prezența steagului de luptă al țării, cu ilustrarea Sfântului Gheorghe omorând balaurul, în tezaurul lavrei, dăruit, nu întâmplător acesteia la 1500, reconfirma hotărârea sa, păstrată până la sfârșitul domniei, de a lupta împotriva turcilor⁶⁵.

Asumarea rolului de apărător al lumii creștine se reflectă, pe de altă parte, în preluarea titlului imperial de "țar" – titlu care îi este atribuit lui Ștefan cel Mare cu prilejul consemnării, de către cronica internă, a cutremurului din 29 august 1471, produs "în vremea când ședea țarul la masă", precum și în însemnarea evangheliarului dăruit mănăstirii Humor la 17 iunie 1473, dar comandat, desigur, în acest scop, de "Evlaviosul și de Hristos iubitorul țar" (s.ns.), Io Ștefan voievod, domn al Țării Moldovlahiei", încă din anul precedent⁶⁶. Evoluția stemei princiare între 1470 și 1477, de la crucea simplă figurată în dreapta scutului despicat, însoțită de opt fascii în jumătatea stângă, la dubla cruce apostolică și respectiv la două flori de crin, toate de aur, ca și crucea cu brațele lățite dominând semiluna – simbolizând, desigur, puterea otomană – comportă, la rândul ei, ipostaza heraldică a idealului cruciat⁶⁷. În sfârșit, menționarea episcopului de Rădăuți, Ioanichie, alături de mitropolitul Theoctist și de episcopul de Roman, Tarasie, în consiliul domnesc, începând din 1472⁶⁸, pare să sugereze tocmai consensul unanim și consacrarea religioasă acordată de ierarhii bisericii moldovene proiectului ștefanian. Încetarea trimeriei haraciului, proba-

⁶³ *Cronicile slavo-române*, p. 16 și 30; v. și I.C. Filitti, *Marie Paleologue (+1477) épouse d'Etienne le Grand prince de Moldavie*, București, 1937; Marcel Romanescu, *Albizzi și Paleologii. Studiu genealogic cuprinzând neamurile Doamnei Maria de Mangup*, în "Hrisovul", III, 1943, p. 93–100.

⁶⁴ DRH, A, II, nr. 135, p. 191–194 și nr. 176, p. 261–262; v. și Teodor Bodogoac, *Ajutoarele românești la mănăstirile din Sfântul Munte Athos*, Sibiu, 1940, p. 215–216.

⁶⁵ Virgil Căndeș, *op.cit.*, p. 546; *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1958, nr. 94, p. 302–308; v. și Teodor Bodogoac, *op.cit.*, p. 217.

⁶⁶ *Cronicile slavo-române*, p. 8 (17); I. Bogdan, *Evangheliile de la Humor și Voroneț din 1473 și 1550*, în vol. *Scrieri alese*, ed. G. Mihăilă, București, 1968, p. 528–529; v. și Dumitru Năstase, "Necunoscute" ale izvoarelor istoriei românești, în *AIIX*, Iași, XXX (1993), p. 483–486.

⁶⁷ Ștefan S. Gorovei, *1473 – un an-cheie al domniei lui Ștefan cel Mare*, în *AIIAI*, XVI (1979), p. 147–148; Lia Bătrâna, Adrian Bătrâna, *Unele considerații cu privire la stema dinastică a Moldovei în vremea lui Ștefan cel Mare*, în *AIIAI*, XXIV (1967), I, p. 106–107.

⁶⁸ DRH, A, II, nr. 184, p. 272–274 și urm.

bil în iunie 1473⁶⁹ (respectându-se data de lună a acceptării lui⁷⁰), a avut deci semnificația unei adevărate "declarații de independență" a Moldovei față de Poarta otomană, anunțând începutul unei noi faze a raporturilor bilaterale, care, în mod firesc, urma să conducă la beligeranță. Rămânea astfel să apară doar momentul favorabil trecerii la acțiune – moment pe care desfășurarea raporturilor internaționale îl profila deja la orizont.

Contactele diplomatice între Veneția și Uzun Hasan, începute în anul 1471, se dezvoltaseră, iar soliile acestuia își extinseseră treptat reprezentarea nu numai în Italia, la Roma, Neapole sau Genova, ci și în Franța, Burgundia, Germania sau la Cracovia și Buda. Se ajunsese, totodată, și la o relativă colaborare militară, acțiunile flotei venețiene în arhipelagul egeean, din octombrie 1472, desfășurându-se concomitent cu ofensiva lui Uzun Hasan spre Caramania, iar cele din primăvara anului 1473, fiind sprijinite de Kasim bey, lăsat de padișahul turcoman acolo pentru a-i hărțui pe otomani⁷¹. Așa cum, de altfel, s-a și presupus, domnul Moldovei n-a putut rămâne străin de toate aceste evenimente, mai ales dacă în itinerariul soliei lui Isak beg, din iulie-august 1472, a figurat și Moldova⁷², și va fi apreciat iminentul conflict dintre Mehmed al II-lea și Uzun Hasan, asemenea venețienilor, la alți parametri decât cei dovediți ulterior. Este semnificativ, în acest sens, că tocmai în luna februarie 1473, când Isak beg se afla din nou la Buda⁷³, un sol regal, Paulo More, îl vizita, cu sprijinul voievodului Transilvaniei, Blasiu Magyar, pe Ștefan cel Mare, iar acesta răspundea peste trei luni, propunerilor ce i se avansaseră, consimțind să trateze "despre buna uniune, prietenie și plăcută vecinătate", pentru a se ajunge "la împlinirea păcii dorite"⁷⁴. Probabil tocmai de aceea, cu prilejul tratativelor polono-ungare care au continuat în toamna anului 1473, Matia Corvin pretindea să i se recunoască, printre altele, și stăpânirea asupra Moldovei⁷⁵, deși Cazimir al IV-lea conta încă pe fidelitatea vasalului său de la Suceava.

Dar, deși *conjunctura internațională optimă din vara anului 1473*, când întreaga putere militară a imperiului otoman fusese dirijată împotriva lui Uzun

⁶⁹ Conform lui Donado da Lezze, *Historia turchesca (1300–1514)*, ed. I. Ursu, București, 1909, p. 82, Ștefan cel Mare nu plăti încă, la începutul anului 1474, tributul, pe care sultanul i-l cerea (N. Orghidan, *op.cit.*, p. 14; Dlugosz (*op.cit.*, col. 506) relatează același fapt, dar sub anul 1476. deși elementele paragrafului corespund, mai degrabă, anului 1474), odată cu restituirea tinerilor capturați de turci la Cafa și care reușiseră să ajungă la Cetatea Albă (v. *Cronicile slavo-române*, p. 33); v. și Ștefan S. Gorovei, *Moldova în "Casa Păcii". Pe marginea izvoarelor privind primul secol de relații moldo-otomane*, în *AliaI*, XVII (1980), p. 640.

⁷⁰ Leon Șimanschi, *Închinarea de la Vaslui (5 <iunie> 1456)*, în *AliaI*, Iași, XVIII (1981), p. 613–630.

⁷¹ N. Iorga, *Veneția în Marea Neagră*, ed. cit., p. 230 și urm.

⁷² A. Decei, *Relații româno-orientale*, București, 1968, p. 165.

⁷³ N. Iorga, *Veneția în Marea Neagră*, ed. cit., p. 236.

⁷⁴ Hurmuzaki, XV, I, nr. CXXXIX, p. 80–81; *Urkundenbuch*, vol. VI, nr. 3946, p. 544, nr. 3956, p. 548–549; v. și Vasile Pârvan, *op.cit.*, p. 51.

⁷⁵ Jan Dlugosz, *op.cit.*, II, libr. XIII, col. 508–509; v. și Karl Nehring, *Mathias Corvinus, Keiser Friedrich III. und das Reich*, München, 1989, p. 66–73.

Hasan, iar oastea Țării Românești fusese trimisă de Radu cel Frumos pentru a participa la bătălia din 11 august 1473, de la Otlukbeli (Baiberd)⁷⁶, dintre cele două state musulmane, invita la declanșarea ofensivei, Ștefan cel Mare nu și-a atacat totuși rivalul, așteptând până în luna noiembrie a aceluiași an. Chiar dacă se considera și era considerat ca un membru al coaliției europeneo-asiatice formate împotriva Porții otomane⁷⁷, actul său se cuvine a fi deci separat de celelalte întreprinderi similare și evaluat la semnificațiile pe care domnul însuși le exprima la începutul anului următor solilor poloni Dobeslaw Biszowski și Aegidius Suchodolski, când, aflându-se în curtea de la Vaslui, "veghea cu strașnică împotrivire ca nu cumva turcii și cu Radu să-i cotopească țara", deoarece "după ce acesta și-a încredințat toate cetățile sale în mâinile turcilor, atârând de voia și de bunul plac al acestora, nu putea sau nu cuteza să facă nimic cu de la sine putere, aflându-se sub stăpânire străină"⁷⁸. Care au putut fi totuși motivele acestei întârzieri, insolită pentru un conducător de destine de responsabilitatea lui Ștefan cel Mare și a unui inițiat în tainele strategiei militare?

Desigur, se poate presupune că domnul Moldovei, deși era informat asupra intențiilor ofensive ale lui Uzun Hasan, din vara anului 1473, nu a aflat de rezultatul bătăliei de la Otlukbeli (Baiberd) decât mult mai târziu. Având în vedere că cele dintâi vești ale înfrângerii șahului turcoman trimise de Catarino Zeno spre orașul lagunelor au ajuns spre sfârșitul anului 1473, iar solia lui Ambrosio Cantarini la Cracovia a avut loc în februarie 1474⁷⁹, este posibil ca abia atunci să fi fost înștiințat și Ștefan cel Mare de cursul evenimentelor din Asia Mică. Mai mult, chiar, n-ar fi exclus ca aceste știri să fi fost aduse la Suceava abia de solii poloni, Dobeslaw Biszowski și Aegidius Suchodolski, la care ne-am referit mai sus. În această situație, momentul campaniei domnului Moldovei în Țara Românească, începută la 8 noiembrie 1473, dar pe care o pregătise, firește, cu mult înainte, poate fi detașat de rezultatul confruntării dintre cele două imperii asiatice.

Dimpotrivă, dacă Ștefan cel Mare a cunoscut sfârșitul confruntării de la Baiberd – și aceasta nu poate fi exclus de vreme ce oastea Țării Românești care participase la bătălie se va fi întors din campanie⁸⁰ – atunci se poate presupune

⁷⁶ N. Iorga, *Veneția în Marea Neagră*, ed. cit., p. 237–238; Mustafa Ali Mehmed, *Istoria turcilor*, București, 1976, p. 168.

⁷⁷ M.A. Halevy, *Les guerres d'Etienne le Grand et de Uzun-Hasan contre Mahomet II, d'après la "Chronique de la Turquie" du candioti Elie Capsali (1523)*, în "Studia et acta orientalia", I (1957), p. 194. Cronicarul relatează că, printre cei ce s-au revoltat împotriva lui Mehmet II "était aussi le seigneur de la Petite-Valachie"; "il rejeta sa soumission et libéra ses épaules de sa charge, mais tout cela en cachette, sans le manifester ouvertement".

⁷⁸ Jan Dlugosz, *op.cit.*, loc.cit. (greșit, sub anul 1474); N. Orghidan, *op.cit.*, p. 15; v. și N. Stoicescu, *op.cit.*, p. 143.

⁷⁹ N. Iorga, *op.cit.*, p. 237–238 și 241–242.

⁸⁰ Conform letopisețului domnesc (v. *Cronicile slavo-române*, p. 17), Radu cel Frumos a întâmpinat la Milcov oștirea moldovenescă "cu toată oastea sa".

că acțiunea domnului Moldovei nu a ținut cont de noua conjunctură politico-militară a forțelor cu care urma să se confrunte. Nici în acest caz însă nu credem că hotărârea sa poate fi considerată o "greșeală"⁸¹ strategică, întrucât ea fusese luată încă din primăvara aceluiași an, când încetase plata tributului. Pe de altă parte, trebuie avut în vedere faptul că oastea otomană a suferit și ea pierderi însemnate, așa cum rezultă din scrisoarea lui Uzun Hasan către Ștefan cel Mare de la începutul anului următor⁸², încât era puțin probabil că otomanii aveau atunci forța necesară unei contraofensive de amploare⁸³.

După părerea noastră trebuie luată în considerație, în această privință, constatarea, fundamentală de altminteri pentru toate acțiunile militare întreprinse de Ștefan cel Mare, conform căreia acestea s-au desfășurat întotdeauna ocolind perioada lunilor iulie-septembrie – perioadă de eforturi maxime pentru îndeletnicirile pastoral-agricole ale populației țării. Incertitudinea propriei optici referitoare la locul și rolul pe care urma să-l joace în cadrul coaliției antiotomane, în condițiile în care el era socotit, desigur, un simplu pion al marilor puteri, angajate direct sau doar implicate tangențial în conflict, a putut oferi un al doilea element de tergiversare. În sfârșit, deși nu în ultimul rând, conștiința propriei misiuni și a propriului ideal – ideal de esență renescentistă, dar care substituia expresiei artistice sau meditației raționale virtuțile luptătorului pentru dreapta credință⁸⁴, care nu-și uitase încă originea sa romană⁸⁵ – îl invita pe domnul Moldovei să rămână el însuși, solitar autor al unei opere revendicate de mulți. Țara sa, un obiect de dispută până atunci între Ungaria și Polonia,

⁸¹ Așa cum a considerat I. Ursu, *Ștefan cel Mare și turcii*, p. 44; *Ștefan cel Mare*, p. 73–74.

⁸² *Războieni. Cinci sute de ani de la campania din 1476*, ed. Manole Neagoe, Olimpia Guțu ș.a., București, 1977, p. 121–123; v. și Vilmos Fraknoi, *Mátias Kirali levelei*, vol. I (1458–1479), Budapesta, 1893, nr. 213, p. 300–301; N. Iorga, *Veneția în Marea Neagră*, ed. cit., p. 234, n. 33, unde editorul semnalează că data propusă de P. Cănel, *Data epistolei lui Huzun-Hasan către Ștefan cel Mare și misiunea lui Isak-beg*, București, 1912: anul 1472, este contestabilă, deoarece scrisoarea se referă la evenimente trecute, dar desfășurate pe parcursul anului 1472.

⁸³ N. Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare pentru poporul român*, ed. M. Berza, București, 1966, p. 118; Manole Neagoe, *op.cit.*, p. 93; N. Grigoraș, *op.cit.*, p. 105–106.

⁸⁴ Este sugestiv, în acest sens, că N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. IV, *Cavalerii*, ed. Stela Cheptea și Vasile Neamțu, București, 1996, p. 87, atribuia cărții a II-a, privitoare la domnia lui Ștefan cel Mare, titlul: "Ștefan cel Mare ca apărător al Răsăritului creștin", iar capitoului XI din vol. *La place des roumains dans l'histoire universelle*, ed. Radu Constantinescu, București, 1980, p. 210 și urm., titlul "La croisade moldave d' Étienne-le-Grand". Desăvârșindu-și personalitatea în atmosfera antiotomană din Transilvania întreținută de lăncu de Hunedoara, însușirea idealului cruciat apare, de altfel, ca absolut normală. Iar scrisoarea lui Ștefan cel Mare către papa Sixt IV, din noiembrie 1474 (I. Bogdan, *op.cit.*, nr. CXLII, p. 318–319) ca și circulara din 25 ianuarie 1475 adresată tuturor principilor europeni (*Războieni*, p. 128–129), anunțându-le victoria de la Vaslui și invitându-i să sprijine efortul antiotoman al Moldovei ("poartă <a creștinătății>"), o demonstrează cu prisosință.

⁸⁵ *Croniclele slavo-române*, p. 158; v. și Dimitrie Onciul, *Scrieri istorice*, ed. A. Sacerdoțeanu, vol. II, București, 1968, p. 5–18 (*Papa Formosus în tradiția noastră istorică*).

devenea, în sfârșit, un pion de bază al coaliției antiotomane, acționând de sine stătător în problematica relațiilor internaționale⁸⁶.

Fără a lua, de aceea, în considerație reîntoarcerea victorioasă a oștilor turcești din Asia, domnul Moldovei a procedat în consecință: la 8 noiembrie 1473, "a împărțit oștii sale, la Milcov", "48 de steaguri" și, însoțit de Basarab Laiotă, a pătruns în Țara Românească, învingându-l pe Radu cel Frumos și pe turcii care-l secondau. Lăsându-l să domnească în Țara Românească pe Basarab Laiotă, protejatul său, Ștefan cel Mare "s-a întors apoi în cetatea sa de scaun, a Sucevei, unde a sărbătorit victoria împreună cu "vlădicii și arhidiaconii și cu cavalerii săi și cu toți supușii săi"⁸⁷. Era începutul unui mare război, a unui război care va dura 13 ani și în care cele două țări românești extracarpatiche, Moldova și Țara Românească, într-ajutorate de cea de a treia, voievodatul Transilvaniei, vor încerca să-și unească destinul și să-și recapete independența totală.

DIE MOLDAU VON 1469 BIS 1473: REGIERUNGSPROGRAM UND POLITISCHE KONJUKTUREN (Zusammenfassung)

In zwei vorausgehenden Beiträgen (siehe den Asteriskus von S.1) haben die Verfasser die Lage der zwischenregionalen Beziehungen und die Innenpolitik der Moldau in der Zeit von 1450–1468 verfolgt, wobei so die Absichten und die konkreten Durchführungsmöglichkeiten des fürstlichen Regierungsprogrammes mit seinen Etappen und Eigenheiten darstellen wollten.

Die vorliegende Arbeit beabsichtigt die äußerst grose Beweglichkeit derselben Beziehungen sowie die verschiedenen Schwierigkeiten, die Ștefan der Große zu bewältigen hatte, darzustellen. In diesem Sinn werden die Verringerung der Tatarenbedrohung, die Anullierung der Thronbewerbung von Petru Aron, die Beseitigung der Boyarenopposition, die Auslösung des Konflikts mit dem Fürsten von Walachei, die Abschwächung der Vasalität gegenüber der jagiellonischen Krone und die Normalisierung der Beziehungen zu Ungarn ins Gespräch gebracht. Die letzten beiden Realisierungen sowie Ștefans entscheidender Einsatz zur Verteidigung des byzantinischen Erbes (seine Heirat mit Maria von Mangup, die Unterstützung des Berges Athos) lassen sein Programm erkennen: die Loslösung von der türkieschen Vormundschaft. Da die Wahl des Augenblickes der Kriegsführung mehrere Meinungen zulöst, haben sich die Autoren für die persönliche Option von Ștefan dem Großen entscheiden, und zwar für die bewußte Herausforderung eines langen, 13 Jahre währenden, Krieges gegen den Halbmond.

⁸⁶ Șerban Papacostea, *Politica externă a Moldovei în timpul lui Ștefan cel Mare; puncte de reper*, în "Revista de istorie", 1 (1975), p. 22.

⁸⁷ *Cronicile slavo-române*, p. 17–18, 30–32; N. Orghidan, *op.cit.*, p. 14–15; v. și I. Ursu, *Ștefan cel Mare*, p. 71–74.

* Acesta va forma obiectul studiului nostru următor. *Războiul moldo-otoman de 13 ani (1473–1486)*, aflat acum în mss. și dezvoltat în mai multe părți.

ELITE ȘI DIPLOMAȚIE ROMÂNEASCĂ ÎN SECOLUL XVII

Afirmația potrivit căreia "o viață de diplomat este o lumină aruncată asupra unei epoci"¹ este întrutotul acceptabilă și în cazul secolului XVII. Deoarece, în perspectiva tematicii pe care mi-am propus să o abordez în rândurile care urmează, atunci s-a format o elită de "diplomați", a cărei activitate a fost marcată de complexitatea coordonatelor sociale, culturale și politice în care a evoluat societatea românească în veacul amintit.

În ceea ce privește interpretarea noțiunii de "elită", nu s-a ajuns, încă, după informațiile pe care le dețin, la un punct de vedere comun. Toți autorii care au încercat să o definească, începând cu Platon și Machiaveli, până la autorii contemporani, au plecat de la premise diferite, ajungând, firește, la concluzii personale². De aceea, voi încerca, doar, în limita informației de care am putut dispune, să relievez personalitatea celor care, prin calitățile lor, au contribuit la rezolvarea unora din dificilele situații cu care au fost confruntate cele două state românești – Moldova și Țara Românească – pe plan internațional. Prin urmare, noțiunea de "elită" în diplomația românească a secolului XVII poate fi aplicată unui grup restrâns de persoane, aparținând, *de regulă*, marii boierimi, prin naștere, sau intrată în această categorie pe diverse căi, între care s-a aflat și răsplata domnească, pentru serviciile aduse domnilor și țării, tocmai în domeniul diplomatic, cărora voievozii sau, în unele cazuri, "partidele boierești", le-au încredințat misiuni, adesea dificile și, chiar, contradictorii, ca motivație și finalitate, îndeosebi în raporturile cu puterile vecine. În ce măsură activitatea lor a fost receptată și apreciată, ca atare, în celelalte sfere ale societății românești este, încă, dificil de precizat. Tot din lipsa unor informații precise, este la fel de greu de stabilit, în cele mai multe cazuri, care au fost sursele formative ale elitei diplomatice românești. Desigur, tradițiile de familie în domeniul politic și diplomatic, relațiile pe care unele familii boierești le întrețineau în afara hotarelor țării și, nu în ultimul rând, cunoștințele dobândite în timpul studiilor în

¹ Mircea Malița, *Diplomatul în istorie. Introducere la o galerie de portrete*, în vol. "Diplomați iluștri", vol. I, București, Editura Politică, 1969, p. 7.

² O judicioasă trecere în revistă a investigațiilor în acest domeniu a întreprins-o, recent, Florea Ioncioaia, în studiul *Elite, sociabilité juvenil et projet politique: le cas de la génération quaranthuitarde roumain (1830–1859)*, căruia îi mulțumesc și pe această cale, pentru amabilitatea de a-mi fi pus la dispoziție manuscrisul.

mari centre universitare europene au contribuit, într-o măsură sau alta, la formarea acestei elite.

Exemplele sunt numeroase, dar mă voi limita la enunțarea câtorva nume, care pot ilustra noțiunea de elită a diplomației românești.

Cea mai proeminentă figură de om politic și diplomat, care a jucat un rol de prim rang în viața politică a Moldovei, la întretăierea secolelor XVI și XVII, a fost Nestor Ureche. Și-a început cariera în Țara Românească, în funcția de *grămătic*, adică *diac* sau *pisar*, (secretar în cancelaria domnească), subordonat marelui logofăt, care era șeful acesteia, cu sarcina de a scrie sau transcrie documentele cancelariei³. Având, probabil, ambiții mai mari, a venit în Moldova, în timpul primei domnii a lui Petru Șchiopul, unde a căpătat dregătoria de *clucer*⁴. A beneficiat repede de încrederea domnului, de vreme ce i s-a atribuit, în luna mai 1587, misiunea de a duce la Poarta Otomană haraciul țării. Experiența în conducerea treburilor publice, dobândită, în urma trecerii, succesive, prin diverse dregătorii, până la cea de mare logofăt, în timpul primei domnii a lui Aron Vodă, i-a înlesnit și ascensiunea în rândul marii aristocrații moldovene. Odată cu aceasta, el a devenit partizanul declarat al menținerii echilibrului între domnie și marea boierime, în conducerea statului, autoexilându-se în Polonia. Revenit în țară, în anul 1595, în suita noului domn, Ieremia Movilă, instalat în scaunul domnesc de la Iași, de marele hatman și mare cancelar al Coroanei Polone, Jan Zamoyski, s-a remarcat drept cel mai important slujitor al intereselor dinastiei Movileștilor. Calitățile sale de bun negociator l-au pus în contact direct, în primul rând cu diplomația poloneză, ca urmare a numeroaselor misiuni diplomatice ce i-au fost încredințate de Ieremia Movilă și succesorii săi⁵.

Or, în sistemul politic-instituțional al Republicii Nobiliare Polone, un rol deosebit de important în conducerea activității diplomatice l-au avut, alături de cancelari și vicecancelari, marii hatmani ai Coroanei, regele rămânând, totuși, cel puțin în teorie, factorul suprem de decizie și în acest domeniu. Marii hatmani erau, însă, cei care întrețineau relațiile diplomatice, îndeosebi cu Poarta Otomană, Moldova și Țara Românească⁶. Natura specială a raporturilor româno-polone a impus permanente contacte cu diplomația Republicii Nobiliare

³ Cf. Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova. Sec. XIV-XVII*, București, Editura Enciclopedică Română, 1971, p. 332; Nicolae Grămadă, *Cancelaria domnească în Moldova până la domnia lui Constantin Mavrocordat*, în "Codrul Cosminului", IX, 1935, p. 141.

⁴ Pentru funcțiile acestei dregătorii, vezi N. Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova. Organizarea de stat până la mijlocul sec. al XVIII-lea*, București, Editura Academiei, 1971, p. 278; *Instituții feudale din țările române. Dicționar*, București, Editura Academiei, 1988, p. 107.

⁵ Cf. Veniamin Ciobanu, *Ideii politice la Nestor Ureche: determinări, surse, motivații*, în AII, XXIX, 1992, Iași, p. 285–300.

⁶ Wacław Zazycki, *Dyplomacja hetmanów w dawnej Polsce*, Warszawa-Poznań, 1976, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, p. 28 și urm.

care funcționa într-un cadru bine organizat⁷. În cancelariile domnești, corespondența diplomatică în limba polonă era întreținută prin intermediul unor *pisari* (secretari), mai ales de origine polonă⁸, pentru misiuni diplomatice fiind folosiți, de asemenea, în unele cazuri, chiar polonezi. Așa a procedat, de exemplu, Gheorghe Ștefan, domnul Moldovei, care, la 4 iunie 1657, l-a însărcinat pe nobilul Micolaj Przyluski, "sluga mea", să obțină sprijinul marelui cancelar al Coroanei, Ștefan Koryczyński, pentru dobândirea indigenatului polon⁹.

Intensele contacte româno-polone au influențat și gândirea politică a elitei diplomatice românești. Rivalitatea polono-otomană pentru preponderență la Dunărea de Jos s-a manifestat, cu deosebită acuitate, îndeosebi în Moldova. În scopul sporirii mijloacelor, în vederea adjudecării victoriei, Republica Nobiliară a urmărit să creeze o puternică partidă filopolonă, unul din stimulentele utilizate fiind acordarea *indigenatului*, adică a calității de "cetățean" al Republicii Nobiliare Polone. Or, între beneficiari a fost și Nestor Ureche, a cărui diplomă de indigenat poartă data de 13 iunie 1607. Tot în același an, au mai fost acordate și alte asemenea diplome, printre care și cea a hatmanului Vasile Orăș¹⁰. Era, deci, tot o răsplată pentru serviciile făcute lui Ieremia Movilă și, implicit, cauzei polone în Moldova. Una din misiunile diplomatice îi fusese încredințată de domnul Moldovei, în luna octombrie 1598, când era staroste de Cernăuți, și a avut ca obiectiv asigurarea regelui Poloniei, Sigismund al III-lea, de "credința" sa și de faptul că se afla, oricând, la dispoziția regelui¹¹. De altfel, sursele documentare dovedesc că, în cea mai mare parte, corespondența cu Polonia era redactată în limba polonă, pe care o cunoșteau nu numai diecii. Din contra, influența culturală de factură polono-latină făcea tot mai mulți prozeiți în rândul boierimii moldave, precum și în familiile unor domni, ca cea a lui Vasile Lupu, chiar dacă acesta din urmă a sfârșit prin a înclina, în mod decisiv, balanța în favoarea celei grecești. Și nu este lipsit de relevanță faptul că, printre simpatizanții Poloniei, s-a numărat și mitropolitul Dosoftei, care își făcuse studiile la Universitatea din Lwów. De aceea, a fost un apropiat colaborator al domnului Ștefan Petriceicu, partizanul alierii necondiționate a Moldovei cu Polonia, împotriva Porții Otomane, și l-a urmat în exilul acestuia în Polonia, unde a rămas timp de trei ani¹². Dar, dintre cei care s-au remarcat și în sfera

⁷ Cf. *Polska sluzba dyplomatyczna XVI-XVIII wieku*. Studia pod redakcją Zbigniewa Wojcika, Warszawa, 1966, PWN, *passim*.

⁸ Cf. Nicolae Grămadă, *op. cit.*, p. 230.

⁹ Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVII-lea*, București, Editura Academiei, 1983, p. 162.

¹⁰ Constantin Rezachevici, *Privilegii de indigenat polon acordate locuitorilor din țările române*, în Rdl, 7, 1935, p. 1097 și n. 3, 4.

¹¹ P.P. Panaitescu, *Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*, București, Fundația Regele Carol I, 1936, p. 61-62.

¹² Pentru eferescența culturală din vremea domniei lui Vasile Lupu, vezi și Alexandru Ligor, *Prin Moldova în timpul lui Vasile Lupu*, București, Editura Sport-Turism, 1987, p. 94 și urm., precum și recenzia acestei cărți, semnată de istoricul ieșean Nistor Ciocan, în AIIA, XXV, 1988, p. 524-529; pentru întreaga perioadă, vezi și Ilona Szluc, *Rzeczpospolita Renesans w*

activității diplomatice, cel mai reprezentativ a fost, fără îndoială, marele cronicar moldav Miron Costin.

Viața, opera și activitatea lui Miron Costin fiind bine cunoscute, mă voi limita, doar, la reliefa personalității lui ca diplomat. Fiind "învățat, știind latinește, leșește, având noțiuni de limba italiană, putând înțelege probabil și rusește, era nimerit ca sol", așa cum aprecia, și pe bună dreptate, George Călinescu¹³. Revenit în țară, din Polonia, la sfârșitul domniei lui Vasile Lupu (1652–1653)¹⁴, voievodul, având, desigur, în vedere nu numai calitățile sale personale, ci, mai ales, întinsele relații pe care le întreținea în rândul aristocrației polone, l-a trimis la Andrzej Potocki, starostele de Camenița și Colomeea, cu misiunea de a cere sprijin împotriva adversarului său, Gheorghe Ștefan¹⁵. Polonezii, care aveau serioase motive de nemulțumire împotriva lui Vasile Lupu, din cauză că a favorizat, întotdeauna, interesele otomanilor, în raporturile acestora cu Polonia, s-au aliat cu Gheorghe Ștefan, de partea căruia a trecut și Miron Costin, participând, în anul 1653, la asediul cetății Suceva, prilej cu care a servit ca translator de limba polonă al lui Gheorghe Ștefan, în timpul discuțiilor pe care le-a avut cu polcovnicul Jan Kondracki, comandantul trupelor polone, trimise în sprijinul lui Gheorghe Ștefan¹⁶. Și-a îndeplinit misiunea cu conștiinciozitate, reproducând, întocmai, spusele domnului său, dacă nu, cumva, a mai adăugat câte ceva, acolo unde a crezut că era necesar, de vreme ce stolnicul polon a înțeles bine ceea ce vroia Gheorghe Ștefan să știe polonezii, și anume că "ne este favorabil (polonilor – n.Ven.C.) și vrea să ni se arate cu toată bunăvoința"¹⁷. Coaliția moldo-transilvană-munteană nu era, însă, pe placul Porții Otomane, motiv pentru care Gheorghe Ștefan a apelat, din nou, la serviciile lui Miron Costin, încredințându-i, de acea dată, misiunea de a trata cu Constantin Șerban, domnul Țării Românești, adoptarea unei atitudini comune față de Poarta Otomană¹⁸. O altă misiune diplomatică avea să-i fie încredințată, câțiva ani mai târziu, la regele polon, de alt domn al Moldovei, Eustratie Dabija¹⁹.

Pierderea Cameniței și, apoi, eșecul lui Jan Sobieski la Hotin, în anul 1673, l-au determinat pe Miron Costin să-l abandoneze pe Ștefan Petriceicu și

kulturze umysłowej Modawii XVI i XVII wieku, în "Polska-Niemcy-Europa". Studia z dziedziczości polityki i stosunków międzynarodowych. Prace zbiorowa pod redakcją Antoniego Czubskiego, Poznań, 1977, p. 121 și urm.

¹³ George Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, Ediția a II-a revăzută și adăugată. Ediție și prefață de Al. Piru, București, Editura Minerva, 1982, p. 17.

¹⁴ Cf. Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 387.

¹⁵ Cf. George Călinescu, *op. cit.*, p. 17; pentru alte date în legătură cu demnitarul polon, vezi *Urzednicy centralni i nadworni Polski XVI-XVIII wieku*. Pod redakcją Antoniego Gasiorowskiego, Kórnik, Biblioteka Kórnicka, 1992, p. 194.

¹⁶ Miron Costin, *Opere*. Ediție critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice și glosar de P.P. Panaitescu, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1958, p. 159.

¹⁷ Cf. Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 192.

¹⁸ Miron Costin, *Opere*, *loc. cit.*, p. 179.

¹⁹ Cf. Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 387.

să treacă de partea noului domn, impus de turci, Dumitrașco Cantacuzino. Colaborarea cu acesta avea să-i ofere lui Miron Costin noi ocazii de a-și dovedi realele sale calități de negociator. Pentru a se putea achita de misiunea pe care i-o atribuisese marele vizir, de a media tratativele cu polonii, în vederea ratificării păcii de la Buczacz, din anul 1672, Miron Costin s-a deplasat de două ori în Polonia, în primele două luni ale anului 1674, cu care prilej a purtat tratative cu Jan Sobieski, atunci încă mare hatman al Coroanei, nu numai în interesul otomanilor, ci și în cel al domnului moldav. Căci, acesta îi încredințase și misiunea de a-l determina pe marele hatman, printre altele, să retragă garnizoanele polone instalate în câteva cetăți ale Moldovei, în timpul războiului polono-otoman. Ridicat în dregătoria de mare logofăt de către succesorul lui Dumitrașco Cantacuzino, Antonie Ruset, a fost inclus, de cel din urmă, în delegația moldavă ce ducea la Adrianopol tributul țării, la începutul anului 1674. Miron Costin s-a folosit, însă, de prilej, pentru a fructifica prestigiul de care se bucura în rândul demnitarilor Porții, contribuind la decizia acestora de a încheia pacea cu polonezii. Spre meritul său, el a insistat, totodată, pe lângă cercurile conducătoare poloneze ca, în viitorul tratat de pace polono-otoman, să fie incluse clauze speciale care să asigure apărarea intereselor țării sale²⁰. Aceasta a și fost, după câte cunosc, și ultima sa misiune *diplomatică oficială*. Devenit partizan al sistemului politico-instituțional polonez, adică al creării unui alt raport de forțe între boierime și instituția monarhică a țării, pe care cea dintâi să o fi controlat, în exclusivitate, el a fost marginalizat de domnul Constantin Cantemir, exponent al absolutismului monarhic, și, apoi, executat, din porunca acestuia²¹.

Miron Costin continuase, însă, o tradiție a familiei sale în acest domeniu, pe care a lăsat-o "moștenire", dacă se poate spune așa ceva. În primul caz, pentru că tatăl său, lăncu Costin, a fost unul din "diplomații" lui Miron Barnovschi, a cărui cauză a pledat-o în Polonia²², iar fiul său, Ion (Ioniță) serdarul, a fost trimis în solie de domnul Moldovei, Constantin Duca, în toamna anului 1693, la regele Jan Sobieski, cu misiunea de a-l determina să pună capăt incursiunilor de pradă în Moldova și să obțină permisiunea de a aduce în țară rămășițele pământești ale tatălui său, Gheorghe Duca²³.

În secolul XVII au continuat, însă, contactele și cu alte școli diplomatice europene, cum a fost cea italiană. După cum se știe, primele misiuni diplomatice cu caracter permanent au apărut acolo, încă în a doua jumătate a secolului XV, de unde s-au răspândit în întreaga Europă²⁴. Cele dintâi contacte

²⁰ Cf. Veniamin Ciobanu, *Miron Costin și "modelul polonez" (Schiță de portret politic)*, în AII, t. XXX, 1993, Iași, p. 387-396.

²¹ Idem, *Curențe ale ideologiei politice în Europa secolului XVII. Interferențe româno-polone*, în RI, Tom. V, 1994, nr. 7-8, p. 761-769.

²² Ilie Corfus, *op.cit.*, p. 118-119, 120.

²³ *Ibidem*, p. 205 și n. 1.

²⁴ Cf. Mircea Malița, *Diplomația. Școli și instituții*, București, Editura Didactică, 1970, p. 46, 97.

diplomatice românești cu diplomația italiană datează tot din acea perioadă. Una din cele mai reprezentative personalități ale elitei diplomatice românești a secolului XVII, și anume stolnicul Constantin Cantacuzino, și-a făcut, după cum iarăși se știe, studiile la Padova. Drumul spre Padova a trecut, însă, prin Adrianopol și Istanbul, din motive, deja bine cunoscute. Ceea ce interesează, din punctul de vedere al tematicii abordate, este că, în perioada cât a stat în capitala otomană, a intrat în contact cu cele mai înalte cercuri diplomatice, între care și cu serviciul diplomatic britanic, reprezentat de ambasadorul Heneage Winchilsea, relațiile sale cu diplomația britanică rămânând strânse pe întreaga perioadă a vieții și a activității sale²⁵.

Din largul evantai al cunoștințelor dobândite la Universitatea din Padova, aș reține, îndeosebi, pe cele din domeniul dreptului roman, în urma audierii cursurilor predate de mari profesori din Florența²⁶, cunoștințe care i-au fost, neîndoielnic, deosebit de utile în activitatea sa diplomatică de mai târziu. De altfel, în perioada când s-a aflat în Italia, s-a familiarizat cu modul de organizare a cancelariei Veneției, "renumită pentru rezultatele bune obținute"²⁷, inițiindu-se în "tainele vieții politice" și deprinzând "o serie de practici pe care le va utiliza când va ajunge oficial în fruntea cancelariei Țării Românești, unde va aplica în mod creator principiile spumoasei, elegantei, dar durei și neiertătoarei arte politice italiene"²⁸.

Pacea polono-otomană de la Buczacz, din 18 octombrie 1672, nu a pus capăt rivalității dintre cele două state, pentru preponderență la Dunărea de Jos. Din contra, evoluția situației politice din Ucraina, îndeosebi, a agravat-o, astfel că, în luna mai 1676, Poarta Otomană a inițiat o nouă expediție împotriva Poloniei. Totuși, negocierile diplomatice dintre cele două părți nu au fost întrerupte, ele fiind purtate, mai ales prin intermediul domnului Moldovei, Antonie Ruset, și al celui al Țării Românești, Gheorghe Duca²⁹. Or, în acele împrejurări, Constantin Cantacuzino a înregistrat primul său mare succes ca diplomat, contribuind, în mod decisiv, la încheierea păcii turco-polone de la Zórawno, din luna octombrie 1676. Ca urmare, el s-a impus, în opinia cercurilor politice și diplomatice internaționale, drept "o forță politică reală, în ascensiune"³⁰.

Aptitudinile sale de diplomat de nivel apusean au fost dovedite în domeniul organizării și coordonării diplomației Țării Românești. Din

²⁵ Cf. Radu Ștefan Ciobanu, *Pe urmele stolnicului Constantin Cantacuzino*, București, Editura Sport-Turism, 1982, p. 85.

²⁶ *Ibidem*, p. 92.

²⁷ *Ibidem*, p. 214.

²⁸ *Ibidem*, p. 215; vezi, pentru alte detalii, Constantin Șerban, *Constantin Cantacuzino 1640-1716*, în "Diplomații ilustrii", vol. II, 1970, București, Editura Politică, p. 75.

²⁹ Cf. pentru detalii, Veniamin Ciobanu, *Românii în politica est-central europeană 1648-1711*, Iași, Institutul European, 1997, p. 107 și urm. .

³⁰ Radu Ștefan Ciobanu, *op. cit.*, p. 216; vezi și p. 217; vezi și Constantin Șerban, *op. cit.*, p. 77-78.

însărcinarea lui Constantin Brâncoveanu și, desigur, sub îndrumarea stolnicului, în elita diplomației românești s-au mai impus și alte nume. Înrușinat cu Matei Basarab și Constantin Brâncoveanu, marele clucer Alexandru Alexeianu a făcut parte din delegația de boieri care a adus la cunoștința seraschierului Mustafa pașa alegerea ca domnitor a lui Constantin Brâncoveanu. A fost folosit, apoi, în diverse alte misiuni diplomatice la Istanbul, una dintre acestea fiind și cea de a-l determina pe sultan să ordone încetarea abuzurilor săvârșite de turci și tătari împotriva țării, prin încălcarea hotarelor. Toate acestea au putut contribui la ridicarea sa în dregătoria de mare logofăt, pe care a deținut-o între anii 1689 și 1692³¹. Marele paharnic Cornea Brăiloiu a colaborat, de asemenea, la susținerea intereselor țării la Istanbul, pe care le-a reprezentat și la Curtea Imperială de la Viena³². Deși grec de origine, Dumitrașcu Caramanlău a fost cel care a adus caftanul de domnie de la sultan lui Constantin Brâncoveanu. Cunoștințele sale de limbă turcă au constituit, desigur, un atu, de care Constantin Brâncoveanu a profitat din plin, trimițându-l în numeroase misiuni diplomatice la Poartă, sfârșind prin a-l numi, în anul 1704, capuchehaia sa la Istanbul³³, lista putând continua cu numeroase alte nume care ilustrează ideea de discuție³⁴.

Începând cu secolul XVII, diplomația europeană a fost puternic influențată de școala franceză, perfecționată, după cum se știe, de Richelieu care, în anul 1626, a creat "Ministerul de Externe" al Franței. Acumulările cantitative și calitative ale școlii diplomatice franceze au fost îmbogățite de succesorul său, Mazarin. Diplomația franceză s-a perfecționat, însă, în timpul domniei lui Ludovic al XIV-lea, când a fost înființată o școală de diplomație, unde se însușea "tehnica" diplomatică. Dacă se are în vedere și faptul că, începând din această perioadă, limba franceză a devenit limba oficială a diplomației, înlocuind-o pe cea latină³⁵, se poate înțelege mai bine înrăurirea pe care a exercitat-o școala diplomatică franceză în Europa.

Or, și influența școlii diplomatice franceze poate fi surprinsă, mai ales în activitatea de reorganizare a cancelariei domnești, desfășurată de stolnicul Constantin Cantacuzino. După cum se știe, cardinalul de Richelieu a acordat o atenție deosebită alegerii diplomaților, după criteriul cunoașterii perfecte a țării unde urmau să-și îndeplinească misiunea. Deoarece, preciza el, în "Testamentul" său politic, «trebuie să lucrezi, totodată, după firea și mijloacele înțelese de cei cu care negociezi»³⁶. În condițiile Țării Românești, o astfel de "specializare" se impunea, în primul rând, în "departamentul secretarilor cancelariei", ceea ce a și întreprins Constantin Cantacuzino care l-a "improspătat", cu persoane de

³¹ Cf. Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 105; Radu logofăt Grecianu, *Viața lui Constantin Vodă Brâncoveanu*, cu note și anexe de Ștefan D. Grecianu, București, 1906, p. 12.

³² Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 121; Radu Grecianu, *op. cit.*, p. 60-61, 89.

³³ Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 146; Radu Grecianu, *op. cit.*, p. 13, 20, 62.

³⁴ Cf. Radu Grecianu, *op. cit.*, p. 13, 60-61, 63.

³⁵ Cf. Mircea Malița, *Diplomația*, p. 110.

³⁶ Cf. Ionescu Gion, *Ludovic XIV și Constantin Brâncoveanu. Studii asupra politicii franceze în Europa răsăritenă (1534-1688-1715)*, București, 1888, p. 68.

origine română sau străină care "cunoșteau bine locurile și obiceiurile din ținuturile natale, știau limba natală și alte două sau trei limbi"³⁷. Desigur, nu am nici un indiciu pe baza căruia să pot afirma, categoric, că stolnicul a cunoscut conținutul aceluia "Testament". Se știe, totuși, că întreaga sa activitate diplomatică trădează "sinteza" unor vaste cunoștințe în domeniu, din care, este de presupus, nu puteau lipsi nici cele acumulate de școala diplomatică franceză. De altfel, prezența activă a diplomației franceze în țările române, îndeosebi în a doua jumătate a veacului, datorată obiectivelor politice ale lui Ludovic al XIV-lea, în Europa de Răsărit, contactele personale ale stolnicului cu cele mai reprezentative personalități ale acesteia, pot constitui un argument în susținerea amintitei ipoteze.

Experiența diplomației românești s-a îmbogățit, totodată, și prin contactele cu școala diplomatică austriacă. Fără a intra în detalii asupra raporturilor româno-habsburgice în secolul XVII, pe care le-am analizat cu alt prilej³⁸, voi reaminti, doar, că diplomația austriacă a fost deosebit de activă la Dunărea de Jos, încercând să transpună în practică obiectivele politice ale Casei de Habsburg care, după cum bine se știe, vizau refacerea vechiului Regat al Ungariei, a cărei moștenitoare se considera, în granițele politice și, chiar, și în cele pretinse, ca în vremea domniei lui Ștefan cel Sfânt.

În timpul domniei împăratului Rudolf al II-lea, Curtea imperială de la Praga era "unul din centrele culturale și diplomatice cele mai animate din Europa"³⁹. Acolo au fost țesute intrigile și elaborate planurile de acțiune concretă vizând și țările române. La începutul secolului XVII, diplomația imperială a și înregistrat, de altfel, un succes în acest domeniu, prin sprijinirea eforturilor lui Radu Șerban de a ocupa scaunul domnesc de la București. Împrejurările internaționale și grava criză care măcina dinastia Habsburgilor nu au permis, totuși, consolidarea lui. Apoi, declanșarea Războiului de 30 de ani a impus diplomației habsburgice necesitatea de a evita, prin toate mijloacele posibile, un nou conflict armat cu otomanii. Aceasta a și fost, de altfel, motivația refuzării de către împăratul Ferdinand al II-lea, ce-i drept, într-o manieră foarte "diplomatică", a ofertei domnului Țării Românești, Matei Basarab, de a fi luat sub protecția imperială pe care o considera ca o condiție esențială a realizării planurilor sale de sustragere a țării de sub dominația otomană. Căci, deși a fost "plăcut surprins" de oferta acestuia, răspunsul pe care l-a trimis, la 13 septembrie 1635, era, doar, de complezență⁴⁰.

³⁷ Cf. Radu Ștefan Ciobanu, *op.cit.*, p. 235.

³⁸ Vezi, de ex., Veniamin Ciobanu, *Politică și diplomație în secolul XVII (Țările române în raporturile otomano-polono-habsburgice 1601-1634)*, București, Editura Academiei Române, 1994, *passim*; idem, *Românii în politica est-central europeană (1648-1711)*, *passim*.

³⁹ Cf. Mircea Malița, *Diplomația*, p. 134.

⁴⁰ Cf. Nicolae Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. IV, București, 1902, p. CLXXII.

A doua jumătate a secolului XVII a înregistrat, însă, sub îndelungata domnie a lui Leopold I (1658-1705), intensificarea activității diplomatice în țările române, determinată de modificarea priorităților în domeniul politicii externe a Casei de Austria. Neputându-și adjudeca supremația în apusul Europei, datorită opoziției viguroase a Franței lui Ludovic al XIV-lea, ea și-a concentrat eforturile în vederea "compensării" amintitului eșec, prin cucerirea de noi teritorii, în răsăritul continentului. Cum și Moldova și Țara Românească erau direct vizate, diplomația habsburgică s-a străduit să-i atragă de partea imperialilor pe domnii acestor țări. Dacă, Șerban Cantacuzino, domnul Țării Românești, a fost "sedus" de promisiunile Vienei⁴¹, iar Constantin Cantemir, domnul Moldovei, a fost nevoit să încheie, la 15 februarie 1690, tratatul de la Sibiu, prin mandatarii săi, clucerul Ioan Buhuș și jitnicerul Petru Iurașcu⁴², care a rămas, însă, fără urmări practice, în schimb, Constantin Brâncoveanu a între-văzut exact consecințele nefaste pentru țară, în cazul trecerii necondiționate de partea imperialilor. Deoarece, soarta războiului dintre Liga Sfântă și Imperiul otoman nu se decisese, încă, în pofida înfrângerii suferite de cei din urmă la Viena, în anul 1683. Ca urmare, a decis modificarea obiectivului soliei trimise la Viena de Șerban Cantacuzino, în sensul condiționării alianței cu imperialii, împotriva turcilor, de stipularea unor garanții care să fi putut pune la adăpost țara de represaliile turco-tătare. Se mai aveau în vedere și consecințele intrării țării sale sub controlul imperialilor, relevate clar de exemplul Transilvaniei, atât pe plan politic, cât și confesional⁴³.

La data când a preluat domnia, adică la 29 octombrie 1688, Constantin Brâncoveanu acumulasă, deja, o bogată experiență politică și diplomatică. Încă din anul 1675, el a pătruns în tainele cancelariei domnești, ca urmare a ridicării sale, de către domnul de atunci, Gheorghe Duca, la rangul de logofăt al doilea și "ispravnic al hrisoavelor" emenate de la voievod, dregătorie pe care a deținut-o, până în anul 1677⁴⁴. Doi ani mai târziu, Șerban Cantacuzino, l-a înălțat la rangul de mare agă, folosindu-l în diferite misiuni diplomatice, între altele, probabil și pentru cunoștințele sale de limbă turcă și greacă⁴⁵, ceea ce i-a înlesnit și lărgirea orizontului și familiarizarea, înainte de toate, cu școala diplomatică austriacă. Un prilej binevenit, în acest sens, i-a fost oferit de misiunea pe care i-a încredințat-o, în anul 1681, Șerban Cantacuzino. Atunci, el a trebuit să colaboreze cu contele Caprara, ambasadorul Austriei la Istanbul, pe de o parte, în vederea determinării sultanului să-l scoată din domnia Transilvaniei pe principele Mihail Apafi, adversarul imperialilor, iar pe de alta, să pregătească

⁴¹ Cf. Paul Cernovodeanu, *Coordonatele politicii externe a lui Constantin Brâncoveanu*, în vol. "Constantin Brâncoveanu", Redactori coordonatori: Paul Cernovodeanu, Florin Constantiniu, București, Editura Academiei, 1989, p. 124-125.

⁴² Cf. C. Giurescu, *Tratatul lui Constantin Cantemir cu austriei (1690)*, extras din CL, anul XLIV, București, 1910, p. 7, 9.

⁴³ Cf. Paul Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 125.

⁴⁴ Radu Grecianu, *op. cit.*, p. 266.

⁴⁵ Paul Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 123.

terenul, în vederea declanșării războalei antiotomane din Balcani, ce trebuia, în viziunea Curții de la Viena, să-i înlesnească victoria împotriva otomanilor și să-i asigure controlul acestei zone. Totodată, el trebuia să intervină pe lângă ambasadorul imperial, în favoarea românilor ortodocși din Transilvania, și pentru a obține eliberarea din închisoare a mitropolitului Sava Brancovici⁴⁶. În sfârșit, în anul 1687, a fost numit mare logofăt, dregătorie pe care a deținut-o, până la preluarea domniei Țării Românești⁴⁷. Or, nu este lipsit de interes să se reamintească faptul că viitorul domn "și-a făcut debutul în politică și diplomatie în vremuri de mari încercări pentru centrul și sud-estul Europei"⁴⁸, concretizate în succesiunea de evenimente declanșate de războiul Ligii Sfinte cu Imperiul otoman.

Motive de natură geopolitică au determinat diplomația românească să întrețină strânse contacte și cu școala diplomatică rusă. Principiul de bază al acestei școli îl constituia "respectarea onoarei țarului", reflectat și în atenția deosebită care s-a acordat problemei ceremonialului, foarte complicat, de o factură imperială proprie, deoarece, începând cu secolul XV, marii cnezi au urmărit, cu consecvență, recunoașterea pe plan internațional a titlului de țar. Ca urmare, diplomația rusă a fost dotată cu instituțiile corespunzătoare. În anul 1561, a fost creat Posolskii Prikaz (Departamentul solilor), în fruntea căruia se afla diacul dumei, ajutat de dieci, traducători și personal auxiliar, având ca principală sarcină înfăptuirea politicii externe a Rusiei. Către sfârșitul secolului XVII, a fost reorganizat, sub denumirea de "Departament de Stat al Sigiliului Diplomatic", în timp ce Alexei Mihailovici Romanov crease "Departamentul Treburilor Secrete", pus sub controlul său exclusiv⁴⁹. Totuși, diplomația rusă a fost marcată de o țară care i-a diminuat eficacitatea, și anume de neîncrederea manifestată față de ambasadorii străini, refuzând, ea însăși, să aplice sistemul ambasadelor permanente. Ca urmare, sursele de informare erau precare, iar metodele diplomatice erau net inferioare celor utilizate de diplomația europeană a secolului. Totuși, diplomația rusă a fost servită de persoane cu aptitudini deosebite de negociatori. Între aceștia, un loc aparte îl deține Afanasi Lavrentievici Ordin-Nașçokin, considerat în istoriografia rusă drept <<arhitectul politicii externe a Rusiei moderne>>⁵⁰, iar contemporanii săi suedezi, cu care a fost în strânse raporturi diplomatice, îl denumeau <<Richelieu al Rusiei>>⁵¹. Om de o vastă cultură, el a știut să profite de cea mai neînsemnată greșală a adversarilor, "de orice inconsecvență în dialectica diplomatică"⁵². Potrivit concepției sale, politica externă a Rusiei trebuia încredințată "unor oameni

⁴⁶ Cf. Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 126

⁴⁷ Radu Grecianu, *op. cit.*, p. 266.

⁴⁸ Paul Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 123–124.

⁴⁹ Cf. Mircea Malița, *Diplomația*, p. 121–123.

⁵⁰ Cf. C. Bickford O'Brien, *Russia and East Europe. The Views of A.L. Ordin Nasciokin*, în JGO. Heft 3, Sept. 1969, p.369.

⁵¹ Cf. Mircea Malița, *Diplomația*, p. 123.

⁵² *Ibidem*.

neprihăniți și aleși"⁵³, deoarece rațiunea de a exista a Departamentului Solilor era aceea de a <<lărgi statul în toate direcțiile, de a apăra onoarea lui în toate țările>>, de a fi <<ochiul întregii Rusii Mari>>⁵⁴.

După cum se știe, contactele diplomației românești cu cea rusă datează încă din timpul domniei lui Ștefan cel Mare. Ele s-au intensificat, însă, din a doua jumătate a secolului XVII, pe fondul crizei ce domina și raporturile inter-statale din Europa de Răsărit. Un moment interesant îl constituie domnia lui Vasile Lupu, când Moldova a devenit mediatoarea în raporturile otomano-ruse, agravate de cucerirea, în anul 1637, a cetății Azov de către cazaci. Misiunea îmbunătățirii raporturilor dintre cele două state i-a fost încredințată de Poarta Otomană, întrucât, fiind de aceeași religie, domnul Moldovei putea inspira mai multă încredere la Moscova. Ca urmare, la 1 decembrie 1638, a poposit în capitala țarului o importantă solie moldavă, condusă de cămărașul Isar (Isaia) Eustate, care s-a străduit să convingă cercurile conducătoare ruse că puteau evita un conflict armat cu otomanii, numai dacă le retrocedau cetatea amintită⁵⁵. Conflictul a fost stins, în anul 1642. La 7 iunie, sosise la Moscova un alt sol moldav, Atanase Ioan, nepotul lui Isar Eustate, cu scrisori din partea lui Vasile Lupu, a sultanului și a marelui vizir, țarul sfârșind prin a-i determina pe cazaci să abandoneze Azovul⁵⁶. În acel context, a venit la Iași, în luna noiembrie 1642, Ordin-Nașciokin, ca "agent secret la curtea lui Vasile Lupu, cu misiunea de a culege, la fața locului, informații mai ample cu privire la situația locală, precum și la turci și poloni"⁵⁷. Iar faptul că, la rândul său, Vasile Lupu avea un "însărcinat" la Moscova, în anul 1641, în persoana lui Isar Eustate, ale cărui aptitudini de diplomat au fost remarcate și de Miron Costin, care îl aprecia ca <<om aice în țară (Moldova – n. Ven.C.) pe acele vremi vestit în neguțătoria în țara Moscului>>⁵⁸, constituie o dovadă în plus a intensității raporturilor diplomatice româno-ruse, din acea perioadă.

Legăturile cu diplomația rusă au continuat și după domnia lui Vasile Lupu, Lupu Stroescu, staroste de Soroca, mitropolitul Ghedeon și logofătul al doilea, Grigore Neniul, sunt doar câteva nume care au ilustrat diplomația lui Gheorghe Ștefan, contribuind la încheierea acordului moldo-rus din anul 1656⁵⁹. Evoluția crizei ucrainene, declanșată ca urmare a răscoalei împotriva Poloniei a cazacilor zaporojeni, condusă de Bogdan Hmielnicki, produsă în anul 1648, a antrenat în conflictul polono-otoman și Rusia. Ostilitățile militare s-au desfășurat, însă, concomitent cu o susținută activitate diplomatică din partea ambelor tabere, în vederea încheierii păcii. În acele împrejurări, domnul de atunci al Moldovei,

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ G. Bezviconi, *Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse (din cele mai vechi timpuri până la mijlocul secolului al XIX-lea*, București, 1962, p. 78–81.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 82.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 83; Mircea Malița, *Diplomația*, p. 123.

⁵⁸ Apud G. Bezviconi, *op. cit.*, p. 80.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 92–93.

Gheorghe Ghica, a fost desemnat de Poartă ca mediator. Cu această misiune a fost trimis la Moscova căpitanul Ionașcu Belevici, în luna mai 1679, domnul moldav contribuind, astfel, la finalizarea tratatelor, concretizate în acordul otomano-rus de la Baccisarai, din 30 ianuarie 1681⁶⁰.

Un loc aparte în acest domeniu îl deține, desigur, Nicolae Spătarul (Milescu)⁶¹. Descendent al unei familii boierești moldovene, Nicolae Spătarul și-a făcut educația la Școala Patriarhiei Ortodoxe din Constantinopol – Marea Școală –, care s-a aflat, în decursul secolului XVII, "sub influența spirituală a Universităților italiene"⁶². Acolo a dobândit o vastă cultură, devenind o "personalitate de prim ordin a culturii românești ca și a întregii culturi din Estul și Sud-Estul european"⁶³. Și-a însușit temeinice cunoștințe de limba latină, pe care o vorbea curent, de limba slavonă, turcă și italiană, precum și cea mai mare parte a ideilor acelei școli, între care și cea a necesității eliberării creștinilor de sub dominația otomană. Ca om politic și diplomat, s-a format în slujba câtorva domni din Moldova și din Țara Românească, intrând, apoi, în urma recomandării patriarhului Dositei al Ierusalimului, în slujba țarului Rusiei, Alexei Mihailovici Romanov, unde a fost angajat la Posolskii Prikaz, ca traducător de limba greacă, latină și română și "șef al traducătorilor"⁶⁴. Or, "aici duceau toate firele diplomației rusești și, prin tradiție, instituția influența și politica culturală" a Rusiei⁶⁵. De aceea, Nicolae Spătarul a putut să înlesnească legăturile cu Rusia ale unor domni ai Moldovei și ai Țării Românești, printre care Constantin Șerban, Gheorghe Duca sau Constantin Brâncoveanu⁶⁶.

Un rol important în acest domeniu l-a jucat și David Corbea. Cunosător al limbilor latină, slavonă, maghiară și germană, pe care și le-a însușit "în școala bisericii românești din Brașov", el și-a făcut "ucenicia de diplomat", în cancelaria stolnicului Constantin Cantacuzino⁶⁷.

Activitatea diplomatică românească a continuat să fie și în secolul XVII, puternic marcată de statutul juridic al țărilor române. De aceea, în raporturile cu Poarta Otomană elitele diplomației românești au trebuit să aplice "când metode bizantine și venețiene, când turcești"⁶⁸, toate subsumate obiectivului fundamental: menținere, consolidarea și, în funcție de împrejurări, extinderea autonomiei interne și dobândirea unor cât mai largi posibilități de mișcare pe plan extern. Căile și mijloacele preconizate sau, chiar, utilizate, au diferit, însă, de la

⁶⁰ Cf. Veniamin Ciobanu, *Românii în politica est-central europeană*, p. 116–117.

⁶¹ Discuția în legătură cu adevăratul său nume. La Ștefan S. Gorovei, *Studiu introductiv*, la P.P. Panaitescu, *Nicolae Milescu Spătarul*, Iași, Editura Junimea, 1987, p. XV și urm.

⁶² P.P. Panaitescu, *Nicolae Milescu Spătarul*, p. 6.

⁶³ Cf. Ștefan S. Gorovei, *Studiu introductiv*, p. XV.

⁶⁴ Mircea Malița, *Nicolae Milescu*, în vol. *Pagini din trecutul diplomației românești* (autori: Virgil Cândea, Dinu G. Giurescu, Mircea Malița), București, Editura Politică, 1966, p. 155.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 156–157.

⁶⁶ Cf. G. Bezviconi, *op. cit.*, p. 104.

⁶⁷ Cf. Mircea Malița, *Nicolae Milescu*, p. 173 și urm. .

⁶⁸ Mircea Malița, *Diplomația*, p. 118.

o etapă la alta, potrivit împrejurărilor internaționale, dar și în funcție de poziția și interesele exponenților politici locali. Factorul determinant al raporturilor româno-otomane, care s-a reflectat și în acțiunile diplomatice românești, a fost cel *etno-psihologic*. În ceea ce privește societatea românească, "problema otomană" a continuat să rămână în centrul atenției sale, întrucât era una din problemele fundamentale cu care era confruntată. Pentru contemporanii români ai evenimentelor istorice din secolul XVII, turcii erau, ca și pentru predecesorii lor, <<dușmanii întregii creștinătăți>>, adică ai tuturor popoarelor creștine, "indiferent de confesiunea lor"⁶⁹. Ca urmare, apartenența lor la marea familie a creștinătății impunea, în mod obligatoriu, datoria angajării în lupta antiotomană. Aceasta nu era concepută, totuși, numai ca decurgând din opoziția ireductibilă dintre turci și creștinătate, pe plan religios. Ea era impusă, în același timp, și de contradicțiile de ordin politic ce existau între Imperiul otoman și statele creștine, în general, și dintre cel dintâi și țările române, în special⁷⁰. Sub acest din urmă aspect, raporturile care existau între români și otomani nu puteau fi decât cele dintre suzerani și vasali. Or, "era natural ca astfel de raporturi să nu implice nici afecțiune din partea supușilor și nici un sentiment de comuniune cu stăpânii"⁷¹. Dominația otomană, indiferent de fluctuațiile formelor sale de concretizare, reprezenta și un alt grav pericol, și anume acela al izolării românilor de Europa Centrală și Apuseană, adică să fie ruși, în totalitate, de spiritualitatea europeană. Sugestiv, în această ordine de idei, mi se pare îndemnul adresat contemporanilor săi de marele cronicar moldav, Grigore Ureche, de a cunoaște istoria și obiceiurile turcilor, deoarece <<supt mâna lor suntem robi>>⁷². Și, desigur, nu dintr-un spirit ieftin de dispreț față de ei reliefa el originile lor, mai puțin decât modeste, ci, pentru a sublinia că extinderea lor asupra Asiei, Africii și a unei părți din Europa nu putea fi explicată, altfel, decât că <<de Dumnezeu lăsați certare creștinătății și groază a tuturor vecinilor de pîmprejur>>⁷³. Dar, acea "pedeapsă divină" a fost, sugera el, consecința directă a luptei pentru putere din interiorul Imperiului bizantin, de care a profitat, cu viclenie, <<neprietenul Crucii>>⁷⁴, care și-a deschis, astfel, calea <<la Europa>>⁷⁵. Cu alte cuvinte, făcea un apel, indirect, la unitatea Europei care trebuia să tragă concluziile ce se impuneau din exemplul bizantinilor. În ceea ce-i privește pe

⁶⁹ Cf. M. Berza, *Turcs, Empire ottoman et relations roumano-turques dans l'historiographie moldave des XV-XVII siècles*, în RESEE, nr. 3, 1972, p. 613.

⁷⁰ Cf. Veniamin Ciobanu, *Implicații ale problemei otomane asupra raporturilor politice româno-poloneze în secolul al XVII-lea*, în vol. *Civilizație medievală și modernă românească*. Studii istorice. Îngrijit de Nicolae Edroiu. Aurel Răduțiu, Pompiliu Teodor, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1985, p. 206-207.

⁷¹ M. Berza, *op. cit.*, p. 619.

⁷² Pentru detalii, vezi, Veniamin Ciobanu, *Evoluția conceptului de "Europa" și "european"*. Câteva considerații istoriografice, în vol. *Istoria ca lectură a lumii*, Iași, 1994, p. 145-153.

⁷³ *Ibidem*.

⁷⁴ *Ibidem*.

⁷⁵ *Ibidem*.

cei mai de seamă reprezentanți ai elitei diplomației românești, ei au făcut eforturi, tocmai din motivele amintite, pentru a menține țările române în atenția Europei, de la care era de așteptat sprijinul necesar, pentru a le sustrage dominației otomane, aflată în flagrantă contradicție cu însăși esența europeană a spiritualității românești.

Specificitatea raporturilor româno-otomane se reflectă și în domeniul reprezentării intereselor domniei și ale țării pe lângă Poarta Otomană. Din multitudinea mijloacelor utilizate, un loc aparte îl deține, desigur, instituția capuchehaielăcului.

Începând cu secolul XVI, când dependența țărilor române față de Imperiul otoman s-a accentuat, domnii acestora au fost puși în situația de a avea la Istanbul oameni de încredere care să le apere, în permanență, interesele lor și ale țării. Or, însăși prezența unui astfel de agent român în capitala otomană atestă "existența unei entități statale proprii"⁷⁶. Și aceasta, în pofida faptului că autoritățile otomane s-au străduit să-i asimileze, în mod abuziv, cu capuchehaielile unor mari demnitari ai Imperiului, "pornind de la premisa – la fel de falsă și abuzivă – că Țările Române ar fi fost provincii ale Imperiului"⁷⁷. Dintre funcțiile acestei instituții, care reprezentau, de fapt, un tot unitar, aș reține, îndeosebi, două. Una consta în misiunea capuchehaielilor "de a adresa proteste pe lângă autoritățile otomane centrale", în vederea înlăturării și stopării abuzurilor comise împotriva privilegiilor țării, între care încălcarea hotarelor statului are o semnificație aparte, deoarece reliefează "individualitatea teritorială" a țărilor române, în cadrul sistemului politic otoman⁷⁸. Cealaltă se referă la "dreptul și obligațiile agenților de a apăra interesele românilor atunci când se aflau în Imperiul otoman, subliniind încă o dată diferența de statut juridic între teritoriul și locuitorii de la nord de Dunăre (*dar al-had* – s. aut.) și cei din sudul fluviului (*dar al-Islam*) – (s. aut.)"⁷⁹.

Categoriile celor care puteau beneficia de această "protecție" erau, se pare, totuși, bine delimitate. Dacă se iau în considerare precizările incluse într-un firman al sultanului Mustafa al II-lea, reprodus într-un document de cancelarie, datat 11 iunie 1696, jurisdicția "capuchehaielilor acționa, în primul rând, asupra celor aflați în slujba nemijlocită a acestora, categorie în care erau incluși, în primul rând, cei ce " merg cu treburi importante în partea Țării Românești (actul fusese emanat la cererea capuchehaielilor acestei țări, dar regula funcționa, desigur, și în cazul Moldovei – n. Ven. C.) or vin și pleacă de la Poartă"⁸⁰. Ca urmare, lor nu li se putea pretinde să plătească *gizia*, pe timpul cât se aflau pe

⁷⁶ Viorel Panait, *Reprezentanța diplomatică a Țării Românești la Poarta otomană în epoca lui Constantin Brâncoveanu*, în Rdl, 9, 1988, p. 880.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 879.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 883.

⁷⁹ *Ibidem*.

⁸⁰ Tahsin Gemil, *Relațiile țărilor române cu Poarta otomană în documente turcești (1601–1712)*, București, 1984, p. 440.

teritoriul otoman, propriu zis. De aceeași scutire beneficiau, potrivit reglementărilor aflate, atunci, în vigoare, și "fiii boierilor de lângă beiu (domnul – n. Ven. C.) Țării Românești și servitorii acestora din Țara Românească"⁸¹. Or, drept motivare a deciziei în discuție, se invoca faptul, bine cunoscut, de altfel, celor vizați, că "ei sunt din Țara Românească și nu sunt dintre cei stabiliți la Poartă" (s. Ven. C.)⁸².

Având în vedere, deci, intervenția capuchehaielelor muntene, sultanul decidea "reînnoirea ilustrului meu ordin care fusese dat înainte în acest scop"⁸³, dar cu o rezervă care sugerează, de fapt, *limitele statutului juridic al acestei instituții* ce decurgeau, firește, din *statutul juridic* al țărilor române, în sistemul politic otoman. Anume, că ordinul era reînnoit, "*cu toate condițiile sale, numai dacă nu a fost emisă vreo poruncă potrivnică acestuia*" (s. Ven. C.)⁸⁴.

Capuchehaia trebuia să posede o sumă de calități, pentru a-și putea îndeplini misiunea, între care cunoașterea de limbi străine, îndeosebi turca, "stăpânirea artei diplomatice" etc⁸⁵. Dar, cea mai importantă era "fidelitatea față de domnul și țara pe care îi reprezenta"⁸⁶. De aceea, alegerea persoanei care urma să îndeplinească această misiune era de maximă importanță, ea fiind apanajul domnului, deoarece numai el "avea dreptul de a numi și schimba pe reprezentanții săi trimiși din țară la Poartă"⁸⁷.

În exercitarea atribuțiilor sale, capuchehaia era ajutat de un personal auxiliar, dintre care se detașa, ca importanță, "secretarul agenției, omul care reprezenta într-o măsură permanentă, fiindcă agenții se schimbau prea des. El ținea corespondența în evidență" și da informații celor care se interesau de domnii și țările pe care le reprezentau capuchehaiile⁸⁸. Un astfel de post se pare că a fost ocupat și de Nicolae Spătarul, în anii 1661–1664, în timpul domniei muntene a lui Grigore Ghica⁸⁹.

⁸¹ *Ibidem*.

⁸² *Ibidem*.

⁸³ *Ibidem*.

⁸⁴ *Ibidem*; această idee este ilustrată, între altele, și de acte de cancelarie, datând din secolul al XVIII-lea. Un astfel de document, emis, probabil, în anul 1782, rezuma în termenii următori un act al domnului de atunci al Țării Românești, se pare, Nicolae Caragea: "*dat fiind că din trecut și până acuma, se acordă ilustre berate și înalte porunci separate pentru imunitatea (muafiyet) feciorilor celor trei chapuchehăi supuși ai Țării Românești, de aceea, voievodul de acum al Țării Românești, slujitorul, are curajul să se roage ca, atunci când cele înregistrate vor fi extrase și vor fi văzute de persoana voastră fericită (probabil sultanul Abdul Hamid I – n. Ven. C.), să se arate, potrivit obiceiului, bunăvoință în privința acordării lor*" (s. Ven. C.) (cf. Mustafa A. Mehmet, *Documente turcești privind istoria României*, vol. II, 1774–1791, București, Editura Academiei, 1983, p. 46).

⁸⁵ *Ibidem*, p. 887.

⁸⁶ *Ibidem*.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 888.

⁸⁸ Aurel H. Golimas, *Despre capuchehăilele Moldovei și poruncile Porții către Moldova. Până la 1829. Contribuții la cunoașterea raporturilor dintre Moldova și turci, Iași, 1943, p. 37.*

⁸⁹ Cf. Ștefan S. Gorovei, *loc. cit.*, p. XXXIII.

Prin urmare, funcția de "șef al diplomației" o deținea domnul care desemna persoanele ce urmau a îndeplini misiuni cu acest caracter, în general, după criteriul capacității de care se putea bucura cel desemnat, în funcție de importanța și semnificația obiectivelor urmărite. S-a presupus că, de vreme ce problemele cele mai importante se discutau în sfatul domnesc, "desemnarea solilor se făcea tot acolo"⁹⁰. Un rol important în "aparatură" diplomatică îl avea și marele logofăt, care, așa cum am mai menționat, era șeful cancelariei domnești, deoarece, "prin mâna lui trecea corespondența adresată domnului din țară și din străinătate"⁹¹.

În cancelaria domnească nu se formau, totuși, viitorii diplomați, ci, doar, personalul auxiliar care asigura activitatea diplomatică. Or, exemplul cel mai concludent din acest punct de vedere îl constituia "cancelaria diplomatică" organizată de stolnicul Constantin Cantacuzino. În afara preocupării deosebite, vizând încadrarea ei cu personal "calificat", pentru o astfel de activitate, el este cel care a perfecționat cifrul în care era redactată corespondența diplomatică. Tot el a pus la punct și o vastă rețea de agenți, plasați în diverse părți ale Imperiului otoman și în Europa, prin intermediul cărora transmitea și obținea informațiile de care avea nevoie, ca să dirijeze acțiunile diplomatice, în funcție de necesitățile de moment sau de proiectele de perspectivă. Dacă se mai are în vedere și atenția deosebită, acordată protocolului diplomatic, atât celui oficial, de la Curtea Domnească, cât și celui particular⁹², se poate afirma că activitatea diplomatică românească a cunoscut, atunci, perioada celei mai bune organizări, din cursul secolului XVII. Această activitate de organizare a fost impulsionată, însă, în mare parte, și de ambițiile personale ale stolnicului, din care a rezultat o veritabilă "diplomație paralelă": una oficială, cealaltă, particulară.

Deci, dacă se poate vorbi de o "școală diplomatică românească", atunci cred că nu se poate avea în vedere decât tradiția unei diplomații, de o vechime considerabilă⁹³, care s-a desfășurat în parametrii impuși de evoluția statutului juridic al țărilor române. Or, tocmai acest statut a împiedicat crearea unor instituții specializate, în pregătirea viitorilor diplomați. Elitele diplomației românești s-au format, prin confruntarea cu realitățile specifice etapelor în care au activat, ca atare, și prin contactele cu diplomația europeană, de la care și-au însușit metode pe care le-au adecvat propriilor necesități. Iar, dacă domnii români au putut desfășura o neîntreruptă activitate diplomatică, aceasta se datorează, pe de o parte, faptului că partenerii de tratative erau interesați să desprindă țărilor române din sistemul politic otoman, pentru a le încadra în propriul lor sistem politic. Este cazul, îndeosebi, al Imperiului Habsburgilor Austrieci și al Poloniei. Căci, din punct de vedere al lui *jus publicum europaeum*, țărilor române nu constituiau *subiecte* ale acestuia. Pe de altă parte,

⁹⁰ Ioan D. Condurachi, *Diplomați români în trecut (sec. XIV–XVIII)*, Brașov, 1934, p. 12.

⁹¹ Nicolae Grămadă, *op. cit.*, p. 141.

⁹² Cf. Constantin Șerban, *op. cit.*, p. 103–106.

⁹³ Cf. *Introducere* la vol. *Pagini din trecutul diplomației românești*, p. 8 și urm.

țările române nu au încetat să-și manifeste "dreptul de legăție activ, trimițând soli în statele creștine, în ciuda pretențiilor Porții"⁹⁴ care le recunoscuse doar dreptul "de legăție pasivă", prin instituția capuchehailâcului⁹⁵. Ca urmare, diplomația românească a urmărit să conserve statutul de autonomie politico-teritorială, folosindu-se de interesele divergente care se ciocneau la Dunărea de Jos. Cel mai concludent exemplu, în această ordine de idei, îl reprezintă "diplomația folosirii contradicțiilor", aplicată de stolnicul Constantin Cantacuzino, care a avut ca rezultat recunoașterea tacită a statutului de autonomie a Țării Românești față de Poartă, cel mai avantajos, în condițiile în care exista pericolul ca țara să fie inclusă în sistemul politic al Imperiului Habsburgilor Austrieci sau în cel al Republicii Nobiliare Polone. În atingerea acestui obiectiv, un rol important l-a avut și Constantin Brâncoveanu. Prevalându-se de prestigiul de care se bucura în cercurile conducătoare otomane, a reușit să obțină neincluderea pe ordinea de zi a preliminarilor păcii de la Karlowitz a problemei statutului juridic al țării sale⁹⁶.

Firește, tematica abordată reclamă o investigare mult mai complexă, interdisciplinară, chiar, adică atât sub aspect istoric, cât și juridic. Demersul meu se limitează, însă, la o *trecere în revistă* a unor aspecte ce ar putea crea o imagine de ansamblu asupra contextului istoric în care s-au format și s-au remarcat câteva dintre personalitățile ce au reprezentat elita diplomației românești în secolul XVII. Este, așadar, o *invitație* pentru viitoarele cercetări în acest domeniu.

⁹⁴ Viorel Panait, *op. cit.*, 10.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 877.

⁹⁶ Cf. Paul Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 127; idem, *Bucarest, important centre politique du Sud-Est Européen, à la fin du XVIIe siècle et au commencement du XVIIIe siècle*, în RESEE, IV, nr. 1-2, Bucarest, 1666, p. 159-60; Viorel Panait, *op. cit.*, p. 880; Constantin Șerban, *op. cit.*, p. 85 și urm.

ÉLITES ET DIPLOMATIE ROUMAINE AU XVIIE SIÈCLE (Résumé)

L'auteur de cet étude s'est proposé seulement une revue de quelques aspects qui pourraient créer une image d'ensemble du contexte historique dans lequel se sont formées et remarquées quelques-unes des personnalités qui ont représenté l'élite de la diplomatie roumaine au XVII-e siècle.

L'une des conclusions générales de l'étude est que, si on peut parler d'une "école diplomatique roumaine" au XVII-e siècle, alors on ne peut avoir en vue que la tradition d'une diplomatie, d'un âge considérable, qui s'est développée dans les paramètres imposés par l'évolution du statut juridique des pays roumains. Or, justement ce statut a empêché la création d'institutions spécialisées dans la préparation des futurs diplomates. Les élites de la diplomatie roumaine se sont formées par la confrontation avec les réalités spécifiques aux étapes où ils ont agi et par les contacts avec la diplomatie européenne de laquelle ils ont pris des méthodes qu'ils ont conformées à leurs propres nécessités. Bien qu'ils ne fussent pas sujet de droit international, les pays roumains n'ont pas cessé, quand même, de manifester leur droit de *légalion active* en envoyant des représentants aux états chrétiens malgré les prétentions de la Porte Ottomane qui leur avait reconnu seulement le droit de *légalion passive*, illustré par l'institution du *capuchehailac*. En conséquence, la diplomatie roumaine a suivi de conserver le statut d'autonomie politique-territoriale, en profitant des intérêts divergents qui s'abbrouaient au Bas Danube.

ACTIVITĂȚI INFORMATIVE ROMÂNEȘTI ÎN SERVICIUL PORTII OTOMANE (SECOLELE XVI–XVII)

1. Introducere

Din cele mai vechi timpuri, culegerea de informații exacte despre potențialul inamic a constituit o preocupare permanentă pentru cei aflați la cârma statelor. S-au alcătuit, din oameni bine pregătiți, rețele de spionaj menite să penetreze sistemele de securitate și să pătrundă cât mai adânc în structurile statului advers, astfel încât, în caz de război, toate acțiunile inamicului să fie cunoscute și anihilate cu pierderi minime. Demnitarii, nemulțumiți de favorurile primite, erau atrași ușor de pungile cu bani și deveneau, în majoritatea cazurilor, cei mai eficienți agenți¹. Contraspionajul a apărut din necesitatea de a opri infiltrările străine în interiorul statului, astfel încât mișcările trupelor proprii să fie învăluite într-o "ceață" de nepătruns, la adăpostul căreia să poată lovi prin surprindere adversarul.

În decursul timpului reușitele militare s-au datorat, în bună măsură, cunoașterii resurselor umane și materiale ale adversarului, dar, mai ales, cunoașterii strategiei acestuia, ceea ce a permis adoptarea celor mai eficiente dispozitive de luptă². Armatele lui Ginghis Han erau precedate de numeroși "negustori", care studiau forțele inamicului, indicau punctele slabe, încât mongolii acționau ulterior pe un teren cunoscut. Înainte de a invada Rusia și alte țări europene, Subotay a trimis o armată de spioni, în timp ce capetele încoronate ale Europei nu știau mai nimic despre pericolul mortal ce se apropia dinspre Asia³. La cucerirea Karakitai-ului, Djaba a aflat de problemele religioase, a proclamat libertatea cultului oprimat, provocând astfel o revoltă, în urma căreia trupele mongole au avut drumul deschis⁴. Pe toate laturile oștirii în marș, se deplasau sute de iscoade, care împiedicau un eventual atac dat prin surprindere și, în același timp, cercetau terenul pentru a descoperi locul propice

¹ Sun Tzu considera că trebuie atrași cu bani funcționarii destituiți sau pedepsiți, "pentru a face lumină asupra situației, așa cum se prezintă ea în țara lor, și pentru a vă informa asupra planurilor pe care această țară le face împotriva voastră" (Sun Tzu, *Arta războiului*, București, 1993, p. 92–93).

² Sun Tzu, *op.cit.*, p. 92.

³ General T. Nicolau, *Invazia tătarilor și prima ocupare a Budapestei*, București, 1930, p. 19.

⁴ Manole Neagoe, *Attila, Ginghis Han și Tamerlan*, București, Ed. Meridiane, 1971, p. 188–189.

susținerii unei bătălii⁵. Având de înfruntat o armată chineză net superioară numeric, Djebe a profitat de ignoranța generalilor chinezi, care nu cunoșteau zona de operații, a manevrat perfect și le-a căzut în spate, zdrobindu-i⁶. În 1241, arhiepiscopul de Caloce, Ugolinus, a lovit și pus pe fugă câteva *ceambuluri* mongole. Acestea au intrat în derută, retrăgându-se în mare grabă, ceea ce i-a încurajat pe maghiari să-i urmărească cu înverșunare. Orbiți de succesul obținut cu ușurință, n-au observat că tătarii i-au atras într-o mlaștină, unde s-au împotmolit datorită cuiraselor grele. Doar arhiepiscopul și câțiva apropiați au scăpat de săgețile mongole⁷. Se explică, într-un fel, de ce în fața mongolilor n-a putut rezista nici o armată, indiferent de efective, dotare și capacitățile comandanților. Informația în lumea mongolă circula foarte repede de-a lungul rețelei de poștă, un curier putând străbate peste 200 km într-o zi, hanul având la dispoziție în permanență știri proaspete din toate colțurile imperiului⁸.

Arabii, în expansiunea lor rapidă din secolele VII–VIII, au avut de înfruntat popoare ostile și spații vaste, necunoscute oamenilor deșertului. Au apelat în această situație la prizonierii de război⁹, care trebuiau să ghideze oștile musulmane pe cele mai bune căi de acces spre principalele obiective inamice, asigurând în același timp capturarea unei prăzi bogate și a numeroși robi¹⁰. Spionii se recrutau din rândul celor care aveau în captivitate rude apropiate (copii, nepoți, soții, părinți, etc.), deoarece în cazul în care mulțumeau pe conducătorul musulman, erau eliberați cu întreaga familie¹¹. Totodată, trădările erau practic eliminate. Folosirea supușilor nemusulmani era o practică curentă în Califatul arab. Despre tratamentul la care urmau să fie supuși spionii inamici capturați existau numeroase prevederi în tratatele de drept islamic, acoperind practic toate situațiile posibile. În realitatea cotidiană, jurisconșulții sunt, în general, de acord că pedeapsa cu moartea este indicată în astfel de cazuri¹². As-Șaibani considera, însă, că unui spion care și-a recunoscut vina trebuie să i se

⁵ Marco Polo, *Milionul. Cartea minunatelor aventuri ale lui Marco Polo*, București, 1958, p. 56.

⁶ M. Neagoe, *op.cit.*, p. 181.

⁷ G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, vol. V, *Cântecul de jale de Rogerius*, București, 1935, p. 73.

⁸ M. Neagoe, *op.cit.*, p. 211.

⁹ Despre prizonierii luați de musulmani, a se vedea lucrările: Abu Hodja, *Precis de jurisprudence musulmane selon la rite chafeite*, Leyde, 1859; Abu Yusuf Yakub, *Le livre de l'impôt foncier*, ed. E. Fagner, Paris, 1921; Ach-Chabani, Muhammad ibn al-Hasan, *Le grand livre de la conduite de l'état (Kitab as - Siyar al- Kabir)*, comentată de as-Sarakhsî, tr. M. Hamidullah, vol. I–IV, Ankara, 1990; A. Morabin, *La notion de Jihad dans l'islam medieval des origines a al-Ghazzali*, Lille, 1975.

¹⁰ As-Șaibani, *op.cit.*, vol. II, p. 93–107.

¹¹ *Ibidem*, p. 104.

¹² Abu Yusuf Yakub considera ca spionii, "dacă sunt inamici sau tributari, evrei, creștini sau magi supuși capitației, să fie decapitați: dacă sunt musulmani trădători, să li se aplice o pedeapsă dureroasă și să fie timp îndelungat aruncați în închisoare, până ce manifestă căință" (Abu Yusuf Yakub, *op.cit.*, p. 294). Se observă tratamentul diferențiat aplicat musulmanilor, dar în practică nu se făceau deosebiri.

aplice doar tortura, iar dacă este *zimmi* să fie închis¹³. Această atitudine blândă se explică prin considerentul că războiul și vărsarea de sânge sunt lucruri neplăcute în ochii lui Allah¹⁴. Cum acțiunile de spionaj puteau fi realizate de femei și bătrâni, categorii tratate cu indulgență în teoria dreptului islamic, se prevedea pedeapsa cu moartea prin crucificare, "deoarece au vrut să cauzeze pagube comunității musulmanilor"¹⁵. Băieții care n-au atins vârsta pubertății nu puteau fi uciși, deoarece legile djiha-dului interzic categoric uciderea minorilor¹⁶. În practică, soarta spionilor era lăsată la voiața conducătorului musulman, care, de cele mai multe ori, aplica pedeapsa cu moartea, "pentru ca alții să tragă învățăminte"¹⁷.

¹³ As-Şaibani, *op.cit.*, vol. III, p. 520.

¹⁴ Najib Armanazi, *L'Islam et de droit international*, Paris, 1929, p. 72.

¹⁵ As-Şaibani, *op.cit.*, vol. III, p. 521. Jurisconsultul citat considera că era de preferat ca pedeapsa prin crucificare să nu se aplice femeilor, deoarece trupul acestora nu trebuie expus privirilor.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*. Otomanii au adoptat o atitudine intransigentă față de spioni, cazurile de iertare fiind rare și motivate de interese materiale, prinsul putând fi valorificat în târgurile de robi sau folosit ca vâslaș pe galerele sultanale. În drum spre Camenița (1672), sultanului Mehmed IV îi sunt aduși zece soldați poloni prinși de cei de la serhat, împreună cu robul unui ciobagiu fugit din tabăra turcească și care le servise drept ghid; "după ce au recunoscut ce faptă au săvârșit", le-au fost tăiate capetele (*Cronici turcești*, vol. II, p. 219, 282). În timpul expediției în Banat (1695), un *haidusak*, care spiona tabăra otomană, a fost prins și apoi executat din porunca sultanului Mustafa al II-lea (*ibidem*, vol. II, p. 445). În Campania dusă împotriva Veneției în Moreea, a fost prins un spion trimis de generalul din Anapoli. După ce și-a recunoscut vina, a fost decapitat, din ordinul inflexibilului mare vizir Gîn Ali pașa, împreună cu imamul din Stife care-l adăpostise (N. Iorga, *Cronica expediției turcilor în Moreea (1715) atribuită lui Constantin Diichiti*, București, 1913, p. 42–43). Uneori iscoada nu era omorâtă, ci, după ce i se arăta tăria oștii otomane, era eliberată. Scopul urmărit era ca adversarul să fie îngrozit de cifrele raportate, de cele mai multe ori cu mult peste cele reale. Această metodă de intimidare apare încă din cele mai vechi tratate de artă militară (Sun Tzu, *op.cit.*, p. 95). Turcii au aplicat acest tratament spionilor inamici. Antoine Galland știa că sultanul Mehmed IV a dat 20 de galbeni (cu 20 de galbeni se puteau cumpăra două locuri de prisacă sau pământ echivalând cu o nouă parte dintr-un bătrân) unui spion trimis de Sobieski și apoi l-a lăsat să observe și locuri nespionate. Apoi l-a eliberat, avertizându-l că nici el și nici un altul să nu încerce să se întoarcă, pentru că ar fi tratați în alt fel (*Journal d'Antoine Galland pendant son séjour a Constantinople (1672–1679)*, ed. Charles Scheffervol, II, Paris, 1881, p. 173). În 1696, undeva în Banat, tătarii suprimă un mic pâlă de iscoade austrice și-l capturează în totalitate. Un singur austriac a fost cruțat, pentru a duce vestea sosirii călăreților stepei (*Cronici turcești*, vol. II, p.474).

Spionii penetrau toate instituțiile Imperiului otoman, beneficiind de sprijinul creștinilor sau al renegaților, care nu-și uitaseră originea. Înalte fețe bisericești, inclusiv patriarhi, au fost dovediți ca agenți ai statului rus, considerat protectorul tuturor ortodocșilor. Patriarhul Parteni al III-lea (1654–1657) a fost acuzat de colaborare cu "adoratorii de cruci" și, după ce a recunoscut că în fiecare an a trimis scrisori prin care îndemna la revoltă, a fost spânzurat la Parmak-Kapu (*Cronici turcești*, vol. III, p. 109–110). Mulți spioni se recrutau din rândurile renegaților, unii având funcții chiar în imediata apropiere a sultanului. Sibianul Mark Scherer a ajuns tălmăciul lui Süleyman Magnificul, dar prins când furniza informații austrieșilor, a fost executat (M. Dan, S. Belu, *Despre robi în Imperiul otoman*, în AIIC, tom IV, 1961, p.56). Turcii nu iertau pe agenții secreți nici după trecerea unui timp destul de îndelungat. Astfel, medicul Trstabuza, acuzat de a fi în serviciul Rusiei, a fugit la Veneția unde a stat patru ani. Ademenit cu o scrisoare de iertare, a fost prins și decapitat (1741). Colaboratorul său, Manoli

Când Osman I întemeia un minuscul stat (Uc beylik) în coasta Imperiului bizantin, nimeni n-a putut să prevadă expansiunea rapidă pe trei continente și în defavoarea unor regate sau imperii puternice. După doar două secole și jumătate, Imperiul otoman a devenit un Stat întins de la Bagdad la Oceanul Atlantic și de la Buda până la cataractele Nilului. Suprafața ocupată la începutul domniei lui Süleyman Magnificul era de 2.600.000 km², iar populația a fost estimată la 16.000.000 de locuitori¹⁸. Expansiunea a fost favorizată de mai multe cauze (state în decădere, sau dezbinat, armata disciplinată și numeroasă, folosirea intensă a armelor de foc, în fața artileriei otomane înclinându-se faimoasele ziduri ale Constantinopolului, resurse economice superioare ce permiteau întreținerea unor armate costisitoare, etc.), dar nu trebuie să se negligeze importanța informării prealabile despre resursele și moralul inamicului. Trimișii otomani creau cu ajutorul pungilor de bani partide filoturce din rândul boierilor nemulțumiți de funcțiile primite sau de expansiunea catolicismului, sprijinit de Ungaria sau Polonia. Aceste facțiuni acceptau dominația otomană, turcii fiind toleranți cu ortodocșii aflați sub oblăduirea sultanului. Astfel de grupări s-au constituit și la nord de Dunăre, spionând în permanență pe domnii Moldovei și Țării Românești, astfel încât colaborarea cu forțele antiotomane nu se putea realiza decât prin anihilarea opozanților. Boierii dispuneau de legături de rudenie sau de prietenie în Polonia sau în Ungaria și domnii riscau mult prin trimiterea de scrisori conținând informații despre mișcările turcești de trupe. Domnii moldoveni rugau pe demnitarii poloni să ardă documentele după analiza știrilor conținute, pentru a nu cădea în mâna sultanului prin intermediul opoziției boierești¹⁹.

Otomanii, originari din Asia Centrală, au venit în contact cu mongolii și cu statele islamice, unde au descoperit importanța informațiilor pentru obținerea unor succese deosebite în teritorii puțin cunoscute, aflate uneori la mare distanță de hotarele temporare ale Casei Războiului. În Europa otomanii au întâlnit numai state creștine ce constituiau prin credința, obiceiuri și limbile vorbite,

Ipsilanti fusese tras în țeapă sub aceeași acuzație. Ei vânduseră informații rușilor, pe când se aflau în serviciul domnului Țării Românești, Constantin Mavrocordat, în anii 1736-1737 (V. Mihordea, *Contribuție la istoria păcii de la Belgrad*, extras, Craiova 1935, p. 12). Neîncrederea în supușii creștini a sporit în rândurile turcilor, pe măsură ce declinul imperiului se accentua. În 1769, marele vizir Mehmed Emin pașa ucidea zilnic "bulgari și munteni sau moldoveni, cărăuși și alte raiale ..." acuzați fără dreptate că ar fi spioni ai rușilor (Hurmuzaki, *Documente*, vol. XIV, doc. 119, p. 1200).

Pentru juriștii musulmani, determinarea calității de spion nu se putea face prin tortură, declarațiile fiind lipsite de valoare. Într-un tratat de drept islamic se scria: "mărturisirea celui care este sub constrângere este nulă, indiferent dacă constrângerea vine de la o amenințare cu închisoarea sau de la o amenințare cu moartea". Calitatea de spion nu putea fi constatată decât dacă acuzatul recunoștea de bună voie, ceea ce era puțin probabil, datorită pedepselor grele, sau dacă doi martori atestă acest lucru. Împotriva spionului se va admite mărturia zimmerilor, chiar împotriva musulmanilor, și a inamicilor veniți cu aman (As-Saibani, *op.cit.*, vol. III, p. 522).

¹⁸ Fairfax Downey, *Soliman le Magnifique*, Paris, Payot, 1930, p. 15.

¹⁹ Corfuss, *Documente politice*, XVII, p. 255, 257.

total diferite de cele din Asia Mică, un alt fel de lume opusă Islamului. Turcii, diferiți față de popoarele europene prin aspectul fizic (uneori cronicile otomane îi numesc pe europeni "oamenii galbeni"), erau ușor de descoperit. În plus, Coranul interzicea drept-credincioșilor însușirea limbii ghiaurilor, turcii putând învăța araba și persana, considerate limbi sacre ale Islamului. Orice turc pătruns în lumea creștină era privit ca un dușman gata în fiecare moment să întreprindă acțiuni ostile. În consecință, supravegherea era permanentă și deosebit de vigilentă. Ambasadele turcești aveau posibilități reduse de mișcare, pentru a nu putea stabili legături prea strânse cu demnitari ușor de influențat. Corespondența era în permanență interceptată, citită și apoi resigilată. Cunoșcându-se probabil acest lucru, trimișii sultanului otoman codificau mesajele, dar nu rezolvau prea mult, deoarece în Occident știința decriptării a făcut pași importanți în secolul XVI. Astfel, o criptogramă de două pagini, provenind de la misiunea otomană la Florența, a fost descifrată de Camilo Giusti în mai puțin de șase ore, lucru remarcabil dacă se ține seama de faptul că nu cunoștea limba în care fusese redactată, respectiv limba turcă²⁰.

O altă cale de informare pentru Sublima Poarta era cea a misiunilor diplomatice acreditate la Constantinopol de puterile europene. Aceste informații erau oferite cu scopul de a câștiga bunăvoința sultanului și de a-l atrage în jocul cabinetelor, care urmăreau câștigarea preponderenței pe continent sau, dimpotrivă, menținerea unui echilibru de forțe. Prezența armatelor turcești pe câmpurile de luptă europene era importantă, atât în momentul apogeului statului otoman, cât și în perioada de declin. În prima fază turcii limitau presiunea pe care o exercita Casa de Habsburg asupra Franței. Ulterior, pe lângă acest rol, otomanii au fost văzuți ca o stavilă în calea înaintării rusești spre apus. Cele mai bune relații, cu unele întreruperi, le-a avut Franța, care a furnizat marelui vizir informații secrete provenind de la agenții infiltrați în anturajul țarului rus sau al împăratului austriac. Înalta Poartă nu se putea încrede în această sursă din cauza fluctuațiilor politicii guvernelor europene, care, de la starea de conflict, treceau ușor la colaborare, având drept scop împărțirea Imperiului otoman. Chiar și la Versailles au fost create câteva planuri, menite, în concepția autorilor, să asigure o bucată suficientă de "prăjitura otomană" pentru fiecare putere creștină²¹.

În aceste condiții, turcii puteau apela la serviciile negustorilor proveniți din rândurile *zimmiilor*, primiți cu mai puțină răceală de creștini, datorită religiei comune. Rezultatele nu erau mulțumitoare, deoarece aceștia nu erau interesați să slujească cu devotament pe cei care le oprimbau popoarele. În situația dată, otomanii au dispus totuși de două "turnuri de observație", îndreptate spre Europa și care, cu mai multă sau mai puțină fidelitate, au informat Constantinopolul despre evenimentele importante petrecute pe continent. Raguza, în schimbul autonomiei și al importanțelor avantaje

²⁰ Năstase Tihu, *Cu ușile încuiate*, în "Știință și tehnică", 10/19983, p. 44.

²¹ Despre proiectele de împărțire a Imperiului otoman, a se vedea lucrarea lui G. Djuvara, *Cent projets de partage de la Turquie (1281-1931)*, Paris, 1915.

comerciale, trimitea agenți care sondau intențiile puterilor din Occident. Portul era deschis și în perioada de conflict între Veneția și Imperiul otoman, știrile circulând în dublu sens, la fel ca orice marfă. Prizonierii de război erau schimbați tot la Raguza²².

Celălalt post de observație otoman înfipt în Europa era constituit din ansamblul celor trei principate românești, Moldova și Țara Românească fiind folosite în acest scop până în secolul XIX, chiar dacă au dat semne de slăbiciune în favoarea puterilor europene, în special a Rusiei. Prima a fost "recrutată" Țara Românească, după înfrângerea lui Mihai II, fiul lui Mircea cel Bătrân, în 1420. În acest an, muntenii conduși de voievodul Radu Praznaglava au condus trupele otomane pe înguste poteci de munte în Țara Bârsei, în urma acestui jaf fortificându-se Brașovul²³. A urmat apoi Moldova, dar abia după moartea voievodului Ștefan cel Mare. Informațiile furnizate erau considerate de către domnitorii de la Suceava ca dovezi de fidelitate față de sultan, menite să abată intențiile ofensive ale Imperiului otoman spre alte regiuni, ceea ce contribuia astfel la păstrarea ființei statale²⁴. Transilvania va fi inclusă în sistemul informațional otoman după 1526, anul căderii Ungariei, dar va fi puțin operațională, atât datorită neîncrederii demnitarilor de la Istanbul în principii Transilvaniei, care puteau să emită pretenții la Ungaria controlată de turci, cât și deselor perioade de nesupunere și de revoltă armată. La 1685 sultanul a pierdut definitiv controlul asupra Transilvaniei în favoarea Habsburgilor. Regiunea a rămas în continuare supravegheată de agenți munteni până în secolul XIX.

Documentele cercetate demonstrează că Țările Române furnizau știri importante pentru Înalta Poartă, lipsită de mijloace de a penetra adânc în Casa Războiului și, de altfel, puțin dornică de a realiza acest lucru. Informațiile furnizate de domnii români se bucurau de încrederea demnitarilor otomani, chiar dacă uneori erau verificate prin intermediul celorlalți voievozi, multe dintre deciziile de politică externă fiind luate pe baza rapoartelor trimise de la București sau Iași. Domnii Moldovei și Țării Românești au prezentat cu exactitate intențiile suveranilor Rusiei sau Austriei, chiar și atunci când complotau împotriva sultanului.

2. Organizarea rețelelor internaționale

Conducătorul complexului sistem de spionaj era însuși domnul. Misiunea de a cerceta lumea creștină, Casa Războiului pentru musulmani, o primea încă de la acordarea domniei. Într-o poruncă din 1693, sultanul Ahmed II cerea boierilor moldoveni să-l asculte pe Constantin Duca²⁵, pentru ca supușii contribuabili să fie ocrotiți și apărați, iar "înaltele mele slujbe, care vor fi impuse", să

²² Fernand Braudel, *Mediterranean and the world mediterranean in the age of Philip II*, vol. I, București, 1985, p. 228.

²³ Tashin Gemil, *Românii și otomanii în secolele XIV–XVI*, București, 1991, p. 102.

²⁴ Mehmed, *Doc. turc.*, vol. I, p. 12.

²⁵ Constantin Duca, domn al Moldovei, 1693–1695; 1700–1703.

fie îndeplinite²⁶. Printre aceste înalte slujbe se număra și misiunea de a informa permanent Sublima Poartă. Numeroase porunci sultanale amintesc domnilor de această datorie. Sultanul Soliman Magnificul scria voievodului Țării Românești, Petru cel Tânăr, la 13 august 1564, "să depună zel pentru buna administrare și protecția țării și să-mi trimiti știri adevărate pe care le vei afla în vecinătate și-n străinătate"²⁷. Doi ani mai târziu, la 7 iunie 1566, același domnitor trebuia să semnaleze "în scris acțiunile regelui răufăcător și să-mi trimiti și alte știri pe care le vei afla"²⁸.

În secolul următor, Vasile Lupu era obligat de către crudul sultan Murad IV (1623–1640) să trimită "iscoade destoinice în partea tătarască să obții vești adevărate despre starea și situația lor și să înștiințezi Pragul meu al fericirii așa cum este în realitate"²⁹, misiune de care domnul Moldovei s-a achitat strălucit, deoarece a reușit să câștige favoarea padișahului pentru a obține și domnia Țării Românești. Matei Basarab a fost desemnat să supravegheze acțiunile principelui Transilvaniei, Gheorghe Rakoczy I, și, în special, să raporteze despre tăria cetății de la Satu Mare, considerată de sultan drept un loc de refugiu în cazul unei răzvrățiri împotriva Porții³⁰. Tot în Transilvania trebuia să-și concentreze atenția și Constantin Brâncoveanu, deoarece așa suna porunca scrisă în martie 1690³¹. Imperiul otoman era neliniștit de prezența în zonă a numeroase trupe austriece, care amenințau flancul și spatele armatelor turcești și, totodată, distrugau prin incursiuni de pradă inepuizibila bază de aprovizionare cu grâne, carne, miere, sare, cai, corăbii, lemn și cu importante sume de bani, produse atât de necesare ducerii unui război istovitor cum a fost cel încheiat cu pacea de la Carlowitz. Otomanii se interesau de Ardeal și în perspectiva unei campanii având drept obiectiv final alungarea austrieșilor și readucerea spațiului intracarpatic printre posesiunile sultanului, dar turcii nu vor reuși decât victoria de la Zărnești. Firmane, conținând porunci asemănătoare, primeau, bineînțeles, și principii Transilvaniei. Sultanul Mehmed IV (1648–1687) scria principelui Mihail Apaffi, în aprilie 1680, "să raporteze și să facă să se știe toate afacerile

²⁶ Tashin Gemil, *Relațiile Țărilor Române cu Poarta Otomană în documente turcești (1601–1712)*, București, 1984, doc. 204, p. 419.

²⁷ ASB, Documente istorice, DLXXIX/67.

²⁸ *Ibidem*, DLXXX/34. Un alt firman prin care se porunca culegerea de informații pleca spre Țara Românească la 29 octombrie 1568 (*ibidem*, DLXXX/88). Un firman adresat lui Mircea Ciobanul, tatăl lui Petru cel Tânăr, în iulie 1559, cerea ca acesta "să nu înceteze de a cerceta și de a iscodi mereu fie părțile Transilvaniei, fie toate celelalte părți și să dai de știre slărilor și purtările lor" (Mehmed, *Doc. turc.*, I, p. 48). De la jumătatea secolului XVI datează, deci, primele documente turcești, prin care sultanii obligau pe domnii români să culeagă știri despre lumea creștină. Primele rapoarte păstrate în arhivele otomane datează, însă, de la 1510–1512 în cazul Țării Românești (*ibidem*, p. 8–9) și de la 1520 în cazul Moldovei (*ibidem*, p. 11–12).

²⁹ T. Gemil, *op.cit.*, doc. 103, p. 237–238.

³⁰ Mehmed, *Doc. turc.*, I, doc. 176, p. 179.

³¹ ASB, Documente istorice, DLXXX/13.

care merită să fie știute"³². Pentru serviciul depus cu credință urma să atragă "mulțumirea fericită" a sultanului și în consecință, asigurarea unei domnii liniștite și îndelungate.

Cererea de informații despre acțiunile îndreptate împotriva Imperiului otoman putea să provină de la sultan, de la marele vizir³³ sau de la comandanții militari aflați în cetățile situate în apropierea frontierelor românești³⁴. Aceștia din urmă dispuneau de rețele proprii de spionaj, dar de multe ori știrile obținute nu se ridicau la valoarea celor aduse de olăcarii munteni sau moldoveni. Voievozii aveau tot interesul să atragă de partea lor pe beii învecinați, care, prin rapoarte favorabile, putea îndepărta spectrul mazilirii. La sfârșitul scrisorilor informative, domnii nu uitau să menționeze că "de acum încolo, orice fel de știri vor apărea, e sigur că le vom comunica, așa cum se întâmplă lucrurile cu adevărat"³⁵.

Voievozii dispuneau de cabinete speciale, unde soseau gazetele europene sau știrile culese de spionii infiltrați în țările vecine, în vederea valorificării în rapoarte de către Sublima Poartă. Cabinetele erau separate de cancelarie, în care se redactau documentele interne, iar marii boieri, obișnuiți să-și trădeze stăpânii, nu aveau acces. Doar apropiații domnului aveau permisiunea să pătrundă în acest univers tainic, dar și aceștia puteau trăda, urmărind să-și înlocuiască ruda la tron. Constantin Brâncoveanu a încredințat conducerea "cabinetului negru" stolnicului Constantin Cantacuzino, încredințându-i toate secretele, ca unui tată. Unchiul, însă, s-a folosit de toate acestea pentru a-i smulge tronul și a-i distruge întreaga familie, astfel încât fiul său să fie lipsit de un concurent înrudit³⁶.

La adăpost de orice priviri indiscrete lucrau numeroși logofeți, care aveau o pregătire superioară față de diecii din cancelaria domnească. Ei trebuiau să cunoască limba în care erau scrise gazetele europene, o sursă bogată de informații. Existau deci buni cunoscători ai limbilor germană și rusă, căci din Prusia, Imperiul habsburgic și Rusia proveneau cele mai multe gazete. În secolul XVIII, folosirea limbii franceze se extinde, iar în apropierea domnilor apar cunoscători în materie, în general aventurieri dornici de îmbogățire rapidă. Cum rolul Franței în intrigile de la Constantinopol a sporit, domnii erau interesați să întrețină bune relații cu trimișii regelui. Secretarii primiți în slujbă aveau

³² Zdenka Vesela-Prenosilova, *Contribution aux rapports de la Porte Sublime avec la Transilvanie d'après les documents ottomanes*, în "Archives Orientales", an 33, nr. 4/1965, Praga, p. 581.

³³ Vezi nota 30.

³⁴ T. Gemil, *op.cit.*, doc. 118, p. 267–268. Vasile Lupu considera că "este datoria noastră de rob să comunicăm la cetățile și hotarele din jurul nostru știrile de acest fel", adică cele referitoare la concentrările polone de trupe.

³⁵ Mehmed, *Doc. turc.*, I, doc. 176, p. 179; doc. 177, p. 182.

³⁶ Axinte Uricariu, *Cronica paralelă a Țării Românești și a Moldovei*, vol. II, ediție critică de Gabriel Ștrempel, București, p. 306; *Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 până la martie 1717*, în *Cronicari munteni*, ediție de Mihail Gregorian, vol. II, București, 1961, p. 341–343. Stolnicul Constantin Cantacuzino și alți Cantacuzini au făcut arzuri cu peceti falsificate, prin care Brâncoveanu era acuzat de trădare față de Sublima Poartă.

întotdeauna recomandări călduroase. Prin intermediul acestor intimi se putea câștiga un sprijin prețios în lupta pentru menținerea sau recâștigarea tronului. Existau oameni specializați și în spațiul maghiar sau polon, zone atât de frământate și vizate de politica Porții. Cei care se ocupau de o anumită zonă puteau fi pământeni, dar se preferau străini, originari din regiunile respective. Domnii erau obligați să trimită nu numai informații brute, ci și considerații privind desfășurarea ulterioară a evenimentelor și implicațiile posibile pe care le-ar avea asupra Imperiului otoman. Secretarii străini aveau avantajul că erau neimplicați în luptele pentru domnie, fiind atașați de cel care le plătea lefuri consistente³⁷.

Materialul acumulat era analizat prin prisma importanței pentru interesele Sublimei Porți. Din gazetele europene se desprindeau știrile privind dinamica relațiilor dintre puteri, desfășurarea evenimentelor militare, schimbările survenite în ierarhia conducătoare etc. Știrile agenților secreți se refereau în special la concentrările de trupe ale statelor învecinate, misiune pe care domnii au îndeplinit-o bine, cum observă și unii călători străini. Marele vizir Fındıklılı Ahmed pașa (1661–1676), profitând de regenerarea forței ofensive a imperiului, a decis îndreptarea atacului spre nord, unde se afla o Polonie slăbită de războaie neîntrerupte. Domnul Moldovei, Gheorghe Duca, a primit misiunea de a supraveghea în permanență situația din republică, îndeosebi pregătirile militare. Duca Vodă s-a achitat în mod strălucit de această sarcină. Iscoadele moldovene au împânzit întreaga Polonie, astfel încât "îl informează despre orice pregătire de război a oștilor. M.S. regelui împotriva dușmanilor Măriei Sale și ai republicii"³⁸, remarca în 1666 F. Kobylecki, un sol polon în trecere prin Moldova. Este doar un exemplu din noianul de informații militare care au pornit din Țările Române spre Constantinopol. Trierea informațiilor se făcea sub stricta îndrumare a domnului, deoarece o știre importantă nesemnălată putea atrage după sine acuzația că s-a dorit dezinformarea Porții, ceea ce putea determina emiterea unui firman de mazilire și, uneori, pedeapsa cu moartea³⁹. Materialele selecționate se constituiau într-un raport care era tradus în limba turcă. Forma finală, respectându-se stilul pompos specific oriental, era dată de secretari turci chemați special de domn. Marele vizir nu refuza aceste cereri, deoarece secretarii aveau misiunea de a observa în mod discret activitatea domnilor⁴⁰. În

³⁷ Dintre secretarii străini aflați în slujba domnilor din Țările Române amintim pe: Ioan Starzawski (Pavel Chihaiu, *Secretarul pol al lui Matei Basarab*, în *MI*, an. IV, nr. 12/1970, p. 70–74); Anton Maria del Chiaro, sub Constantin Brâncoveanu; François Thomas Linche sau Lichou; Jean Mille; Pierre de la Roche; Alexandre Maurice Blanc de la Nautte, conte d'Hauterive etc.

³⁸ Corfuz, *op.cit.*, XVII, doc. 178, p. 277.

³⁹ Nicolae Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. XXII, București, 1913, p. 57. Pașii turci înfrânți la Focșani l-au acuzat pe Mavrogheni că nu le-a spus nimic despre ruși, iar cifra austrieșilor a redus-o. Era ușor să se arunce vina în seama voievodului Țării Românești, pentru a cădea numai capul acestuia.

⁴⁰ Petru cel Tânăr avea un secretar turc pe nume Faik, cerut înapoi de sultan la 24 mai 1566 (ASB, Documente istorice, DLXXX/25). Alexandru Moruzi, domnul Țării Românești, a avut în slujbă pe unul din locțiitorii *mektupciului* marelui vizir, Abdi efendi, "persoană binecrescută și

mod obișnuit se întocmeau 4-5 rapoarte lunar⁴¹, dar știrile deosebite erau expediate prin olăcari speciali îndată ce ajungeau la Iași sau București⁴².

Iscoadele pornite din cele trei țări române erau alese după criterii severe, precum credința absolută față de domn și, nu în ultimul rând, cunoașterea limbilor popoarelor în mijlocul cărora se infiltrau⁴³. Oamenii trimiși se recrutau din rândurile localnicilor din regiunile de frontieră, buni cunoscători ai zonelor învecinate și ai obiceiurilor, astfel încât să se confunde ușor în masa populației. Se apela uneori și la serviciile străinilor, dar aceștia lucrau în schimbul unor sume mari de bani. Aceasta îi făcea interesați pentru bogatele orașe transilvane, obligată să culeagă vești în schimbul unor avantaje comerciale⁴⁴. Necesitatea de a ști foarte bine limba țării în care se spiona era și este fundamentală pentru un bun agent și însuși sultanul cerea trimiterea "unor oameni buni, cunoscători de limbă și de încredere în toate privințele"⁴⁵. Indiferent de valoarea acestora, principii aveau obligația de "a judeca cu înțelepciunea scopurilor lor, să faceți raport către această parte pentru a face cunoscută starea de lucruri"⁴⁶. Iscoadele erau instruite să cerceteze bine și, mai ales, să transmită rapid știrile. În condiții de iarnă, în ianuarie 1653, oamenii lui Vasile Lupu au sosit din părțile Moscovei în exact 25 de zile" (kâmil yigirmi beş günde Moskov tarafından adamlarıniz gelüb)⁴⁷. Din Polonia sau Transilvania se venea mult mai repede, dar iarna pasurile carpatine erau greu de trecut și doar cei care cunoșteau regiunea le puteau traversa fără mari probleme.

În Moldova, spionii se recrutau din zona cetăților Hotin, Soroca, Orhei, pentru Polonia, Rusia și Ucraina; din zona învecinată Bugeacului, pentru spațiul controlat de tătari; din zona Neamț - Câmpulung, pentru Transilvania. În Țara Românească proveneau din rândurile populației de la munte, care cunoștea bine îngustele poteci de pe culmile montane, pe unde puteau fi dirijate trupe otomane, astfel încât apărarea să fie învăluită. Din Ardeal, iscoadele porneau

credincioasă și om priceput și drept", care a plecat din Constantinopol la 4 august 1800 (Mehmed, *Doc. turc.*, III, doc. 87, 88, p. 133-134.

⁴¹ Hurmuzaki, *Documente*, vol. XVI, p. 665.

⁴² Mehmed, *Doc. turc.*, I, doc. 177, p. 181.

⁴³ Cunoașterea limbii și a obiceiurilor poporului spionat era esențială pentru un agent de valoare. În tratatul de artă militară redactat în timpul împăratului Nicefor Phocas se recomandă strategilor să intensifice "trimiterea de trapeziți (...) și mulți spioni aleși dintre cei mai buni și mai siguri", pentru a cunoaște mișcările adversarului. Leon VI Filozoful considera că spionii trebuie să se poarte "astfel încât să fie considerați de același neam cu dânsii (*Pagini din gândirea militară universal*, vol. II, București, 1985, p. 74). Într-un alt tratat se recomandă folosirea prizonierilor de război care aveau familiile în captivitate, astfel încât trădarea era practic exclusă (Gilbert Dagron, Haralambie Mihăescu, *Le traite sur la guerilla (de velitatione) de l'empereur Nicephore Phocas (963-969)*, Paris, 1986, p. 256).

⁴⁴ Hurmuzaki, *Documente*, vol. XV, p. 1252. Gheorghe Rakoczy al II-lea cerea bistrițenilor, la 1 noiembrie 1655 să trimită pe spionul rus, care mai servise pentru Transilvania, spre Camenița, de unde să aducă știri despre trupele de ruși și cazaci adunate în zonă de regele Poloniei.

⁴⁵ T. Gemil, *op.cit.*, p. 349.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 289, doc. 127.

spre Moldova și Polonia din Bistrița și Brașov; spre Muntenia, din Brașov și Sibiu, iar spre Austria, de la Satu Mare, Bistrița și Hust. Negustorii sași erau cunoscuți pentru activitatea informatoare, având numeroase conexiuni în rândul celor cu care încheiau afaceri⁴⁸. Pârcalabul de Soroca răspundea personal de instruirea și trimiterea oamenilor în diferite misiuni și de aceea, în această dregătorie se puneau persoane de încredere, astfel încât să nu "transpire" informații care să pună în pericol viața domnului⁴⁹. De încredere se bucurau și pârcălabii de Orhei, numeroase documente din secolul XVII atestând danii de sate⁵⁰. De obicei, documentele nu menționează decât voalat motivul pentru care se primesc satele, totul trecându-se sub formula "slujbă credincioasă". În Țara Românească nu se poate preciza dacă vreun boier anume se ocupa cu instruirea iscoadelor. Un document turcesc datând din timpul domniei lui Neagoe Basarab vorbește despre *capugi-bașa*, trimis în misiune în Ardeal. *Capugi-bașa* este identificat în ierarhia munteană cu armașul și am putea trage concluzia că domnul l-a trimis la lucru chiar pe șeful iscoadelor, fiind mai priceput și bucurându-se de încrederea voievodului⁵¹. Mai târziu, la sfârșitul secolului XVII și începutul celui următor, stolnicul Constantin Cantacuzino se ocupa cu instrucția viitorilor agenți secreți⁵². În vremea domnitorului Nicolae Mavrogheni, de buna funcționare a aparatului de spionaj se ocupau Nicolae Della Gramatica, mare pitar, Gheorghe Jianu, medelnicer, Dimitrie Pitar⁵³ și Gheorghe Conduratu paharnic⁵⁴. Un document din 26 mai 1788 aduce precizarea că marele spătar primea iscoadele înainte de a fi înfățișate domnului⁵⁵. Probabil acesta, în calitate de comandant al oștilor muntene, avea printre atribuțiuni și recrutarea, instruirea și trimiterea în misiune a iscoadelor.

Oamenii erau trimiși în zonele considerate de domn sau de Sublima Poartă drept interesante din punct de vedere al evoluției evenimentelor politice sau militare. În marile capitale europene se aflau în permanență agenți, care se ocupau de culegerea știrilor și redactarea unor rapoarte preluate apoi de curieri

⁴⁸ C. C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. 2, București, 1975, p. 145.

⁴⁹ În 1633, pârcălabul de Soroca, Teodorescu Vartic, primește misiunea de a aduce știri și prinși din Polonia, iar Gheorghe Ștefan află tot de la Soroca de mișcările cazacilor în primavara anului 1654 (Corfus, *op.cit.*, p. 136, 236). Soroca era principalul post de ascultare spre frământată Ucraina și era încredințată unor boieri de încredere.

⁵⁰ Pârcalabul de Orhei, Apostolachi, primea de Gh. Ștefan voievod, la 12 martie 1656, pentru că "au slujit nouă și pământului nostru cu drag" (ASB, Achiziții noi, MMCMXXIX/5). Ionascu Rusul, pârcălab de Orhei, primea de la Vasile Lupu, la 13 februarie 1643, fiindcă a slujit și "altor răposai domni cu dreptate și credință" satul Tohatinul (ASB, Manuscrise, 629, f. 322). În documentele intene nu se menționează, în aceste cazuri, natura slujbei, pentru a nu atrage răzbunarea statelor spionate.

⁵¹ Mehmed, *Doc. turc.*, I, doc. 7, p. 7-9.

⁵² Radu Ștefan Ciobanu, *Pe urmele stolnicului Constantin Cantacuzino*, București, 1982, p. 233-240.

⁵³ Hurmuzaki, *Documente*, vol. XIV, doc. 198, p. 283.

⁵⁴ *Ibidem*, doc. 251, p. 363.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 363.

rapizi, care, dacă se respectau legile elementare ale spionajului, nu cunoșteau pe autorii materialelor. Spioni permanenți se aflau la Moscova încă din secolul XVII, deoarece Rusia era o nouă și agresivă putere în spațiul nord-pontic⁵⁶. Varșovia și Viena, ultima îndeosebi după 1683⁵⁷, au fost penetrate de agenți moldo-munteni. Alții erau trimiși chiar în taberele militare și Vasile Lupu se putea mândri că supraveghea atât pe poloni, cât și pe cazacii lui Bogdan Hmelnițki⁵⁸. La cererea Porții, se supravegheau anumite zone sau se intensifica cercetarea pe anumite direcții. În 1646, Matei Basarab a primit poruncă de la marele vizir să se informeze în legătură cu cetatea Satu Mare, despre care turcii abia dacă știau că există și unde se deplasase principele Transilvaniei⁵⁹. În primăvara anului 1672, Gheorghe Duca a cercetat în profunzime situația Podoliei, vizată de expediția sultanului Mehmed IV și, în special, întăriturile Cameniței, cetate considerată cheia întregului regat al Poloniei⁶⁰. Spre Crimeea supravegherea era permanentă, deoarece raidurile tătare erau devastatoare. Moldova a fost călcată în plină pace, contrar poruncilor sultanale, care îi considera pe locuitori "la fel ca cei din țările mele bine păzite. În 1782 Nicolae Mavrocordat, îngrijorat de zvonurile dinspre Moldova, care anunțau o nouă revoltă a tătarilor, a trimis "iscode peste iscode, pretutindenea, în toate părțile și pre marginea Dunării, ca să afle vești de lucruri adevărate și temeinice"⁶¹. Poarta dorea să cunoască mișcările hanului tătar, deoarece acesta, pe fondul slăbirii puterii otomane în secolul XVII, a început să ducă o politică proprie în spațiul nord-pontic, încercând chiar să scoată Țările Române de sub autoritatea sultanului de la Constantinopol. Iscodele puteau beneficia de sprijinul numeroșilor robi de origine română sau chiar de cel al unor tătari, serviciile acestora din urmă fiind bine remunerate⁶².

În secolul XVIII, Imperiul habsburgic și Rusia au devenit principalii inamici ai Imperiului otoman, dornice să moștenească averea "omului bolnav".

⁵⁶ Corfus, *op.cit.*, p. 265.

⁵⁷ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia traiană*, vol. IV, ed. IV, București, 1993, p. 245.

⁵⁸ Mehmed, *Doc. turc.*, I, doc. 177, p. 181.

⁵⁹ *Ibidem*, doc. 176, p. 179.

⁶⁰ Ioan Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei și o sama de cuvinte*, editor G. Ștrempel, București, 1982, p. 113.

⁶¹ *Istoriile domnilor Țării Românești de Radu Popescu*, în *Cronicari munteni*, vol. I, p. 565.

⁶² Cu ocazia colaborărilor pe câmpul de luptă sau prin trimeri de daruri, se puteau lega prietenii între domnii români și căpetenii tătare. Gheorghe Ștefan scria voievodului de Kiev, Stanislav Potocki, în aprilie 1654, că nu are încă nici o știre sigură "de la prietenii mei de încredere" (Corfus, *op.cit.*, doc. 156, p. 240). Constantin Brâncoveanu dădea la trecerea hanului prin Țara Românească (1693) daruri lui Mehmed efendi, secretarul hanului (130 taleri), *imbrihorului* (30 taleri), *defterdarului* (30 taleri), *chehaialei* lui *ceakirgi-bașa* (70 taleri), unui *marzac* (60 taleri). Dacă darurile la simpla trecere prin Muntenia se ridicau la câteva zeci de taleri (o osie valora 1 taler, iar un cântar de lână 4 taleri) (C. D. Aricescu, *Condica*, p. 152–153), mult mai bine plătite erau știrile care priveau acțiunile creștinilor sau tentativele de hainire ale hanului. Același domnitor avea cumpărați pe unii din secretarii generalului Stainville, sumele plătite fiind destul de importante (Ion Radu Mircea, *Un document inedit scris de Constantin Brâncoveanu: Catastihul – jurnal 1709–1714*, în *MI*, an XIII, nr. 7/1979, p. 30).

Turcii erau interesați acum de orice deplasare de trupe la granițele nordice. Agenții plecați din Moldova sau Țara Românească vizau îndeosebi zonele tradiționale de concentrare. În 1769 muntenii au sesizat cu patru luni mai devreme mișcările armatei austriece în Banat, cu intenția de a ataca de-a lungul drumului imperial⁶³. În cele din urmă, având experiența nefericită a precedentului război, Austria s-a mulțumit cu rolul de mediator, pentru care a fost răsplătită cu Bucovina. În 1788, tot muntenii au sesizat primele pregătiri austriece în cadrul marelui efort făcut de imperiu (au fost concentrați 218.000 soldați, dispunând de 1.500 de tunuri) și au raportat domnului Nicolae Mavrogheni, "cum că în Banat și în Srem, care sunt spre partea Bosniei și Belgradului, s-au coborât multe oști și că în Ardeal, cum și la Hațeg, au adunat pe toți militarii și i-au îmbrăcat cu haine noi și au dat și la toți militarii spade și puști noi și câte cincizeci de cartușe de om și se află la hotare". Pregătirile erau îngreunate de zăpada căzută din abundență⁶⁴. Era primul semn al înțelegerii dintre Iosif al II-lea și Ecaterina cea Mare. Avertizați de munteni cu șase luni înainte de declanșarea ostilităților – primele lupte vor avea loc pe 19 iunie 1788 –, turcii vor ataca puternic în Banat, provocând pierderi însemnate detașamentelor austriece⁶⁵. În secolul următor, la 10 ianuarie 1817, Poarta a primit vestea unor concentrări de trupe la granițele Moldovei și Țării Românești. Internunțul austriac a fost imediat interpelat de marele vizir, dar, evident, nu știa nimic despre aceste pregătiri⁶⁶. Rusia, putere ortodoxă care atrăgea simpatia popoarelor creștine din Imperiul otoman, a devenit inamicul principal în Europa pentru interesele sultanului. Ambasadorii europeni la Constantinopol observau că Poarta se interesează de tot ce se petrece în nord, având "ochii larg deschiși"⁶⁷. Domnii din Țările Române erau obligați să se informeze în special despre această zonă și s-au achitat cu succes de îndatorire. În 1766, spioni moldoveni au fost trimiși să cerceteze noile fortificații pe care rușii le ridicau pe Don, contrar prevederilor tratatului de la Belgrad⁶⁸. Era o dovadă a reluării ofensivei în nordul Mării Negre. Travestiți în negustori, acoperire obișnuită a spionilor, trimișii moldoveni s-au strecurat în Rusia pornind din hanatul tătarilor, spațiile largi din stepă asigurându-le infiltrarea printre posturile ruse. Calea directă era strict supravegheată și atunci s-a apelat la această rută ocolitoare⁶⁹. Chiar și manevrele executate de trupele ruse, relativ puțin numeroase, erau sesizate și raportate. În 1816 manevrele unităților de sub comanda

⁶³ Nicolae Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, vol. III, București, 1897, p. 15.

⁶⁴ Humuzaki, *Documente...*, vol. XIV/3, p. 283.

⁶⁵ Bujor Burdu, *Desfașurarea războiului austro-turc din 1788–1789 pe teritoriul Banatului descrisă de un contemporan*, în AIIC, tom X, 1967, p. 45–46.

⁶⁶ N. Iorga, *op.cit.*, vol. II, p. 506.

⁶⁷ Humuzaki, *Documente...*, supl. I, vol. I, p. 600. În 1785, domnii Moldovei și Țării Românești au primit porunci "să fie cu ochii în patru la toate mișcările austrieților la frontieră" (N. Iorga, *op.cit.*, vol. II, p. 193).

⁶⁸ M.A. Mehmed, *Istoria turcilor*, București, 1976, p. 270.

⁶⁹ Humuzaki, *Documente...*, supl. I, vol. I, p. 736.

generalului Benningsen (1745–1826), se pare repetiții pentru o viitoare invadare a Turciei, au fost observate de agenții moldoveni și munteni. Porunci au plecat îndată spre cetățile de pe Dunăre, pentru a fi pregătite pentru orice eventualitate. Câteva zile mai târziu, noi rapoarte au confirmat caracterul de simple exerciții⁷⁰. În Basarabia, existența unei numeroase populații românești, slab împănate cu diferite minorități, favoriza munca agenților străini.

Se întâmpla de multe ori ca Poarta să nu fie mulțumită cu știrile primite din Țările Române. Când agenții obișnuiți și funcționarii plătiți⁷¹ nu dădeau rezultate, se trimiteau boieri credincioși în solie, cu scopul de a sonda intențiile puterilor creștine, pentru a cerceta situația din Ucraina, unde se confrunta Polonia cu cazacii rebeli, Gheorghe Ștefan a trimis un boier, care a aflat de intenția lui Hmelnițki de a atrage Țara Românească și Moldova într-o alianță antipolonă și apoi antiotomană. Solia a sesizat și prezența a 20.000 de ruși în tabăra cazacă de la Fastow⁷². O altă solie, trimisă de același domn la Moscova, a observat "marea putere moscovită"; voievodul încheia cu o concluzie profetică: "o mașină de război mai mare decât au fost mai înainte cea a tătarilor, cu cazacii la un loc", va apărea în spațiul nord-pontic⁷³. În secolul următor apar menționate în izvoare astfel de misiuni. Într-o scrisoare a regelui Prusiei, din 4 noiembrie 1786, este menționat un anume Westerlon, secretarul domnului Țării Românești, Grigore II Ghica, care, în trecere prin Varșovia, Berlin și Dresda, trebuie să analizeze atitudinea Prusiei și Poloniei față de conflictul ruso-turc. Punctul final al periplului european urma să fie Viena, capitala Imperiului habsburgic, singura putere care se putea implica în conflict. Westerlon "era însărcinat să facă observații peste tot, dar, în principal, să sondeze adevărata manieră de a gândi a curții imperiale în actuala conjunctură și să caute a descoperi, la ce ar trebui să se aștepte Poarta în cazul în care ar declara război rușilor"⁷⁴. Războiul a izbucnit oficial în septembrie 1768, dar s-a scurs o perioadă de tatonări până în primăvara anului următor. Poarta dorea să știe dacă poate să-și îndrepte toate forțele spre nord și, în ianuarie 1769, poate după ce a primit rezultatele misiunii lui Westerlon, sultanul Mustafa III a decis că singura soluție în rezolvarea diferendelor dintre cele două imperii constă în confruntarea armată⁷⁵.

Când nici una din aceste surse nu aducea informații deosebite, se trimiteau detașamente bine înarmate și echipate identic cu trupele adversarului⁷⁶. Misiunea lor consta în capturarea de militari inamici, capabili să dea știri despre pregătirile oștilor creștine. Erau anchetați de domn, iar știrile luau drumul Istanbulului. Uneori prinții erau expediați marelui vizir, pentru a-i ancheta personal. Astfel de misiuni de "comando" se executau atât pe timp de pace cât și

⁷⁰ N. Iorga, *op.cit.*, vol. II, p. 505–506.

⁷¹ I.-R. Mircea, *op.cit.*, p. 30.

⁷² Corfus, *op.cit.*, doc. 168, p. 256.

⁷³ *Ibidem*, doc. 163, p. 249.

⁷⁴ N. Iorga, *op.cit.*, vol. II, p. 9.

⁷⁵ M.A. Mehmed, *op.cit.*, p. 283.

⁷⁶ Kekaumenois, *Strategikon*, în G. Dagron, H. Mihăiescu, *op.cit.*, p. 252.

în timpul ostilităților militare. Domnul Moldovei, Moise Movilă, poruncea pârcălabului de Soroca, Teodorașco Vartic, să aleagă câțiva "oameni îndemânatici și potriviți", care să poată afla planurile oastei polone și "să poată aduce limbi"⁷⁷. Informațiile fuseseră cerute probabil de atotputernicul Pașă de Silistra, Abaza, care va efectua o expediție în Polonia în toamna aceluiași an. În 1672, Gheorghe Duca trimite primii trei prizonieri cu mult înainte ca sultanul Mehmed IV să fi trecut Dunărea în drumul său spre Camenița⁷⁸. Și în zonele aflate sub controlul tătarilor se trimiteau mici detașamente, care ajungeau până în Crimeea. După o cercetare temeinică, domnul Moldovei îi trimitea pe turcii sau tătarii capturați la ocnele de sare, de unde nu puteau evada pentru a provoca neplăceri. Evliya Celebi povestește că la Târgu-Ocna au fost eliberați circa 200 de musulmani aflați într-o avansată stare de epuizare, mulți decedând imediat după eliberare⁷⁹. Cifra destul de mare de captivi demonstrează o intensă activitate a "comandourilor" moldovenești în timpul domniei lui Gheorghe Ștefan.

O altă sursă de informații, destul de intens folosită, o constituia corespondența diplomaților de la Constantinopol, care preferau ruta românească, deoarece olăcarii erau mai rapizi decât cei de pe ruta venețiană, de exemplu⁸⁰. În cabinetele secrete existau specialiști care se ocupau cu desigilarea scrisorilor. După ce erau copiate se refăcea totul cu grijă iar curierul pleca mai departe în mare grabă. La sfârșitul secolului XVII, Constantin Duca avea un grec din Moreea, "învățat și talpiz", meșter în despecetluirea cărților. Emeric Tököly, aflat în relații nu tocmai bune cu Constantin Brâncoveanu, corespundea cu ambasadorul Franței la Constantinopol prin intermediul unui rezident aflat la Iași. Scrisorile erau desfăcute de către Neculaiu Deport și informațiile se scurgeau și la marele vizir. Lucrătura Ducăi Vodă a fost descoperită, ceea ce i-a atras ura celor doi. Sesizând că a fost descoperit, Duca Vodă l-a trimis la ocnă pe reprezentantul lui Tököly și, în momentul mazilirii, a dat poruncă să fie sugrumat, pentru ca dușmanii să nu profite de pe urma rezidentului⁸¹. Multe mesaje erau codificate și de aceea în "cabinetele negre" existau specialiști în descifrarea codurilor⁸². Constantin Brâncoveanu a dispus de un cod secret, ușor de descifrat, dar folosit numai în corespondența cu imperiului⁸³. Corespondența cu Sublima Poartă era în clar, deoarece nu era nimic de ascuns.

⁷⁷ Corluis, *op.cit.*, doc. 76, p. 136.

⁷⁸ *Cronici turcești*, II, p. 334.

⁷⁹ Evliya Celebi, *Seyahatname*, în *Călători străini*, VI, p. 463.

⁸⁰ Humuzaki, *Documente*, supl. I, vol. I, p. 736. Reprezentantul Franței la Poartă a remarcat că prinții Moldovei și Țării Românești sunt "foarte atenți să informeze această curte despre evenimentele importante".

⁸¹ I. Neculce, *op.cit.*, p. 361. Nicola de Porta va ajunge după 1695 în serviciul stolnicului Constantin Cantacuzino. Va rămâne în Țara Românească până la moartea protectorului său (R.-S. Ciobanu, *op.cit.*, p. 235).

⁸² R.-S. Ciobanu, *op.cit.*, p. 236. Însuși stolnicul C. Cantacuzino a învățat scrierea cifrată la Padova sau Veneția (*ibidem*, p. 215).

⁸³ N. Tihu, "Cabinetul negru" al lui Vodă-Brâncoveanu (II), în "Știință și tehnică", nr. 12/1989, p. 15. Periodic, cifrurile erau schimbate.

Țările Române se confruntau cu prezența spionilor veniți din statele creștine, dar și din Imperiul otoman. Mulți agenți proveneau chiar din celelalte state românești, deoarece Poarta obliga pe domni să se supravegheze reciproc, astfel încât să-i mențină mai ușor sub control și orice tentativă de revoltă să fie descoperită în faza incipientă. În 1653, un spion polon informa din Moldova despre situația lui Vasile Lupu și despre acțiunea lui Kamammet Mirza, care a reușit să ia doi moldoveni drept limbi⁸⁴. Iscoade tătare se aflau în Transilvania, în anul 1657⁸⁵. Împotriva acestora acționa contraspionajul românesc încă de la frontiere, unde dregătorii și vameșii trebuiau să fie foarte atenți și "oricine ar trece pe acolo, ori în sus, ori în jos, om necunoscut, afară den oamenii noștri și orice fel de limbă ar fi, să-i luați seama ce om iaste și cu ce trebi umblă pă acolo". Orice neatenție putea să se soldeze cu pierderea dregătoriei, așa cum suna porunca lui Constantin Mavrocordat din 29 octombrie 1741⁸⁶. Misiunea de a descoperi agenții infiltrați era una dificilă, deoarece se foloseau români cumpărați cu bani buni sau se dispunea de slujitorii domnilor aflați în exil.

Totuși, câteva reușite au fost reținute de izvoare. În iulie 1621, domnul Moldovei a capturat șase spioni polonezi, pe care i-a trimis sultanului Osman II (1618–1622), aflat în drum spre Hotin. După ce au fost întrebați despre efectivele polone, cinci dintre ei au fost decapitați, respectându-se astfel dreptul islamic⁸⁷. Soarta celui lalt nu se cunoaște, dar, probabil, fiind robust, a fost trimis la galere. În 1663, oamenii lui Eustratie Dabija au capturat doi spioni moldoveni aflați în slujba unui "principe fugit din Moldova" (probabil Gheorghe Ștefan). Amândoi au fost trimiși marelui vizir Ahmed pașa, care, după un scurt interogatoriu, a poruncit să fie uciși, deoarece luptau împotriva intereselor turcești, deci erau incluși în categoria rebelilor față de care mila se manifesta în puține cazuri⁸⁸. În secolul următor, Rusia trimitea agenți cu misiunea de a studia dispozitivul otoman, dar și pentru a provoca revolte în imperiul advers. Un astfel de spion, care se dădea pictor, a fost capturat în primăvara anului 1768, în orașul Tutova, după ce luase legătura cu mai mulți boieri. Interogat personal de domnul Moldovei, Grigore Callimachi, a recunoscut că "a fost trimis să provoace tulburări și dezordini în țară". La 20 mai 1768, pleca porunca Porții, prin care se cerea executarea imediată a agentului rus, ceea ce, probabil, s-a făcut⁸⁹.

⁸⁴ Corfus, *op.cit.*, doc. 136, p. 213-214.

⁸⁵ Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei. 1608–1665*, editori G. Duzinchievici și E. Reus-Mârza, București, 1965, p. 186.

⁸⁶ *Condica visteriei lui Constantin Mavrocordat*, vol. II, p. 85–86.

⁸⁷ Hurmuzaki, *Documente*, vol. IV/2, p. 391.

⁸⁸ N. Iorga, *op.cit.*, vol. I, p. 252.

⁸⁹ Hurmuzaki, *Documente*, supl. I, vol. I, p. 758. Când Stanislav Leszczynski a vrut să caute aliați pentru obținerea tronului, s-a orientat spre hanul tătar. Travestit în colonel suedez, a încercat să treacă prin Moldova, dar Nicolae Mavrocordat, aflând de intenția pretendentului, a dat poruncă să fie arestat. Abia după trei zile de interogatorii și-a declinat adevărata identitate, uimit să afle că Mavrocordat știa totul (N. Tihu, *op.cit.*, p. 15).

Contraspionajul avea mână lungă și nu toți agenții români se puteau feri. Pedepsa în astfel de cazuri era cea obișnuită, adică pedeapsa cu moartea. Cronica armenilor din Camenița consemnează pentru ziua de 2/12 octombrie 1615 tragerea în țeapă a unui haiduc moldovean și a soției acestuia, prinși cu documente compromițătoare adresate de voievodul Ștefan Tomșa, mare dușman al Poloniei, unor nobili de frontieră⁹⁰. Un alt caz, relatat de același izvor, se referă la armeanul Manuc, sosit să-și viziteze rudele soției din Camenița. Cum în același timp trupele turcești se apropiau de Hotin, a fost arestat sub acuzația de spionaj în favoarea inamicului. Supus la tortură, n-a recunoscut nimic și în cele din urmă a fost eliberat, dar a murit câteva zile mai târziu din cauza rănilor⁹¹.

Valoarea unei informații crește cu cât ajunge mai repede la cel în măsură să o folosească. Curierii munteni sau moldoveni erau rapizi, deoarece aveau caii asigurați în satele obligate să întrețină astfel de animale pentru uzul celor care posedau porunca domnească⁹². De la Moscova la Iași o știre putea ajunge, în condiții de iarnă, în 25 de zile⁹³. De aici până la Istanbul se puteau face maximum două săptămâni⁹⁴, iar de la București se putea ajunge în cinci zile, de multe ori călărașii fiind întârziați de administrația otomană. Iarna știrile circulau mai greu datorită rigorilor specifice anotimpului, zăpada blocând de multe ori îngustele defilee ale munților. Aducerea gazetelor, studierea conținutului, traducerea în limba turcă a părților considerate interesante și trimiterea rapoartelor la Constantinopol dura în mod obișnuit între 21 și 42 de zile⁹⁵. Curierii domnilor din Țările Române erau cei mai rapizi din Europa și ambasadorii europeni recunoșteau această stare de fapt apelând la serviciile lor⁹⁶. Vestea morții țarinei Ecaterina în 1796 a sosit cu cinci zile mai devreme prin intermediul unui moldovean decât prin curierul oficial⁹⁷. Când pe lângă scrisorile domnilor aveau și corespondența ambasadorilor străini, elanul călărașilor sporea la gândul primirii unor bacșișuri consistente. În secolul XVIII, pentru aducerea corespondenței, un călăraș primea din partea ambasadorului

⁹⁰ Ștefan S. Gorovei, *Cronica armenilor din Camenița. Noi fragmente. Izvoare străine pentru istoria românilor*, Iași, 1989, p. 22.

⁹¹ *Ibidem*, p. 25.

⁹² *Cronica vistieriei lui Constantin Mavrocordat*, vol. II, p. 21, 38, 40 etc.

⁹³ T. Gemil, *op.cit.*, doc. 127, p. 289.

⁹⁴ Hurmuzaki, *Documente*, vol. IV/2, doc. 13, p. 22.

⁹⁵ Preliminariile de la Oben, încheiate la 17 aprilie 1797, sunt anunțate de un curier muntean după 23 de zile (N. Iorga, *op.cit.*, vol. II, p. 358). Discursul regelui Angliei cu ocazia deschiderii Parlamentului (29 ianuarie 1828) a sosit la Constantinopol după 30 de zile, tot prin intermediul Țării Românești (*ibidem*, p. 724). Astfel, curierii dădeau dovadă de ingeniozitate în momentele critice. Un olăcar muntean risca să fie capturat de contraspionajul polon, ostil Rusiei. Mesagerul a ascuns mesaje în într-o gaură sfredelită în oiștea căruței și a reușit să scape (R.-S. Ciobanu, *op.cit.*, p. 236).

⁹⁶ Hurmuzaki, *Documente*, supl. I, vol. I, p. 333. O scrisoare a ajuns în Polonia după 42 de zile, în condiții de război.

⁹⁷ Hurmuzaki, *Documente*, vol. XVI, p. 666.

Franței 5 piaștri și 60 de aspri, sumă intrată deja în obicei, odată ce documentele o menționează în numeroase rânduri⁹⁸.

În ceea ce privește cheltuielile cu întreținerea întregului aparat de spionaj, nu avem cifre exacte, domnii având grijă să nu consemneze în scris ceea ce s-ar fi putut întoarce împotriva lor. Nu apar mențiuni despre sumele plătite agenților străini recrutați, a dieilor specializați, demnitarilor corupți, care vindeau informații etc. O apreciere târzie din secolul XIX, aparținând lui N. Flury, reprezentant al Franței în Moldova, consemna că "se formează greu o părere despre grija pe care guvernatorii [așa în text] o depun pentru a fi bine informați, de ceea ce se petrece și de a informa prompt miniștrii: este principalul lor merit și, poate, una din cele mai mari cheltuieli ale lor"⁹⁹.

3. Rezultate

În postura de informatori ai Sublimei Porți, agenții români au reușit să culeagă vești deosebite, care au impresionat pe demnitarii otomani, obișnuiți să afle evenimentele cu mult după ce-și arătau efectele asupra imperiului. Propriul sistem de spionaj era greoi și ineficient, nereușind să pătrundă în adâncimea teritoriului inamic pentru a afla știrile importante, mulțumindu-se de obicei cu evenimente secundare petrecute în zona de graniță. Multe succese românești au fost trecut sub tăcere de cronicile turcești, dornice să evidențieze meritele armatelor otomane, sau au fost înghițite de negura timpului.

Domnii români aveau obligația de a ghida trupele turcești în regiuni cu totul necunoscute acestora. Prima călăuzire pe înguste drumuri de munte a avut loc în 1420, când Țara Bârsei a fost jefuită¹⁰⁰. Este posibil ca Vlad Uzurpatorul să fi ghidat unele detașamente de akingii, care au pătruns în aceeași regiune în decembrie 1395¹⁰¹. E greu de crezut că turcii s-ar fi descurcat singuri prin munții abrupti și înghețați. Campaniile din Transilvania beneficiau întotdeauna de sprijin muntean sau moldovean. În anii 1438, 1479, 1612, 1661, 1690, 1717 domnii înșiși au mers cu armatele turco-tătare, acestea trecând munții fără probleme majore. În 1690, Constantin Brâncoveanu s-a confruntat cu atacul trupelor imperiale, pe care le-a respins cu ajutorul tătarilor. Dar era doar o retragere strategică, dușmanul trebuind să fie urmărit și distrus în propria sa bază. Turco-tătarii, pentru a ajunge în zona Brașovului, puteau urma drumurile comerciale, dar acestea fuseseră blocate cu fortificații pasagere apărate de numeroși pușcași și tunuri. Singura soluție consta în învăluirea dispozitivului inamic, folosind potecile de munte. În această situație, *serasker*-ul a apelat la domnul muntean. Acesta a adunat oameni buni cunoscători ai zonei și a aflat "o cale, măcar ca foarte strâmtă era, și cu nevoie mare peste un munte

⁹⁸ *Ibidem*, p. 601.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 665.

¹⁰⁰ T. Gemil, *Românii și otomanii în secolele XII-XIV*, București, 1991, p. 10.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 81.

înaltu și cu pogorâș, rău"¹⁰². Armata otomană, aflată cu spatele la zid, a reușit să înfrângă oastea trușului Heissler.

Domnitorii conduceau personal doar armatele numeroase, însoțite de sultan, cum s-a întâmplat în 1438. Cetele prădălnice, reduse numeric, erau încredințate unor boieri sau oameni simpli, dar buni cunoscători ai zonelor care urmau să fie jefuite. În 1552, un detașament format din 600 de turci și 400 de tătari a pătruns în Transilvania, fiind ghidați de un preot valah, fără a se preciza în raportul generalului Castaldo dacă era muntean sau transilvănean. Este însă mai probabil că era muntean, deoarece i-a trecut peste munți și i-a condus până la Deva, unde au fost înfrânți de trupele austriece¹⁰³.

În spațiul polon, otomanii puteau fi conduși de tătari sau moldoveni, dar ultimii, mai puțin utilizați în lupte, se pretau mai bine la misiuni de această natură. În 1672, sultanul Mehmed IV a decis cucerirea Cameniței, cetatea urmând să devină bază de plecare pentru noi cuceriri. Într-un raport francez din 12 octombrie 1672, se spune că "moldovenii și valahii țin avangarda, ca cei mai instruiți în drumurile regiunii", pe care le făcea accesibile prin tăierea copacilor¹⁰⁴. Adăugând la aceste misiuni realizarea machetei Cameniței și aprovizionarea oștilor turcești, reiese că românii și-au adus o contribuție majoră la reușita campaniei din 1672.

Ineficiența serviciului otoman de spionaj a fost probată în numeroase rânduri, sultanul arătând încredere românilor și nu supușilor musulmani. Principele Transilvaniei, Gheorghe Rakoczy II, întreprinzând campania din Polonia (1657), a fost declarat de marele vizir Köprüllü Mehmed pașa rebel. A urmat un război, care s-a prelungit până în 1662, deci după moartea inițiatorilor. Ioan Kemeny a devenit principe după moartea lui Rakoczy și a continuat lupta antiotomană. În 1661, trupele turcești sub comanda serdarului Ali pașa au pătruns în Ardeal și au silit pe maghiaro-germani să se retragă spre Maramureș, fără să fie înfrânți și având trupele practic intacte. Ali pașa a considerat regiunea pacificată și s-a retras la iernat în taberele din zona Timișoarei. De aici a expediat o scrisoare sultanului, prin care-și proclama victoria absolută. Câteva zile mai târziu, un curier muntean aducea știrea invadării Transilvaniei de către forțele loiale lui Kemeny. Cele două rapoarte s-au aflat sub ochii padișahului, acesta neștiind pe cine să creadă. În cele din urmă, a acordat credit munteanului, știind că mulți comandanți turci își exagerau succesele pentru a obține favoarea sultanului. În ianuarie 1662 porneau porunci către același Ali pașa pentru a respinge agresiunea¹⁰⁵.

În primăvara anului 1672, sultanul Mehmed IV a hotărât să dea o puternică lovitură Poloniei, țara care apărea ca un "om bolnav". Principalul

¹⁰² *Cronicari munteni*, vol. II, p. 38.

¹⁰³ A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. I, București, 1929, doc. 153, p. 119.

¹⁰⁴ Hurmuzaki, *Documente*, supl. I, vol. I, p. 262.

¹⁰⁵ G. Kraus, *op.cit.*, p. 474.

obstacol în calea armatelor otomane îl constituia cetatea Cameniței, despre care spionii turci au fost incapabili să dea vreo relație. Atunci s-a apelat la serviciile domnitorului Moldovei, Gheorghe Duca. Acesta a vrut să impresioneze pe sultan prin realizarea unei slujbe fără cusur. Despre Camenița, cetate situată la o zi de mers de zidurile Hotinului, moldovenii știau multe, dar descrierea întăriturilor nu era întotdeauna relevantă. Atunci Duca Vodă a apelat la serviciile unui boiernaș, din zona Hotinului, pe nume Gligorie Cornescu, "că era foarte meșter de scrisori și de săpături de pietre și la alte lucruri". După ce a trecut de străjile polone, puțin vigilente de altfel, Gligorie Cornescu a observat în amănunțime întăriturile și la întoarcerea în țară "au făcut chip cetății Cameniței de ceară, cu toate tocmelele ei dinluntru și denafară"¹⁰⁶. Sultanul și demnitarii otomani s-au mirat de tăria fortăreței și de măiestria meșterului moldovean. De la acesta au aflat părțile vulnerabile ale cetății, îndeosebi legătura între cele două forturi, asupra cărora s-a concentrat focul artileriei turcești. Cetatea a capitulat după două săptămâni de asediu. Drept mulțumire pentru serviciile aduse, Duca Vodă a fost mazilit și era să-și piardă capul, dacă nu se bucura de încrederea marelui vizir Ahmed pașa.

Încetineala serviciului de spionaj otoman reiese și dintr-o altă serie de evenimente, petrecute pe fondul izbucnirii ostilităților între Rusia și Turcia. Ambasadorul Prusiei la Constantinopol, von Zegelin, nota, la 3 ianuarie 1769, sosirea unui olăcar muntean, cu știrea că austriecii concentrează numeroase trupe în Banat, amenințând astfel Belgradul, cheja apărării turcești¹⁰⁷. Știrile sunt confirmate din surse turcești abia la 4 aprilie 1769, deci cu o întârziere de trei luni, timp pierdut în zadar de comandanții otomani, care ar fi fost surprinși de orice ofensivă otomană. Din fericire, austriecii n-au atacat, încercând să obțină noi teritorii pe cale pașnică.

Uneori se întâmpla ca știrile aduse de agenții români să fie pur și simplu șocante, de necrezut, pentru comandanții otomani. În 1683, Viena se afla asediată de forțele conduse de marele vizir Kara Mustafa pașa și era pe punctul de a ceda. Singura salvare putea veni din partea regelui Poloniei, Ioan Sobieski, și a cavaleriei sale cuirasate. Spionii turci și români s-au infiltrat în tabăra austriacă, urmărind mișcările împăratului austriac. Un agent moldovean, capturat de polonezi, a fost eliberat cu scopul de a răspândi teama în tabăra turcească. Turcii fuseseră zdrobiți de același rege sub zidurile Hotinului (1673) și păstraseră vie amintirea acelei înfrângeri. Aducând vestea marelui vizir, asigurat de spionii turci că Sobieski se afla departe, aceasta l-a acuzat de răspândirea de zvonuri alarmiste, menite să însălmănte armata otomană. Cum pedeapsa pentru trădători era una singură, agentul moldovean a fost ucis¹⁰⁸. Câteva zile mai târziu, Mustafa pașa a putut să vadă că fusese dezinformat de

¹⁰⁶ I. Neculce, *op.cit.*, p. 113.

¹⁰⁷ N. Iorga, *op.cit.*, vol. III, p. 15.

¹⁰⁸ Ion I. Nistor, *Un român iscoadă la 1683 în tabăra regelui Sobieski la Viena*, în AARMSI, seria a III-a, tom VI, an 1932, p. 71.

proprii agenți, dar era prea târziu. În bătălia de la Kahlomberg (12/22 septembrie 1683), cavaleria cuirasată a lui Sobieski a hotărât victoria în favoarea taberei creștine. Kara Mustafa pașa va plăti cu capul acest insucces, ce a permis austriecilor să treacă la ofensivă și să cucerească Ungaria otomană și Transilvania. Sub zidurile Belgradului se plătea și pentru sângele vărsat fără nici o justificare.

În 1783, domnul Țării Românești, Nicolae Caragea, comunica Porții efectivele armatei ruse, datele fiind culese dintr-o condică secretă ajunsă în posesia agenților munteni. Țarul putea dispune de o armată de operațiuni de 80.000 de oameni, la care se adăugau alți 80.000 în garnizoanele presărate pe suprafața întinsului imperiu. Se adăugau peste 200.000 de cazaci, trupe neregulate, capabile să dezorganizeze liniile de comunicații. Cu șapte ani mai devreme fusese capturată o altă condică, unde erau trecute următoarele efective: 165.000 de soldați instruiți, 261.000 de cazaci, la care se adăugau garnizoanele cetăților, tunari etc. Nicolae Caragea considera că aceste cifre sunt exagerate cu scopul de a înspăimânta pe adversari¹⁰⁹. Cifrele sunt în realitate corecte și ele prezintă totalul bărbaților mobilizabili în caz de necesitate. Confirmarea acestor cifre este dată de efectivele folosite în războiul ruso-turc din 1768–1774. În prima parte a operațiunilor, țarina Ecaterina a II-a a folosit cinci armate, trei dintre ele însumând 76.000 de oameni, cifră apropiată de cea din condică¹¹⁰. În 1771, Dolgoruki străpunge linia Perekopului, apărată de 120.000 de turci și tătari, cu 90.000 de ruși și nagai¹¹¹. În orice caz, raportat la populația imperiului rus, strângerea unei armate de 500.000 de ostași nu era imposibilă. Capturarea condicilor secrete ruse demonstrează abilitatea agenților români, de care au dat dovadă și cu alte prilejuri, stârnind probabil invidia colegilor din spionajul otoman. Din păcate pentru turci, comandanții militari n-au știut să valorifice informațiile primite și nici superioritatea numerică și materială.

4. Concluzii

În încheiere se cuvine să facem un scurt bilanț, care nu poate fi decât provizoriu, fiindcă numai cercetările viitoare și în special cele care trebuie întreprinse în arhivele cuprinzând documente otomane, vor putea completa, confirma sau nuanța rezultatele aduse de această modestă contribuție. Chiar și arhivele românești pot oferi materiale inedite, ascunse printre sau în documente care la prima vedere nu oferă nimic interesant pentru tema cercetării noastre.

¹⁰⁹ M. Guboglu, *Catalogul documentelor turcești*, vol. II, București, 1965, p. 299.

¹¹⁰ E. Laviese, A. Rambaud, *Histoire generale du IVe siecle a nos jours*, vol. VI, Paris, 1924, p. 489.

¹¹¹ *Ibidem*, p. 494. În 1696 agenții moldoveni au descoperit o ambuscadă polonă pe traseul unui convoi pentru aprovizionarea Cameniței. Informații la timp, tătarii au încărcat grâne numai pe cai și au reușit să ajungă în mare viteză la garnizoana înfometată, evitând capcana poloneză, constituită din trupe mai puțin mobile (Ilurmuzaki, *Documente*, vol. V/2, p. 292).

Rolul țărilor române a fost atât de important în orientarea politicii externe otomane, încât Sublima Poartă le-a menținut statutul de autonomie. Nicolae Iorga scria pe bună dreptate, într-o prefață: "curțile de la Iași și București erau fereștile Turciei despre Europa"¹¹². Domnii din cele două principate aveau obligația să culeagă informații, dar, mai important, ei trebuiau să le prelucereze, pentru a înțelege mecanismele politicii puterilor europene și intențiile acestora față de Imperiul otoman. Tătarii dispuneau de iscoade în Rusia, Polonia sau Transilvania, dar nu erau capabili să deslușească încurcatele manevre ale cabinetelor europene. Acest rol a fost păstrat de voievozii din Moldova și Țara Românească până în veacul XIX, îndeosebi până la războiul ruso-turc încheiat cu pacea de la Adrianople.

Informațiile românești au ajutat pe turci să obțină succese importante pe câmpul de luptă (Cămenii 1672; Zărnești 1690, etc.) De multe ori, neglijarea știrilor furnizate despre tăria și mișcările forțelor inamice, totul coroborat cu incapacitatea comandanților otomani, au adus înfrângeri catastrofale oștilor aflate sub semnul semilunii. Practicile românești de spionaj s-au ridicat la nivelul celor similare din Europa prin valoarea oamenilor și prin realizări¹¹³, depășind cu mult în eficiență pe otomani.

Obligația de a informa rapid și exact Sublima Poartă despre mersul politicii europene și, în mod special, despre concentrările de trupe la granițele imperiului era considerată de sultan printre îndatoririle fundamentale ale domnitorilor, alături de "buna administrare și protecția țării"¹¹⁴. Sesizând marea valoare a știrilor pentru atragerea bunăvoinței padișahului, cu unicul scop de a lungi o domenie amenințată în mod constant de pericolul mazăririi, voievozii Moldovei și Țării Românești recurgeau la toate mijloacele posibile, apelându-se deseori la dezinformarea celui alt domn¹¹⁵, pentru ca trimisul moldovean sau

¹¹² N. Iorga, *Prefața la Hurmuzaki, Documente*, vol. X, p. XIV.

¹¹³ Cabinetele secrete românești foloseau, în mod curent, din a doua jumătate a secolului XVII, scrierea cifrată în corespondența cu puterile străine, inamice Porții. Sistemul substituției simple, folosit îndeosebi de Constantin Brâncoveanu, "nu asigură mesajelor decât o securitate redusă" (A. Mareș, *Din istoria criptografiei românești: cifrul cancelariei brâncovenești pentru corespondența în limba polonă*, în *AIHA*, an XXIV, 1987, p. 341). Despre scrierile secrete românești s-au scris câteva articole: Alexandru Mareș, *Cel mai vechi raport diplomatic cifrat în limba română*, în "Limba română", an XXXV, 1986, nr. 1, p. 37–44; Radu Pava, *Criptogramele însemnărilor de taină ale lui Constantin-Iodă Brâncoveanu*, în *SMIM*, tom IV, 1960, p. 507–519; Leon Ruzicka, *Cifrul lui Șerban Cantacuzino*, în *RA*, 1927; Emil Vărtosu, *Din criptografia românească*, în "Studii teologice", an XVIII, 1966, nr. 5–6; Paul Cernovodeanu, *Din corespondența diplomatică a lui Constantin Brâncoveanu (I)*, în *RA*, an LXII, 1985, nr. 1, p. 78–82. Pentru cunoașterea metodelor de cifrare se poate consulta lucrarea lui David Kahn, *The codebreakers. The story of secret writing*, New York, 1967.

¹¹⁴ *Documente istorice*, DLXXIX/67.

¹¹⁵ La încheierea păcii turco-polone de Juravna (1676). Gheorghe Duca, domnul Țării Românești, a trimis pe căpitanul Mihai Caramida să ducă primul știrea la Istanbul. Urmărind să-și sporească meritul în ochii turcilor, a poruncit căpitanului să-i spună lui Antonie Ruset că victoria a fost de partea polonilor. Din fericire, domnul moldovean a scăpat ușor, fiind făcut

muntean să fie primul la Istanbul. Se proceda astfel îndeosebi cu veștile bune, când mila și dărnicia padișahului atingeau limitele maxime.

Culegerea de informații și întocmirea rapoartelor era o obligație care decurgea din tratatele de pace (*sulhname*) încheiate de Imperiul otoman cu țările române. Tipologic, se aseamănă cu obligația vasalilor din Europa apuseană de a-i sfătui pe seniori; se apela la acest mijloc pentru a abate atenția sultanului de la teritoriile românești. Ștefan cel Mare, având țara epuizată de îndelungate războaie, a încheiat pace cu turcii și, ca o dovadă de fidelitate, informa pe sultan despre intențiile regelui Ungariei¹¹⁶. Probabil că primul domn moldovean care a trimis rapoarte a fost Petru Aron în 1456, dar informații sigure s-au păstrat abia din 1481.

mincinos, iar Duca Vodă a fost lăudat pentru zelul depus în informarea corectă a Porții (*Istoriile domnilor Țării Românești* de Radu Popescu, în *Cronicari munteni*, vol. I, p. 441).

¹¹⁶ Silviu Dragomir, *Documente noi privitoare la relațiile Țării Românești cu Sibiul în secolele XV și XVI*, în AIINC, IV (1926–1927), p. 18–19; apud Sergiu Iosipescu, *Contribuții la istoria Moldovei lui Ștefan cel Mare*, în AIIAI, XXIX, 1992, p. 56–57.

ACTIVITES D'ESPIONNAGE ROUMAINES AU SERVICE DE LA
L'TURQUIE (XVIe – XVIIe SIÈCLES)
(Résumé)

Depuis les temps les plus anciens et jusqu'à jours, l'information a été et est encore extrêmement nécessaire aux chefs d'États pour établir les lignes directrices de leur politique étrangère. Les armées en ont bénéficié pleinement et dans beaucoup de situations, la connaissance exacte des ressources de l'ennemi a mené à emporter des victoires éclatantes même si la situation semblait sans issue.

Les Turcs, étant arrêtés par la religion islamiques à connaître les langues des infidèles, on fait appel aux services des chrétiens de l'Empire (zimmi) ou de ceux des États tributaires. Les Pays roumains ont été obligés, dès les premiers accords, à espionner les pouvoirs voisins et même s'ils jouaient un double rôle, ils ont été pour quelques siècles "les fenêtres de l'Empire Ottoman vers l'Europe".

Les espions étaient si efficaces que le Sultan était immédiatement informé sur "toute préparation de guerre des armées de sa Majesté Royale, la roi polonaise". On a réussi même à soustraire des registres ultrasecrets contenant des données sur le potentiel militaire russe. C'est toujours au XVIIIe siècle que la politique étrangère ottomane a été influée par les informations recueillies par les agents roumains.

L'Istanbul apprenait par l'intermédiaire des Pays roumains sur les événements passés en Europe deux semaines avant d'autres chaînes de informations. L'utilité des Pays Roumains dans ce domaine, à côté d'autres raisons (économiques, géostratégiques, la résistance armée) a même les sultans à ne pas les transformer en pachaliks, comme il est arrivé à d'autres États de la zone sud-est européennes (balcanique).

RELĂȚIILE ECONOMICE ROMÂNNO-GERMANE ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI XIX. RUTE COMERCIALE, PROIECTE ȘI EȘECURI

1. Rute comerciale

Distanța pe care trebuiau să o străbată purtătorii comerțului româno-german avea o dimensiune obiectivă și una subiectivă. În epocă existau mai multe căi de a o parcurge, mai multe rute, dar alegerea uneia sau alteia dintre ele ținea nu atât de preferințele subiective ale negustorilor, cât de o serie de factori obiectivi, care stimulau sau împiedicau o anumită opțiune: împrejurări politice și militare (războaie, ocupații, anexări de teritorii), politici vamale ale statelor tranzitate, evoluția tehnică a transporturilor etc. Nu în ultimul rând se înscriu, în rândul acestor factori, calculele privind rentabilitatea sau profiturile.

Dimensiunea subiectivă a distanței dintre Principate și lumea germană este conferită de *perceperea* ei de către cei destinați să o străbată. Din această perspectivă, avem de-a face cu o distanță lungă, pentru parcurgerea căreia era nevoie de un timp destul de mare. Dintre numeroasele exemple pe care le avem la dispoziție, îl vom aminti aici pe cel al consulului general Neigebaur. În martie 1843, atunci când a venit să-și ia postul în primire, el a parcurs distanța dintre Berlin și Iași, trecând prin Breslau, Cracovia, Lemberg și Cernăuți, în 27 de zile, din care 10 zile s-a odihnit în diferite locuri pe parcurs¹. Pentru a parcurge, așadar, cele 209 mile terestre dintre Berlin și Iași, a mers efectiv cu căruța 17 zile. Generalizând, credem că nu greșim dacă vom considera că, în prima jumătate a secolului XIX, timpul necesar pentru parcurgerea distanței dintre Principate și spațiul german era de ordinul săptămânilor. Un timp relativ lung, așadar dezavantajos, care se adăuga celorlalte riscuri ale transportului mărfurilor pe această distanță.

1.1. Căile terestre

Din această categorie fac parte, înainte de toate, drumurile care legau pe uscat orașele Leipzig și Breslau de Moldova și Țara Românească. Un document

¹ ASB, Colecția microfilme, RDG, rola 23, cadrul 441; Deutsches Zentralarchiv, Auswärtiges Amt II, Rep. 6, Nr. 3383, f. 242 (în continuare, fondul german de arhivă se va cita: DZA, A.A. II).

german din 1792 ne dezvăluie faptul că

"toate mărfurile care merg din Leipzig spre Moldova și Valahia trec prin Silezia, apoi prin Galiția, unde, de la Bielitz la Sniatyn, există șosele practicabile, iar Iașul se află la o distanță de cel mult șaptezeci de mii de Sniatyn"².

Această rută era întrebuințată încă din secolul XVI în comerțul Leipzighului cu Orientul³ și avea să fie folosită și în perioada care ne interesează aici.

Încă de la sfârșitul secolului XVIII începe să fie preferată o altă cale. Tot din 1792 se păstrează raportul unor negustori și fabricanți din Silezia, în care se arată că era urmată, cu predilecție, ruta care tranzita Austria:

"Cu toate că drumul cel mai scurt spre Iași și București este cel prin Polonia, toate mărfurile din Leipzig și Breslau sunt transportate prin statele austriece și, în parte, prin Viena, desigur din cauză că taxele poloneze sunt mult mai mari decât cele austriece, iar drumurile mai proaste"⁴.

Așadar, prin Viena treceau doar o parte din mărfuri, iar de acolo ajungeau în Moldova și Țara Românească prin Transilvania sau pe Dunăre. Calea transilvană era doar o variantă a rutei principale, folosită încă din Evul Mediu, care pornea din Leipzig sau Nürnberg, trecea prin Praga (unde se ramifica varianta spre Viena), apoi prin Cracovia și Lemberg, ajungând la Hotin. Aici, ruta se ramifica încă o dată: calea principală trecea prin Iași și Bârlad, ajungând la Galați, în timp ce o altă, prin Bender, avea ca terminal portul Akerman⁵.

Aceasta era una dintre rutele care legau statele germane de Constantinopol, de Orient în general. Tranzitul prin Principate se făcea fie pe calea arătată mai sus, prin Galați, fie pe ruta Iași – Focșani, unde se trecea în Țara Românească, apoi, prin București, se ajungea la Dunăre, la Rusciuc. "Drumul cel mai scurt la Constantinopol, prin provinciile rusești, trece prin Mamornița, Iași, Focșani, București și Rusciuc", scria un ministru prusian în anul 1800⁶.

Unul dintre dezavantajele transportului pe uscat a fost mult timp starea proastă a drumurilor. Von Rexin, primul ambasador al Prusiei la Constantinopol, nota în 1766 că "*drumurile din Moldova sunt impracticabile*"⁷.

² Von Hoym (ministru de război) către Friedrich Wilhelm II, Berlin, 3 iulie 1792; N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, II, p. 340.

³ Ernst Kroker, *Handelsgeschichte der Stadt Leipzig*, Leipzig, 1925, p. 78–79. Potrivit acestui autor, drumul avea, până în Polonia, următoarele repere: Leipzig – Grimma (sau Eilingen, ca variantă) – Dahlen – Oschatz (unde se trecea Elba cu bacul) – Meschwitz – Grossenheim – Bautzen – Görlitz – Lauben – Liegnitz – Breslau și de aici în Polonia.

⁴ N. Iorga, *Acte și fragmente...*, II, p. 337.

⁵ Rifat Önsoy, *Die Handelsbeziehungen zwischen den süddeutschen Staaten und dem Osmanischen Reich von 1815 bis 1871*, Würzburg, 1972, p. 90–91.

⁶ Von Hoym către Friedrich Wilhelm II, Varșovia, 10 noiembrie 1800; N. Iorga, *Acte și fragmente...*, II, p. 362.

⁷ *Ibidem*, I, p. 388.

Lucrurile nu stăteau mai bine nici în statele germane⁸. În Prusia, sub Friedrich II, drumurile au fost lăsate intenționat în paragină, deoarece monarhul credea că această stare de lucruri contribuie la apărarea țării, prin împiedicarea înaintării trupelor străine. Atât în Prusia, cât și în alte state germane, construcția de drumuri solide a început abia către sfârșitul secolului XVIII.

În primele decenii ale secolului XIX, construcția de drumuri în statele germane a fost stimulată de necesități militare (nevoia mișcării rapide a trupelor în timpul războaielor napoleoniene), apoi, după 1815, de interese economice. Din 1800 până în 1835, rețeaua de drumuri solide în întregul spațiu german s-a extins de la 5000 la 25000 km. În aceeași perioadă au început și construcțiile de căi ferate. În Prusia, prima linie a fost inaugurată în 1838 și făcea legătura între Berlin și Potsdam⁹. În Bavaria a fost dată în folosință, la 1835, linia Nürnberg – Fürth, iar la 1840 cea dintre München și Augsburg¹⁰. Deocamdată, însă, căile ferate reprezentau o proporție infimă din ansamblul căilor de comunicație terestre. Un rol în comerțul româno-german aveau să joace abia în a doua jumătate a secolului XIX.

Despre un început de îmbunătățire a drumurilor în Principate poate fi vorba de prin anii 1828–1834, când acestea s-au aflat sub ocupație rusă¹¹. Eforturile au continuat, în Moldova, în vremea domniei lui Mihail Sturdza și după aceasta, astfel încât, în 1853, principatul a ajuns să dețină 400 km de șosea¹². Deși cifra nu este mare, trebuie reținut faptul – important pentru tema noastră – că s-a realizat în acest fel o mai bună legătură între nordul Moldovei, pe unde intrau mărfurile germane, și sudul Principatului, unde se afla portul Galați, punct important în tranzitul spre Orient.

Rutele terestre, în comparație cu cea fluvială și cu cea maritimă, au rămas cele mai însemnate pentru comerțul româno-german în întreaga perioadă pe care o avem în atenție. În 1842, ministrul de finanțe al Prusiei, Bodelschwingh, confirma acest lucru, arătând că transportul produselor industriale germane spre Principate

"are loc aproape în totalitate pe drumul de uscat, o parte direct la Iași, altă parte cu reîncărcare la Cernăuți, în Galiția"¹³.

⁸ Pentru evoluția căilor de comunicație în Germania folosim, acolo unde nu cităm altceva, lucrarea lui Walter Lotz, *Verkehrsentwicklung in Deutschland seit 1800*, ediția a IV-a, Leipzig, 1920.

⁹ Günter Vogler, Klaus Vetter, *Preussen. Von den Anfängen bis zur Reichsgründung*, Berlin, 1970, p. 202.

¹⁰ Wolfgang Zorn, *Handels- und Industriegeschichte Bayerisch-Schwabens 1648–1870*, Augsburg, 1961, p. 201–202.

¹¹ Leonid Boicu, *Lucrările de îmbunătățire a căilor de comunicație în Moldova în vremea administrației ruse din anii 1828–1834*, în SCSI, an. XII, fasc. 1, 1961, p. 105–116.

¹² Idem, *Căile de comunicație terestre în Moldova între 1834–1848*, în AIIAI, tom. IV, 1967, p. 81–116 și tom. V, 1968, p. 122–144.

¹³ Bodelschwingh (ministru de finanțe) către Min.af. externe, Berlin, 19 noiembrie 1842. ASB, Microf. RDG, r. 23, c. 289–290; DZA, A.A. II, Rep. 6, Nr. 3383, f. 99–99v.

În comerțul german cu Orientul, rutele terestre care traversau Principatele erau plasate, în ordinea importanței, după cea maritimă și cea fluvială și chiar după alte căi de uscat. Cu toate acestea, în anii '40, au apărut diferite proiecte de modernizare. În 1844, de exemplu, consulul Prusiei la Galați, Wedeke, după ce evidenția faptul că ruta terestră pe care poate fi promovată desfacerea produselor industriale germane în Orient trece prin Galiția, apoi prin Iași și Galați, considera că ar fi utilă construirea unei linii ferate de la Lemberg la Galați, care să treacă prin Cernăuți și Iași¹⁴. Tot atunci și în același scop, presa din Berlin propunea ca linia ferată, care urma să fie construită între Cernăuți și Odesa, să treacă prin Galați¹⁵. Deși proiectul nu a fost pus în aplicare, el relevă o oarecare importanță a acestei rute comerciale.

1.2. Ruta fluvială

Calea Dunării a fost urmată, în comerțul româno-german, încă din secolul XVIII¹⁶, deși până la mijlocul anilor '30 ai veacului care a urmat cantitatea de mărfuri transportată pe fluviu a fost neînsemnată față de cea de pe căile de uscat. Abia după 1830, când la Viena s-a constituit "Prima Societate privilegiată de navigație cu aburi pe Dunăre" și mai ales după 1835, când vasele acesteia încep să întreprindă curse până la Galați, apoi până la Constantinopol¹⁷, ia avânt transportul de mărfuri pe fluviu. La aceasta a contribuit și constituirea, tot în 1835, a "Societății privilegiate din Bavaria și Würtemberg pentru navigația cu aburi pe Dunăre", cu sediul la Regensburg, care asigura legătura între Ulm și Linz, de unde începea raza de acțiune a societății vieneze¹⁸.

Încă din 1835, consulul prusian la București, Constantin Sakellario, putea să informeze că

"mărfurile achiziționate de negustorii persani și georgieni la Leipsig sunt încărcate pe vapoare cu aburi la Viena, apoi urmează calea Dunării până la Galați, unde sunt transbordate pe mici corăbii, care le duc în porturile de destinație din Asia"¹⁹.

Portul Galați a devenit, astfel, un important punct de tranzit nu numai al comerțului terestru, ci și al celui fluvial german. Totodată a crescut rolul Dunării în comerțul german cu Principatele. Un contemporan susținea, la 1849,

¹⁴ Wedeke către Min.af. externe, Galați, decembrie 1844. ASB, Microf. RDG, r. 24, c. 128; Deutsches Zentralarchiv, Historische Abteilung I (Potsdam), Ministerium für Handel und Gewerbe, Akten betreffend die Handelsverhältnisse der Donaufürstentümer Serbien, Moldau und Walachei und die Beförderung von Handelsunternehmungen nach demselben, C. Abt. XIII, Fach 15, Nr. 24, Vol. 1, f. 116. În continuare, fondul se va cita: DZA, C.Abt. XIII, Fach 15, Nr. 24.

¹⁵ "Albina Românescă", Iași, an. XVIII, 1845, p. 85.

¹⁶ La 17 ianuarie 1785, consulul prusian la Iași, König, scria că "mărfurile de Nürnberg ajung, prin Viena, până aici, încărcate pe mici vase, pe Dunăre". Hurmuzaki, *Documente...*, X, p. 12.

¹⁷ Stela Mărieș, *Quelques aspects de l'histoire des transports en Roumanie au cours du XIX-e siècle*, în RRH, tom. XXIV, 1985, nr. 1-2, p. 157.

¹⁸ Rifât Önsoy, *op.cit.*, p. 68.

¹⁹ Hurmuzaki, *Documente...*, X, p. 774.

că mărfurile din Leipzig erau aduse în Moldova nu doar pe uscat, ci și pe Dunăre, prin Galați²⁰, obicei confirmat și de rapoartele din 1840 ale consulului Kuch²¹. Pe măsură ce cantitatea mărfurilor vehiculate pe Dunăre creștea, scădeau prețurile de transport. În 1835, pentru aducerea de la Viena la Galați a unei cantități de 100 livre marfă (45,4 kg, dacă socotim livra la 0,454 kg) se plăteau 6 florini și 39 creițari²². Zece ani mai târziu, pentru 100 cântare austriece (adică 56,1 kg, dacă socotim cântarul la 0,561 kg) transportate pe aceeași distanță se plăteau doar 2 florini și 40 creițari, după cum rezultă dintr-un tarif publicat de societatea vieneză de navigație la 1845²³. Prin urmare, s-a produs o ieftinire a transporturilor pe Dunăre de aproximativ trei ori în decurs de zece ani. Dar chiar și aceste prețuri, așa cum vom arăta mai jos, erau considerate ridicate.

Prusia nu era riverană la Dunăre, dar era interesată de navigația pe fluviu. Încă din 1800, o publicație din Berlin, care reprezenta opiniile guvernului, atrăgea atenția asupra foloaselor pe care construirea unui canal între Dunăre și Rin le-ar putea aduce comerțului cu Orientul întreprins de provinciile renane ale Prusiei²⁴. Între 1841–1845 a fost construit canalul Main-Dunăre, pe care, însă, nu puteau naviga vase mai mari de 120 tone²⁵. Totuși, legătura între Rin și Dunăre era făcută, iar foloasele ei în viitor, pentru dezvoltarea comerțului oriental al Prusiei, erau apreciate ca foarte mari. Un membru al administrației prusiene al provinciilor renane considera, în februarie 1848, că noul canal aducea două feluri de avantaje. Pe de o parte, pentru Prusia a devenit posibil să-și extindă, pe această cale, în mod direct, legăturile cu diferite porturi din Asia Mică și, prin intermediul acestora, cu Persia, Tibetul, Buhara și întreaga Asie Centrală, unde, neexistând preocupări industriale, produsele fabricilor germane puteau fi plasate cu succes. Pe de altă parte,

"prin noua rută comercială spre Asia Centrală poate fi ocolită Rusia și toate piedicile impuse de aceasta printr-un sistem prohibitiv, care s-a extins până în Georgia, iar aceasta este o problemă care merită cea mai mare atenție".

În schițarea acestei strategii comerciale, portului Galați îi era rezervat un rol central, căci, potrivit opiniei aceluiași personaj,

"înființarea unui contor comercial renano-dunărean, care ar trebui instalat la Galați, la vărsarea Dunării în Marea Neagră, ar fi primul pas spre

²⁰ N. Șuțu, *Noțiuni statistice asupra Moldovei*, în idem, *Opere economice*, București, 1957, p. 204.

²¹ Vasile Docea, *Din activitatea lui C.A. Kuch, consul al Prusiei în Moldova (1833–1842)*, în *AIIX*, tom. XXIX, 1992, p. 318–322.

²² Memoriu al consulului francez Cochelet. Hurmuzaki. *Documente...*, XVII, p. 523.

²³ ASB, Microf. RDG, r. 24, c. 120; DZA, C. Abt. XIII, Fach 15, Nr. 24, vol. I, f.107.

²⁴ "Jahrbuch der preussischen Monarchie", Berlin, noiembrie 1800, p. 291–292, articolul *Über die Verbindung der Donau und des Rheins durch einen Kanal in dem Fürstenthume Ansbach*.

²⁵ Rifât Önsöy, *op.cit.*, p. 68.

atingerea amintitului scop"²⁶.

Nici alegerea rutei dunărene nu era lipsită de dezavantaje. Între acestea, nesiguranța navigației, înnisiparea gurilor fluviului la vărsarea în Marea Neagră și faptul că trebuia să se apeleze la intermediari austrieci erau cele mai serioase. Pe măsură, însă, ce creșteau interesele germane în plasarea de produse pe piețele răsăritene și în achiziționarea de acolo a materiilor prime, au apărut diferite proiecte de organizare mai temeinică a transportului fluvial sau chiar încercări de găsire a unor soluții alternative.

Încă din 1842, așadar la puțini ani după introducerea navigației cu aburi pe Dunăre, ministrul de finanțe al Prusiei, Bodelschwingh, constata că ruta fluvială este din ce în ce mai ocolită de mărfurile transportate din Silezia și Saxonia spre Asia Mică. Negustorii preferau să se îndrepte fie spre Triest, fie spre Hamburg, pentru a-și transporta mărfurile pe mare. Cauza consta în pericolozitatea navigației pe cursul inferior al fluviului – la Cazane și la vărsarea în Mare –, fapt care făcea ca nici o societate să nu se încumete să încheie asigurări pentru mărfuri. Același ministru constata că amintita schimbare de rute a condus la o scădere a importanței Principatelor române în comerțul german de tranzit²⁷. Un punct de vedere asemănător era exprimat de președintele administrației prusiene a Sileziei, un an mai târziu: neasumarea de asigurări, din cauza gradului mare de pericolozitate a navigației, paralizează transportul mărfurilor pe Dunăre²⁸.

Fluviul era considerat, totuși, o importantă arteră comercială. În decembrie 1844, consulul Prusiei la Galați, Wedeke, făcând o comparație cu ruta maritimă, scria că

"navigația cu vapoare pe Dunăre, până la Galați și mai departe în Marea Neagră, reprezintă o cale mult mai sigură și mai scurtă, așadar mai practică. Dunărea este un fluviu german, sute de drumuri din interiorul Germaniei conduc la ea, căile ferate au fluviul ca terminal și aduc acolo produsele industriei germane, pentru a fi expediate în Orient"²⁹.

În opinia consulului prusian, Societatea austriacă de navigație era mai degrabă o piedică în atingerea scopului amintit. Conducerii Societății i-ar lipsi perspectiva și cunoștințele, iar reprezentanții acesteia în diferite schele, mai ales pe cursul inferior al Dunării, ar fi persoane fără calități, mai ales negustori falimentari, cărora li se dădea astfel o sinecură³⁰. Nu ar exista nici un fel de garanții din partea Societății, coletele cu mărfuri așteaptă luni în șir în locurile de încărcare

²⁶ Lehman (secretar de stat în administrația provinciilor renane ale Prusiei) către ministrul de interne din Berlin, Düsseldorf, 1 februarie 1848. ASB, Microf. RDG, r. 24, c. 319–320; DZA, C.Abt. XIII, Fach 15, Nr. 24, vol. 1, f. 291–291v.

²⁷ Bodelschwingh către Min.af. externe, Berlin, 19 noiembrie 1842. ASB, Microf. RDG, r. 23, c. 290; DZA, A.A. II, Rep. 6, Nr. 3383, f. 99v–100.

²⁸ Merkel către Bodelschwingh, Breslau, 23 noiembrie 1843. ASB, Microf. RDG, r. 23, c. 393–394; DZA, A.A. II, Rep. 6, Nr. 3383, f. 197–197v.

²⁹ Wedeke către Le Coq (ambasadorul Prusiei la Constantinopol), Galați, decembrie 1844. ASB, Microf. RDG, r. 24, c. 128–131; DZA, C.Abt. XIII, Fach 15, Nr. 24, vol. 1, f. 116–118v.

³⁰ Wedeke amintește de un anume Dumitriu, negustor care a dat faliment și care a fost apoi angajat ca agent la Orșova al societății de navigație. V. nota precedentă.

și adesea se întâmplă ca ele să ajungă deteriorate la destinație. Prețurile de transport ar fi mult prea mari, căci ele rezultă dintr-o politică financiară nechibzuită. Societatea posedă vase prea vechi, a căror reparare înghițea sume enorme, sume ce puteau fi folosite mai degrabă pentru achiziționarea de vapoare noi³¹. Depășirea acestei situații s-ar putea face numai prin înființarea unei societăți germane de navigație pe Dunăre, pentru care statul nu ar trebui să cheltuiască nimic, ci doar să garanteze acționarilor o dobândă de cel puțin 4,5% din capitalul investit. Fără garanții din partea statului prusian, credea Wedeke, nu s-ar găsi capitaliști germani dispuși să investească în "această afacere aflată departe de patria lor". O asemenea societate ar fi avut o dublă importanță, economică și politică:

"Linia de navigație va putea fi extinsă, prin Galați, în Marea Neagră, spre Constantinopol, Trapezunt și Odesa. Vasele vor trebui să fie echipate cu motoare de cel puțin 200 de cai putere. Ca echivalent pentru garantarea de către stat a dobânzilor, vapoarele ar trebui să fie în așa fel concepute, încât să poată fi utilizate și ca vase de război, după modelul celor franceze. În acest fel, printr-o echipare a lor completă cu marinari germani, statul ar putea, fără să cheltuiască nici un ban, să aibă în acele ape o flotilă cu aburi, care ar constitui un argument serios în disputele politice care se ivesc atât de des în Orient"³².

Singurul obstacol în calea acestei întreprinderi l-ar constitui monopolul Societății vieneze. Cel puțin în parte, acesta ar putea fi depășit. Deja între Ulm și Linz funcționa Societatea Bavarezo-Würtembergheză, iar în aval de Presburg (Bratislava), monopolul austriac putea fi spart prin asocierea unei eventuale companii ungaro-germane. Cum de la Cladova până la Marea Neagră navigația era liberă, dificultățile se restrâneau doar asupra cursului dintre Linz și Presburg al Dunării, unde era nevoie de aprobarea guvernului austriac. Investitori s-ar găsi – asigura Wedekw – atât în statele germane din Zolverein, cât și în Viena, de unde consulul ar fi primit oferte din partea "celor mai importanți oameni de afaceri". Chiar în zona Dunării inferioare ar exista investitori interesați, precum casa comercială Germani din Belgrad, care întreținea un intens comerț cu Țara Românească³³.

Proiectul lui Wedeke a fost discutat la Berlin, unde guvernul a fost nevoit să țină seama de referințele negative ale lui Le Coq, ambasadorul din Constantinopol. Dificultățile politice, previzibilul refuz al Austriei de a accepta

³¹ În 1841, Societatea ar fi reparat la Constantinopol două vapoare, pentru suma de 140.000 florini. Cu acestea, credea Wedeke, se putea cumpăra un vapor nou și mai bine construit. V. nota 29.

³² V. nota 29.

³³ Casa Germani, împreună cu mai mulți asociați din Țara Românească, au intenționat să-și înființeze propria agenție de navigație pe Dunăre, pentru transportul diferitelor mărfuri, dar mai ales al sării. Domnul muntean Gheorghe Bibescu a intervenit la Viena în favoarea acceptării acestei societăți. Cum încercarea nu părea să aibe sorți de izbândă, din cauza rezervelor guvernului austriac, Wedeke se aștepta ca cei interesați să poată fi atrași în proiectul societății germane. V. nota 29.

o concurență pentru propria societate și presupunerea că eventuala întreprindere germană va lucra, precum cea austriacă, în pierdere, nereușind să obțină profituri, au făcut ca proiectul să fie abandonat³⁴.

Un alt dezavantaj al rutei dunărene constă în dificultatea navigației la vărsarea fluviului în Marea Neagră, cauzată de înnisiparea celor trei brațe (Chilia, Sulina și Sfântu Gheorghe). Rusia, care stăpânea gurile fluviului, nu era străină de această situație. Prin tratatul de pace de la Adrianopol, din 1829, granița dobrogeană dintre Rusia și Imperiul Otoman a fost stabilită pe brațul Sfântu Gheorghe. Celelalte două brațe au intrat sub stăpânirea Rusiei. Pe Sfântu Gheorghe puteau circula, conform Tratatului, atât vase comerciale cât și de război aparținând celor două puteri riverane, în timp ce pe celelalte două brațe, vasele otomane care aveau acces erau doar cele comerciale³⁵. Câtă vreme Delta Dunării s-a aflat sub stăpânire otomană, brațul Sulina – singurul pe care puteau naviga și vase maritime – a fost întreținut în stare de navigabilitate, prin lucrări ordonate de guvernul din Constantinopol. Rusia, însă, a încetat efectuarea lucrărilor de întreținere, așa încât navigația a devenit din ce în ce mai dificilă. Consulul Prusiei la Odesa, E.C. Walther, observa în 1840 că Rusia urmărea intenționat acest lucru, pentru a contracara "concurența pe care porturile Galați și Brăila o fac porturilor rusești de la Marea Neagră și de la Marea Azov", mai ales Odesei³⁶.

Reacțiile la această politică a Rusiei nu au lipsit. În 1839, la Galați și Brăila s-a încercat constituirea unei societăți pe acțiuni, care avea drept scop dragarea și întreținerea brațului Sulina. Inițiatorii societății au fost reprezentanții consulari ai Austriei și Angliei la Galați, Huber și Cunningham³⁷. Guvernul englez, însă, nu a susținut proiectul, motivând că este obligația Rusiei să execute acele lucrări, iar Austria a preferat să trateze direct cu Rusia, ajungând să semneze cu aceasta, la 22 septembrie 1840, o convenție privind navigația pe Dunăre³⁸. Fără sprijin din partea guvernelor respective, proiectul nu a putut fi pus în practică. Nici convenția ruso-austriacă nu a avut efectele așteptate de Viena, așa încât navigația la gurile fluviului devenea din ce în ce mai dificilă.

Guvernul Prusiei a urmărit cu îngrijorare evoluția acelor evenimente. În 1850, atunci când expira convenția ruso-austriacă, i s-a solicitat consulului prusian din Galați întocmirea unui raport despre întreaga afacere și despre

³⁴ Ministerul afacerilor externe către ministrul de finanțe, Berlin, 12 aprilie 1845. ASB, Microf. RDG, r. 24, c. 106–107; DZA, C.Abt. XIII, Fach 15, Nr. 24, vol. 1, f. 97–97v.

³⁵ D.A. Sturdza, C.Colescu-Vartic, *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, vol. I, București, 1900, p. 319–320.

³⁶ Walther către Min.af. externe, Odesa, august 1840: "Recent s-a constituit, din cel mai înalt ordin, o comisie la Odesa, formată din negustori și funcționari, pentru a propune modul în care poate fi înlăturată această concurență". ASB, Microf. RDG, r. 24, c. 26–28; DZA, C.Abt. XIII, Fach 15, Nr. 24, vol. 1, f. 25–26v.

³⁷ Raportul citat al lui Walther. V. nota 36

³⁸ König, consul al Prusiei la Galați, către Min.af. externe, Galați, 1 septembrie 1850. ASB, Microf. RDG, r. 24, c. 383–393; DZA, C.Abt. XIII, Fach 15, Nr. 24, vol. 2, f. 25–35.

perspectivele evoluției ei. Consulul König a redactat un lung memoriu, în care a descris toate avaturile problemei navigației la gurile Dunării. El credea că o reînnoire a convenției ar fi posibilă și ar fi acceptată de Austria doar dacă Rusia ar oferi garanții că va pune în aplicare prevederile privind întreținerea brațului Sulina. Pe de altă parte, însă,

"se poate presupune că Rusia nu va accepta reînnoirea convenției în sensul unei înțelegeri care să conducă efectiv la înlăturarea piedicilor din calea navigației. Rusia nu va face libere pentru navigație gurile Dunării, care sunt *ale ei*, și din punctul ei de vedere nici nu poate să o facă"³⁹.

În acest text, consulul prusian intuia ceea ce, câțiva ani mai târziu, avea să devină punctul de vedere comun al puterilor europene: problema Dunării putea fi rezolvată doar printr-un act de forță, prin îndepărtarea Rusiei de la gurile fluviului. Războiul Crimeii, Tratatul de pace de la Paris și instituirea Comisiei europene a Dunării aveau să-i confirme previziunile.

1.3. Ruta maritimă

Și calea maritimă a fost întrebuintată, încă din secolul XVIII, ca o alternativă la rutele terestre ale comerțului german cu Sud-Estul Europei. Așa s-a întâmplat, de exemplu, în timpul războiului ruso-austriaco-otoman din 1787–1792, când a fost preferată ruta maritimă, spre Salonic, deoarece calea terestră prin Moldova a devenit impracticabilă din cauza ocupației militare austriece⁴⁰. În prima jumătate și mai ales spre mijlocul secolului XIX, transportul pe mare a devenit din ce în ce mai important pentru comerțul german cu Imperiul otoman, nu însă și pentru cel cu Principatele române. Piedica pe care am descris-o atunci când am analizat ruta fluvială – înămolierea gurilor Dunării – stânjenea și navigația vaselor care, venind pe mare, încercau să urce pe Dunăre până la Brăila și Galați.

În ciuda acestei piedici, pe măsură ce negustorii deveneau din ce în ce mai nemulțumiți de serviciile Societății austriece de navigație cu aburi pe Dunăre, rutei maritime a început să i se acorde o oarecare importanță. Astfel, în 1837 a sosit la Galați, pe mare, primul vas aflat sub pavilion prusian⁴¹. Au urmat apoi vase ale unor orașe din nordul spațiului german: Bremen, Lübeck, Hamburg⁴². În anii 1839 și 1841, orașele hanseatice au semnat tratate comerciale cu Imperiul otoman, care reglementau trecerea vaselor acestora prin Strâmtori și prezența lor în Marea Neagră⁴³. Ruta avea să se dovedească foarte utilă în 1841,

³⁹ V. nota precedentă.

⁴⁰ Esprit Cousinéry (consul al Franței la Salonic) către Camera de comerț din Marsilia, Salonic, 22 mai 1788. *Democratie Iliadou, Inventaire des Documents des Archives de la Chambre de Commerce de Marseille. Lemme Salonique (XVII-e – XVIII-e siècles)*, Thessalini, 1981, p. 93.

⁴¹ Constantin Bușe, *Comerțul exterior prin Galați sub regimul de port-franc (1837–1883)*, București, Editura Academiei, 1976, p. 47.

⁴² "Dunărea. Jurnal de navigație și comerț", an. I, 1847, nr. 29, p. 116.

⁴³ Hermann Kellerbenz, *Deutsche Wirtschaftsgeschichte*, II, *Vom Ausgang des 18. Jahrhunderts bis zur Ende des zweiten Weltkrieges*, München, Beck, 1991, p. 129–130.

când, din cauza recoltelor proaste din Europa Centrală și a lipsei de cereale, mari cantități de astfel de produse au putut fi importate din Moldova, prin Galați, în porturile din nordul Germaniei⁴⁴. Avantajele și dezavantajele transportului de mărfuri pe mare au fost expuse sintetic de către consulul Prusiei la Galați, Wedeke, în 1844. Cel mai bun punct de plecare pentru mărfurile prusiene și ale statelor Uniunii vamale, credea Wedeke, ar fi portul Emden și nu cele de la marea baltică, unde calea ar fi mai lungă și mai costisitoare. În plus, Emden ar avea cele mai bune legături cu provinciile germane vestice, producătoare de mărfuri industriale, iar transportul până la Galați ar fi foarte ieftin. Dezavantajele ar consta, înainte de toate, în lungimea drumului, care trebuia să înconjoare aproape toată Europa. Din această cauză, sosirea unui vas nu putea fi prevăzută niciodată cu exactitate, ea putea întârzia foarte mult, ceea ce constituia un dezavantaj pentru mărfurile din Leipzig sau altele asemănătoare, care erau supuse schimbării modei și care ar fi fost foarte căutate în Principate. Pe de altă parte, costul scăzut al transportului propriu-zis creștea prin adăugarea taxelor de asigurare, care erau destul de mari la navigația maritimă⁴⁵.

Parcursarea rutei maritime până la Galați, chiar atunci când ea se făcea rapid, depășea o lună. În primăvara anului 1847, de exemplu, bricul comercial prisian "Caroline Maria" – vas comercial ușor, cu pânze –, condus de căpitanul Johann Jürgen Schittow din Stralsund, a făcut 37 de zile din Anglia până la Galați: 26 zile până la Constantinopol, 9 zile de acolo până la Sulina și încă două până la Galați. În portul dunărean a încărcat porumb, pe care urma să-l transporte în Irlanda. Căpitanul obținea din întreaga afacere un venit net de 6000 taleri. Singura dificultate a transportului o constituia adâncimea prea mică a apei în brațul Sulina. Cum acolo apa era de numai 11 picioare adâncime, iar vasul încărcat avea nevoie de 13 picioare, o parte din încărcătură a trebuit să fie transbordată și dusă pe vase mai mici până la ieșirea în Marea Neagră⁴⁶. În același an, în portul Galați au ancorat 12 vase germane (Prusia 7, Bremen 2, Hamburg 2, Lübeck 1)⁴⁷. În 1850, în același port aveau să sosească 15 vase germane (Prusia 11, Mecklenburg 5, Hanovra 2, Hamburg 1)⁴⁸. Fără îndoială, nu toate participau la comerțul româno-german, așa cum am văzut că a fost și cazul vasului "Caroline-Maria", a cărui cursă am descris-o mai sus. Cu toate acestea, putem trage concluzia că prezența mijloacelor de transport maritime în comerțul româno-german a crescut spre mijlocul secolului XIX, fără, însă, a avea o pondere semnificativă.

În 1847 s-a reușit și organizarea unei linii de transport maritim regulat spre

⁴⁴ "Albina Românească", an. XII, nr. 73, 1 septembrie 1841, p. 296.

⁴⁵ Wedeke către Le Coq, Galați, decembrie 1844. V. nota 29.

⁴⁶ Richthofen către Min.af. externe, Iași, 9 martie 1847. ASB, Microf. RDG, r. 24, c. 190–191; DZA, C.Abt. XIII, Fach 15, Nr. 24, vol. I, f. 169–169v.

⁴⁷ N. Suțu, *op.cit.*, p. 212.

⁴⁸ C. Bușe, *op.cit.*, p. 318–319.

Principate. La 5 aprilie, Friederich Harkort, un întreprinzător german care a lansat în epocă mai multe proiecte de desfacere a fabricatelor renane în Principate, a încheiat un contract cu guvernul Belgiei, pentru înființarea unui serviciu maritim regulat între Antwerpen și Galați⁴⁹. Încă din martie 1847, ambasadorul Prusiei la Bruxelles își informa guvernul despre intențiile de organizare a amintitului serviciu⁵⁰. Conform contractului, Harkort urma să expedieze un prim vas la 15 iulie 1847, apoi altele în același an și din ce în ce mai multe în anii următori⁵¹. În felul acesta, produsele industriale germane ajungeau pe piața Principatelor pornind dintr-un port belgian.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, rutele terestre au reprezentat principala cale folosită de negustorii participanți la schimburile comerciale româno-germane. Ruta fluvială și cea maritimă au reprezentat căi alternative, care au fost adesea luate în calcul, dar care, practic, nu au devenit la fel de importante ca primele.

2. Proiecte, încercări, piedici și eșecuri

Anii '40 ai secolului XIX au fost martorii unui mare număr de proiecte legate de relațiile economice româno-germane. Ele vizau, în general, intensificarea desfacerii pe piața Principatelor a produselor industriale germane și preluarea de către germani a controlului comerțului bilateral, aflat până atunci în mâinile negustorilor din Principate sau ale intermediarilor. Proiectele au fost lansate fie de consulii prusieni din Principate, cunoscători direcți ai realităților de aici, fie de către întreprinzători din spațiul german. Dintre toate, le-am selectat aici pe acelea care au stârnit cele mai multe discuții în epocă, sau pe cele care au avut consecințe în timp.

2.1. Proiectele lui Neigebaur

Consulul general J.F. Neigebaur, a cărui principală misiune a fost aceea de a încuraja comerțul german, este autorul a două astfel de proiecte. Primul, lansat în decembrie 1843, se referea la posibilitatea cumpărării masive de lemn de stejar din Țara Românească și a importării lui în Prusia. Într-un raport din 26 decembrie 1843, consulul general credea că

"negustorii de lemn din Berlin și Stettin ar putea face aici afaceri bune, căci vânzarea unei păduri de către ministrul muntean Știrbey, în schimbul a 500.000 franci, a deschis apetitul proprietarilor de a-și transforma în bani pădurile seculare"⁵².

⁴⁹ Richthofen către Min.af. externe, Iași, 14 decembrie 1847. ASB, Microf. RDG, r. 24, c. 305; DZA, C.Abt. XIII, Fach 15, Nr. 24, vol. 1, f. 277.

⁵⁰ Von Düesberg către von Rönne, Berlin, 26 martie 1847. ASB, Microf. RDG, r. 24, c. 187; DZA, C.Abt. XIII, Fach 15, Nr. 24, vol. 1, f. 166.

⁵¹ Raportul lui Richthofen din 14 decembrie 1847, V. nota 49.

⁵² Neigebaur către Min.af. externe, Iași, 26 decembrie 1843. ASB, Microf. RDG, r. 24, c. 64-65; DZA, C.Abt. XIII, Fach 15, Nr. 24, vol. 1, f. 59-59v.

În alte două rapoarte, din 20 iunie și 4 august 1844⁵³, Neigebaur dădea diferite amănunte asupra acestei posibile afaceri, pe care o considera foarte avantajoasă în perspectivă. Consulul general avea în vedere mai ales pădurile din Oltenia, unde stejarii ar fi de foarte bună calitate, înalți și drepți, încât puteau să fie folosiți și în construcții navale. Sfătuia ca pădurile să fie cumpărate în întregime – prețul varia de la 10.000 la 30.000 ducăți, pentru păduri conținând între 100.000 și 200.000 copaci –, iar exploatarea lor să se facă folosindu-se forța de muncă a țăranilor localnici, puși sub conducerea unor specialiști și maiștri germani. Lemnul s-ar fi putut transporta pe Olt, apoi pe Dunăre până la Galați sau Brăila, de unde ar fi urmat să fie dus de vase maritime până în Germania. În sprijinul proiectului, Neigebaur descria marile câștiguri pe care le obținea un antreprenor francez, Condemine, fost negustor de vinuri, din exploatarea amintitei păduri a lui Știrbey. Doritorii germani puteau conta deja pe două păduri, oferite spre vânzare de către un anume Racoviță din Craiova (proprietatea sa se afla între Cladova și Craiova, la numai șase mile de Dunăre) și de clucerul Ioan Vlădoianu, proprietar al moșiei Predești.

Proiectul a făcut obiectul unei intense corespondențe între ministerul afacerilor externe din Berlin, ministerul de finanțe, guvernatorul din Stettin și președintele negustorilor din acel oraș. În cele din urmă, ideea a fost abandonată, din cauza rezervelor manifestate de negustorii germani, care considerau că,

"în ciuda mării lipse de lemn în locurile noastre, acesta poate fi cumpărat în pădurile regale și în cele private mult mai ieftin decât cel din Valahia"⁵⁴.

Celălalt proiect al lui Neigebaur, din aprilie 1844, a avut ca scop facilitarea desfacerii țesăturilor sileziene de in pe piața din Principate. Consulul general urmărea prin aceasta să vină în ajutorul producătorilor silezieni de țesături, care se aflau, mulți dintre ei, în stare falimentară, din cauza concurenței engleze. Era nevoie de înființarea unui mare depozit la Iași, gestionat de o casă comercială autonomă, în numele mandatarilor din Silezia. La această soluție *Neigebaur a ajuns după eșecul încercării unui negustor silezian, Lebrecht Töpfer*, care, în asociere cu firma "Bell et Co" din Moldova, a trimis mai multe probe de țesături la Iași. Acestea nu s-au vândut, din cauza prețului mai ridicat decât al celor engleze și austriece. Înființarea depozitului, în care s-ar fi putut stoca mari cantități de marfă, ar fi avut ca urmare – credea Neigebaur – scăderea prețului țesăturilor sileziene. În plus, statul prusian ar fi urmat să acorde un premiu de export de 1-2 taleri pentru fiecare balot trimis spre vânzare în

⁵³ Același către același, Iași, 20 iunie 1844; același către același, Craiova, 4 august 1844. ASB, Microf. RDG, r. 24, c. 79–81 și 84–87; DZA, C.Abt. XIII, Fach 15, Nr. 24, vol. 1, f. 71–73 și 76–78v.

⁵⁴ Președintele negustorilor din Stettin către Administrația locală, 29 februarie 1844. ASB, Microf. RDG, r. 24, c. 68; DZA, C.Abt. XIII, Fach 15, Nr. 24, vol. 1, f. 62.

Principate⁵⁵.

Părerile guvernatorului provinciei Silezia pe marginea acestei propuneri au fost destul de pesimiste. Avuseseră deja loc unele experiențe nereușite, care i-au descurajat pe negustorii silezieni. Pe de altă parte, lui Merckel i se părea greu de realizat asocierea cu negustorii din Moldova, "al căror renume nu este de natură să trezească încredere"⁵⁶. Nici ministrul de finanțe din Berlin nu s-a arătat mai entuziasmat și a respins de la bun început ideea premierii mărfurilor exportate în Principate⁵⁷. În aceste condiții, proiectul nu a trezit un interes prea mare în rândul negustorilor silezieni. Doar patru – Kirsten din Hirschberg, Alberti din Schmiedeberg, Kühn și Pohl din Schömborg – s-au arătat dispuși să riște, dar numai după ce au solicitat o mulțime de alte informații despre starea pieței în Principate și doar sub rezerva identificării de către consulul general a unui partener de încredere în Moldova⁵⁸.

2.2. Planul lui Wedeke: antrepozit și bancă la Galați

Mai complex decât proiectele lui Neigebaur a fost cel propus în decembrie 1844 de consulul Prusiei la Galați, Eusebius Wedeke⁵⁹. După o serioasă documentare, atât în lumea germană, cât și în Principate, Wedeke a reușit să identifice câteva dintre cauzele care mențineau schimburile bilaterale la un nivel pe care îl considera nesatisfăcător. Între acestea, cele mai grave i se păreau a fi: absența oricărei mari case comerciale sau bancare germane în Țara Românească și Moldova, "care să sprijine prin mijloace specifice negustorești interesele comerciale ale patriei"; lipsa unui antrepozit pentru mărfuri germane; concurența manufacturilor engleze, "care înmormântează comerțul german în Principatele dunărene".

Cea dintâi soluție propusă de Wedeke pentru îndreptarea acelei stări de lucruri consta în înființarea unui antrepozit german la Galați. Ideea nu era nouă. Un predecesor al lui Wedeke în postul dunărean, Wilhelm Stürtz, o sugerase cu patru ani mai devreme⁶⁰. În opinia consulului Wedeke, viitorul antrepozit trebuia să îndeplinească două funcții: pe de o parte, acolo puteau fi depozitate mărfurile germane care urmau să se desfacă în Principate sau în Orient, pe de altă parte, antrepozitul putea colecta și depozita produsele naturale ale Principatelor (cereale, cânepă, vin, lemn, potasă, seu, slănină, păr de porc etc.),

⁵⁵ Neigebaur către Min.af. externe, Iași, 1 aprilie 1844. ASB, Microf. RDG, r. 24, c. 73–74; DZA, C.Abt. XIII, Fach 15, Nr. 24, vol. 1, f. 66–66v.

⁵⁶ Merckel către Min. finanțelor, Breslau, 31 martie 1845. ASB, Microf. RDG, r. 24, c. 155–157; DZA, C.Abt. XIII, Fach 15, Nr. 24, vol. 1, f. 140–141v.

⁵⁷ Circulară a ministerului finanțelor din Berlin către guvernatorii din Breslau, Liegnitz și Oppeln, 30 aprilie 1844. ASB, Microf. RDG, r. 24, c. 75; DZA, C.Abt. 15, Nr. 24, vol. 1, f. 67.

⁵⁸ V. nota 56.

⁵⁹ Proiectul este expus într-un raport mai amplu, intitulat "Despre comerțul statelor din Zollverein cu Moldova și Țara Românească și cu statele riverane la Marea Neagră". ASB, Microf. RDG, r. 24, c. 123–128; DZA, C.Abt. XIII, Fach 15, Nr. 24, vol. 1, f. 111–115v.

⁶⁰ Stürtz către Königsmarck (ambasador prusian la Constantinopol), Galați, 16 iulie 1840. ASB, Microf. RDG, r. 24, c. 39–40; DZA, C.Abt. XIII, Fach 15, Nr. 24, vol. 1, f. 36–37.

"atunci când vor fi aduse spre vânzare, de către boieri, în porturile libere". Prin depozitarea în antrepozitul german a mărfurilor proprietarilor români, aceștia puteau fi atrași să cumpere, cu banii câștigați din vânzarea propriilor produse, mărfuri germane. Produsele autohtone puteau fi apoi încărcate pe vase germane și expediate oriunde ar fi fost cerute, în Europa, în timp ce mărfurile germane puteau fi răspândite mai ușor, din Galați, în întreaga zonă a Mării Negre și chiar până în Asia Centrală. În plus, ideea antrepozitului i se părea lui Wedeke cea mai bună metodă pentru contracararea concurenței engleze, folosind chiar principiul comercianților insulari: "celui care îmi cumpără fabricatele mele, trebuie să îi cumpăr, la rândul meu, materiile prime sau să îl ajut să și le plaseze pe alte piețe"⁶¹. Costurile unei asemenea întreprinderi – cumpărarea terenurilor și construirea magaziiilor – s-ar fi ridicat, conform calculelor consulului, la trei sute de mii de taleri. Suma putea fi acoperită ori de statul prusian împreună cu celelalte state membre ale Uniunii vamale, ori de o societate de acționari, cărora, însă, statul ar fi trebuit să le garanteze o dobândă de 4–4,5%. Wedeke discutase deja cu fruntașii negustorilor din Leipzig, cu "fabricantul Friedrich Harkort, cel atât de influent în Westfalia și în comitatele Mark și Berg", cu primarul Demiani din Görlitz, în Silezia, cu bancherul Hermann Henoch din Berlin, director al căilor ferate prusiene, cu reprezentanții casei bancare "Schragow et Comp." din capitala Prusiei și toți s-au arătat dispuși să participe la finanțarea antrepozitului, sub rezerva asumării de către stat a amintitei garanții.

Cea de a doua soluție a lui Wedeke, legată de prima, era înființarea unei bănci la Galați. Acest lucru i se părea necesar din mai multe motive:

"Comerțul dintre Principatele dunărene și Zollverein s-a mărginit până acum aproape numai la cumpărăturile făcute la târgurile din Leipzig de către negustorii din Moldova și Valahia. Este necesar, însă, în cel mai înalt grad ca vânzătorii germani să știe ce credit pot acorda cumpărătorilor, căci suma care este pusă în joc anual depășește deja două milioane de taleri (...). O bancă la Galați ar putea informa negustorimea *germană despre mai mica sau mai marea soliditate a caselor negustorești din Principate care cumpără în Leipzig*. Apoi, prin intermediul acelei bănci s-ar putea efectua toate plățile pentru cumpărăturile făcute în Leipzig".

Reacția guvernului din Berlin față de propunerile consulului a fost mai degrabă reținută. Ministerul afacerilor externe, prin vocea secretarului de stat von Bülow, a respins de la început ideea implicării financiare a statului în înființarea antrepozitului de la Galați. Von Bülow credea că "Wedeke a mers prea departe atunci când a mizat pe o contribuție hotărâtoare a statului". El atrăgea atenția că

"asigurarea și promovarea traficului comercial, care s-a desfășurat și până acum, trebuie să fie mai degrabă treaba negustorilor, care participă direct la acesta; problema guvernului este doar aceea de a înlătura piedicile și de

⁶¹ V. nota 59.

a sprijini, după posibilități, nevoile întreprinzătorilor"⁶².

Cu atât mai puțin avea să fie susținut proiectul de către ministerul afacerilor externe după ce ambasadorul Le Coq din Constantinopol își va exprima, la rândul lui, rezervele. Acesta era de părere că nu avea nici un rost să se investească în construirea unui antrepozit la Galați, deoarece în port era loc suficient pentru depozitarea mărfurilor, iar traficul comercial va trebui să crească foarte mult până se va face simțită lipsa spațiilor de înmagazinare⁶³. Din toate aceste motive, "afacerea antrepozitului" a fost părăsită.

2.3. Neîncrederea în negustorii și cămătarii din Principate și proiectele bancare germane

Cealaltă idee a consulului Wedeke, privind înființarea unei bănci germane în Principate, deși nu a rodit imediat, a găsit partizani și, câțiva ani mai târziu, s-a încercat punerea ei în aplicare. Șeful departamentului pentru comerț al guvernului din Berlin, von Rönne, a sprijinit-o încă din martie 1845. Într-o adresă către ministerul de finanțe, von Rönne considera că înființarea unei bănci germane la Galați era o primă condiție pentru îmbunătățirea comerțului german cu Principatele, chiar dacă aceasta nu ar face, prin ea însăși, ca traficul să treacă sub controlul negustorilor germani⁶⁴.

Ideea înființării unei bănci germane era legată de neîncrederea pe care o aveau fabricanții și comercianții germani față de negustorii și cămătarii din Principate. Această neîncredere apare adesea evidențiată în corespondența diplomatică și în rapoartele consulare prusiene. Temeiurile ei au fost identificate, între alții, de consulul general Richthofen, care le-a expus într-un raport din 18 martie 1847⁶⁵. Richthofen își începea raportul prin constatarea că

"în ultima vreme s-au semnalat în Moldova falimente ale unor case evreiești, în urma cărora negustorimea din Zollverein și în special industria saxonă și cea renană au pierdut foarte mari sume de bani. Amintesc aici doar falimentele lui Salomon Feigeles, Hirsch Leib Rosenzweig, Izig Sofrin, Schapiro, Fokschaner etc".

Richthofen avea dovezi că acestea erau, de fapt, falimente frauduloase, intenționate, care nu proveneau din incapacitatea de plată a debitorilor, ci din speculă. În urma lor, "falimentații" obțineau câștiguri uriașe pe seama pierderilor corespunzătoare înregistrate de negustorii și fabricanții germani. Procedura prin care se ajungea la astfel de rezultate este descrisă de consulul general în același raport:

"Casa bancară evreiască Michael Daniel și fiul din Iași, foarte cunoscută

⁶² Von Bülow către Flottwell, Berlin, 13 ianuarie 1845. ASB, Microf. RDG, r. 24, c. 88-91; DZA, C.Abt. XIII, Fach 15, Nr. 24, vol. 1, f. 80-83.

⁶³ Același către același, Berlin, 12 aprilie 1845. ASB, Microf. RDG, r. 24, c. 106-107; DZA, C.Abt. XIII, Fach 15, Nr. 25, vol. 1, f. 97-97v.

⁶⁴ Rönne către Flottwell, Berlin, 20 martie 1845. ASB, Microf. RDG, r. 24, c. 100-105; DZA, C.Abt. XIII, Fach 15, Nr. 24, vol. 1, f. 90-96.

⁶⁵ Richthofen către Minaf. externe, Iași, 18 martie 1847. ASB, Microf. RDG, r. 24, c. 204-210; DZA, C.Abt. XIII, Fach 15, Nr. 24, vol. 1, f. 181-18v.

în străinătate, unde se bucură de un renume onorabil, i-a favorizat pe faliți și, fără îndoială, a împărțit cu aceștia prada. O parte din faliți, de exemplu H.L. Rosenzweig și Sal. Feigeles, sunt rude de sânge cu familia Daniel, alții sunt cel puțin încuscriți sau prieteni cu aceasta. Ei au procedat în felul următor: la începutul afacerilor lor, actualii faliți au fost înzestrați de către amintita casă bancară cu recomandări către vânzătorii de la târgurile din Leipzig și chiar cu polițe garantate de aceasta. Astfel, ei și-au îndeplinit o vreme obligațiile, dobândind, mai ales prin afișarea legăturilor cu acea casă, un anumit credit propriu. Când acesta a ajuns suficient de mare, ei au luat pe datorie o cantitate însemnată de mărfuri, garantând cu propriile polițe. Dacă unii negustori germani, mai precauți, ezitau să le primească, erau îndrumați să solicite informații de la M. Daniel, care nu întârzia să susțină că cel care a cerut creditul ar fi un negustor cinstit și de cea mai bună reputație, ale cărui afaceri ar fi foarte solide, și că i se putea acorda toată încrederea, însă adăuga întotdeauna propoziția: "dar fără garanția noastră". După cum reiese din actele noastre, asemenea recomandări au fost date chiar și atunci când casa M. Daniel și fiul a început să aibă probleme cu acoperirea propriilor creanțe și când incapacitatea de plată a solicitantului de credit a devenit notorie. Ca urmare, vânzătorii germani trimiteau marfa la Iași, care, îndată după sosirea aici era folosită pentru acoperirea creanțelor casei M. Daniel și fiul (căci nici unul dintre faliți nu a ținut registre de contabilitate). Vânzătorii, care încercau să-și recupereze sumele pentru mărfurile vândute, au crezut că nu există o cale mai sigură decât să trimită polițele lui M. Daniel sau casei Carniol, prietenă a acestuia, pentru ca, în temeiul acelor recomandări inițiale, să salveze măcar o parte din ceea ce li se cuvenea. Se înțelege de la sine că aceștia nu ofereau nimic pentru acoperirea, măcar parțială, a datoriei".

În realitate, credea Richthofen, toate acestea nu erau decât înșelăciuni, pe care le făceau firmele M. Daniel, M. Carniol și Singer&Schwarz sub acoperirea unor intermediari. Aceștia din urmă dădeau faliment, fără a fi lipsiți astfel de partea lor de câștig, în timp ce firmele amintite își mențineau neatinsă reputația. Cum toți se bucurau de protecție austriacă, intervenția în justiție era foarte dificilă, așa încât negustorii și fabricanții germani nu-și mai recuperau pierderile.

Prin înființarea unei instituții germane de credit se puteau evita, măcar în parte, astfel de afaceri frauduloase. Inițiativa din 1844 a lui Wedeke a fost preluată, în 1847, de Karl Reinecke, un negustor din Leipzig, care se afla în legături de afaceri cu Principatele⁶⁶. Prin intermediul consulatului general din Iași, al cărui titular era același Richthofen, Reinecke a obținut, în iulie 1847, o împuternicire din partea a douăzeci de boieri din Moldova, pentru a înființa o "Instituție germană particulară de credit". Împuternicirea evidențiază interesul părții românești de a avea un asemenea așezământ. Întreruptă de izbucnirea

⁶⁶ Încercarea lui Reinecke a fost analizată, mai nou, de către Stela Mărieș, *Proiecte privind relațiile economice dintre Prusia și Principatele române la mijlocul secolului XIX*, în AIIAI, tom. XXIV/2, 1987, p. 403–405. V. acolo și bibliografia problemei.

revoluției, în 1848, încercarea a fost reluată în 1850, când același Reinecke a intermediat tratativele dintre guvernul Moldovei și bancherii germani Nulandt și Oehlschlaeger, tratative sprijinite și de consulul general al Prusiei din acea vreme, Meusebach⁶⁷. Proiectul a căzut în acel moment, din cauza opoziției Rusiei și Imperiului otoman, a căror încuviințare era necesară. Abia după războiul Crimeii, într-un context politic favorabil, ideea a putut fi pusă în aplicare. Astfel, în martie 1857, Nulandt a reușit să inaugureze la Iași prima societate bancară pe acțiuni, denumită "Banca Națională a Moldovei"⁶⁸.

2.4. Încercările lui Friedrich Harkort și eșecul lor

Friedrich Harkort, întreprinzător din Brünninghausen, în Westfalia, nu a fost nici singurul, nici primul care a gândit și proiectat o tactică de preluare a comerțului cu Principatele în special, cu Orientul în general, din mâinile intermediarilor și de întemeiere a unui trafic direct, controlat de germani. Am arătat deja că această dorință a apărut încă pe la sfârșitul secolului XVIII. La rândul său, consulul Kuch a propus superiorilor, în 1840, sprijinirea unei astfel de schimbări, care, pe de o parte, ar fi adus multe profituri comercianților și fabricanților germani, prin înlăturarea verigilor intermediare, pe de altă parte, ar fi contribuit la scăderea prețurilor, făcând mărfurile competitive cu cele austriece și engleze⁶⁹. Harkort, în schimb, a fost autorul unei încercări practice, de mari dimensiuni, de punere în funcție a traficului comercial german direct cu Principatele.

Încă din 1844, Friedrich Harkort a intrat în legătură cu mai mulți fabricanți din Westfalia și din zona renană, pentru a colecta produse, pe care urma să le trimită în Principate. În primăvara anului 1845, un agent, Bobrzyk, a fost trimis aici, pentru a sonda piața. La fel ca și consulul prusian Wedeke, pe care îl cunoștea și cu care se afla în legătură permanentă, Harkort spera să obțină sprijin financiar din partea guvernului din Berlin, pentru înființarea unui antrepozit la Galați și pentru crearea unei companii germane de comerț pe Dunăre și în Marea Neagră. A solicitat acest sprijin departamentului pentru comerț din Berlin, la 12 martie 1845⁷⁰, dar cererea sa nu a avut mai mult succes decât cea asemănătoare făcută de Wedeke, pe care am amintit-o mai devreme⁷¹. Un transport de mărfuri de probă trebuia să prefățeze înființarea companiei și să-i verifice viabilitatea. Încă din martie 1845, întreprinzătorul german era hotărât să trimită mărfurile pe calea maritimă, de la Emden la Galați, care era de

⁶⁷ *Ibidem*, p. 405.

⁶⁸ Constantin C. Angelescu, *Primele încercări de a înființa instituții de credit în Moldova*, în SCIS, an. XIV, 1965, fasc. 2, p. 191–207; Gheorghe Platon, *Lupta românilor pentru unitate națională. Ecouri în presa europeană (1855–1859)*, Iași, Editura Junimea, 1974, p. 211–212.

⁶⁹ Kuch către min.af. externe, Iași, 3 august 1840. ASB, Microf. RDG, r. 23, c. 68–70; DZA, A.A. II, Rep. 6, Nr. 3382, f. 47–48v.

⁷⁰ Friedrich Harkort către Rönne, Brünninghausen, 12 martie 1845. ASB, Microf. RDG, r. 24, c. 99; DZA, C.Abt. XIII, Fach 15, Nr. 24, vol. I, f. 90.

⁷¹ V. supra, p. 221–223.

aproximativ opt ori mai ieftină decât transportul fluvial, de la Düsseldorf la Galați, trecând prin nou inauguratul canal Rin-Main-Dunăre⁷². Refuzul guvernului prusian de a sprijini financiar întreprinderea a provocat retragerea din afacere a industriașului silezian Winckler și a bancherului W. Beer⁷³. Harkort, însă, nu a renunțat și a asumat pe cont propriu trimiterea unei mari cantități de mărfuri industriale la Galați. Vasul "Aurora", scaner hanoveran condus de căpitanul Herv Müller, a sosit în portul dunărean la 28 septembrie 1846, după cum raporta consulul Wedeke⁷⁴. Cea mai mare parte a încărcăturii era destinată pentru Galați și doar o cantitate mai mică pentru Brăila. Din documentele păstrate poate fi reconstituită lista mărfurilor din acest prim transport de probă. Considerăm că nu este lipsit de interes să o redăm aici, respectând categoriile în care produsele au fost grupate de consulul Wedeke. Astfel, transportul cuprindea *mărfuri de hârtie*: tapete, hârtie de împachetat, cutii de carton, figurine de carton gudronat; *mărfuri din piele*: piele pentru tălpi de încălțăminte, produse din piele lăcuită, produse de galanterie; *băuturi*: lichioruri în sticle, șampanie, diferite vinuri, bere; *manufacturi*: pânză de in și de bumbac, de calitate și ordinară, mănuși, pălării, pături de lână, fire, haine gata confecționate, țesături din lână, covoare, umbrele, broderii, ciorapi de lână, postav, biciuri, pălării de mătase; *mărfuri din tablă, fontă și bronz*: sârmă, cuie, zăvoare, împletituri de sârmă, pile etc.; *mărfuri din oțel și fier*: șuruburi, clanțe și altele; *metale prețioase*: produse din argint; *diferite alte mărfuri*: chibrituri, apă de colonie, papetărie, mașini de măcinat cafea, vopsele minerale, muștar, cântare zecimale, geamuri, echipament pentru călărie, țigări, arme de vânătoare, mobilă, lumânări de stearină, ciocolată, jucării, o căruță, indigo, produse din nuci de cocos, hamuri, saltele cu iarbă de mare, țigle și altele. Transportul conținea, în total, 257 baloți, la care se adăugau produsele neambalate⁷⁵.

Harkort l-a însărcinat cu preluarea încărcăturii pe "bancherul" Finkelstein din Galați, până la sosirea agentului trimis de întreprinzător⁷⁶. Industriașul german dorea să vină el însuși în portul dunărean, însă nu a mai ajuns aici⁷⁷.

Așa cum am arătat deja, întreaga întreprindere trebuia să prefăteze, în caz de reușită, înființarea unei companii germane de comerț pe Dunăre și în Marea Neagră⁷⁸. Transportul, însă, s-a lovit de piedici încă de la sosirea în Galați. El nu era însoțit de certificate, prin care autoritățile de la locul încărcării să ateste că acolo nu bântuia nici o epidemie, fapt care a atras atenția funcționarilor carantinei moldovenești. Prin tratamentul de carantină aplicat mărfurilor, care

⁷² V. nota 70.

⁷³ Stela Mărieș, *op.cit.*, p. 408.

⁷⁴ Wedeke către Min.af. externe, Galați. 22 octombrie 1846. ASB, Microf. RDG, r. 24, c. 180–181; DZA, C.Abt. XIII, Fach 15, Nr. 24, vol. 1, f. 160–161v.

⁷⁵ ASB, Microf. RDG, r. 24, c. 185–187; DZA, C.Abt. XIII, Fach 15, Nr. 24, vol. 1, f. 164–166.

⁷⁶ V. nota 74.

⁷⁷ Richthofen către Min.af. externe, Iași, 14 decembrie 1847. ASB, Microf. RDG, r. 24, c. 303; DZA, C.Abt. XIII, Fach 15, Nr. 24, vol. 1, f. 274v.

⁷⁸ V. nota precedentă.

nu erau ambalate în acest scop, multe s-au deteriorat⁷⁹. Apoi, ele nu au găsit pe piața Principatelor interesul la care s-a sperat inițial. În septembrie 1848, atunci când a sosit la Galați pentru a gira provizoriu consulatul Prusiei din port, Levenhagen a aflat că "o parte deloc neînsemnată din încărcătura vasului *Aurora* nu a fost vândută și zace încă într-un beci încuiat". Mărfurile se deteriorau și nu mai era nici o speranță de a le putea vinde⁸⁰.

O a doua încercare, făcută de același Harkort în 1849, de data aceasta cu mărfuri belgiene și germane, a adus asemenea pierderi întreprinzătorului, încât consulul König din Galați o considera "ratată"⁸¹. Într-o conferință susținută la Camera de comerț din Görlitz în 1850, intitulată "Despre comerțul Principatelor Moldova și Valahia"⁸², König inventaria cauzele care au contribuit la eșecul încercărilor lui Harkort. Mai întâi, credea consulul, nu s-a ținut seama de reglementările din Principate privitoare la carantină, ceea ce a condus la întâzieri și deteriorarea unor produse. Apoi, s-a greșit netrimiiându-se o persoană din Germania, care să însoțească mărfurile și să se ocupe de vânzarea acestora. Ele au fost încredințate "unui bancher de la fața locului, care avea alte interese decât acela de a promova comerțul german". Un reprezentant al întreprinzătorului a fost trimis abia după doi ani, timp în care s-a plătit o sumă foarte mare pentru depozitare și în care unele mărfuri s-au deteriorat. În sfârșit, prețurile produselor ar fi fost prea mari. În legătură cu această problemă, König atrăgea atenția asupra a ceea ce el considera că este un viciu general al mentalității întreprinzătorilor germani:

"Nu trebuie să se creadă că locuitorii principatelor dunărene ar fi niște sălbatici, care confundă mărgelile de sticlă cu banii. Legăturile pe care le au astăzi moldo-valahii cu restul Europei îi fac foarte pricepuți. Ar greși profund acela care ar urmări să obțină în Principate prețuri mari pentru mărfuri învechite prin depozite. În schimb, o marfă bună găsește întotdeauna o desfacere aducătoare de câștig, acolo unde industria este încă slab dezvoltată. Aceste lucruri nu au fost luate în considerare în acea afacere, căci au fost oferite vinuri de Rin și de Mosela, arme și alte produse de slabă calitate la prețuri enorme".

Doar prin înlăturarea acestor neajunsuri, dar și a altor piedici, se putea ajunge la intensificarea comerțului german în Principate.

2.5. Alte piedici

Preocupat, la rândul său, de intensificarea comerțului german cu Principatele, șeful departamentului pentru comerț din Berlin, von Rönne, a încercat să identifice, în 1845, cauzele pentru care acesta nu se ridica la nivelul

⁷⁹ ASB, Microf. RDG, r. 24, c. 434; DZA, C.Abt. XIII, Fach 15, Nr. 24, vol. 2, f. 73v-74.

⁸⁰ Levenhagen către min.af. externe, Galați, 7 decembrie 1848. ASB, Microf. RDG, r. 24, c. 326; DZA, C.Abt. XIII, Fach 15, Nr. 24, vol. 1, f. 297.

⁸¹ V. nota 79.

⁸² ASB, Microf. RDG, r. 24, c. 432-442; DZA, C.Abt. XIII, Fach 15, Nr. 24, vol. 2, f. 72-78.

așteptărilor⁸³. Printre altele, pe care le-am amintit deja, demitarul prusian descrie două piedici legate de mentalitatea și obiceiurile fabricanților germani. Mai întâi, era vorba de incapacitatea unora de a-și adapta oferta cererii pieței:

"Cauza acestei inferiorități a desfacerii produselor germane se află în împrejurarea, că unii dintre fabricanții noștri, mai ales cei care produc mărfuri din bumbac, încă nu au înțeles să-și adapteze fabricatele cerințelor și gusturilor consumatorilor din ținuturile dunărene".

Fără îndoială, von Rönne avea dreptate, chiar dacă el gândea într-o perioadă încă îndepărtată de cea a teoriilor economice moderne ale stimulării consumului, căci o marfă care nu era cerută pe piață nu se putea vinde.

Această piedică, inerentă unei economii în plină transformare, cum era pe-atunci cea germană, avea să fie înlăturată treptat. Consulii, prin informațiile pe care le trimiteau guvernului din Berlin și care, prin grija acestuia, ajungeau la cunoștința întreprinzătorilor, au contribuit la aceasta. Pe de altă parte, fabricanții și comercianții germani începeau deja să trimită agenți în Principate, cu misiunea de a sonda piața. Am amintit cazul lui Friedrich Harkort, care, înainte de a porni afacerea sa la Dunărea de Jos, a trimis aici un comisionar. Un alt caz este cel al unui călător german, Luis Spiegelthal, care, în urma unui voiaj prin Principate în anii 1849–1850, a trimis ministerului afacerilor externe din Berlin probe de îmbrăcăminte și de alte obiecte folosite aici, pentru a le fi oferite ca model fabricanților germani⁸⁴. Această practică, însă, era rară și avea să devină o regulă abia în a doua jumătate a secolului XIX.

A doua piedică descrisă de Rönne⁸⁵ consta în refuzul multor fabricanți de a-și încredința mărfurile unor negustori germani și în încăpățânarea de a le vinde ei înșiși pe la târguri. Obiceiul reprezenta o rămășiță a economiei patriarhale, precapitaliste, și el avea să dispară treptat în a doua jumătate a secolului XIX, pe măsura adâncirii specializării economice și a consolidării categoriei economico-sociale a comercianților.

Spre mijlocul secolului XIX, o cauză conjuncturală, de ordin politic, a pus în pericol comerțul româno-german sau, cel puțin, astfel au fost atunci percepute lucrurile. Este vorba de evenimentele revoluționare de la 1848. Această cauză a fost sesizată de consulul general Richtofen, care și-a avertizat superiorii. Von Arnim, președintele de atunci al guvernului Prusiei, i-a transmis ministrului comerțului, industriilor și lucrărilor publice acel avertisment, pentru a fi adus la cunoștința negustorilor și fabricanților germani⁸⁶.

⁸³ Rönne către Flottwell, Berlin, 20 martie 1845. ASB, Microf. RDG, r. 24, c. 100–105; DZA, C.Abt. XIII, Fach 15, Nr. 24, vol. 1, f. 91–96.

⁸⁴ Spiegelthal a trimis un costum femeiesc din Țara Românească, două brăie bărbătești, un model de ciubuc și altele. Von Bülow către von Heidt (ministrul comerțului). Berlin, 7 iulie 1850. ASB, Microf. RDG, r. 24, c. 358–360; DZA, C.Abt. XIII, Fach 15, Nr. 24, vol. 2, f. 1–3v.

⁸⁵ V. nota 213.

⁸⁶ Von Arnim către Min. comerțului, industriilor și lucrărilor publice, Berlin, 27 aprilie 1848. ASB, Microf. RDG, r. 24, c. 313; DZA, C.Abt. XIII, Fach 15, Nr. 24, vol. 1, f. 285.

Recapitulând cauzele care, în ciuda existenței unei voințe manifestate de ambele părți, au împiedicat extinderea relațiilor economice româno-germane în prima jumătate a secolului XIX, putem spune că acestea au fost extrem de diverse, de la cele de ordin structural până la cele de conjunctură, de la cele "obiective", legate de sfera economicului, până la cele "subiective", constând în mentalități și obiceiuri. Unele dintre ele aveau să dispară treptat, altele se vor menține și în a doua jumătate a secolului XIX.

DIE DEUTSCH-RUMANISCHE WIRTSCHAFTSBEZIEHUNGEN
IN DER ERSTEN HÄLFTE DES 19. JAHRHUNDERTS.
HANDELSROUTEN, PROJEKTE UND MISSEERFOLGE
(Zusammenfassung)

Die Händler die sich mit dem Warenaustausch zwischen den rumänischen Fürstentümer und den deutschen Staaten (seit 1818–1834 die Zollvereinsstaaten) beschäftigten, konnten zwischen drei Kategorien von Routen wählen: die festländische, die Donaustase und der Seeweg. Die festländische Routen sind am häufigsten benutzt worden. Die Entfernung war aber groß, man brauchte mit dem Pferdewagen von drei bis vier Wochen um von Berlin bis nach Jassy (Hauptstadt der Moldau) zu fahren. Seit der Einführung des Dampfschiffahrts auf die Donau (in den '30. Jahren), schien diese Wasserstraße eine Alternative zu den festländischen Routen zu werden. Es war aber nicht so, weil Russland, deren Getreideausfuhr von den moldauischen und walachischen bedroht war, die Donaumündungen sich zu verschlammen ließ. Ähnlich war es mit dem Seeweg, worauf die industrielle Waren der preussischen Rheinprovinzen nach den Donaufürstentümer transportiert werden könnten. Die Verchlammung der Donaumündungen war auch in diesem Fall ein Hindernis, weil die Seeschiffe nur sehr schwierig, mit Umschiffung, bis zu den Hafen Galatz (in der Moldau) und Braila (in der Walachei) segeln konnten.

Die preussische diplomatische und konsularische Korrespondenz aus den dreißigen und vierzig Jahren des 19. Jahrhunderts enthält mehrere Projekte und Vorschläge, damit man den Warenaustausch zwischen den Zollvereinsstaaten und den rumänischen Fürstentümern zu intensivieren versuchte. Man hatte zwei Ziele: 1. den Ausfuhr deutscher industriellen Erzeugnisse (schlesische Gewebe, rheinländische Fabrikate etc.) in den rumänischen Fürstentümern zu vergrößern; 2. an die Stelle der bisherigen Zwischenhändler, deren Mehrheit aus gallizischen Juden und Rumänen, Armenier und Griechen aus den Donaufürstentümern entstand, deutsche Händler einzusetzen. Solche Pläne wurden von den preussischen Generalkonsuln in Jassy J. F. Neugebauer und E. von Richthofen und von den Konsuln aus Galatz Wedeke und König vorgeschlagen. Wegen den verschiedenen Hindernissen, verblieben alle diese Pläne, so wie der Versuch des rheinländischen Fabrikant Friedrich Harkort, der zwei Schiffe mit deutschen Fabrikaten nach Galatz schickte, ohne befriedigende Ergebnisse.

DIPLOMATUL AMERICAN CHARLES J. VOPICKA ÎN ROMÂNIA ANILOR 1913–1920

Dacă pentru mulți dintre observatorii, analiștii sau comentatorii externi ai fenomenelor interne românești, indiferent de natura acestora: economico-sociale, politico-strategice, culturale, etnice ori confesionale, din preajma și din timpul primului război mondial, opiniile formulate se întemeiau pe glasul sec al cifrelor și al imaginilor adunate în cadrul propriilor experiențe petrecute temporar în România, cu necesarul și evidentul (pe alocuri) efort de obiectivare a judecăților, în chip paradoxal, pentru noul ministru american sosit la București la 11 noiembrie 1913, același element trebuie să li se adauge suportul afectiv, considerat îndeobște ca fiind incompatibil cu statutul diplomatului oficial. Este vorba, desigur, de Charles J. Vopicka (1857–1935), diplomat controversat la el acasă, dar care avea să contribuie într-o măsură incomparabilă cu predecesorii săi, exceptându-l poate pe cel dintâi ministru plenipotențiar al Statelor Unite la București, Eugene Schuyler, la progresul relațiilor româno-americane în cursul celor opt ani ai administrației Woodrow Wilson (1913–1921), perioadă care a coincis și cu cei mai agitați ani ai umanității moderne. Cariera diplomatică a lui Charles Vopicka, precum observa cel mai autorizat dintre exegeții săi, s-a înscris în "cele mai bune tradiții ale sistemului politic american"¹, respectând distribuția posturilor reprezentative și de reprezentare după culoarea politică a administrației.

Născut în Boemia (cuprinsă în hotarele Imperiului Habsburgic) în anul 1857, Vopicka a emigrat în Statele Unite în anul 1880, stabilindu-se în Chicago, unde a devenit în scurtă vreme un prosper om de afaceri. Înregimentându-se politic partidului democrat, în anul 1904 și-a depus candidatura pentru un loc în Congres, dar, fiind înfrânt în alegeri², și-a oferit cu generozitate sprijinul

¹ Glenn E. Torrey, *The Diplomatic Career of Charles J. Vopicka in Romania, 1913–1920*, în vol. *Romania between East and West*, edited by Stephen Fischer-Galati ș.a., New York & Boudler, 1982, p. 319; idem, *Charles J. Vopicka and Romania, 1913–1921*, în vol. *100 Years of American-Romanian Relations*, edited by Radu R. Florescu, Nagard, <Roma>, 1980, p. 37–39.

² Victor S. Mamatey indică anul electoral 1912 pentru eșecul politic al lui Charles Vopicka, în încercarea sa de a deveni congressman pe lista democraților (*The United States and East Central Europe, 1914–1918. A Study in Wilsonian Diplomacy and Propaganda*, Princeton University Press, 1957, p. 122, nota 99).

viitorului șef al executivului american, Woodrow Wilson. În compensație, acesta, după ce și-a preluat mandatul la Casa Albă și în dorința mărturisită de a schimba întreg corpul diplomatic impus decenii de-a rândul de republicani, l-a recomandat pe Vopicka secretarului de stat W.J. Bryan, pentru nominalizare în funcția de ministru american în statele balcanice. În pofida faptului că nu stăpânea corespunzător limba engleză³, că propunerea prezidențială generase, pe de o parte, puternice manifestări contestatate din partea unor organizații civice antialcoolice, care dezagreau prezența în corpul diplomatic a unui fabricant de bere și lichioruri și, pe de alta, chiar rezerva condescendentă a secretarului de stat⁴, Vopicka a fost nominalizat oficial în funcția de trimis extraordinar și ministru plenipotențiar al Statelor Unite în România, Serbia și Bulgaria, cu reședința la București, în ziua de 11 septembrie 1913.

Pregătirea teoretică superficială combinată cu lipsa practicii diplomatice, dar mai ales cu unele curiozități comportamentale (ca, de pildă, idiosincrasia față de consumul propriilor produse alcoolice, ori hilarele "gafe sociale") l-au impus, încă înainte de a-și ocupa postul în capitala României, în atenția colegilor ori ca subiect de referință în cuprinsul unor rapoarte diplomatice primite la Departamentul de Stat. Bunăoară, părăsindu-și urbea, Chicago, la 16 octombrie 1913 și îndreptându-se spre București, Vopicka s-a gândit să facă o escală la Praga, nu în semn de omagiu pentru locurile natale, cât mai ales spre a savura adulațiile foștilor compatrioți, pretinse de propriile realizări. S-a oprit, mai întâi, în Germania, la Berlin, de unde o corespondență specială către redacția cotidianului american "The New York Times" făcea primele speculații asupra popasului, dovedite ulterior ca lipsite de temei: "sunt motive să credem – nota corespondentul – că el este înarmat cu instrucțiunile administrației de la Washington pentru a face pași fermi pe calea ameliorării situației evreilor din România. El a refuzat să fie interviuat, dar, înainte de a părăsi Germania, a conferit îndelung cu dr. Paul Nathan, președintele societăților federale evreiești, spre a se informa în legătură cu situația din România. Organizația dr. Nathan este una prin care Jacobb H. Schiff și alți lideri ai evreilor americani, precum și autoritățile evreiești din Anglia lucrează îndeobște în Rusia, Palestina și România și, în general, oriunde interesele evreiești reclamă ajutor extern". Citând un ziar berlinez, același corespondent mai adăuga că Vopicka intenționa să transfere sediul legației americane de la București la Sofia, "în conformitate

³ În cuprinsul cunoscutelor sale *Memorii*, meticolosul ambasador francez, contele de Saint-Aulaire nota despre colegul său american: "excellent, excellent homme qui ne sachant pas le français parlait plus américain qu'anglais et ne connaissait bien que le tchèque..." (cf. Comte de Saint-Aulaire, *Confession d'un vieux diplomate*, Flamarion, Paris, p. 406).

⁴ În scrisoarea de răspuns adresată președintelui american, la 25 iunie 1913, în legătură cu preferința avansată, W.J. Bryan scria: "I am willing to consider Vopicka settled on for the Balkan States as you wish, but it might be well to see him first" (cf. Arthur S. Link, *The Papers of Woodrow Wilson*, vol. 28, 1913, Princeton, p. 4–5).

cu direcția politică wilsoniană de promovare a intereselor slave în Orientul european⁵.

Lăsând în urmă-i îndreptățite suspiciuni, mai ales printre românii aflători în capitala Germaniei, Vopicka și-a continuat drumul spre București, via Praga. Și într-adevăr, cel supranumit "idolul cehilor din Boemia" a beneficiat de o zgomotoasă recepție organizată în capitala provinciei imperiale de către Consiliul Național al cehilor, spre disperarea consulului american din Praga, Frank Deedmeyer, care i-a și sancționat imprudența – comunicată de îndată Departamentului de Stat – de a se fi implicat personal și public în "agitațiile naționaliste ale cehilor și ale cercurilor panslaviste", în loc de a-l fi contactat în prealabil, fie și neoficial, pe guvernatorul imperial al provinciei. Reclamantul mai observase că noul coleg, în disprețul rangului și al statutului diplomatic, fusese găzduit într-un hotel de duzină aparținând unui deputat socialist ceh în Parlamentul de la Viena, lider marcant al opoziției față de guvernul austro-ungar⁶.

Cum încercarea sa de a-i corija conduita rămase fără efect, Deedmeyer a considerat necesar să facă însuși o vizită la curtea guvernatorului Boemiei, prințul Thun-Hohenstein, unde informațiile privindu-l pe Vopicka și agitațiile provocate de admiratorii săi cehi ar fi generat, după spusele consulului, "îngrijorarea și chiar teama" autorităților. Îngrijorarea era cu atât mai mare, cu cât Vopicka ar fi intenționat să-și continue turul triumfal prin Viena și Budapesta, gest dezavuat de consul, care și-a îngăduit a sugera Departamentului de Stat să-i impună noului său reprezentant la București părăsirea cât mai grabnică a Pragăi și, desigur, o călătorie fără escală spre România.

Animizitatea și exagerările strecurate cu suficientă evidență în corespondența diplomatică emisă în acele zile de Fr. Deedmeyer au avut efectul scontat la Washington, pentru că secretarul de stat W.J. Bryan îi porunca lui Vopicka, la 10 noiembrie 1913, să evite "orice recepție, serată ori reprezentație care ar avea conotații rasiale (etnice – n.ns.) sau naționaliste" și să plece imediat la București⁷.

Instrucțiunea a și fost respectată chiar a doua zi, dar incidentul n-a rămas fără urmări. În câteva săptămâni, cazul a ajuns în atenția opiniei publice prin mijlocirea presei⁸, iar Asociația presei americano-cehe din Statele Unite, i-a luat apărarea lui Vopicka, criticând poziția Departamentului de Stat și, mai ales, gestul lui Deedmeyer, împotriva căruia au fost formulate discrete amenințări. Vopicka însuși a respins orice acuzații în legătură cu implicațiile politice ale popasului său praghez, pretinzând să i se facă cunoscut "informatorul" și, mai mult chiar, o dezmințire oficială din partea Departamentului. Deși pretențiile formulate erau neobișnuite pentru un diplomat aflat la început de carieră,

⁵ "The New York Times" (NYT), November 3, 1913, p. 4. col. IV.

⁶ Glenn E. Torrey, *op.cit.*, p. 320.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*.

autoritățile de la Washington au refuzat să le comenteze, probabil în speranța stingerii "naturale" a incidentului.

Numai că, la 21 aprilie 1914, ambasadorul american la Viena, Frederic Penfield – colectând între timp noi informații de la același consul compatriot din Praga, privitoare la pregătirile naționaliștilor cehi pentru o nouă vizită a lui Vopicka acolo – îi cerea secretarului de stat, printr-o scrisoare strict confidențială, să-i blocheze acestuia proiectul călătoriei în Austro-Ungaria. Ceea ce Bryan a și făcut, la 5 mai același an, prin instrucțiunile speciale transmise la București. Curios este faptul că, în replică, Vopicka a respins și de această dată acuza pentru intenția ce i se atribuisese, răspunzând lui W.J. Bryan, la 7 și, respectiv, 9 mai, că în programul său de imediată perspectivă nu figura o asemenea călătorie⁹.

De-i va fi stat ori nu în intenție realizarea unui astfel de retur este greu de spus astăzi; posibil da, având în vedere și alte imprudențe puse pe seamă-i și vehiculate de o presă ce i-a fost evident ostilă. De pildă, după preluarea efectivă a funcției și instalarea sa la București, Vopicka s-a deplasat în primăvara anului următor, 1914, la Sofia, unde ar fi avut o discuție confidențială cu regele Ferdinand, prilejuită de audiența inaugurală în calitate-i și de ministru american în capitala Bulgariei. Atunci și acolo el i-ar fi spus suveranului bulgar, speculându-i și încercând a-i risipi neliniștele prelungite din vremea războaielor balcanice: "M-am întâlnit cu regele Carol <al României> și cu Petru <al Iugoslaviei> și am înțeles că persistă dificultăți între statele balcanice. Dacă veți avea vreo problemă, veniți la mine. Cred că voi putea aranja lucrurile"¹⁰. Desigur, adversarilor săi și vânzătorilor de gafe politico-diplomatice nu le putea scăpa asemenea prilej pentru a-i "îmbogăți" dosarul la Departamentul de Stat. În cuprinsul unei scrisori semnată, în numele unei organizații feminist-creștine din New York, de Maude H. Flickinger către secretarul de stat din aprilie 1914 erau exprimate "condoleanțe pentru acțiunile ministrului american Ch. Vopicka în statele balcanice. Nimic nu mai poate fi așteptat din partea unui berar (fabricant de bere). Protestul nostru este înregistrat, împreună cu altele, împotriva numirii sale în funcția diplomatică [...] Ne rugăm doar ca exemplul său să se constituie într-o lecție pentru toate Departamentele guvernamentale, împiedicând pentru viitor nominalizarea în funcții a unor astfel de categorii de cetățeni"¹¹.

Din nou Vopicka a protestat împotriva "calomniilor" și a calomniatorilor săi, atașând raportului său din 15 aprilie către Departament, câteva extrase din presa românească, care, citând surse bulgărești, evidențiau "atitudinea <sa> ireproșabilă și demnă". Și din nou autoritățile federale competente au aplicat politica struțului, arătându-se neinteresate în clarificarea unei situații altminteri suficient de stânjenitoare. Mai mult chiar, unul dintre principalii consilieri ai lui Bryan, cel care avea să preia și să dețină funcția de secretar de stat pentru

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Informația a apărut în necrologul publicat în NYT, September 5, 1935, p. 26, col. IV.

¹¹ Glenn E. Torrey, *op.cit.*, p. 321.

următorii șase ani (1915–1920), Robert Lansing, îi scria lui Vopika la 13 mai 1914 că Departamentul nu acorda nici un credit informațiilor de presă puse în circulație pe seama sa¹². Fără îndoială, ministrul american pentru spațiul balcanic era un răsfațat al înaltelor oficialități de la Washington și, în primul rând, al președintelui Wilson. Altfel ar fi cu neputință de explicat longevitatea sa în postul diplomatic de la București în condițiile în care gafele comportamentale n-aveau să înceteze, asociindu-se, în continuare, cu imprudențele politice pentru care se plătea, de regulă, cu cariera.

Spre ilustrarea celor dintâi, o hazlie celebritate a dobândit episodul invitației sale la o recepție oficială oferită de regina Elisabeta în onoarea mai multor oaspeți în reședința acesteia din București. Deși invitația îl onorase și o acceptase, în dimineața recepției Vopicka a dat telefon la Palatul regal și a cerut să vorbească cu regina, chiar dacă i s-a explicat că acesta nu obișnuia să răspundă la astfel de apeluri. La insistențele făcute în numele funcției diplomatice, i-a fost intermediată dorita convorbire, care s-a rezumat la cuvintele: "Good morning, Queen. This is Mr. Vopicka, the American Minister. I can't come to your tea this afternoon, but I will drop in soon"¹³. Într-o asemenea situație, nu doar ritualul diplomatic a fost agresat, ci și elementara bunăcuviință.

Dar, dacă gestul ar putea fi pus pe seama lipsei de experiență, a naivităților ori insuficiențelor educaționale, ce provocau mereu zâmbetele condescendente ale celorlalți diplomați străini acreditați la București, pentru care el întruchipa "un fel de Don Quijote al Departamentului de Stat"¹⁴, un incident mai serios, petrecut în vara lui 1914, i-a contorsionat imaginea. La 30 iulie acel an, reprezentantul autorizat al celebrei firme americane de automobile Ford, în capitala României, Alex. Colin, a expediat pe adresa secretarului de stat W.J. Bryan o plângere împotriva lui Vopicka, acuzat de astă dată de șarlatanism în raporturile cu partenerul de afaceri. Potrivit petiționarului, ministrul american achiziționase de la reprezentanța bucureșteană a firmei un automobil nou, pentru care beneficiase, la cerere, de o însemnată reducere de preț, cu condiția de a aduce în cel mai scurt timp un alt client pentru același tip de mașină. Or, termenul se pare că trecuse, iar Vopicka uitase a-și mai onora obligația. Chestionat de departament pentru a răspunde acuzelor, el a oferit la 6 august 1914 propria-i variantă a diferendului, prezentându-l pe Alex. Colin ca pe un "Jewish Romanian agent of Bucharest", iar plângerea sa, ca lipsită de temeii. Fără a mai continua sau dezvolta ancheta, autoritățile federale au reconfirmat practic inamovibilitatea reprezentantului lor în România, odată cu decizia de a nu răspunde reclamației

¹² *Ibidem*, p. 332, n. 13.

¹³ "Bună dimineața, Regină. Aici e d-l Vopicka, ministrul american. Nu pot participa la recepția de după amiază, dar voi veni acolo curând" (cf. Glenn E. Torrey, *op.cit.*, p. 321).

¹⁴ *Ibidem*, p. 322; G.M. Razi, *Reflections on the first sixty years*, în vol. *The United States and Romania*, edited by Paul D. Quinlan, Woodland, California, 1988, p. 27.

lui Colin sub pretextul că aceasta nu avea semnătura personală a petiționarului¹⁵.

În pofida tuturor rezervelor, contestațiilor, ironiilor sau acuzelor formulate, din varii direcții "domestice" pe adresa Ch.J. Vopicka, nominalizarea, prezența și activitatea sa în funcția de trimis extraordinar și ministru plenipotențiar al Statelor Unite la București, nu numai că au impulsionat cursul relațiilor româno-americe, curs direcționat anterior pe o albie prioritară numită "chestiunea evreiască", dar l-au și extins și substanțializat printr-o mai lucidă percepție și mediatizare, urmată de fireasca propulsare a intereselor naționale românești în ecuațiile politico-diplomatice și militare ale Washingtonului. Ca nativ ceh, crescut în mijlocul compatrioților săi până la vârsta deplinei maturități, el va fi înțeles foarte bine aspirațiile naționale ale popoarelor cuprinse în hotarele monarhiei bicefale austro-ungare, manifestând o statornică aversiune față de conservatorismul cercurilor politice imperiale. În anacronismul structurilor politico-administrative și în tratamentul discriminatoriu aplicat naționalităților din imperiu, Vopicka vedea principala sursă generatoare de conflicte la nivel continental¹⁶, motiv pentru care a fost și a rămas un partizan înfocat al disoluției Austro-Ungariei.

Reflex firesc, el a sprijinit neîncetat lupta pentru autodeterminarea popoarelor din imperiu, exprimând și probând apoi prin fapte simpatia expresă pentru cehi, jugoslavi și români. Primirea deosebită de care s-a bucurat în mijlocul foștilor compatrioți la Praga, în noiembrie 1913, generatoare de speranțe pentru ei, dar și de îngrijorare pentru alții, avea să-i întărească convingerile și să-i stimuleze predispozițiile în direcția apărării intereselor naționale ale popoarelor oprite din componența Imperiului Austro-Ungar.

Pentru români, prezența la București a unui reprezentant diplomatic al Statelor Unite nutriend asemenea convingeri și simpatii extinse pe întreaga durată a războiului, dincolo de concluziile firești ce s-ar putea desprinde, ar putea genera și un mare semn de întrebare: cum s-a împăcat cu direcția oficială a politicii externe americane și de ce a fost tolerată poziția sa la Departamentul de Stat și la Casa Albă? În încercarea aflării unui răspuns cât mai exact, să reamintim, rezumativ, câteva elemente din aritmetica diplomației americane în zonă.

Este arhicunoscut faptul că, în pofida dezvăluirilor autorizate, făcute cu profesionalism și imparțialitate în publicistica de peste ocean asupra problematicei complexe politico-naționale din cuprinsul imperiului bicefal¹⁷, prejudecățile circumscrise pretinsului rol civilizator și stabilizator al Austro-Ungariei în centrul și în răsăritul Europei se înrădăcinaseră în conștiința multor

¹⁵ Glenn E. Torrey, *op.cit.*, p. 322.

¹⁶ După încheierea primului război mondial, Vopicka consemna în a sa lucrare cu caracter autobiografic: "ani de zile Austro-Ungaria a reprezentat principalul pericol pentru liniștea Europei. Prin divizarea Monarhiei, această sursă de neliniști a fost înlăturată" (cf. *Secrets of the Balkans*, Chicago, 1921, p. 320).

¹⁷ H. Lichtenberger, *L'opinion americaine et la guerre*, Paris, 1915, p. 24.

americani cu putere de influență sau decizie, între aceștia numărându-se la loc de frunte însuși președintele W. Wilson. Până foarte târziu, luând ca punct de reper documentele oficiale cele mai cunoscute – programul "păcii fără victorie" sau celebrele "14 puncte" wilsoniene – șeful executivului american a rămas prizonierul propriilor convingeri, în nuanțarea cărora vor fi contribuit, cu pondere diferențiată, atât documentele diplomatice de tipul celui emis, la 11 iulie 1917, de însărcinatul cu afaceri al S.U.A. la Iași, Andrews¹⁸, cât și (mai ales) cele furnizate de prietenul și consilierul său apropiat pentru problemele europene, colonelul Edward Mandel House¹⁹.

O pace fără victorioși și înfrânți, așa cum și-a imaginat-o Wilson, deși reprezenta în împrejurările de atunci o idee cu o crescândă capacitate de atracție pentru cercurile largi ale opiniei publice pacifiste din întreaga lume nu oferea și soluțiile corespunzătoare numeroaselor și gravelor probleme politico-naționale de pe bătrânul continent. Principiul autodeterminării popoarelor, reductibil în aceeași proiecție doar la cazul polonez²⁰, era absolut incompatibil cu dorința sa, transformată în obsesie, a conservării Imperiului Austro-Ungar. Programul american, dezvoltat în cele 14 puncte, era deasemenea confuz în chestiunea restaurării teritoriale a statelor invadate. În pregătirea textului, Wilson discutasese cu colonelul House, între altele, eventualitatea dezmembrării Imperiului Otoman, reconstituirea Belgiei și a Serbiei, destinul Alsaciei și Lorenei, chestiunea strâmtorilor Bosfor și Dardanele, dar nimic despre soarta monarhiei bicefale și despre aspirațiile spre emancipare politică a componentelor sale etnice. Să mai precizăm că România fusese total neglijată atunci când se trecuseră în revistă statele ce ridicau problema restaurării fruntariilor²¹.

Tăcerea președintelui american în chestiunea naționalităților din dubla monarhie, cu amintita excepție, era întărită și de faptul că, în mesajul său de război din 2 aprilie 1917, contrar tuturor așteptărilor, declarația oficială viza doar Germania, nu și Austro-Ungaria, Turcia sau Bulgaria. Or, dacă aceeași muțenie a autorităților federale în fața obiectivelor declarate ale Antantei și ale aliaților ei, inclusiv ale României putea fi apreciată de mulți analiști drept o acceptare a lor²², intenția președintelui Wilson era în realitate să păstreze o punte întinsă pentru o pace separată cu Austro-Ungaria, convins fiind că

¹⁸ Comentarii pe marginea aceluia "raport unic prin caracterul său dușmănos, părtinitor și ignorant" asupra realităților politice transilvănene, vezi la Victor S. Mamatey, *op.cit.*, p. 124–126; Boris Rangheț, *Relațiile româno-americane în perioada primului război mondial*, p. 33–34.

¹⁹ Charles Seymour, *Intimate Papers of Colonel House*, vol. I–IV, Boston-New York, 1928.

²⁰ În opinia lui Victor S. Mamatey, predilecția prezidențială pentru chestiunea poloneză era motivată afectiv și semnifica triumful personal al marelui artist și patriot Ignacy Paderewski, care, prin mijlocirea prietenului și admiratorului său, colonelul E.M. House, captase bunăvoința și simpatia lui W. Wilson, izbutind să-i influențeze deciziile mai mult decât oricare alt factor politic din Europa centrală și de est (*op.cit.*, p. 49; vezi și Louis L. Gerson, *Woodrow Wilson and the Rebirth of Poland, 1914–1920*, New Haven, 1953, p. 70).

²¹ Victor S. Mamatey, *op.cit.*, p. 49; Keith Hitchins, *Woodrow Wilson and the Union of Transylvania with Romania, 1917–1918*, în RR11, nr. 4, 1979, p. 808 și urm.

²² Victor S. Mamatey, *op.cit.*, p. 90.

Germania putea fi răpusă doar prin detaşarea Vienei de Berlin²³. O asemenea atitudine faţă de dubla monarhie trecea cu vederea responsabilitatea Vienei şi a Budapestei în declanşarea primului război mondial şi ignora declaraţia Antantei, care, la 10 ianuarie 1917, îşi asumase public misiunea eliberării naţionalităţilor oprite din interiorul graniţelor monarhiei austro-ungare. Cum observa recent şi Ion Stanciu, în primăvara lui 1917 şi în lunile următoare, Wilson se dovedea de fapt prizonierul unei speranţe nerealiste, după care Austro-Ungaria putea fi scoasă din război, lucru vădit atunci prin continuarea negocierilor secrete Pamfield-Czernin şi Lansing-Tarnowsky²⁴.

Observaţiile de mai sus se cuvin a fi puse în relaţie nemijlocită cu o alta, de însemnătate covârşitoare: în direcţionarea politicii externe, deciziile importante nu aparţineau Departamentului de Stat, ci preşedintelui Wilson, care s-a străduit de la începutul mandatului său să imprime diplomaţiei americane o viziune personală în alegerea metodelor şi momentelor optime de manifestare²⁵. Or, în pofida inteligenţei superioare şi a erudiţiei, a indiscutabilei pregătiri teoretice în alunecosul domeniu al ştiinţelor politice, W. Wilson nu dispunea – în opinia celor care i-au aprofundat traiectul biografic – de experienţa necesară în relaţiile internaţionale, cunoştea doar limitat şi nemijlocit situaţia diferitelor popoare de pe vechiul continent, unde nu apucase a călători vreodată. Predilecţia evidentă pentru iniţiativele diplomatice personale, amintind de cazul mai cunoscut nouă al lui Napoleon al III-lea, i-au asigurat, ce-i drept, o sporită autoritate în desfăşurarea evenimentelor politice, îndeosebi "sub raportul influenţei lor asupra publicului, dar ea nu putea ascunde unui ochi avizat slăbiciunile construcţiei sale diplomatice, mai ales în ce priveşte lipsa realismului multora dintre soluţiile avansate de Wilson"²⁶ şi, în primul rând, am adăuga noi, cea privitoare la Austro-Ungaria. Pe acest teren, cu siguranţă, Charles Vopicka nu a reprezentat în România, îndeosebi în primii săi ani de activitate diplomatică, poziţia oficială a Departamentului de Stat şi cu atât mai puţin pe cea personală a preşedintelui american.

²³ *Ibidem*, p. 70.

²⁴ Ion Stanciu, *Aliaţi fără alianţă. România şi SUA, 1914-1920*, Bucureşti, 1992, p. 81.

²⁵ Potrivit observaţiei lui Victor S. Mamatey, izbucnirea războiului a surprins un întreg corp diplomatic american în Europa – nominalizat de noul executiv democrat de la Washington – strălucind prin lipsa de experienţă, de disciplină şi de spiritul de echipă, absolut necesare în derularea unui program de politică externă. Cei mai înalţi oficiali ai Departamentului de Stat, ca şi trimişii lor peste graniţe, fuseseră desemnaţi, potrivit unei păguboase tradiţii, în funcţie doar de serviciile oferite partidului câştigător în alegeri, nicidecum de afinităţile sau abilităţile personale, care să-i fi făcut compatibili în funcţiile încredinţate. Din echipa ambasadorilor americani acreditaţi în Europa, cuprinzând pe : Walter Hines Page (Londra), William Graves Sharp (Paris), Thomas Nelson Page (Roma), David R. Francis (Petrograd), James W. Gerard (Berlin), Frederic C. Penfield (Viena), Abraham Elkus (Constantinopol) şi Charles J. Vopicka (Bucureşti, Belgrad şi Sofia), cu excepţia primului menţionat, nici unul nu avea calificarea specifică postului, ilustrând cel mult mediocritatea în domeniu (cf. Victor S. Mamatey, *op.cit.*, p. 85).

²⁶ Ion Stanciu, *op.cit.*, p. 80–81.

Dacă el a fost totuși tolerat în funcție, chiar dacă i se cunoșteau atitudinea deschis favorabilă naționalităților asuprite din Austro-Ungaria și simpatiile ori legăturile cu cercurile pro-antantiste din România (reprezentate îndeosebi de Take Ionescu), explicația trebuie căutată, deopotrivă, în inconsecvențele "la vârf" ale factorilor politici de decizie, în decalajul cvasipermanent existent între principii și acțiuni, ori între teoria și practica politico-diplomatică, în jocul intereselor de grup sau personale și, nu în ultimul rând, în slăbiciunile firești de care n-a fost ocolit nici unul dintre marii oameni politici ai lumii, inclusiv americani.

Dar, prezența și activitatea diplomatică a lui Ch. Vopicka în România nu poate și nu trebuie evaluată doar din această perspectivă. Sporul de influență în zonă pe care l-au înregistrat S.U.A., ca putere neutră imediat după declanșarea războiului, reflectat și prin intensificarea activității legației americane din București, rămâne un fapt datorat în bună măsură noului ministru trimis de Washington în Balcani. Și dacă în trecut legația figura printre cele de importanță secundară (dovadă elocventă fiind organizarea ei și poziția itinerantă a ministrului), odată cu amplificarea conflictului în zonă, după izbucnirea războiului, rolul ei a sporit evident, concomitent cu extinderea preocupărilor și a responsabilităților noului emisar diplomatic. Vopicka abia își încheiase vizitele de acreditare la Belgrad și Sofia când, întors la București, a trebuit să preia mai întâi protecția intereselor germane și austriece în Serbia²⁷; dealtfel, pentru serviciile făcute atât Belgradului, cât și Vienei, pentru anchetele efectuate privind prizonierii din Serbia, precum și pentru sprijinul acordat Crucii Roșii americane în Balcani, avea să și fie gratulat cu recunoștința expresă a guvernelor sârb și austro-ungar²⁸.

În anii neutralității României, prin tot ce a întreprins, ministrul american la București și-a dobândit poziția de cel mai influent reprezentant neutru, iar sediul legației constituia "singurul loc unde, după izbucnirea războiului, se mai reunea întregul corp diplomatic străin" din capitala țării²⁹. În noua conjunctură politică internațională, când atât Statele Unite, cât și România, s-au situat de aceeași parte a baricadei în raport cu conflictul, chiar dacă din rațiuni diferite, intensificarea contactelor bilaterale, a legăturilor economice în primul rând, s-a impus aproape instantaneu. Cercurile de afaceri americane au conștientizat cu ușurință faptul că războiul deschidea Statelor Unite calea spre un loc dominant în viața comercială și financiară a lumii, obiectiv focalizat pe Europa și în care țările balcanice își aveau desigur ponderea lor. Acelorași cercuri li s-a datorat dealtfel evaluarea timpurie a necesităților economice ale statelor balcanice, pe măsură

²⁷ Charles J. Vopicka, *op.cit.*, p. 35.

²⁸ Ion Stanciu, *op.cit.*, p. 40.

²⁹ Glenn E. Torrey, *Charles Vopicka and Romania...*, p. 37–38.

ce tot mai numeroase țări europene trimiteau în S.U.A. comisii de achiziții, căutau credite și plasau felurite comenzi ce anticipau și unele nevoi postbelice³⁰.

Și pentru România, preocupările privind pregătirea propriei capacități de luptă în eventualitatea înregimentării în rândul beligeranților au înscris, alături de preparativele diplomatice corespunzătoare acestei etape, amplificarea și diversificarea legăturilor economice cu Statele Unite, și ca răspuns la semnalele favorabile primite de peste ocean. Solicitățile adresate Departamentului de Stat de unii întreprinzători interesați pentru obținerea unor informații necesare asupra condițiilor economice din România aveau să se înmulțească din 1914, iar numeroase mari companii americane au inițiat sondaje asupra posibilităților de plasare a produselor sau capitalurilor lor pe piața românească³¹. Faptul că guvernul român continua să fie lipsit de o reprezentanță diplomatică la Washington, spre regretul mărturisit de secretarul de stat W.J. Bryan în 1913, l-a îndemnat, pe de o parte, pe omul de afaceri Avram Tetian din Boston, să-și ofere serviciile de consul al României în marea metropolă a statului Massachusetts și, pe de altă parte, pe ministrul american la București, Ch. Vopicka, să abordeze în mai multe rânduri, cu oficialitățile românești, chestiunea deschiderii unei legații în capitala Statelor Unite. Insistențele acestuia din urmă păreau să fie încununat de succes la finele anului 1915, când a și obținut promisiunea ministrului român de externe, Em. Porumbaru, privind alocarea fondurilor bugetare pentru exercițiul anului următor necesare înființării legației României la Washington³². Ceva mai înainte Vopicka organizase la București o întrunire a oamenilor de afaceri români și americani cu prilejul căreia se hotărâse înființare unei Camere de comerț româno-americane³³, menită a încuraja și susține dialogul economic, complementar celui politic.

Dar, semnele pozitive prevestitoare înviorării schimburilor comerciale între cele două țări – ilustrate atât prin proiectele de aprovizionare cu materii prime și materiale necesare stabilimentelor militare românești, în numele și pentru materializarea căror proiecte s-a deplasat în S.U.A. o delegație condusă de căpitanul Andrei Miculescu, cât și prin sondajul diplomatic intermediat de ministrul român la Paris, N. Lahovary, pe lângă bancherul John R. Carter, fost reprezentant al Washingtonului la București (1909–1911), pentru dobândirea unui credit imperios necesar guvernului român – au intrat curând într-un con de umbră tot mai accentuat, corespunzător gradului sporit de izolare a României, agravat prin închiderea strâmtorilor Mării Negre. Aidoma altor tranzacții particulare, exportul românesc către Statele Unite practic a încetat, încât valoarea totală a schimburilor (de fapt a importurilor de repere și furnituri militare) a

³⁰ I. D. Andronescu, *Psihologia comercială și financiară a Statelor Unite*, București, 1916, p. 2–3.

³¹ *Ibidem*, p. 5–6.

³² Ion Stanciu, *Aspecte ale relațiilor româno-americane în anii neutralității României (1914–1916)*, în vol. *Studii și materiale de istorie modernă*, VI, București, 1979, p. 140–143; idem, *Aliați...*, p. 27–29.

³³ Charles Vopicka, *op.cit.*, p. 309.

scăzut de la peste 34 milioane lei în 1913, la 1,6 milioane în 1915 și la 1,1 în anul următor³⁴. Nici speranțele puse în Camera de comerț, nici consulatul preconizat de Tetian și nici proiectul deschiderii legației României la Washington comunicat, în decembrie 1915, lui Vopicka nu au mai prins viață, după cum literă moartă au rămas și alte proiecte de cooperare cu partea română, elaborate ori numai schițate de importante firme americane până atunci.

Eșuarea lor sau, în cel mai fericit caz, îndepărtarea perspectivelor de materializare va fi tulburat starea de spirit a ministrului american din București, fără a-i diminua însă și entuziasmul. De pe poziția constant ostilă față de puterile centrale și a disprețului camuflat față de omologul său austriac și fost compatriot, contele Czernin, Vopicka – ale cărui simpatii nedismulate pro-antantiste aveau să-i procure mai multe deservicii decât foloase – a perseverat în acțiunile sale politico-diplomatice, urmărind informarea guvernului federal asupra inițiativelor sau intențiilor (mai mult ori mai puțin deslușite) ale României în perioada neutralității. Asemenea informații și-ar fi avut, fără îndoială, locul și rostul lor în evoluția ulterioară a raporturilor dintre cele două state în vremea războiului, pentru că, dacă nu ar fi înrăurit atitudinea executivului american, cel puțin ar fi putut oferi cercurilor diplomatice de la Washington repere sigure și oportune asupra politicii românești.

Aparent paradoxal, conduita lui necontrolat pro-antantistă, demnă de prețuirea și simpatia unor largi segmente ale opiniei publice românești, în loc să-l apropie, l-a distanțat și i-a șubrezit legăturile cu factorii decizionali de la București, care, menajând stângăcia diplomatului ce se reprezenta mai curând pe sine decât opțiunea neutralității rigide a guvernului federal, l-a tratat cu explicabilă precauție. În consecință, rapoartele sale emise din București, în anii neutralității României, constituie argumente concludente ale unei marginalizări pe care Vopicka, ori n-a deslușit-o, ori a minimalizat-o. Iar repetatele-i încercări de a informa Departamentul de Stat asupra șahului politico-diplomatic practicat de guvernul român s-au remarcat invariabil – potrivit unei opinii autorizate – prin imprecizie, prin prezența unor contradicții în logica argumentării și prin explicații naive uneori, la care emitentul era nevoit să recurgă în încercarea de a ieși din labirintul diplomatic realizat de Ion I.C. Brătianu în jurul adevăratelor sale intenții. Este însă tot atât de adevărat – spre a prelua constatarea aceluiași analist al momentului și al protagoniștilor – că pe culoarele aceluiași labirint s-au rătăcit odată cu Vopicka și personaje cărora nu le-a lipsit nici experiența și nici arta diplomatică³⁵.

Imperturbabil, diplomatul american avea să rămână ferm pe poziție și în perioada imediat următoare, chiar dacă perseverența îl împingea spre zona riscurilor lesne previzibile. Bunăoară, în decembrie 1916, când armata română a fost constrânsă a părăsi întreaga Muntenie, inclusiv capitala țării, Vopicka avea să rămână în București, provocând mare vâlvă prin vehemența cu care a

³⁴ Ion Stanciu, *op.cit.*, p. 34.

³⁵ *Ibidem*, p. 41.

protestat împotriva jafurilor și a exceselor trupelor de ocupație germano-austriece, gest ce a determinat guvernul german să ceară și să obțină din partea autorităților americane rechemarea din post a protestatarului. Evoluția evenimentelor în contextul demersurilor de pace întreprinse de președintele Wilson în cursul aceleiași luni și în ianuarie 1917 făcuse chiar iminentă perspectiva ca Departamentul de Stat să-l și revoce din funcția diplomatică ce i-o încredințase în 1913, dar ruperea relațiilor politico-diplomatice americano-germane avea să împiedice materializarea intenției³⁶.

Apoi, în preajma înregimentării Statelor Unite în rândul beligeranților, Vopicka avea să fie singura personalitate reprezentând Departamentul de Stat care l-a sfătuit pe președintele Wilson să declare război simultan, atât Germaniei, cât și Austro-Ungariei, invocând argumentul că, atât "aliații" balcanici, cât și popoarele subjugate din cuprinsul monarhiei bicefale sperau și contau pe sprijinul american. Dar, șeful executivului american, potrivit notelor memorialistice ale lui Vopicka, avea să ignore această unică voce discordantă față de corul celor care se pronunțau pentru conservarea Austro-Ungariei, pe considerentul că guvernul imperial ar fi manifestat o atitudine amicală față de Statele Unite și că, mai mult, o declarație de război împotriva Austro-Ungariei ar fi condus instantaneu la agravarea situației popoarelor asuprite din cuprinsul monarhiei³⁷. Chiar și după intrarea în război a Statelor Unite, poziția Casei Albe și a Departamentului de Stat n-avea să înregistreze virajul așteptat de români în problema austro-ungară și, implicit, a revendicărilor teritoriale românești incluse în angajamentele aliaților. Ilustrative în acest sens sunt, deopotrivă, platonul răspuns din 12 iulie 1917, al președintelui Wilson la mesajul personal transmis de regele Ferdinand³⁸, dezacordul secretarului de stat Robert Lansing față de proiectul organizării unei vizite a reginei Maria în Statele Unite³⁹ și, nu în ultimul rând, telegrama transmisă din Iași, la 30 august același an, secretarului de stat, de către Andrews, detaliind ultima întrevedere a sa cu premierul Ion I.C. Brătianu: "Am găsit de cuviință în discuția cu primul ministru <român> să amintesc Excelenței sale că *S.U.A. se găsește în război numai cu Imperiul german*" și că semnatarul, deși se referea la un moment posterior vizitei la Iași a misiunii militare americane condusă de generalul Hugh L. Scott, evitase în mod intenționat, în cursul discuției, asumarea vreunei obligații în afară de exprimarea, în general, a simpatiei nutrite de poporul și guvernul american față de aliatul său, România⁴⁰.

³⁶ Victor S. Mamaley, *op.cit.*, p. 122.

³⁷ Charles Vopicka, *op.cit.*, p. 128.

³⁸ Confirmând primirea tristului mesaj, Wilson își exprima compasiunea și indignarea față de "durerea și suferințele poporului român și față de persecuțiile la care este supus". Atât și nimic mai mult (cf. R.S. Baker, *Woodrow Wilson. Life and Letters*, tom VII, Garden City, s.a., p. 157).

³⁹ Boris Rangheț, *op.cit.*, p. 55.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 57.

Nu este însă lipsit de importanță faptul, aparent paradoxal ori, cel puțin, lipsit de consecvență din partea autorităților politice americane că, după intrarea Statelor Unite în război, cu direcții însă limitate, Vopicka avea să fie retrimis la Iași, unde a și ajuns în septembrie 1917, după un lung și dificil voiaj prin Japonia, Siberia și Rusia. Redobândindu-și funcția și reocupându-și postul, în împrejurările politico-militare progresiv dramatice pentru români, diplomatul american a militat apoi cu aceeași perseverență pentru a-i convinge pe români să nu abandoneze lupta și să nu înceteze a spera. Dintre compatrioți, o singură voce i se alăturase: cea a colonelului Stanley Washburn, corespondentul american de război pe frontul de răsărit⁴¹, care, în cuprinsul unui material informativ destinat Departamentului de Stat, susținând necesitatea unei sporite și pozitive mediatizări a problematicei românești peste ocean, scria: "având în vedere că va trebui să avansăm României 200 sau 300 de milioane dolari în cursul anului viitor pentru a o menține în război, ni se pare important în cel mai înalt grad ca în America să fie cunoscute cauza României și sacrificiile românești. Cred că începe să devină din ce în ce mai greu să capeți aprobarea opiniei publice din America pentru împrumuturi față de aliați, în special față de unul atât de puțin cunoscut și înțeles ca România"⁴².

Deși nu era chiar așa de puțin cunoscută în mediile politice americane cum poate că șarja, spre a fi mai convingător Washburn, România și îndeosebi obiectivul ei național continua să-l situeze pe Vopicka pe o poziție cvasiincompatibilă cu direcția oficială a politicii externe a Statelor Unite, urmată cel puțin până la acea dată. Dacă, în privința acordării unui sprijin financiar României, spre a fi menținută în război, diplomatul american se putea declara satisfăcut de reușita propriilor demersuri, zadarnice i-au fost în schimb încercările repetate de a convinge guvernul federal să subscrie condițiilor cuprinse (și acceptate de către Aliați în 1916) în Convenția de aderare a României la Antanta, condiții asigurătoare împlinirii dezideratului național românesc prin recuperări teritoriale în dauna Austro-Ungariei.

Urmărind să încurajeze eforturile de menținere a României în război după revoluția bolșevică de la Petrograd, Statele Unite se arătau dispuse să garanteze doar integritatea ei teritorială, nicidecum să-i stimuleze ambițiile recuperatoare. În acest spirit, secretarul de stat R. Lansing a și telegrafiat la Iași lui Ch. Vopicka, la 28 noiembrie 1917, spre a transmite mesajul președintelui Wilson către regele Ferdinand, prin care mesaj, exprimând simpatia și admirația poporului american pentru lupta curajoasă a poporului român, șeful guvernului federal se angaja să sprijine România și după război, în cadrul negocierilor de pace, când și unde va face tot ce-i va sta în putință pentru ca "integritatea României, ca națiune liberă și independentă, să fie apărată în mod adecvat"⁴³.

⁴¹ Ion Stanciu, *Stanley Washburn, an American War Correspondent on the Romanian Front, September–November 1916*, în RRH, nr. 2, 1976, p. 293–304.

⁴² Boris Ranghel, *op.cit.*, p. 55.

⁴³ Victor S. Mamatey, *op.cit.*, p. 129.

Dezigur, acest refuz abil al președintelui de a omologa obiectivul național pentru care România intrase în război, refuz ce era în vădită contradicție cu principiul autodeterminării pe care însuși îl proclamase, a avut un efect descurajator asupra românilor și l-a îndemnat pe unul dintre analiștii de mai târziu ai evenimentelor să afirme că "orientarea lui Brătianu spre americani a fost dezamăgitoare"⁴⁴.

Vopicka însuși s-a arătat profund dezamăgit de conduita prezidențială în privința României, ilustrată în cuprinsul celor 14 puncte⁴⁵, sperând inițial că textul celebrei declarații (după care primise o copie) reprezenta o versiune eronată a acestuia, motiv pentru care a și solicitat Departamentului de Stat să-i fie transmisă o altă copie. Când și ultima îndoială a fost risipită, ca un gest consolator din partea diplomatului american, acesta a recomandat lui Brătianu și Averescu să citească "printre rânduri"⁴⁶ mesajul transmis regelui, în noiembrie trecut, de președintele Wilson, îndemn ce nu mai avea însă suficientă forță de convingere. De acest adevăr era însuși conștient, de vreme ce N. Iorga reținuse în memoriile sale că Vopicka aproape că nici "nu mai îndrăznea să se arate"⁴⁷.

Dramatismul situației în care se afla România la începutul anului 1918 și demersul comun, din 12 februarie, al miniștrilor puterilor Antantei acreditați la Iași, către Departamentul de Stat, prin mijlocirea ambadorului Franței la Washington, J. Jusserand, au prilejuit o nouă dezbateră la nivel înalt, Wilson-Lansing, la 17 februarie, încheiată prin formularea unui răspuns comun, transmis a doua zi intermediarului. Cu toate că, cu exact o săptămână mai devreme, președintele american, enunțând "cele patru principii" programatice ale viitoarei păci, afirmase că "tuturor aspirațiilor naționale clar exprimate li se acorda deplină satisfacție"⁴⁸, (echivalând cu recunoașterea indirectă a dreptului de acțiune a mișcărilor naționale), răspunsul comunicat lui Jusserand consfințea poziția încă rigidă a Statelor Unite și refuzul de a se alătura guvernelor Antantei într-o declarație referitoare la România, preferând soluția unei declarații separate transmisă noului premier român Alex. Averescu, prin intermediul lui Vopicka. Documentul înmănat lui Averescu în ziua de 25 februarie cuprindea în esență asigurarea (mai veche dealtfel) că "prin orice tratat de pace la care Statele Unite vor fi parte, integritatea politică și teritorială a României va fi apărută în mod corespunzător" și că, guvernul american, alături de cabinetele Antantei, ofereau sprijin guvernului și armatei române "indiferent dacă acestea se vor afla înăuntrul sau în afara granițelor teritoriale ale României"⁴⁹.

Catalogată diferențiat în funcție de emițător, între "refuz amiabil" de recunoaștere a unor drepturi legitime, sau "angajament cuprinzător" al Statelor

⁴⁴ G.D. Spector, *Roumania at the Paris Peace Conference. A Study of the Diplomacy of Ioan I. C. Brătianu*, New York, 1962, p. 44–45.

⁴⁵ Un comentariu lămuritor asupra lor, vezi la Ion Stanciu, *Aliați...*, p. 113–116.

⁴⁶ Glenn E. Torrey, *op.cit.*, p. 326.

⁴⁷ N. Iorga, *Memorii*, vol. I, p. 218.

⁴⁸ R.S. Baker, W. Dodd, *War and Peace*, vol. I, New York, 1927, p. 177–178.

⁴⁹ Boris Rangheț, *op.cit.*, p. 76.

Unite față de România⁵⁰, reacția americană la apelul diplomatic al aliaților n-a lăsat câmp și, mai ales, timp de manevră, nici oficialilor români, nici lui Vopicka. Primii, sub impactul amenințărilor reale și explicite din partea Puterilor Centrale, au fost constrânși să semneze, mai întâi, preliminarile păcii separate la Bufta și, apoi, condițiile înrobitoare ale păcii de la București, după ce guvernul prezidat de generalul Averescu făcuse loc, prin demisie, cabinetului condus de Alex. Marghiloman; ultimul, Vopicka, s-a văzut izolat între inflexibilitatea diplomației americane în problematica specifică româno-austro-ungară, pe de o parte, și deziluzia românească, care, până la un punct, era și a lui, pe de altă parte. În consecință, după semnarea păcii separate, și-a concentrat eforturile spre a preveni o reacție dură din partea Statelor Unite împotriva României, pentru "dezertare" de la cauza aliaților, motivând gestul acestei atitudini prin sintagma "caz de forță majoră"⁵¹.

Cum, în aceeași vreme, România făcea primul pas pe calea desăvârșirii unității naționale, prin recuperarea Basarabiei, diplomatul american s-a văzut pus iarăși într-o poziție ingrată: ceea ce simpatiza și mărturisea în particular, adeziunea personală la actul istoric săvârșit prin voința Sfatului Țării de la Chișinău, nu putea declara și public, în lipsa dezlegării oficiale, prin cuvenitele instrucțiuni de la Washington. E drept că ezitarea sa – ce ar putea conduce spre concluzia unei maturizări politice sau a unei disciplinări "din mers" în funcția diplomatică ce-i fusese încredințată – n-a durat prea mult, ci doar până în toamnă. La 6 noiembrie 1918, participând la celebrarea unui an de la proclamarea autonomiei Basarabiei, Vopicka s-a lansat, cu aceeași obișnuită, în cazul său, imprudență diplomatică, într-o pledoarie publică pentru cauza națională românească, atitudine, se înțelege, neautorizată, deci neagreată de guvernul federal de la Washington.

Cuvântarea sa a provocat senzație, iar presa românească s-a și grăbit să-i coreleze discursul funcției oficiale deținută și, prin urmare, acceptului și sprijinului guvernului american pentru aspirațiile naționale ale României asupra Transilvaniei, Banatului, Bucovinei și Basarabiei. Totodată, ambele camere ale Parlamentului român au exprimat public, prin vot comun, mulțumiri speciale diplomatului american pentru gestul de la Chișinău, gest care putea avea consecințe grave pentru el dacă, între timp, atitudinea președintelui Wilson în problematica românească nu s-ar fi schimbat⁵², armonizând punctele de vedere până atunci disjuncte ale celor doi.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ Glenn E. Torrey, *op.cit.*, p. 326.

⁵² Textul declarației privind autodeterminarea românilor din Transilvania susținută de Alex. Vaida Voievod în parlamentul maghiar de la Budapesta, la 18 octombrie 1918, ajuns la Washington la 1 noiembrie, pare să fi avut un rol decisiv în schimbarea atitudinii lui W. Wilson (cf. Victor S. Mamatey, *op.cit.*, p. 377). La 5 noiembrie același an, în cadrul unei întâlniri a executivului american, președintele declara: "the Government of the U.S. is not unmindful of the aspirations of the Romanian people without as well as within the boundaries of the Kingdom. It has witnessed their struggles and the sufferings and sacrifices in the cause of freedom from their

În vremea Conferinței de pace de la Paris, Ch. Vopicka s-a manifestat consecvent cu sine însuși, ca un sincer apărător al intereselor naționale ale României în disputa acesteia cu Ungaria asupra Transilvaniei, atitudine ce a sensibilizat la un moment dat, atât pe însărcinatul cu afaceri al Angliei la București, William Rattigan⁵³, cât mai ales pe adjunctul secretarului de stat american, Frank L. Polk, aflat în capitala Franței, unde cei mari lucrau de zor la problematica vastă a organizării lumii postbelice. Acesta din urmă l-a și chemat pe Vopicka la Paris, în vara anului 1919, pentru explicații în legătură cu ceea ce reprezentantul guvernului federal aprecia drept atitudine "excesiv de pro-românească" din partea diplomatului american, consemnând epistolar unui terț compatriot: "Vopicka este mult prea entuziast în admirația sa pentru România. Probabil îl voi lăsa să plece săptămâna viitoare, dar până atunci el va fi suficient instruit să nu mai fie atât de înflăcărat ori de câte ori este pomenit numele România"⁵⁴. Conștient însuși de rolul ce și-l asumase din start și voluntar în excesele sale de "ocrotitor" al popoarelor ce-și afirmaseră deschis voința autodeterminării, diplomatul a activat neobosit, și după încheierea ostilităților, pentru trimiterea unor ajutoare americane în România, afirmând ulterior, cu vădită exagerare că, grație eforturilor sale, țara a fost salvată de foamete și de bolșevism⁵⁵.

Dincolo de tenta ușor hiperbolică, altminteri explicabilă, a însemnărilor sale memorialistice, ori de referirile ironico-acide ale unor diplomați cu privire la prestația sau naivitățile colegului lor de breaslă, trebuie recunoscut faptul, observat deja de un reputat analist⁵⁶, că la acea dată Vopicka atinsese cota maximă a popularității sale, nu doar printre români, ci și printre cehi și jugoslavi, cotă ilustrată prin dobândirea celor mai înalte decorații românești și sârbești⁵⁷, sau prin ceremonialul cu care a fost întâmpinat la Praga, aflat în drum spre casă, de către președintele Masaryk⁵⁸. Însuși prestigiosul "The New York Times", în numărul său din 10 iulie 1919, îi aducea măgulitoare laude, prezentându-l ca expert și partizan al implicării directe, active și constante a Statelor Unite în problematica europeană.

enemies and their oppressores. With the spirit of national unity and the aspirations of the Romanians everywhere the Government of the United States deeply sympathizes and will not neglect at the proper time to exert its influence that the just political and territorial rights of the Romanian people may be obtained and made secure from all foreign aggression" (cf. Keith Hitchins, *op.cit.*, p. 809–810).

⁵³ Sherman David Spector, *op.cit.*, p. 312.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 306; Glenn E. Torrey, *op.cit.*, p. 327.

⁵⁵ Charles J. Vopicka, *op.cit.*, p. 298.

⁵⁶ Glenn E. Torrey, *op.cit.*, p. 327.

⁵⁷ Din partea română, Ch. Vopicka a primit Marea Cruce a ordinului "Steaua României", iar de la sârbi, care vor fi prețuit sprijinul său diplomatic pentru dobândirea portului Fiume la Jugoslavia, a primit Marele Cordon al Vulturului Alb, clasa a I-a (NYT, June 5, 1919, p. 5, col. IV).

⁵⁸ *Loc.cit.*, July 9, 1919, p. 8, col. II.

Dar, amurgul carierei sale politico-diplomatice avea să vină mult prea curând, judecând după reputația repede dobândită, și într-o manieră menită a-i umbri serios traiectul biografic. Insistența sa, după revenirea în țară, pe lângă cercurile bancare americane, pentru înlesnirea negocierii unui împrumut destinat României, a generat multe suspiciuni și nu puține adversități la nivelul factorilor politici de decizie, mulți dintre aceștia disociindu-se de ceea ce numeau "comportament exacerbat" al românilor, atât în Ungaria, cât și la Conferința păcii de la Paris.

Mai întâi, oficialii de la Departamentul Trezoreriei au cerut, la 16 august 1919, Departamentului de Stat să ia măsurile cuvenite pentru a-l determina pe Vopicka să înceteze asemenea practici, considerate probabil ca incompatibile (cel puțin în contextul dat) cu statutul diplomatului de carieră. Răspunsul pozitiv al adjunctului secretarului de stat, B. Long, formulat în cauză la 21 august, n-a putut împiedica declanșarea unei veritabile campanii de discreditare a diplomatului acuzat – pe diverse canale deversate până la sfârșitul anului într-un voluminos dosar al Departamentului de Stat – că ar fi fost implicat în derularea unor afaceri comerciale cu partea română (importuri de încălțăminte, produse alimentare, oțeluri ș.a.), în interes personal, prin intermediul unei firme de "camuflaj" condusă de unul din ginerii săi⁵⁹. Informații, rapoarte sau sesizări semnate de înalți funcționari atașați comisiei americane de negociere a păcii, de oameni de afaceri sau de alți "binevoitori" aflați sau în trecere prin capitala României l-au îndemnat pe Leland Harrison, asistentul personal al secretarului general al numitei comisii (Joseph Grew), să recomande Departamentului de Stat, la 8 decembrie 1919, numirea unui consul sau consul general la București cu misiunea specială de a întocmi un raport secret, care să lămurească "dacă Mr. Vopicka este sau nu implicat în afaceri pe cont propriu, sub acoperirea firmei unuia dintre membrii săi de familie"⁶⁰.

Investigațiile au și demarat în scurtă vreme, iar la 24 septembrie a anului următor, 1920, pe temeiul unei minuțioase anchete realizată de o echipă condusă de J.M. Nye (prim agent special al Departamentului de Stat) a fost finalizat, la același departament un cuprinzător dosar inscripționat "Memorandum regarding Mr. Vopicka". Piese componente ale dosarului se voiau argumente ale implicării diplomatului în afaceri comerciale personale, incompatibile cu poziția sa oficială și, totodată, suport pentru învinuirea de "incompetență și conduită inacceptabilă pentru un reprezentant al Statelor Unite în România"⁶¹.

Între altele, memorandumul cuprindea informații despre Corporația comercială transoceanică a lui William Stephenson Jr., ginerele lui Vopicka, care-și făcuse din sediul legației americane în capitala României centru privat de afaceri și care, potrivit mărturiei unui "reprezentant al Departamentului de

⁵⁹ Glenn E. Torrey, *op.cit.*, p. 328.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ *Ibidem*, p. 329.

Stat întors de curând din București", avea acces neîngrădit la întreaga corespondență oficială, lipsită astfel de necesara confidențialitate diplomatică. Un "fost consul american în București" îl acuza pe Vopicka de neglijare a propriilor atribuțiuni oficiale și de "dughenizare" a legației, unde, pe lângă firma ginerelui său, mai sălășluiau vreo doi-trei afaceriști germano-americani reprezentând o companie de export. Iar împuternicitul special al departamentului, trimis cu același prilej la București, consemna în al său raport că nicidecum, de-a lungul carierei sale diplomatice, nu văzuse o legație într-o stare atât de jalnică: "de la sosirea mea aici, mulți m-au ironizat în legătură cu condiția descurajantă a legației noastre; iar ironiile nu vin din partea americanilor, ci din partea diplomaților străini și a celor mai de văză cetățeni ai acestei țări". Memorandumul mai cuprindea acuza că Vopicka revenise atunci în Statele Unite doar pentru a face lobby unei proiectate instituții bancare din București, ce urma a se numi *Lex American-Romano*, menită a oferi credite pe termen lung, deopotrivă, importurilor românești de mașini agricole americane, ca și exporturilor românești de petrol. În fruntea acelei bănci, al cărei vicepreședinte era nominalizat generalul Dumitru Iliescu, personaj cu proastă reputație la acea dată, urma a fi desemnat "a prominent Romanian" (un român marcant), în timp ce misiunea promoțională a lui Vopicka printre potențialii investitori americani sugera nu doar altruism, ci și interes personal în derularea afacerii.

În chiar ziua următoare întocmirii aceluia memorandum, la 25 septembrie, noul secretar de stat ce i-a succedat lui Robert Lansing, Brainbridge Colby, a dispus amânarea întoarcerii la post a lui Vopicka, sub pretextul unei necesare și prealabile consultări. Dar, la intervenția senatorului de Illinois, J.H. Lewis, pe lângă același înalt demnitar – cerând grabnic "undă verde" pentru Vopicka, întrucât acesta ar fi fost purtătorul unor importante mesaje adresate câtorva șefi de state europene cu numeroși etnici prezenți în rândul electoratului american – diplomatului anchetat i s-a îngăduit, în aceeași toamnă, reîntoarcerea la București.

Era de fapt ultima și cea mai scurtă revenire la post. Pentru că, intuind iminența sfârșitului de carieră diplomatică și conștient probabil de gravitatea acuzelor formulate împotriva-i, Ch. Vopicka și-a prezentat demisia din funcție la 9 decembrie 1920, motivată prin "considerente personale" de sănătate și de afaceri ale familiei⁶². În paralel, el își va fi definitivat textul pentru binecunoscuta-i lucrare *The Secrets of the Balkans*, concepută ca replică la campania denigratoare țesută în juru-i, lucrare ce avea să vadă lumina tiparului în cursul anului 1921 la Chicago.

După prezentarea demisiei și părăsirea postului diplomatic deținut vreme de șapte ani de către Vopicka, însărcinatul cu afaceri Ellridge Greene transmitea din București, Departamentului de Stat, alături de câteva probe materiale constând în mostre sau eșantioane de felurite mărfuri (sare, orez, cuie, curele,

⁶² *Ibidem*, p. 329–330.

îmbrăcăminte, grăsimi, lumânări etc.) găsite în sediul legației, propria-i opinie potrivit căreia demisionarul ar fi îndeplinit funcția de agent comercial în capitala României pentru mai multe persoane angajate în operațiunile de import-export ale amintitei Companii transoceanice, găzduită în același sediu. Dosarul părea complet, iar principalul cap de acuzare formulat împotriva-i (încălcarea interdicției impusă oricărui reprezentant diplomatic oficial de a se implica în afaceri comerciale, bancare, industriale sau de brokeraj/intermediere, în interes personal sau de grup, pe durata mandatului) era greu de respins, dacă nu chiar imposibil. Șansa i-a surâs însă încă o dată lui Vopicka, pentru că prin schimbarea administrației americane, la începutul anului 1921, când un executiv republican a luat locul celui democrat, dosarul i-a fost scos de sub urmărire, cu concursul nemijlocit al adjunctului secretarului de stat în exercițiu⁶³. Probele materiale administrate întru susținerea acuzației de corupție aveau să fie păstrate multă vreme încă la Departamentul de Stat până în 1932, când, odată cu revenirea unei noi administrații democratice la Casa Albă, aveau să fie distruse.

Dar, pe cât de contestată ori de blamată i-a fost prestația în funcția diplomatică din România, îndeosebi în ultima ei fază, din partea oficialilor americani, pe atât de apreciată a fost personalitatea sa și poziția lui Vopicka în problematica politico-națională românească de cercurile politice și chiar de opinia publică din România. Printr-o scrisoare oficială adresată noului președinte american, Warren G. Harding, la 1 iulie 1921, regele Ferdinand aprecia în termeni elogioși prezența și activitatea fostului ministru american la București⁶⁴, iar câțiva ani mai târziu, când pretinsa incompetență a diplomatului a fost ținta unei ironii strecurată în cotidianul bucureștean "L'Independence Roumaine"⁶⁵, un alt cunoscut jurnal, "La Roumanie", i-a replicat, concludiv și pentru prezentul demers: "El (Vopicka–n.ns.) a fost unul dintre cei mai mari prieteni ai României în vremurile ei cele mai întunecate. A lucrat pentru noi la Iași, unde a insistat să ne urmeze cu un optimism și o ardoare ce nu pot fi uitate"⁶⁶. Chiar și în Statele Unite unde pomenitele mai sus acuze împotriva-i n-au fost mediatizate vreodată, necum judecate de vreo instanță abilitată (politică sau juridică), imaginea sa publică n-a avut de suferit, Vopicka rămânând până la sfârșitul vieții, survenit în 1935, ca un proeminent om de afaceri și lider civic în orașul ce l-a adoptat de timpuriu ca pe un autentic fiu al său, Chicago.

⁶³ *Ibidem*, p. 331.

⁶⁴ Scrisă în limba franceză, scrisoarea a fost returnată de către Harding, Departamentului de Stat, pentru traducere, întrucât destinatarul nu cunoștea acea limbă (*Ibidem*).

⁶⁵ "L'Independence Roumaine", București, 29 iunie 1929.

⁶⁶ "La Roumanie", București, 30 iunie, 1929.

THE AMERICAN DIPLOMAT CHARLES J. VOPICKA
IN ROMANIA OF 1913–1920 YEARS
(Summary)

One of Romania's greatest friends in her darkest hours – as "La Nation Roumaine" of June 30, 1929, wrote – was undoubtedly the American diplomat in Bucharest during the World War I, Charles J. Vopicka. Born in Bohemia in 1857, he emigrated to the United States in 1880, settling in Chicago a year later. As successful businessman in real estate and banking, later founding his prosper Bohemian Brewing Company, Vopicka became active in the civic and social life of Chicago, as well as in local Democratic politics. In 1904 he ran for Congress on the Democratic ticket, being defeated. But, as an influential and wealthy party supporter, Vopicka was compensated by the new President of the United States, Woodrow Wilson, who suggested to Secretary of State (W.J. Brian) to appoint him for the post as minister to the Balkan States. In spite of his lack of experience in diplomatic practice, which caused his career to be marked with notoriety and controversy from the very beginning, Vopicka was formally appointed on September 11, 1913, as a fulltime resident American Minister in Bucharest.

As a Czech native, Vopicka shared the Romanians' dislike for the Habsburg Monarchy and throughout his diplomatic career worked tirelessly for the emancipation of its subject peoples, especially the Czechs, the Yugoslavs and the Romanians. From the time of his arrival in Europe, he showed himself to be a friend of the Romanian national aspirations, and inspite of a naivete in things diplomatic, he endeared himself to the Romanian people. He began to champion Romanian interests with special vigor after the outbreak of war between Romania and the Central Powers in August 1916.

During the dramatic circumstances that followed the occupation of Bucharest by the Germans in December 1916, Vopicka's nonconformist ways won him the affection of the Romanians. His insistent interventions on behalf of the Romanian populace to relieve some of the harshest suffering, angered the Austro-German authorities. These became so insensed with Vopicka's activity and attitude, which they deemed unneutral, that they expelled him from Bucharest early in 1917. Vopicka thereupon returned to the United States for several months, where he gave more than 40 speeches on Romania's behalf and urged President Wilson in making his decision against Germany. Upon returning to Romania in the fall of 1917, amid the uncertainty and suffering of the Moldavian exile of the Romanian government and army, Vopicka dedicated himself to keeping Romania's resistance alive. When Russia decided to leave the war at the end of 1917, he advocated the sending of American troops; also, after Romania was forced by circumstances to sign an armistice and later a separate peace with the Central Powers, Vopicka defended the Romanian action against those who viewed it as an act of treason against the Allies and wanted to penalize Romania by nullifying promises made in August 1916, to support her territorial aspiration vis-a-vis Austro-Ungary. His support of the Romanian point of view, as well as that of Czechoslovakia and Yugoslavia, often caused the ire of his superiors in Washington and at Versailles, especially as the Romanian-Hungarian boundary dispute, proved to be one of the most obstinate of all the many problems that the Great Powers were called upon to settle in Eastern Europe.

Charles J. Vopicka retired from his diplomatic post into private life in 1921 – the same year when his diplomatic memoirs were published under the title *Secrets of the Balkans* – with high praise from Romanians. Resuming his business and philanthropic activities in Chicago, he died in 1935. Through his actions and those of American Red Cross in 1917–1918, Romanians came to associate the United States with humanity and generosity.

ROMÂNIA, UNGARIA ȘI CONFERINȚA DE PACE DE LA PARIS (IANUARIE–MARTIE 1919)

Tema studiului nostru se referă la relațiile directe dintre România și Ungaria, la raporturile pe care cele două state le-au avut cu Marile Puteri și țările vecine, la noul context politic și teritorial din Europa centrală și răsăriteană de după primul război mondial, toate acestea fiind concentrate asupra celei mai importante probleme din perspectiva cercetării noastre: Tratatul de la Trianon și, în special, frontiera româno-maghiară. Perioada de timp avută în vedere este cea dintre debutul Conferinței de pace de la Paris, la 18 ianuarie 1919, și venirea la putere în Ungaria, la 21 martie 1919, a unei coaliții de stânga dominată de bolșevicul Béla Kun. Nu este posibil ca studiul nostru să cuprindă toate evenimentele care au influențat deciziile finale de la Paris, ci le vom lua în considerație doar pe cele esențiale; nu vom putea să abordăm totalitatea chestiunilor privitoare la România și Ungaria în timpul Conferinței de pace, dar vom încerca să schițăm cursul general al evenimentelor în ceea ce privește Tratatul de la Trianon și, în primul rând, noua frontieră dintre cele două state; vom căuta, mai presus de toate, să ne apropiem de motivațiile, explicite sau implicite, ale acțiunilor, faptelor, declarațiilor și opiniilor principalilor actori care au evoluat pe scena politică europeană în acele luni de la începutul anului 1919. Acești actori nu vor fi masele, popoarele sau națiunile, ce se vor afla doar în planul care le convine cel mai bine, cel secund, ci diferitele personalități accentuate care au jucat roluri principale: Ion I. C. Brătianu, Alexandru Vaida-Voevod, Mihály Károlyi, Béla Kun, Georges Clemenceau, David Lloyd George, Woodrow Wilson și mulți alții; cu alte cuvinte, va fi un studiu ce se va limita la istoria diplomatică.

Sursele documentare, literatura istorică și memorialistică referitoare la perioada Conferinței de pace de la Paris constituie un material imens. Au fost publicate zeci de volume de documente și memorii, precum și foarte multe analize și prezentări istorice ale evenimentelor care s-au desfășurat la Paris și în Europa în acei ani atât de agitați¹. În cadrul acestei literaturi, România și

¹ Cea mai bună listă a literaturii despre Conferința de pace poate fi găsită în David Sherman Spector, *Rumania at the Paris Peace Conference. A Study of the Diplomacy of Ioan I. C. Brătianu*, New York, 1962, p. 319–352 (există și o ediție în limba română – 1995). Pentru

Ungaria dețin un loc privilegiat deoarece ambele țări au ținut, în nenumărate rânduri, "capul de afiș" în 1919 și 1920². În plus, istoriografia română nu putea rata abordarea momentului de formare a României Mari, tot așa cum istoriografia maghiară a fost profund marcată de "catastrofa națională" de la Trianon³. Din nefericire, unele dintre aceste lucrări, în special din mediul istoriografic român și maghiar, au un caracter justificativ, iar autorii se erijează în judecători ai istoriei, fiind afectați de emoții și sentimente în ceea ce privește acest subiect "fierbinte". Noi vom încerca să evităm astfel de tentații în cadrul studiului nostru. Nu suntem deloc interesați în legătură cu cine avea dreptate, cine era vinovat, cu "dreptul istoric milenar" al statului maghiar sau "lupta seculară a poporului român pentru unitate". Pentru dezvoltarea cercetării noastre nu prezintă nici o importanță care popor s-a stabilit primul în Transilvania sau care deține o superioritate morală, culturală sau rasială; în același timp, vom fi foarte reținuți în abordarea unor chestiuni precum așa-numita "conspirație împotriva Ungariei" sau chiar "lupta României, în numele statelor mici, pentru egalitate cu Marile Puteri". Noi vom încerca să ne direcționăm eforturile doar spre ceea ce s-a întâmplat cu adevărat, spre decelarea cauzelor unor anumite evenimente și procese istorice și vom căuta să determinăm elementele justificative pentru deciziile luate de principalii protagoniști ai segmentului de istorie pe care l-am abordat. În același timp, vom încerca să privim lucrurile nu numai dinspre București sau, cu atât mai puțin, numai dinspre Budapesta, Paris sau Londra. Cum un loc echidistant față de aceste centre esențiale pentru cercetarea noastră ne este, psihologic vorbind, greu accesibil, ne vom strădui să combinăm perspectivele pentru a oferi o imagine de ansamblu complexă, favorabilă unei

literatura mai recentă, vezi Erik Goldstein, *Winning the Peace. British Diplomatic Strategy, Peace Planning, and the Paris Peace Conference, 1916-1920*, Oxford, 1991, p. 287-298.

² Alături de lucrarea lui Spector despre România, există două monografii, în limba engleză, despre Ungaria și Trianon: Francis Deák, *Hungary at the Paris Peace Conference. The Diplomatic History of the Treaty of Trianon*, New York, 1942, și Mária Ormos, *From Padua to the Trianon, 1918-1920*, Boulder, 1990, precum și două importante culegeri de studii: Bela K. Királyi, Peter Pastor, and Ivan Sanders, ed., *War and the Society in East Central Europe*, vol. VI, *Essays on the World War I: Total War and Peacemaking. A Case Study on Trianon*, New York, 1982, și Peter Pastor, ed., *War and Society in East Central Europe*, vol. XX, *Revolutions and Interventions in Hungary and Its Neighbor States*, New York, 1988.

³ Spre exemplificare, doar câteva dintre lucrările mai importante, care fac referiri, directe sau indirecte, la tema studiului nostru: Constantin Botoran, Ion Calafeteanu, Eliza Campus, Viorica Moisuc, *România și Conferința de pace de la Paris (1918-1920). Triumful principului naționalităților*, Cluj-Napoca, 1983; Dumitru Preda, Vasile Alexandrescu, Costică Prodan, *În apărarea României Mari. Campania armatei române din 1918-1919*, București, 1994; V. V. Tilea, *Acțiunea diplomatică a României, noiembrie 1919 - martie 1920*, Sibiu, 1925; Gheorghe I. Brătianu, *Acțiunea politică și militară a României în 1919 în lumina corespondenței diplomatice a lui I. I. C. Brătianu*, București, 1939; Valeriu Florin Dobrinescu, *România și Ungaria de la Trianon la Paris, 1920-1947*, f. 1, 1996; András Siklós, *Revolution in Hungary and the Dissolution of the Multinational State 1918*, Budapest, 1988; Peter Pastor, *Hungary between Wilson and Lenin: the Hungarian revolution of 1918-1919 and the Big Three*, New York, 1976; Oszkár Jászi, *Revolution and Counter-revolution in Hungary*, New York, 1969.

înțelegeri nuanțate. Sursele noastre de informare au fost volumele de documente diplomatice – unele dintre ele publicate cu destul de mult timp în urmă, dar care oferă multe informații nefructificate încă –, material arhivistic inedit, presa vremii, literatura memorialistică, jurnalele și, nu în ultimul rând, lucrările de istorie. Am utilizat multe dintre studiile istorice ale autorilor maghiari nu pentru că ne-am simți apropiați de concluziile lor, ci pentru că multe dintre ele beneficiază de surse de informare greu accesibile nouă și, în plus, era absolut necesară continuarea introducerii lor în circuitul cercetării istorice românești⁴. Selectarea lucrărilor folosite, românești, ungurești sau occidentale, s-a făcut din perspectiva necesității de a utiliza doar studiile serioase, rezultate ale cercetării istorice fundamentată documentar.

În ianuarie 1919, delegații din peste treizeci de state Aliate și Asociate s-au reunit la Paris pentru o conferință a cărei sarcină era să restaureze pacea europeană și mondială după cel mai devastator război din istoria omenirii de până la acea dată. Conferința de pace a fost deschisă formal de președintele francez Raymond Poincaré la 18 ianuarie 1919. O mare problemă era organizarea. Marile Puteri trebuiau să facă față chestiunilor de organizare și de principiu pe care le amânaseră de la semnarea armistițiilor. Ele trebuiau să decidă care era funcția acelei reuniuni: întâlnire Aliată preliminară; întrunire la care să participe și Puterile Centrale; adunare pregătitoare pentru un congres ulterior⁵. Răspunsurile lor au sporit confuzia. Ele au stabilit niște organisme care erau parțial ierarhice și parțial paralele, parțial potrivite unei întâlniri interaliatate, parțial unei conferințe de pace și parțial unui congres⁶. Principala lor preocupare a fost să-și mențină controlul asupra a tot ceea ce se întâmpla, dar, în același timp, erau conștiente că micile state nu vor consimți la excluderea lor de la luarea deciziilor, în special din perspectiva declarațiilor lui Woodrow Wilson despre "noua diplomatie"⁷. Astfel, acestor state trebuia să li se găsească un rol, dar nu unul decisiv. Răspunsul a fost Adunarea generală la care participau toate statele recunoscute ca Aliate, dar unde discuțiile urmau să fie foarte limitate. Puterea reală urma să fie deținută de către Biroul Conferinței, în fapt un cabinet

⁴ Am spus "continuarea introducerii lor" pentru că, în ultima perioadă, unii istorici români s-au făcut remarcați în acest sens. Este vorba de D. Preda, V. Alexandrescu și C. Prodan în excelența lucrare citată anterior. Gheorghe Iancu, *Contribuția Consiliului dirigent la consolidarea statului național unitar român (1918-1920)*, Cluj-Napoca, 1985. Idem, *Contextul internațional al pregătirii Marii Adunări Naționale de la 1 Decembrie 1918*, în vol. *Istoria României. Pagini transilvane*, coord. Dan Berindei, Cluj-Napoca, 1994. Gh. Iancu și G. Cipăianu, *La consolidation de l'union de la Transylvanie et de la Roumanie (1918-1919). Témoignages français*, Bucarest, 1990.

⁵ Harold Nicolson, *Peacemaking 1919*, London, 1965, p. 95-100; C. Botoran ș.a., *op.cit.*, p. 278-295.

⁶ Emilian Bold, *Diplomația de conferințe. Din istoria relațiilor internaționale între anii 1919-1939 și poziția României*, Iași, 1991, p. 17-20.

⁷ Alan Sharp, *The Versailles Settlement. Peacemaking in Paris, 1919*, London, 1991, p. 24.

al Marilor Puteri⁸. Georges Clemenceau, ales președinte al Conferinței la prima sesiune plenară, a precizat că rolul său era să întărească deciziile Marilor Puteri; colegii săi au fost mai plini de tact dar la fel de hotărâți, iar micile puteri au descoperit că influența lor în chestiuni ce depășeau interesul lor direct era insignifiantă. Oricum, în prima parte a Conferinței, principalul for de discuție și de decizie a fost, cu excepția negocierilor despre Liga Națiunilor, Consiliul celor Zece; în perioada dintre mijlocul lui martie și sfârșitul lui iunie, Consiliul celor Patru a devenit organismul major de decizie⁹; în sfârșit, din iulie 1919 până în iulie 1923, responsabilitățile au fost în mod incert divizate între guvernele Marilor Puteri și o varietate de organisme interaliatate (Consiliul Suprem, Conferința Ambasadorilor ș.a.).

Europa centrală și răsăriteană a fost unul dintre subiectele principale de pe agenda realizatorilor păcii de la Paris. Ei știau că aceea era zona cu potențialitățile cele mai mari de pericol și confuzie din Europa, iar dacă Wilson percepea bolșevismul revoluționar leninist ca principalul rival al viziunii sale asupra capitalismului reformist, atunci aici se afla câmpul de luptă esențial al confruntării lor. De asemenea, ea reprezenta o ocazie unică pentru "noua diplomatie" de a-și demonstra superioritatea asupra celei "vechi". Însă liderii Aliați trebuiau să facă față unor probleme presante și complicate mai aproape de casă, în timp ce partea estică a Europei era o zonă pe care ei o cunoșteau prea puțin. Astfel, liderii Marilor Puteri au tins să neglijeze sau să amâne deciziile și să lase cea mai mare parte a negocierilor pe seama membrilor de rang inferior ai delegațiilor Aliate. Consiliul celor Cinci (al miniștrilor de externe) și Consiliul Suprem (după iulie 1919) au fost organismele care au luat deciziile în ceea ce privește Europa centrală și răsăriteană.

Problemele erau complicate de faptul că Marile Puteri victorioase nu se înțeleseseră asupra unei platforme comune clare de la care să se pornească¹⁰. Astfel, existau promisiuni, așteptări și presupuneri contradictorii¹¹, iar acceptarea graduală de către Marea Britanie și Franța a conceptului wilsonian al autodeterminării naționale a fost un proces lent și incert, catalizat mai degrabă

⁸ În fond, Conferința de pace de la Paris a fost prima încercare din istorie de a aborda democratic problemele legate de conceperea unor tratate de pace și, în acest sens, a inițiat o nouă eră – care durează și astăzi – în istoria relațiilor dintre state. Soluțiile găsite atunci pentru combinarea democrației cu interesele diverse și uneori divergente ale unor state de forțe diferite pot fi identificate apoi în întreaga istorie a secolului XX; vezi Maurice Pearton, *The Paris Peace Conference (1919) and British Opinion*, în vol. *Great Peace Congresses in History, 1648–1990*, Albert P. van Goudoever, ed., "Utrechtse Historische Cahiers", Jaargang 14, 1993, nr. 2, p. 69–70.

⁹ E. Bold, *op.cit.*, p. 20.

¹⁰ Vezi Béla K. Király, *Total War and Peacemaking*, în *War and Society...*, vol. VI, p. 16–19.

¹¹ Vezi, spre exemplu, Howard Elcock, *Portrait of a Decision. The Council of Four and the Treaty of Versailles*, 1972, p. 5–61.

de presiunile disperate ale războiului și de promisiunile rivale bolșevice¹² decât de o credință fermă în viabilitatea principiului. Acest fapt nici nu este surprinzător dacă avem în vedere implicațiile revoluționare ale acestei doctrine secesioniste pentru propriile lor imperii multinaționale. Doar dispariția oricărei ordini din Europa răsăriteană a lăsat acest concept ca singura prescripție, în afară de forță, pentru rezolvarea pretențiilor conflictuale ale viitoarelor state succesoare. Jurnalul lui Robert Lansing, secretarul de stat al S. U. A., ilustrează urgenta situației de la mijlocul lunii ianuarie a anului 1919: "(...) de fapt, toate neamurile din Europa centrală și din Balcani se luptă sau sunt pe punctul de a se lupta unele cu celelalte (...) Marele Război pare să se fi fărâmițat într-o mulțime de războaie mici"¹³.

Speranța lui Wilson că principiul autodeterminării naționale va aduce pace internațională și armonie internă era bazată pe un paradox periculos: un fundament revoluționar pentru stabilitate. El a creat cel puțin tot atâtea probleme pe câte a rezolvat¹⁴. Harta etnică a Europei răsăritene în 1919 sugera un mozaic complicat și neregulat, reflectând interconexiunile istorice complexe și mișcările de populație din regiune. Dacă autodeterminarea națională urma să legitimizeze noile frontiere, ce criterii trebuiau să determine naționalitatea? Limba? Cultura? Rasa? Religia? Precedentul istoric? Geografia? Ce naționalități trebuiau să-și decidă singure soarta și, mai important, care nu trebuiau să beneficieze de acest drept? Și cum urma să fie măsurată autodeterminarea lor?¹⁵

Woodrow Wilson nu avea răspunsuri clare la aceste întrebări, deși el venea cu presupunerile subiective ale unui liberal occidental. El era înclinat să confunde conceptele de naționalitate personală și politică, să presupună că limba era un element cheie și, natural pentru un american, să accentueze principiul alegerii personale. Aceste criterii nu erau acceptate în totalitate în Europa răsăriteană, unde neamul, limba și religia erau văzute ca elemente determinate ale naționalității. Un individ nu putea alege să fie român, el ori era, ori nu era. Dacă se adăugau și alți factori, precum viabilitatea economică și defensivă a noilor state și rețelele de comunicații, atunci rezultatul era un model instabil care era constant doar în refuzul său de a coincide net cu necesitățile și condițiile oricărei probleme date.

Perspectivile erau îngrijorătoare. Dificultățile erau atât de mari încât era tentant să fie ignorate, în același timp în care capacitatea artizanilor păcii de a controla evenimentele se diminua pe măsură ce distanța de la Paris creștea. Existau unele forțe militare Aliate în Europa centrală și răsăriteană, dar ele erau

¹² Arno J. Mayer, *The Politics and Diplomacy of Peacemaking*, London, 1968 (Mayer argumentează convingător teoria potrivit căreia instaurarea la putere a bolșevismului în Rusia și evenimentele care i-au urmat au influențat într-un mod semnificativ multe din deciziile luate la Paris, la forumul păcii).

¹³ Apud D. Perman, *The Shaping of the Czechoslovak State*, Leiden, 1962, p. 105.

¹⁴ Vezi Lucian Leușlean, *Conferința de pace de la Paris, Liga Națiunilor și problema minorităților*, în "Xenopoliana", V, 1997, nr. 1-4, p. 181-195.

¹⁵ Vezi Peter Alter, *Nationalism*, London, 1989, p. 4-23, 109-110.

în principal franceze și italiene și foarte adesea depindeau de bunăvoința noilor autorități din zonă. Deși Conferința a emis atenționări de genul: "(...) posesia obținută prin forță va prejudicia serios cererile acelor care folosesc astfel de mijloace"¹⁶, evoluția ulterioară a evenimentelor a relevat lipsa de substanță a unor astfel de declarații. Italienii aveau interese importante în regiune și au împărtășit percepția franceză¹⁷ asupra Europei răsăritene ca vitală pentru securitatea lor și ca o cale potențială pentru extinderea influenței lor. Ambițiile franceze și italiene nu au fost întotdeauna compatibile, dar ambele țări au respins profesiunile de credință anglo-americane, pline de principii nobile dar total lipsite de mijloacele de implementare.

Deși succintă, prezentarea acestor caracteristici generale ale situației central și est europene ne poate ajuta în înțelegerea fragmentului ales de noi din drumul Ungariei și României către semnarea și ratificarea Tratatului de la Trianon.

Statelor mici, pentru a li se oferi iluzia unui rol în cadrul Conferinței de pace, li s-a dat prilejul să-și susțină revendicările prin intermediul unor memorii scrise și al unor audieri în fața Consiliului Suprem. România a fost printre primele țări care au participat la o astfel de audiere¹⁸. La 31 ianuarie 1919, Consiliul Suprem a ascultat cererile României și Regatului sârbo-croato-sloven referitoare la Banat¹⁹ și, la 1 februarie, Ion I. C. Brătianu, șeful delegației române, a prezentat revendicările teritoriale complete ale României²⁰. Negând orice aspirații de natură imperialistă și afirmând că românii doreau doar încorporarea teritoriului etnic care le aparținea din punct de vedere istoric, Brătianu a definit de la început ceea ce el considera ca fiind Transilvania și, apoi, a susținut că, potrivit statisticilor maghiare, românii reprezentau 55% și maghiarii doar 23% din populație și a sugerat că proporția reală ar fi fost 62% și, respectiv, 15%. La întrebarea lui David Lloyd George, primul ministru britanic, dacă România cerea Aliatilor să proclame pur și simplu anexarea Transilvaniei și a altor teritorii sau cerea Conferinței de pace să declare că în aceste regiuni adunările legal constituite trebuie să dețină puterea de a se declara pentru unirea cu România, Brătianu a replicat că el cerea recunoașterea deja proclamatei uniri a acestor provincii²¹. Când Lloyd George a sugerat că anumite minorități nu luaseră parte la alegerile pentru adunările care proclamaseră unirea, premierul

¹⁶ Department of State. *Papers relating to the Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference 1919* (de aici înainte, *F.R.U.S., P.P.C.*), vol. I, p. 324–325 și vol. III, p. 715.

¹⁷ Vezi Frederick J. Cox, *The French Peace Plans, 1918–1919*, în F.J. Cox ș. a., ed., *Studies in Modern European History in Honor of Franklin Charles Palm*, New York, 1956, p. 71–104.

¹⁸ S. D. Spector, *op.cit.*, p. 83.

¹⁹ *F.R.U.S., P.P.C.*, III, p. 814–815; S. D. Spector, *op.cit.*, p. 83–90.

²⁰ *F.R.U.S., P.P.C.*, III, p. 840–855; *La Roumanie devant le congrès de la paix, II: Ses revendications territoriales*, ediție de Alexandru Lepădatu. Paris, 1919; D.S. Spector, *op.cit.*, p. 90–95; F. Deák, *op.cit.*, p. 30–34; Valeriu Florin Dobrinescu, *România și sistemul tratatelor de pace de la Paris (1919–1923)*, Iași, 1993, p. 51.

²¹ A.M.A.E., *fond 71–1914*, E2, partea a II-a, vol. 57, f. 18 (1–12).

român și-a exprimat îndoiala ca maghiarii vor vota în favoarea unirii cu România, deoarece aceasta mersese la război "pentru a-și impune voința națională asupra minorității maghiare din Transilvania". Dând asigurări că drepturile minorităților vor fi recunoscute și respectate, el a cerut autorizarea să ocupe imediat toate teritoriile revendicate de România, cu excepția Banatului, care, a sugerat el, trebuia evacuat de către sârbi și ocupat de către trupele Aliate.

Un argument de mare importanță în prezentarea lui Brătianu a fost "pericolul bolșevic", el afirmând că maghiarii organizau agitații de-a lungul liniilor bolșevice" și proclamau "politica lui Wilson (...) ca nefiind altceva decât o politică capitalistă" pe care radicalii din Ungaria o foloseau ca propagandă pentru programul lor de "împărțire a bogăției și abolire a privilegiilor". El a cerut permisiunea de a ocupa un teritoriu chiar mai mare decât cel revendicat, pentru ca România să poată stârpi bolșevismul, "o boală serioasă și contagioasă". Telul ocupării imediate a unui teritoriu ce depășea linia de armistițiu și se întindea până la râul Tisa urma să fie realizarea între diferitele naționalități a unei atmosfere "prietenoase și chiar fraterne"²². Premierul român a promis să facă din România un cap de pod împotriva bolșevismului dacă Aliații recunoșteau cererile sale.

Trebuie remarcat faptul că Ion I.C. Brătianu și-a axat pledoaria pe considerente legale, adică pe tratatul din 1916, iar adițional pe argumente strategice, economice și chiar ideologice. Dreptul istoric, impropriu invocat de unii cercetători contemporani, n-a fost, trebuie spus, amintit de liderul român. Acesta sugera însă, în subtext, "dreptul învingătorului", la care România nu avea de gând să renunțe. Conducătorul delegației române era perfect conștient de faptul că această conferință de pace nu era omnipotentă; pentru el, idealurile, oricât de nobile ar fi ele, nu reprezentau nimic dacă nu erau însoțite de forța aferentă concretizării lor. "Societatea internațională a ordinii și dreptății", întemeiată pe "rațiune și forță morală", nu era, în opinia premierului român, decât un concept lipsit de conținut, rod al unor minți naive²³. Alternativa înaintată de Brătianu era una în primul rând eficientă: mai întâi și-a pus în aplicare deciziile și mai apoi a căutat principiile care să le justifice. Doar în acest fel ideile wilsoniene căpătau vreo relevanță: erau un splendid veșmânt pentru obiectivele imediate și de perspectivă ale României, se pretau perfect la rolul de argumente justificative redutabile.

După prezentarea revendicărilor românești și retragerea delegației române, David Lloyd George, referindu-se la dificultatea extremă a problemelor privitoare la frontiere, a sugerat transmiterea acestor chestiuni unui organism format din experți, nu pentru luarea de decizii, ci pentru investigare preliminară și recomandări. A urmat apoi o discuție interesantă înainte ca propunerea lui Lloyd George să fie în cele din urmă acceptată. Astfel a fost creată Comisia

²² A.M.A.E., *fond 71*, Transilvania, 1920–1944, vol. 348, f. 19–20.

²³ *Documents on British Foreign Policy 1919–1939* (de aici înainte, *D.B.F.P.*), ed. by E.L. Woodward and Rohan Butler, First Series, 1919, vol. VI, p. 174; Gh. Brătianu, *op.cit.*, p. 54–55.

pentru Studiul Chestiunilor Teritoriale referitoare la România. Aceasta a devenit un standard pentru celelalte organisme de gen. N-au fost întocmite nici un fel de instrucțiuni pentru a ghida activitatea comisiei și nici n-a fost furnizată expertilor vreo informație cu privire la validitatea alianței din 1916²⁴. Membrii Comisiei trebuiau să se pronunțe asupra corectitudinii revendicărilor particulare, fără a recomanda vreo înțelegere teritorială generală²⁵. Dorința Consiliului de a grăbi desfășurarea lucrărilor a determinat eșecul definirii exacte a atribuțiilor Comisiei. Îndatoririle acesteia presupuneau examinarea aspectelor de natură istorică, etnografică, geografică, economică și strategică, nu însă și politică²⁶. În plus, s-a dovedit decisiv pentru rezultatul final faptul că, dintr-o întâmplare, Conferința a abordat problemele teritoriale în termenii revendicărilor statelor mici din tabăra învingătoare și nu în cei ai țărilor învinse. Potrivit lui Harold Nicolson, expert britanic prezent la Paris, "(...) să fi fost numit un Comitet central german, un Comitet central ungar, este posibil ca aceste comitete să fi abordat problema din perspectiva înțelegerii mai exacte a ceea ce, în total, era luat de la foștii noștri inamici"²⁷. Stabilirea Comisiei "românești" a fost un fapt deosebit de important, deoarece ea și prezența militară română în zonele disputate au fost elemente determinante ale deciziei finale privitoare la frontiera româno-maghiară. Consiliul Suprem a numit, la 3 februarie 1919, opt experți pentru a face parte din Comisia pentru Studiul Chestiunilor Teritoriale referitoare la România²⁸. Cei numiți erau: Sir Eyre Crowe și Allen W. A. Leeper pentru Marea Britanie, André Tardieu și Jules Laroche din partea Franței, Giacomo de Martino și contele Vannutelli-Rey pentru Italia, Clive Day și Charles Seymour din partea Statelor Unite ale Americii.

Experții americani au adus la Comisie un plan complet pentru rectificări teritoriale, rezultat al unor studii laborioase ale unui grup de savanți, cunoscut sub numele de *Inquiry*, reunit sub supervizarea colonelului Edward House încă din 1917²⁹. Recomandările acestui organism, prezentate președintelui Wilson în ianuarie 1919, sugerau să se acorde României întreaga Transilvanie, zona etnică românească din Ungaria propriu-zisă și două treimi din Banat, dar atrăgeau atenția asupra necesității unei protecții adecvate pentru minorități³⁰. Frontiera propusă era destul de asemănătoare cu cea fixată în final, deși era cumva mai favorabilă Ungariei decât frontiera de la Trianon (diferența era în zona orașelor Satu Mare, Oradea și Arad). Raportul american considera ca esențial faptul că

²⁴ Frank S. Marston, *The Peace Conference of 1919: Organization and Procedure*, London 1944, p. 115; Ray Stannard Baker, *Woodrow Wilson and World Settlement*, vol. 1, 1922, p. 186–187.

²⁵ H. Nicolson, *op.cit.*, p. 125–130.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*, p. 117.

²⁸ D.S. Spector, *op.cit.*, p. 98.

²⁹ Sandor Taraszovics, *American Peace Plans and the Shaping of Hungary's Post-World War I Borders*, în vol. *War and Society...*, VI, p. 232; vezi și L. Gelfand, *The Inquiry: American Preparation for Peace, 1917–1919*, Yale U.P., 1963.

³⁰ *F.R.U.S., P.P.C.*, I, p. 34, 41, 85.

frontiera trebuia trasată cu maximă atenție "astfel încât să rezolve complet problemele relațiilor comerciale care afectează grupuri dense de populație română și maghiară". În plus, nu exista nici o referire la tratatul din 1916³¹.

Guvernul francez a reunit și el un grup de experți, în decembrie 1918, pentru a formula un program de pace. Acel *Comité d'études* a realizat un plan coerent în domeniul frontierelor³², plan care a fost editat de către André Tardieu și Emmanuel De Martonne, ultimul fiind un cunoscut specialist în geografia și etnografia Europei centrale și răsăritene. De Martonne, secretarul Comitetului, a schițat recomandările privitoare la România. În privința Transilvaniei și Crișanei, el a fost cel mai favorabil românilor, insistând totuși că "în cazul în care România primea districte locuite de majorități maghiare, ea trebuia să garanteze drepturile minoritare"³³.

Echivalentul britanic al lui *Inquiry* a fost *Political Intelligence Department* (P. I. D.) din cadrul *Foreign Office*-ului, condus de Sir William George Tyrrell și compus din câțiva oameni care au avut o influență covârșitoare asupra stabilirii frontierelor în Europa centrală și răsăriteană: Harold Nicolson, Allen Leeper, Robert Seton-Watson, Lewis Namier și alții³⁴. Într-un memoriu despre "Frontierele viitoare ale Ungariei", scris în noiembrie 1918, Seton-Watson a sprijinit ideea unității naționale a românilor, cehoslovacilor și iugoslavilor, împreună cu garanții speciale pentru drepturile minorităților. El a recunoscut că existau anumite "zone gri" la frontierele noilor state și a recomandat ca granițele din acele regiuni să fie trasate de comisii specializate. Recunoscând că frontiera româno-maghiară propusă de el lăsa câteva sute de mii de maghiari în România, el a cerut "o cartă limpede, care să asigure tuturor locuitorilor anumite drepturi lingvistice clare în biserică, școală și justiție"³⁵.

Comisia "românească" s-a întâlnit pentru prima oară la 8 februarie 1919, dar, înainte de această ședință, delegații britanici și americani se reuniseră pentru a-și discuta punctele de vedere proprii, cu rezultatul că s-a ajuns foarte repede la o poziție comună. În faza pregătitoare a Conferinței, britanicii și americanii ajunseseră în mod independent la concluzii foarte asemănătoare cu privire la România³⁶. Discuțiile lor au relevat doar cât de apropiate erau părerile lor. În mod neobișnuit în cazul negocierilor teritoriale, în primele ședințe ale Comisiei se părea că existau doar câteva puncte divergente cu francezii, cel puțin inițial. De-a lungul discuțiilor³⁷, italienii s-au dovedit oscilanți, dar de cele mai multe ori au susținut revendicările maxime ale românilor din două motive: în primul rând, ei își bazau argumentarea pretențiilor proprii pe un tratat

³¹ S. Taraszovics, *op.cit.*, p. 241–242; D. S. Spector, *op.cit.*, p. 99; F. Deák, *op.cit.*, p. 27–29.

³² Vezi France, *Travaux du Comité d'études*, vol. II. *Questions européennes*, Paris, 1919.

³³ D.S. Spector, *op.cit.*, p. 100–101.

³⁴ E. Goldstein, *op.cit.*, p. 57–78.

³⁵ *Ibidem*, p. 132–133; Hugh and Christopher Seton-Watson, *The Making of a New Europe, R.W. Seton-Watson and the Last Years of Austria-Hungary*, London, 1981, p. 324, 332.

³⁶ E. Goldstein, *op.cit.*, p. 254; H. Nicolson, *op.cit.*, p. 106–107.

³⁷ D.S. Spector, *op.cit.*, p. 120–123; F. Deák, *op.cit.*, p. 49–50.

secret asemănător cu cel semnat de România în 1916 și, în al doilea rând, ei doreau să izoleze Iugoslavia. Italienii erau îngrijorați de amenințarea potențială reprezentată de noul stat iugoslav și, în spiritul "vechii diplomații", căutau un aliat în "spatele" Iugoslaviei³⁸.

Comisia pentru Studiul Chestiunilor Teritoriale referitoare la România și-a trimis raportul către Comisia Centrală la începutul lunii aprilie³⁹ și, cu foarte mici modificări, aceste frontiere au fost transmise Consiliului celor Cinci (al miniștrilor de externe). Deoarece cei mai mulți dintre membrii marcanți ai delegațiilor Marilor Puteri își concentraseră eforturile în vederea finalizării tratatului cu Germania, raportul Comisiei "românești" nu a fost luat în discuție până la începutul lui mai⁴⁰, după ce tratatul cu Germania fusese definitivat. Abia la 21 mai 1919, Consiliul celor Patru a aprobat în cele din urmă raportul, în fond neschimbat față de versiunea inițială⁴¹. Această întârziere a fost importantă, ea permițându-i lui Brătianu ca, în iunie 1919, pe când armata română era stăpână pe malul stâng al Tisei, să declare că nu avea cunoștință de hotărârile Conferinței. Granița româno-maghiară propusă în acest raport era în mod cert favorabilă românilor, ei primind o bună parte din ceea ce le fusese promis în tratatul secret din 1916.

Când, la sfârșitul lui octombrie 1918, "Revoluția crizantemelor" a adus la putere Consiliul Național Maghiar⁴², cei mai mulți dintre maghiari au sperat că Marile Puteri victorioase vor simpatiza cu principiile wilsoniene și democratice ale guvernului Károlyi și, pentru a-și arăta aprobarea lor, vor trasa în mod favorabil noile frontiere ale Ungariei. Realitățile internaționale nu vor lăsa nici o șansă unor astfel de iluzii. Puterile Antantei erau mult mai puțin interesate de caracterul democratic al guvernului decât de faptul că Ungaria era unul dintre învingătorii în război. Regimul lui Károlyi era astfel etichetat de la început ca fiind urmașul unui sistem compromis din punct de vedere moral.

Pentru guvernul român, armistițiul de la Belgrad⁴³ nu era decât o "bucată de hârtie" și nu un obstacol major în drumul către "România Mare". În consecință, în acele săptămâni agitate, situația a fost influențată de fermitatea

³⁸ Vezi Zsuzsanna L. Nagy, *Italian National Interests and Hungary*, în vol. *War and Society...*, VI, p. 201–226.

³⁹ Interesant este faptul că Ion I.C. Brătianu a fost prezent la ședința Comisiei din 21 februarie 1919 (când Károlyi era încă la putere în Ungaria) și a susținut linia stabilită prin tratatul din 1916; mai târziu, după ce comuniștii au preluat puterea și misiunea Smuts eșuase, premierul român a trimis un memoriu Comisiei, la 22 aprilie 1919, cerând, în principiu, Tisa ca frontieră firească, naturală (vezi lucrarea lui Zeno Câmpănu, *Frontiera româno-ungară*, în A.M.A.E., fond 71, Transilvania, 1920–1944, vol. 348, f. 23–24).

⁴⁰ *Ibidem*, f. 26.

⁴¹ E. Goldstein, *op.cit.*, p. 256.

⁴² *Histoire de la Hongrie*, ed. Ervin Pámlenyi, Budapesta, 1974, p. 450; József Galántai, *Hungary in the First World War*, Budapesta, 1989, p. 316–319.

⁴³ Cele mai bune descrieri ale negocierilor de la Belgrad se găsesc în Bogdan Krizman, *The Belgrad Armistice of 13 November 1918*, în SEER, vol. XLVIII, no. 110/1970, p. 67–87, Siklós, *op.cit.*, p. 69–72.

guvernului român și, în același timp, de ineficiența guvernului maghiar. De-a lungul celor două luni care au trecut între încheierea armistițiului și reunirea Conferinței de pace de la Paris, linia de demarcație stabilită la Belgrad a fost constant modificată în favoarea vecinilor Ungariei⁴⁴. În ciuda confuziei și demoralizării care se instalaseră în Ungaria după revoluție, guvernul Károlyi a încercat să controleze extinderea zonelor ocupate și a protestat zilnic împotriva comportamentului autorităților și trupelor străine. Dar, pentru că și-a desființat armata⁴⁵ bazându-se pe generozitatea Aliaților, protestelor sale le-a lipsit chiar și acea autoritate pe care le-ar fi dat-o o mică forță militară, și, în mod inevitabil, au fost complet ignorate. Guvernul maghiar n-a fost nici măcar capabil să obțină o trasare precisă a liniei de demarcație. În replică la numeroasele cereri maghiare, s-a primit un răspuns abia la 19 decembrie 1918, în care se afirma că detaliile despre linia de demarcație vor fi comunicate de către generalul d'Esperey "de îndată ce el va fi strâns materialul referitor la acest subiect"⁴⁶.

Când a devenit clar că armata română se pregătea să traverseze linia de demarcație⁴⁷ și s-a aflat că generalul Berthelot autorizase ocuparea Clujului și, ulterior, a altor nouă orașe transilvănene⁴⁸ (deoarece acestea erau puncte strategice) – aceasta era posibil în virtutea convenției de la Belgrad – guvernul maghiar, după câteva ședințe în care s-a discutat posibilitatea demisiei, în cele din urmă a hotărât că situația era fără speranță și s-a pronunțat împotriva luptei armate și a vărsării de sânge⁴⁹. Ordinele Aliate afirmau că ocupația românească urma să fie doar temporară, până când vor putea fi trimise trupe franceze. Protestele maghiare n-au fost de nici un folos și, în afară de o rezistență sporadică și spontană în câteva puncte izolate, trupele maghiare s-au retras lent către centrul țării. Înlocuirea trupelor române de către cele franceze nu a mai avut loc niciodată, și asta nu pentru că francezii n-ar fi dorit-o, ci pentru că nu existau trupe Aliate disponibile în acea zonă⁵⁰.

⁴⁴ În privința înaintării trupelor române, vezi D. Preda ș.a., *op.cit.*, p. 124–150.

⁴⁵ Sir Thomas Cuninghame, *Between the War and the Peace Treaties, A Contemporary Narrative*, în "The Hungarian Quarterly", vol. V, no. 3/1939, p. 416.

⁴⁶ Apud Deák, *op. cit.*, p. 12.

⁴⁷ Lipsindu-i trupele pentru a dezarma marile contingente din armata lui Mackensen, aflate încă în zonă, chiar Franchet d'Esperey, care mai târziu avea să se opună înaintării armatei române datorită relației sale tensionate cu Berthelot (biografia lui Franchet d'Esperey, scrisă de Paul Azan - Paris, 1949 - reflectă această ostilitate), a intenționat în acest moment să-i folosească pe români pentru a ocupa Transilvania. Vezi Jean Bernachot, *Les armées françaises en Orient après l'armistice de 1918*, vol. II, Paris, 1970, p. 21.

⁴⁸ *Desăvârșirea unității național-statale a poporului român. Recunoașterea ei internațională. 1918, Documente interne și externe*, București, 1986, vol. III, doc. nr. 475, p. 91–92; J. Bernachot, *op.cit.*, p. 48.

⁴⁹ Siklós, *op.cit.*, p. 118.

⁵⁰ Există și o altă opinie în această privință: francezii n-au ocupat Ungaria și Transilvania (Budapesta, Debrecen, Cluj ș.a.) pentru ca italienii să nu ocupe Austria (Viena, Graz, Klagenfurt ș. a.)!! (M. Ormos, *op.cit.*, p. 126).

Politica guvernului Károlyi a fost aceea de a convinge Marile Puteri că situația era intolerabilă⁵¹. Zeci de proteste și declarații erau adresate reprezentantului militar al Antantei în Ungaria, locotenent-colonelului Vix (Vyx), care ajunsese la Budapesta, la 26 noiembrie 1918, ca șef al unei misiuni militare formată din 57 de membri. Misiunea sa era de a superviza aplicarea practică a Convenției de la Belgrad. Proclamațiile maghiare subliniau că ocupația era contrară principiilor wilsoniene, încălca legile internaționale și anticipa în mod arbitrar deciziile Conferinței de pace. Guvernul maghiar a încercat stăruitor, prin canale oficiale și neoficiale, să intre în contact cu puterile Antantei, dar, până la sfârșitul lui 1918, eforturile sale n-au fost încununate cu nici un rezultat. La 3 decembrie, locotenent-colonelul Vix l-a informat pe Károlyi de decizia guvernului francez. Franța nu recunoștea guvernul maghiar. La scurt timp după aceea, Londra și Washingtonul au susținut poziția franceză⁵².

Una din principalele probleme ale Puterilor Aliate și Asociate era "chestiunea rusă". Dezbaterile legate de intervenția în Rusia sovietică au condus în mod natural la întrebarea referitoare la statele pe care se putea conta într-o asemenea acțiune, la modul cum se putea preveni răspândirea comunismului, în special în bazinul dunărean, unde valul bolșevic era încă în ascensiune. Cel mai hotărât susținător al distrugerii Rusiei sovietice și al înlăturării pericolului de revoluție prin forța armelor era Franța⁵³. De aceea, politicienii, diplomații și militarii francezi au exercitat o influență decisivă în cele mai multe din problemele referitoare la Europa centrală, inclusiv în chestiunea frontierei româno-maghiare. În plus, singurele trupe occidentale disponibile în acea zonă erau cele franceze.

Generalul francez Berthelot era comandantul trupelor intervenționiste Aliate din Rusia. Pentru activitățile sale din Rusia, el era direct răspunzător în fața ministrului de război, Clemenceau, și a Comandamentului General. Trupele sale din România și Transilvania, acum numite Armata Dunării, au rămas subordonate lui Franchet d'Esperey⁵⁴. Divizarea responsabilităților lui Berthelot sugerează că, pentru liderii francezi, distrugerea bolșevismului în Rusia era mai presantă decât situația politică și militară din Balcani.

Intervenția franceză în Rusia a început la 17 decembrie 1918 cu debarcarea a 1800 de militari la Odessa⁵⁵, iar planul lui Berthelot se baza pe

⁵¹ P. Pastor, *op.cit.*, p. 97-111.

⁵² G. Juhász, *op.cit.*, p. 17.

⁵³ Cu privire la planurile Aliate, în special franceze, concepute în vederea unei cruciade antibolșevice vezi John M. Thomson, *Russia, Bolshevism and the Versailles Peace*, Princeton, 1966, p. 178-212 și Kalervo Hovi, *Cordon Sanitaire or Barrière de l'Est? The Emergence of the New French Eastern Alliance Policy 1917-1919*, Turku, 1975.

⁵⁴ J. Kim Munholland, *The French Army and Intervention in Southern Russia 1918-1919*, în CMRS, XXII (1), jan.-mars, 1981, p. 45.

⁵⁵ John Bradley, *Allied Intervention in Russia*, New York, 1968, p. 152.

niște potențiale divizii franco-române⁵⁶. În zelul său de a găsi aliați pentru intervenție, Clemenceau a sprijinit participarea României la Conferința de pace, deși pretinsese anterior că nu putea accepta România ca aliat deoarece ea semnase o pace separată cu Puterile Centrale. La 29 decembrie, ministrul de externe francez, Stephen Pichon, a anunțat că armata română era reorganizată de către generalul Bethelot și era gata de a interveni în Rusia⁵⁷. Faptul că România trebuia recompensată în schimbul ajutorului său era exprimat explicit prin chemarea la crearea unei "Ungarii pur maghiare"; de asemenea, Pichon și-a declarat credința sa în Cehoslovacia și România ca aliați credincioși ai Franței⁵⁸. Declarația publică a lui Pinchon a fost precedată de instrucțiunile sale către ambasadorul francez la București. Reprezentantul Franței în capitala României trebuia să exprime sprijinul guvernului său pentru prezența românească la Conferința păcii în calitate de aliat⁵⁹. Românilor li se mai spunea că tratatul secret din 1916 fusese anulat de Tratatul de pace din 7 mai 1918, dar francezii promiteau că, oricum, ei vor sprijini în fața Aliaților cererile românești⁶⁰.

La sfârșitul lui decembrie, generalul Berthelot, a cărui vizită în Transilvania de la sfârșitul lui 1918 și începutul lui 1919 a fost însoțită de un entuziasm impresionant al populației locale⁶¹, a negociat o înțelegere cu reprezentantul în Transilvania al guvernului maghiar, István Apáthy, cu privire la stabilirea unei zone neutre de-a lungul liniei Dej - Cluj - Baia Mare⁶², dar această înțelegere n-a fost recunoscută nici la Budapesta, nici de către Înalțul Comandament Român. Guvernul maghiar a refuzat recunoașterea oficială pe temeiul că ea viola armistițiul de la Belgrad. România considera înțelegerea neconcordanță cu țelurile ei: "de a presa în continuare către linia Satu Mare - Carei - Oradea - Bekescsaba"⁶³.

Atitudinea lui Berthelot, favorabilă înaintării românești în Transilvania, a determinat reacțiile lui Franchet d'Esperey și Vix, care s-au plâns lui Clemenceau că astfel se submina autoritatea centrală în Ungaria și se facilita

⁵⁶ Michael Jabara Carley, *Revolution and Intervention: The French Government and the Russian Civil War*, Montreal, 1981, p. 115 și urm.

⁵⁷ "Le Temps", 31 decembrie 1918, apud Peter Pastor, *Hungarian Territorial Losses during the Liberal-Democratic Revolution of 1918-1919*, în vol. *War and Society...*, VI, p. 262.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ Pastor, *Hungary between Wilson and Lenin...*, p. 88.

⁶⁰ Cu aceleași idei a fost întâmpinat și Victor Antonescu, trimis extraordinar și ministru plenipotențiar al României la Paris, atunci când și-a prezentat scrisorile de acreditare, la 15 decembrie 1918 (A. M. A. E., *fond 71-1914*, E2, partea a II-a, vol. 57, f. 8-9). Guvernul român ar fi dorit organizarea unei vizite a regelui Ferdinand la Paris, dar liderii politici francezi s-au opus într-un mod prea puțin politicos: guvernul francez avea prea mulți oaspeți de primit. S-a explicat acest fapt prin aversiunea lui Clemenceau față de instituția monarhică, în general, și față de familiile regale "germane", în particular (M. Ormos, *op.cit.*, p. 115).

⁶¹ *General Henri Berthelot and Romania, Mémoires et Correspondance 1916-1919*, edited, with a biographical introduction, by Glenn Torrey, Boulder, 1987, p. XXXVI.

⁶² M. Ormos, *op.cit.*, p. 125; Gh. Iancu, G. Cipăianu, *op.cit.*, p. 148-149.

⁶³ A. Siklós, *op.cit.*, p. 118-119.

ascesiunea bolșevismului acolo⁶⁴. Clemenceau a reacționat la aceste plângeri adoptând un ton mai dur față de România și reconfirmând ordinele sale anterioare ce delimitau zonele de responsabilitate între Berthelot și d'Esperey⁶⁵. Ordinele lui Clemenceau și disciplinarea lui Berthelot sugerează că în ianuarie, când intervenția franceză în Rusia se desfășura cu ușurință, chiar fără ajutor românesc, el a luat în serios avertismentele lui Franchet d'Esperey. Amenințarea bolșevismului și a anarhiei din Ungaria l-au forțat pe Clemenceau să-și modifice poziția sa față de România, luată cu doar câteva săptămâni înainte.

Atunci când Conferința de pace s-a reunit la Paris, la 19 ianuarie 1919, situația militară în Transilvania era următoarea: trupele române dețineau linia Sighetul Marmăției - Zalău - Ciucea - Zam, deci ocupația românească a cea mai mare parte a Transilvaniei era realizată⁶⁶. Ciocnirile militare dintre români și unguri deveniseră frecvente și escaladarea conflictului părea iminentă. Presa română era plină de rapoarte despre "atrocitățile" maghiare și multe ziare chemau la acțiune militară în numele "nefericiților români terorizați din Banat și Transilvania", dar existau și unele voci care cereau reținere. Generalul Berthelot, până atunci un important catalizator al înaintării românești, acum pare să fi fost instrumentul pentru ponderarea ei⁶⁷. El era din ce în ce mai preocupat în legătură cu turnura nefavorabilă a evenimentelor din sudul Rusiei, atrăgând atenția asupra pericolului pentru România ce ar putea veni dinspre Nistru. Când, la mijlocul lunii februarie, guvernul român l-a informat că se decisesese continuarea înaintării, de această dată până la linia Satu Mare - Oradea - Arad, Berthelot a recomandat renunțarea la această idee.

Între timp, datorită ciocnirilor româno-maghiare, Franchet d'Esperey a cerut realizatorilor păcii de la Paris stabilirea unei zone neutre între cele două părți⁶⁸. El se aștepta ca românii să li se spună să se retragă în spatele liniei Apáthy - Berthelot⁶⁹. În schimb, la 26 februarie, Comisia pentru Studiul Chestiunilor Teritoriale referitoare la România a acceptat⁷⁰ un tronson de demarcație care permitea statului român să ocupe o linie foarte asemănătoare cu cea care va deveni frontiera finală⁷¹. Se avea în vedere o zonă neutră largă care

⁶⁴ *General Berthelot and Romania...*, p. XXXVII; Berthelot era supărat în privința atitudinii lui Franchet d'Esperey, care fusese la București la începutul lunii decembrie – a fost primit cu onoruri regale! (p. 195) – și știa foarte bine că românii *trebuiau* să înainteze.

⁶⁵ Gh. Iancu, G. Cipăianu, *op.cit.*, p. 156–159.

⁶⁶ Glenn E. Torrey, *The Romanian Intervention in Hungary, 1919*, în vol. *War and Society...*, XX, p. 305; D. Preda ș.a., *op.cit.*, p. 124–147.

⁶⁷ *General Henri Berthelot and Romania...*, p. 212; Berthelot a fost rezervat atunci când gen. Prezan i-a comunicat că se dorea ocuparea zonei Arad - Oradea - Satu Mare.

⁶⁸ *F. R. U. S., P. P. C.*, IV, p. 105–107, 120–127; M. Ormos (*op.cit.*, p. 166) îl creditază pe Jules Laroche, un oficial al Ministerului de Externe francez, cu ideea zonei neutre între români și maghiari.

⁶⁹ P. Pastor, *Hungary between...*, p. 124.

⁷⁰ Poate că la această decizie a contribuit și audierea delegației române, la 25 februarie 1919, de către Consiliul Suprem militar (A. S. B., *Fond Vaida-Voevod*, dos. 32, f. 10).

⁷¹ *F.R.U.S., P.P.C.*, IV, p. 145–147, 157–158; D.S. Spector, *op.cit.*, p. 107–109.

includea centre urbane importante precum Arad, Oradea și Satu Mare în partea sa estică⁷². Datorită lipsei de trupe Aliate suficiente în zonă, Cartierul General Francez a recomandat ca aceste orașe, importante centre de comunicație, să fie atribuite României. Consiliul Suprem a făcut un compromis: deși interzicea "ocupația militară", se permitea ca aceste centre, cu excepția Aradului, să fie utilizate de către armata română și de locuitorii din zonă pentru nevoi economice. Această nouă linie de demarcație, sancționată de către diriguitorii Conferinței de pace⁷³, avea în vedere asigurarea succesului pentru proiectata mare alianță a mareșalului Foch împotriva Rusiei comuniste⁷⁴. România, ale cărei trupe se aflau deja în conflicte sporadice cu bolșevicii, era un aliat natural. Deși planul lui Foch va fi în curând respins, linia de demarcație asigurată românilor nu a fost schimbată. Deși existau unii lideri Aliați care negau că decizia din 26 februarie va influența trasarea frontierei finale, românii și maghiarii împărtășeau o părere contrară, care până la urmă avea să se dovedească pertinentă. Ulterior, frontiera româno-maghiară de la Trianon a fost foarte asemănătoare cu linia de demarcație românească, așa cum a fost ea trasată la 26 februarie 1919⁷⁵.

Generalul d'Esperey a fost imediat instruit să facă pregătirile militare pentru punerea în practică a deciziei Parisului. Românii au fost informați despre lucrurile care urmau să vină⁷⁶, dar maghiarii au fost lăsați în necunoștință de cauză, deși ziarele românești și ungurești erau pline de zvonuri despre decizia de la Paris. Guvernul maghiar a rămas izolat. Din acest motiv, agravat și de lipsa oricărei informații despre spiritul păcii de la Paris, guvernul maghiar nu a putut cu adevărat să-și formuleze liniile politice care să se potrivească noilor realități. Oricum, guvernul maghiar al lui Mihály Károlyi s-a dovedit incapabil să înțeleagă adevărul. Pentru a curma eventuale înaintări românești, maghiarii se pregăteau pentru rezistență militară și realizau incursiuni în teritoriul controlat de armata română⁷⁷. Măsuri similare erau luate și de către guvernul român⁷⁸, astfel încât tensiunea din zonă era în creștere. Maghiarii n-au aflat despre decizia de la 26 februarie a Conferinței de pace decât pe la mijlocul lunii martie. Abia în timpul vizitei la Budapesta a lui Halsey E. Yates, atașatul militar american în România, adevărul a ieșit la iveală în mod neoficial și din greșeală⁷⁹.

⁷² *Desăvârșirea unității național-statale...*, vol. III, p. 207–211.

⁷³ *Ibidem*, p. 215–219.

⁷⁴ Vezi John M. Thompson, *op.cit.*, loc.cit.

⁷⁵ A. M. A. E., *fond 71*, Transilvania, 1920–1944, vol. 348, f. 16.

⁷⁶ *Desăvârșirea unității național-statale...*, vol. III, p. 236–238.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 219–220, 231–236.

⁷⁸ Într-o scrisoare trimisă de la Paris, la 20 martie 1919, lui Iuliu Maniu, Vaida comenta: "Maghiarii, cu fanfaronadele, corupția și pozele lor belicoase, azi mâine vor fi tratați ca Aliați, de nu le vom ști da vreo două peste țeastă" (A.S.B., *Fond Vaida-Voevod*, dos. 42, f. 10).

⁷⁹ Peter Pastor, *Hungarian Territorial Losses...*, în vol. *War and Society...*, VI, p. 267.

Noile evoluții din sudul Rusiei au determinat accelerarea desfășurării evenimentelor referitoare la zona neutră. Până la mijlocul lunii martie, forțele intervenționiste franceze din regiunea Odessei s-au aflat sub spectrul înfrângerii în fața bolșevicilor. La 13 martie, Clemenceau i-a ordonat generalului Berthelot să utilizeze trupele românești pentru apărarea liniei ferate Tiraspol - Odessa. Criza din Rusia a oferit românilor ocazia de a exercita presiuni pentru punerea în aplicare a deciziei din 26 februarie⁸⁰. La 14 martie, reprezentantul român la Paris, Victor Antonescu, a trimis lui Clemenceau un memoriu din partea guvernului său. Românii se plâneau că, în timp ce Franchet d'Esperey căuta încă un ofițer francez potrivit pentru a comunica unguirilor termenii Conferinței de pace, aceștia din urma pustiau Transilvania și răspândeau propaganda bolșevică. Răspunsul lui Clemenceau a venit în aceeași zi. Folosind aproape aceleași cuvinte ca în memoriul lui Antonescu, Clemenceau s-a referit la politica maghiară de pustiire a pământului. El i-a ordonat lui Franchet d'Esperey să evite orice întârziere viitoare și să aplice decizia Conferinței de pace. Predarea oficială a hotărârii Consiliului Suprem, realizată de către colonelul Vyx la 20 martie⁸¹, a precipitat demisia⁸² lui Mihály Károlyi⁸³ și ascensiunea unui nou guvern dominat de către comunistul Béla Kun, care a promis rezistență armată și o alianță cu Rusia bolșevică⁸⁴. La început, românii au văzut prea puține diferențe între Károlyi și Kun, dar, mai apoi, apelul deschis al lui Kun către Lenin⁸⁵ a sporit temerile că înfrângerea Aliată în sudul Rusiei și un posibil complot "bulgaro-maghiar" vor determina un atac asupra României din trei direcții⁸⁶.

Deși Tratatul de la Trianon, între Aliți și Ungaria, avea să fie semnat abia la 4 iunie 1920, putem afirma că, în ciuda confruntărilor româno-maghiare din primăvara și vara anului 1919, a relațiilor tensionate dintre România și Marile Puteri în tot anul 1919 și a încercărilor din 1920 de a se schimba termenii păcii cu Ungaria, chestiunile esențiale care priveau statul român, în relația sa cu cel maghiar, erau deja tranșate în martie-aprilie 1919. La acea dată armata română controla o bună parte din teritoriul care mai târziu avea să fie consfințit la

⁸⁰ P. Pastor, *Hungary between...*, p. 134–135.

⁸¹ *Desăvârșirea unității național-statale...*, vol. III, p. 258–260.

⁸² *Ibidem*, p. 262–263.

⁸³ Se pare că însuși Károlyi considera că singura șansă a Ungariei era o alianță cu bolșevicii. În ultima sa declarație publică în calitate de președinte al Ungariei, el se adresa "(...) proletariatului mondial pentru a obține sprijin și dreptate" și își încheia discursul "Demisioniez și încredințez puterea proletariatului din Ungaria" (Arh. Ist. a B. A. R., București, *Fondul Problema Națională*, dos. Ungaria, f. 26-27). Vezi și Ladislau Szabo, *Bolșevismul în Ungaria (din documentele dictaturii proletariatului)*, f. a., f. I., p. 24; *Desăvârșirea unității național-statale...*, vol. III, p. 246, 269–270.

⁸⁴ P. Pastor, *Hungary between...*, p. 142–145.

⁸⁵ *Desăvârșirea unității național-statale...*, vol. III, 272–274.

⁸⁶ Gh. Iancu, G. Cipăianu, *op.cit.*, doc. nr. LIV, p. 264–265; G. Torrey, *op.cit.*, p. 307; vezi și I. Ciupercă, *Dincolo de "fațada impunătoare" a Conferinței de pace de la Paris*, în vol. *Românii în istoria universală*, II.1, Iași, 1987, p. 614–615.

Trianon ca aparținând României. Era greu de crezut că puteau apărea modificări de substanță în privința frontierei româno-maghiare. În consecință, încercăm să oferim câteva concluzii derivate din cele afirmate până acum.

În opinia noastră, Tratatul de la Trianon a fost rezultatul unui complex de factori politici, în primul rând, dar și istorici, economici, demografici și sociali. Ceea ce a fost sancționat la Trianon s-a datorat relațiilor dintre Marile Puteri după primul război mondial, prăbușirii Monarhiei austro-ungare, acțiunilor întreprinse de către diferite state din Europa est-centrală și, *last but not least*, contextului istoric – ceea ce presupune, printre altele, și întâmplarea – și unui anume *Zeitgeist*.

Dintre principiile wilsoniene, care la un moment dat păreau a defini noua epocă, cel mai important din perspectiva studiului nostru este cel al autodeterminării naționale. Această idee era una complexă și deconcertantă. Ce ar fi însemnat aplicarea acestui principiu la India, Orientul mijlociu, Africa de nord sau Irlanda? Britanicii și francezii nu puteau fi de acord în acel moment cu o asemenea idee explozivă. Chiar președintele Wilson a recunoscut mai târziu în fața Congresului american că "atunci când am lansat acele cuvinte – că toate națiunile au dreptul la autodeterminare (n. ns.) – eu le-am spus fără a cunoaște că naționalitățile existau, că ele veneau la noi zi după zi (...) Dumneavoastră nu puteți ști și nu puteți aprecia anxietățile pe care eu le-am experimentat ca urmare a trezirii speranțelor a milioane de oameni de către ceea ce eu spusesem"⁸⁷.

Cu toate acestea, a existat un loc unde autodeterminarea națională a fost pusă în practică, chiar dacă nu în întregime: Europa centrală și răsăriteană. Diplomații americani de la Paris au acționat în spiritul cuvintelor lui Wilson: "Tell me what's right and I'll fight for it" (Spuneți-mi ce este drept și voi lupta pentru aceasta)⁸⁸. Potrivit lui Harold Nicolson, "să fi fost tratatul de pace redactat doar de către experții americani, el ar fi fost (...) unul dintre cele mai științifice documente concepute vreodată"⁸⁹. Dar n-a fost să fie așa. Americanii au fost nevoiți să cedeze în fața opiniilor europene, care, deși nu opuse, erau mai pragmatice și mai impregnate cu *Realpolitik*.

Cu privire la frontiera româno-maghiară, experții americani au propus o linie cumva mai favorabilă maghiarilor decât cea stabilită în final, în timp ce francezii susțineau o linie care se apropia de cea din tratatul de la București din 1916. Italienii au oscilat continuu între a sprijini ideea respectării tratatului secret dintre România și Antanta și a încuraja, din motive obscure, partajarea Transilvaniei între români și unguri. În cele din urmă, realizatorii păcii au ajuns la un compromis mulțumită britanicilor, a căror linie era cea mai bună din punct de vedere etnic, economic și strategic. Potrivit informațiilor aflate la dispoziția

⁸⁷ *Hearings before the Committee on Foreign Relations, United States Senate, Sixty-sixth Congress, First Session, Senate Documents, p. 838.*

⁸⁸ Apud Howard Elcock, *op.cit.*, p. 16.

⁸⁹ H. Nicolson, *op.cit.*, p. 28.

noastră, expertul britanic, Allen W. Leeper, a deținut, alături de președintele "comisiei românești", André Tardieu, un rol esențial în trasarea frontierei româno-maghiare. Leeper aparținea unui grup de specialiști ce avea cea mai clară concepție strategică asupra ordinii postbelice⁹⁰. Indivizii care pot fi reușiți sub eticheta grupului "*The New Europe*" erau oameni care împărtășeau idealurile întruchipate de jurnalul cu același nume editat de către Robert Seton-Watson⁹¹. Ei susțineau idei foarte asemănătoare cu acelea exprimate de către Woodrow Wilson, dar nu erau simpli discipoli ai președintelui american. Ei erau într-un anume sens produsul european al aceleiași evoluții ideatice despre organizarea viitoare a sistemului internațional. O diferență semnificativă era aceea că acești oameni erau europeni și dispuneau de cunoștințe detaliate despre interconexiunile etnice și dificultățile presupuse de o reformare pe scară largă a sistemului statal european. În timp ce președintele Wilson s-a rezumat la câteva generalități vagi despre cadrul schimbării în Europa, grupul "*The New Europe*" avea idei foarte specializate. Țelul lor comun era afirmat în editorialul inaugural al revistei "*The New Europe*": "Ambiția sa cea mai înaltă va fi să furnizeze un teren comun pentru toți aceia care văd în reconstrucția europeană, pe o bază a naționalității, a drepturilor minorităților și a faptelor brute ("hard facts") ale geografiei și economiei, singura garanție împotriva repetării premature a ororilor prezentului război"⁹². Așa cum a remarcat mai târziu Harold Nicolson, "eu am gândit doar în termenii Noii Europe"⁹³. În plus, Allen Leeper și Harold Nicolson, în mod special, s-au consultat în permanență cu Robert Seton-Watson în timpul Conferinței de pace⁹⁴. Legătura pe care simpatizantii grupului "*The New Europe*" au stabilit-o în timpul negocierilor de la Paris cu Sir Eyre Crowe, subsecretar de stat pentru afacerile externe, le-a oferit temelia practică pentru idealurile lor generoase și i-a ajutat să-și convertească filosofia politică în strategie diplomatică. Această combinație a contribuit mult la realizarea noii fețe a Europei. În afară de noile idei care deveneau treptat imperative și de contribuția anumitor indivizi la influențarea trasării noilor granițe, probabil cel mai important rol pentru stabilirea frontierei româno-maghiare este deținut de liderii politici români și maghiari.

Probabil nu este greșit dacă de partea română ne vom referi doar la Ion I. C. Brătianu. Deși el a avut nenumărați oponenți politici în România și toți diplomații și politicienii pe care el i-a întâlnit la Paris și-au exprimat opinii nefavorabile despre personalitatea și politica sa⁹⁵, Brătianu a fost practic liderul de necontestat al României în acel moment și aproape toți cei care l-au criticat

⁹⁰ E. Goldstein, *op.cit.*, p. 117 și *passim*.

⁹¹ Vezi H. Seton-Watson, *op.cit.* și Cornelia Bodca, Hugh Seton-Watson, *R. W. Seton-Watson și românii, 1906-1920*, 2 vol., București, 1988.

⁹² Apud E. Goldstein, *op.cit.*, p. 118.

⁹³ H. Nicolson, *op.cit.*, p. 209.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 126.

⁹⁵ Vezi, spre exemplu, Stephen Bonsal, *Suitors and Suppliants. The Little Nations at Versailles*, New York, 1946, p. 169-173.

au fost nevoiți să recunoască faptul că el și-a atins cele mai multe dintre țelurile sale⁹⁶. În plus, politicienii români care i-au urmat al conducerea țării au făcut foarte puține schimbări în obiectivele și mijloacele politicii externe românești. Unul dintre succesorii lui Ion I. C. Brătianu la conducerea guvernului român, Al. Vaida-Voevod, i-a adus acestuia, în memoriile sale, un omagiu de o rară simțire: "Cred însă că nu mă înșel dacă sunt convins că Lascăr Catargiu, Sturdza, Carp ori T. Maiorescu nu ar fi putut vâsli luntrița României prin valurile politice din 1914-1919, cu atâta dibăcie ca I. I. C. Brătianu"⁹⁷ sau "Fără energia brutală a lui Clemenceau și Lloyd George, fără generozitatea lui Wilson și ingeniul lui Foch, cât și fără norocul Aliaților, toate jertfele României ar fi fost zadarnice. Norocul lor a fost și norocul națiunii române. Și acest noroc, legat de norocul lor, e emanația calităților individualității lui I. I. C. Brătianu"⁹⁸.

Conflictul aproape permanent dintre premierul român și liderii marilor puteri l-a supărat și l-a dezamăgit pe Brătianu, dar indignarea sa nu l-a orbit în așa măsură încât să nu vadă că această Conferință de pace nu era omnipotentă. Aliații nu aveau mijloacele de a-și pune în practică deciziile în Europa central-răsăriteană pentru că, pur și simplu, nu ocupaseră regiunea, deși ar fi putut, după semnarea armistițiilor. Greutățile războiului și țelurile antagonice au îndepărtat varianta unei ocupații interaliat, singura modalitate eficientă pentru impunerea aranjamentelor teritoriale. Cu toate pretențiile de a dirija totul ale celor de la Paris, harta jumătății orientale a Europei s-a trasat pe teren și nu în splendidele palate din preajma capitalei franceze. Conferința a putut doar să ratifice ori să regularizeze trasări de frontieră deja înfăptuite, în special de către România, dar și de alte state localizate la periferia Austro-Ungariei. Situația politică și militară existentă în iarna lui 1918/1919 a limitat libertatea de acțiune a Aliaților. Până atunci, eliberarea și unificarea tuturor românilor fuseseră proclamate. Frontierele detaliate trebuiau să fie fixate prin negocieri, dar nu se poate nega faptul că "România Mare" era deja stabilită.

În decembrie 1919, la o ședință a Adunării Deputaților, Ion I. C. Brătianu a sintetizat cu precizie esența relațiilor pe care le-a avut cu cei care conduceau Conferința de pace: "Consiliul Suprem, cu hotărârile sale, este o instituție vremelnică. Peste el, pe deasupra lor, stă interesul superior și permanent al unui popor civilizat, care vrea ca în aceste ținuturi ale lumii să se așeze și să se

⁹⁶ Ion I. C. Brătianu – și implicit România – a fost supus unor presiuni extraordinare cu coloratură economică și financiară. Vezi, spre exemplu, Emilian Bold, *op.cit.*, p. 70–73; idem, *Unele probleme privind participarea delegației române la Conferința păcii*, în ASUI, serie nouă, secțiunea Istorie, tom XIV, 1968, p. 30; idem, *Aspecte privind poziția marilor puteri față de România la Conferința păcii (1919–1920)*, în ASUI, serie nouă, secțiunea Istorie, tom XVI, 1970, p. 222–223; Gh. Buzatu, *România și trusturile petroliere internaționale până la 1929*, Iași, 1981, p. 111–126; I. Ciupercă, *România în fața recunoașterii unității naționale. Repere*, Iași, 1996, p. 20–27; nici succesorul lui Brătianu, Alexandru Vaida-Voevod, n-a scăpat de presiunile din domeniul economic (V.V. Tilea, *op.cit.*, p. 173–178).

⁹⁷ Alexandru Vaida-Voevod, *Memorii*, vol. II, Cluj-Napoca, 1995, p. 78.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 233.

dezvolte un Stat puternic, puternic prin ceea ce reprezintă, puternic prin ceea ce este, puternic prin constituirea sa internă, puternic mai presus de toate prin conștiința care o are despre înalta lui misiune..."⁹⁹.

Înainte de a ne exprima opiniile despre liderii maghiari, trebuie admis faptul că situația Ungariei era mult mai dificilă. În primul rând, ea era o țară înfrântă și această postură a fost întotdeauna una nefericită. În al doilea rând, starea de agitație socială continuă a înrăutățit perspectiva Ungariei în relațiile externe. Și în al treilea rând, anumite acțiuni ale liderilor ei au contribuit la înrăutățirea stării de lucruri din Ungaria.

Contele Mihály Károlyi, primul lider al Ungariei interbelice, a crezut în mod naiv că, prin reconstituirea unei Ungarii independente, el putea menține loialitatea diferitelor naționalități, putea apăra frontierele ei istorice și putea câștiga sprijinul Aliat. El a eșuat pe toate cele trei fronturi, iar poziția Ungariei s-a înrăutățit datorită pacifismului ministrului de război, Belá Linder, care a desființat forțele armate, lăsând securitatea internă și externă în pericol. Urmarea a fost că, în câteva săptămâni, România, Cehoslovacia și Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor au ocupat teritoriile revendicate și, în final, regimul s-a prăbușit pe plan intern și a fost înlocuit de către o coaliție dominată de bolșevicul Béla Kun. Károlyi a încercat să experimenteze principiile democratice și wilsoniene într-un moment care presupunea hotărâre și acțiuni ferme și într-o țară care nu mai cunoscuse ceva asemănător¹⁰⁰. Perspectiva sa "pe termen lung" s-a sfârșit într-un eșec sever "pe termen scurt" pentru el și țara sa.

Unde Károlyi a fost înfrânt, maghiarii au sperat că Béla Kun va reuși - să obțină sprijin extern pentru Ungaria, chiar unul sovietic. Dar în afară de declarații bombastice, maghiarii n-au obținut nimic.

Oricine a condus în Ungaria – radicali, pacifiști, socialiști, comuniști, conservatori sau legitimiști; revoluționari sau contrarevoluționari – ei au avut un țel comun al politicii externe: conservarea integrității teritoriale a Ungariei. Probabil că orice altă politică ar fi fost respinsă de către poporul maghiar căruia i se spusese în repetate rânduri, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul celui de-al XX-lea, despre superioritatea maghiară și că actul de compromis din 1867 era doar unul tranzitoriu, realizat doar în vederea renașterii maghiare; că el fusese necesar doar ca un instrument în urmărirea interesului maghiar în interiorul și în exteriorul țării; că el avea avantaje economice palpabile și, în plus, aducea Ungariei o influență disproporționată în politica europeană. Mai mult decât atât, cercurile conducătoare maghiare aveau o viziune dinamică asupra aranjamentului dualist, astfel încurajându-se speranța

⁹⁹ Apud Gh. Brătianu, *op.cit.*, p. 173.

¹⁰⁰ Despre dificultățile, reale și închipuite, obiective și subiective, cu care s-a confruntat guvernul Károlyi, vezi Jászai, *op.cit.*, p. 39 și *passim*.

că, într-o zi, centrul de putere se va muta de la Viena la Budapesta¹⁰¹. Realitatea crudă de după primul război mondial a dat o lovitură dură speranțelor maghiare, dar ea nu a reușit să schimbe un tip de gândire care se raporta doar la "Regatul Sfântului Ștefan", o iluzie care dispăruse de pe harta Europei în 1541, dar care păruse atât de aproape de realitate înainte de 1914.

O contribuție importantă la întărirea acestui mit al integrității teritoriale și, ca o consecință, la privarea liderilor Ungariei de o moderație posibilă și de un realism necesar, a fost adusă de către mulțimile de refugiați care au invadat Ungaria, și în special Budapesta, în 1918-1920¹⁰². Plecarea unei părți a populației maghiare din regiunile care aparțineau acum țărilor vecine a fost influențată de varii factori: incapacitatea multora de a accepta pierderea statutului social; teama de violență fizică din partea armatelor străine sau de răzbunare din partea populației locale pentru nemulțumiri trecute, reale sau imaginare; un naționalism maghiar ardent, care i-a determinat pe mulți oameni să respingă o viață sub dominație străină; pierderea securității economice. În general, refugiații au reprezentat fosta elită socială și politică din teritoriile pierdute, beneficiarii din trecut ai hegemoniei maghiare din vechile zone minoritare ale țării. Existența lor era legată de menținerea statului-națiune maghiar, iar prin dezmembrarea acestuia ei și-au pierdut puterea politică și bunăstarea economică. Este de înțeles că ei erau cei mai activi sprijinitori ai "integrității teritoriale" și, mai târziu, ai politicii revizioniste. Deloc surprinzător, mulți lideri politici din Ungaria interbelică erau originari din Transilvania (Oszkár Jászi, Béla Kun, István Bethlen și mulți alții) sau Slovacia (Albert Apponyi, spre exemplu).

Alături de aceste handicapuri psihologice și de pierderea corespunzătoare a "sângelui rece" de către liderii maghiari, Ungaria a suferit datorită modului fragmentar în care a fost realizată pacea care o privea, luându-se în discuție în mod individual și secvențial revendicările altor state asupra fostelor teritorii austro-ungare. Ea a avut și dezavantajul suplimentar că tratatul ei a venit târziu, într-un moment în care, așa cum remarca un oficial maghiar, *Aliații erau "cumplit de plictisiți de întreaga Conferință de pace" și "intraseră într-un labirint din care nu mai găseau calea de ieșire"*¹⁰³.

Într-adevăr, cea mai tragică consecință pentru maghiari a Tratatului de la Trianon a fost aceea că un sfert din întreaga populație a fost atribuit vecinilor săi. Aceste minorități maghiare de dincolo de granițele sale au oferit o motivație potrivită pentru exploatarea nemulțumirilor reale sau imaginare. Având sentimentul că "procesul" său nu fusese imparțial, Ungaria a rămas cea mai

¹⁰¹ Andrew J. Janos, *The Decline of Oligarchy. Bureaucratic and Mass Politics in the Age of Dualism (1867-1918)*, în vol. A. J. Janos and William B. Slottman, ed., *Revolution in Perspective, Essays on the Hungarian Soviet Republic of 1919*, Los Angeles, 1971, p. 23-24.

¹⁰² István I. Mocsy, *Partition of Hungary and the Origins of the Refugee Problem*, în vol. *War and Society...*, vol. VI, p. 491-508.

¹⁰³ Apud Sharp, *op. cit.*, p. 148.

vehementă și mai ireconciliabilă dintre puterile revizioniste de-a lungul întregii perioade interbelice. Așa cum a subliniat marele istoric britanic E. H. Carr: "(...) frontierele Ungariei (...) sunt martore că ei (Aliații – n.ns.) și-au aplicat principiile oriunde a fost posibil în avantajul țării Aliate și în detrimentul celei inamice; și aceste injustiții minore au fost folosite cu prisosință de către propagandiștii maghiari"¹⁰⁴.

ROMANIA, HUNGARY, AND PARIS PEACE CONFERENCE
(JANUARY-MARCH 1919)
(Summary)

The topic of our study is connected with the relations between Romania and Hungary, with those which the two states had with the Great Powers and neighboring countries, with the new political and territorial context in East Central Europe after the First World War, all this being concentrated on the most important issue: the Trianon Treaty and especially Romanian-Ungarian frontier. The specific time envisaged by us is that from commencing the Paris Peace Conference, on 18th of January 1919, until seizing of power by communists in Hungary, on 21st of March 1919. It was not possible that our study to contain every one of events which influenced the final decisions in Paris, but we took into consideration only the essential ones; we was not able to approach the totality of questions concerning Romania and Hungary during the Paris Peace Conference, but we endeavoured to outline the general course of events with regard to Trianon Treaty and particularly the new boundary between the two states; we above all tried to find out the explicit and implicit reasons of actions, facts, declarations, and opinions of main actors who performed on political european stage during those restless months of 1919. These actors were not masses, peoples, or nations – which acted only in their most-favoured framework: behind the scenes –, but some personalities who performed the leading roles: Ion I.C. Brătianu, Alexandru Vaida-Voevod, Mihály Károlyi, Béla Kun, Georges Clemenceau, David Lloyd George, Woodrow Wilson, and others. Therefore, our study is just a piece of diplomatic history.

¹⁰⁴ E. H. Carr, *International relations between the Two World Wars, 1919–1939*, London, 1990, p. 10–11.

POLITICĂ ȘI LIMBAJ NOTE PE MARGINEA UNOR EXPRESII DOCUMENTARE

Relația *politică-limbaj* trimite imediat la unul dintre instrumentele specifice vieții externe de stat: *diplomația*. Evul Mediu românesc, pentru că la el ne vom raporta în aceste pagini de reverență, care comportă atâtea particularități, ni se relevă și prin o interesantă evoluție a limbii (și, în consecință, a limbajului). Nu este inutil să amintim aici despre existența unui paralelism lingvistic, despre ceea ce am fi tentați să numim *diglossia* din cultura românească.

Limba română a fost multă vreme doar vorbită, în vreme ce mediul intelectual și instituțional a avut ca expresie latina și slavona (din sec. al XVII-lea și greaca). Și totuși, în limba română s-a scris destul de devreme. Este, desigur, vorba despre *limba română neliterară* și, ca rezultat, de *textele neliterare* care preced pe cele literare.

Dosarul arheologic al limbii române este astăzi mult mai complet. Al. Rosetti credea că “trebuie să se fi scris românește întotdeauna, sporadic și pentru nevoi particulare”¹. Într-adevăr, cercetările cele mai noi au putut stabili trei perioade în procesul de apariție, dezvoltare și consolidare a scrisului în limba română. Prima s-ar întinde până la începutul sec. al XIII-lea, perioadă puțin cunoscută în care, cu totul accidental, s-a putut scrie românește cu caractere latine și chirilice. Din sec. XIII-XV se cunosc cuvinte românești în cuprinsul documentelor slavone și latine, dar lipsesc “textele compacte” redactate românește. Veacul al XVI-lea, din care ne-au parvenit aprox. 200 de texte în limba română, aduce “consolidarea tradiției grafice românești”².

¹ Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini până în sec. al XVII-lea*, București, 1968, p.468. Cu șapte decenii mai înainte, A.D. Xenopol avansase aceeași idee: “limba română a fost întrebuințată încă din timpuri foarte adânci la scrierea unor acte private” (*Istoria românilor din Dacia Traiană*, V, Iași, 1896, p.190).

² Ion Gheție, Alexandru Mareș, *Originile scrisului în limba română*, București, 1985, p.17. Autorii socotesc că în regiunea Hunedoara-Banat, de maximă dezvoltare a umanismului românesc de expresie latină, s-au creat și premisele primelor scrieri în limba română; Ion Gheție, *Începuturile scrisului în limba română. Contribuții filologice și lingvistice*, București, 1974; Idem, *Factori interni și factori externi în problema începuturilor scrisului în limba română*, în “Limba română”, 1980, 2, p.123-127. Pentru cele mai vechi informații de scriere în limba română sunt de menționat: N. Iorga, *Două conferințe*, București, 1898, p.98 și 107-108,

Paralelismul lingvistic despre care vorbeam (propriu, de altfel, Evului Mediu în general) a însemnat contacte și influențe reciproce între *sacru* (limbile de cult și de cultură) și *profan* (limba vorbită). Diecii, grămăticii și pisarii din cancelariile domnești scriau latinește ori slavonește, dar gândeau românește³. Așa se face că în texte latinești ori slavonești se întâlnesc cuvinte românești, forme gramaticale proprii limbii vorbite, ori ceea ce socotim potrivit să numim *expresii sapiențiale* de sorginte populară. Sunt o seamă de cuvinte înțelepte, proprii vorbirii curente, care se regăsesc în documente de mare valoare politico-diplomatică. Asupra unora dintre acestea am voi să ne oprim în aceste note dedicate, la o frumoasă aniversare, savanților-istorici **Petre Ș. Năsturel** (Paris) și **Dumitru Năstasă** (Atena), amândoi distinși cu înaltul titlu de Doctor Honoris Causa al Universității "Alexandru Ioan Cuza" din Iași.

N. Iorga făcea, atunci când publica scrisorile de boieri și de domni, o constatare pe măsura spiritului său. Scrisorile principilor noștri, spunea el, sunt niște mărturii sigure "cuprinzând mult nu ca fapte, ci ca fel de a gândi și a simți – în cuvinte puține". Într-adevăr, cele mai multe cugetări politice care își găsesc analogii în limbajul popular sunt din corespondența domnească. Să înțelegem, de aici, nu doar caracterul comun al limbii vorbite (cu inerentele deosebiri explicabile prin gradul de instrucție), ci și o altă imagine socială. Nu idilică, dar o trăire care ne duce cu gândul la relația între domn, cancelarie, curtea domnească și "țară" (aici cu înțeles de totalitatea locuitorilor).

Diplomatica noastră a moștenit, pentru primele secole de după întemeierea statală, relativ puține acte care să exprime o concepție politică de stat. Numărul acestora a crescut o dată cu trecerea timpului și dezvoltarea comunicării cu alte

nota 6; Idem, *Istoria literaturii religioase*, București, 1904, p.109; I. Crăciun, *Cartea românească în Transilvania*, Extras din "Scriptum", I, Brașov, 1944, p. 2; I.C. Chițimia, *Cele mai vechi urme de limbă românească*, în Rsl, I, Praga, 1948, p. 117-127; P.P. Panaitescu, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, 1965, p.63-64; Gh. Popp, *Cartea românească medievală în slujba unității naționale*, în "Probleme de bibliologie", București, 1970, p. 24-25; *Manuscrisul de la leud*, ed. Mirela Teodorescu și Ion Gheție, București, 1977; Olimpia Guțu, Ana-Cristina Halichias, *Note privitoare la scrisul în limba română înainte de 1550*, în RA, 1983, 4, p.390-401; I.C.Chițimia, "Texte de aur" – reevaluarea începuturilor scrisului în limba română, în vol. *Valori bibliofile din Patrimoniul Cultural Național*, II, București, 1983, p.131-136; Al. Mareș, *Un verset psalmic în limba română din vremea lui Ștefan cel Mare?*, în "Studii și cercetări lingvistice", 1984, 1, p. 47-48; Em. Vasiliu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, *Limba română în secolele al XII-lea - al XV-lea*, Universitatea București, 1986. Opiniile despre cunoscutele texte rotacizante, originea și datarea lor au cunoscut o continuă înnoire. În acest sens: Al. Mareș, *Datarea "Codicelui Voronețean"*, în "Limba română", 1982, 1, p. 41-51; Idem, *Datarea Psaltirilor Șcheiană și Voronețeană*, în *Ibidem*, 1984, 3, p.190-198. Ion Gheție consideră, reluând opinii mai vechi, că textele rotacizante (Psaltirea Șcheiană, Psaltirea Voronețeană, Psaltirea Hurmuzaki și Codicele Voronețean), care sunt copii ale unor traduceri din slavonește, sunt originare din Moldova (și nu din Maramureș cum au susținut Iorga, Pușcariu, Candrea, Panaitescu, Cartoian) (*Moldova și textele rotacizante*, în "Limba română", 1976, 3, p. 257-268).

³ Gh. Mihăilă, *Dicționar al limbii române vechi (sf. sec. X – încep. sec. XV)*, București, 1974.

⁴ N. Iorga, *Scrisori de boieri. Scrisori de domni*, ed. a II-a, Vălenii de Munte, 1925, p.152.

state. Știm, bunăoară, că de la Mihai Viteazul s-au păstrat vreo 400 de scrisori din care 238 au caracter politic⁵, de la Constantin Brâncoveanu 282 expediate diferiților destinatari (mai ales europeni; nu cerea el vești amănunțite “della nostra Europa”?), din care 170 aveau un caracter politico-diplomatic⁶, iar de la Dimitrie Cantemir 97 de scrisori (altele, nu puține, fiind cunoscute ca mențiuni)⁷. În astfel de scrisori, care depășesc rutina actelor curente (cele mai multe fiind în legătură cu stăpânirea pământului și a satelor), se reflectă orizontul politic, sistemul de comunicare prin solii, existența unui adevărat “aparatură specializată”, cu oameni cunoscători ai limbilor consacrate (latina și greaca), suplețea limbajului, formele și formulele de precauție, dar și de derutare (prin texte cifrate) pentru cazul interceptărilor etc. O adevărată știință din care se va dezvolta diplomația modernă.

Detașând din câteva scrisori reprezentative *expresiile sapiențiale* vom releva, și în acest fel, un Ev Mediu românesc rafinat, capabil să exprime gândirea politică în formele cele mai expresive.

De la Ștefan cel Mare ne-au rămas documente diplomatice de o mare frumusețe ideatică și de limbaj. Dacă ar fi să amintim doar ceea ce istoricii au numit “scrisoarea circulară” din 25 ianuarie 1475 (care a ajuns la Buda, Cracovia, Viena, Veneția, Milan, Vilnius și Moscova) și celebra solie a lui Ioan Țamblac la Veneția (8 mai 1477), încă ar fi suficient. Marele principe a dus, cum bine se știe, o politică de echilibru, urmărind și aducând în folosul Țării Moldovei rivalitatea dintre cele două mari și puternice regate vecine, Ungaria și Polonia. A recunoscut suzeranitatea regelui de la Cracovia, uneori, în paralel, și pe a aceluia de la Buda. Jocul acesta a fost definit de Ștefan cel Mare către sfârșitul domniei, atunci când era edificat atât asupra politicii polone cât și a celei maghiare, în termeni de mare expresivitate și înțelepciune: “Eu recunosc că m-am închinat, ca unui ocrotitor al meu regelui <Poloniei> căruia i-am cerut de mai multe ori *scut și ajutor*, ca să nu ajung tributari turcilor. *Acuma însă am aruncat un os între doi câini ca să se mănânce între ei*. Eu vreau să văd care va învinge și acela să fie domnul (= suzeranul) meu” (subl.ns. I.T.)⁸.

Ștefan cel Tânăr, care “întru tot simăna cu firea moșu-său, lui Ștefan Vodă cel Bun...”, cum spune Grigore Ureche⁹, i-a moștenit și abilitatea politică. Cele câteva scrisori politice care au ajuns până la noi, în special schimbul epistolar cu

⁵ Constantin Șerban, *Contribuții la repertoriul corespondenței politice și diplomatice a lui Mihai Viteazul*, în vol. *Mihai Viteazul*, red. coord. P. Cernovodeanu și C. Rezachevici, București, 1975, p. 259-275.

⁶ P. Cernovodeanu, *Coordonatele politicii externe a lui Constantin Brâncoveanu. Vedere de ansamblu*, în vol. *Constantin Brâncoveanu*, red. coord. P. Cernovodeanu și Fl. Constantiniu, București, 1989, p. 130.

⁷ Constantin Șerban, *Contribuții la repertoriul corespondenței lui Dimitrie Cantemir*, în “Studii”, 1973, 5, p. 1051-1065.

⁸ Cf. Șerban Papacostea, *De la Colomea la Codrul Cosminului. Poziția internațională a Moldovei la sf. sec. al. XV-lea*, în Rsl, XVII, 1970, p. 536.

⁹ Grigore Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 147.

suveranul polon, ne recomandă un tânăr cu mari însușiri, cu orizont politic și conștiința apartenenței la lumea creștină, aflată într-o ireconciliere cronică cu păgânătatea. Solia lui Luca Cârjă <1523>, documentul acela atât de frumos, cuprinzător și explicit, pe care B.P. Hașdeu îl considera un “monument de elocință”, sintetizează într-o manieră desăvârșită această antinomie, *creștinătate-păgânătate*. Regele Poloniei Sigismund I și seimul puternicului regat vecin erau îndemnați “să se ridice împreună cu toată *creștinătatea* împotriva *păgânului*, în bună prietenie și înțelegere, *cum e între unghie și deget...*” (subl.ns. I.T.)¹⁰. Anul următor (1524), Ștefăniță Vodă, răspunzând soliei polone trimise prin Nepielschi, vestea că, fiind el însuși amenințat de otomani, nu putea oferi ajutorul solicitat. Era după victoria de la Tărăsăuți (11 iunie 1524) contra unui corp de oaste otoman care se întorcea dintr-o incursiune de pradă în Polonia și domnul Moldovei se aștepta la o replică din partea turcilor. “Trebuie să vă spun, accentua aforistic principele moldav, că *n-am văzut omul care, dacă însuși se înecă, dă ajutor altuia, ci însuși trebuie întâi să înoate la mal*” (subl.ns. I.T.)¹¹. Adevăr suveran, spus în cuvinte pilduitoare de rezonanță populară într-o împrejurare dificilă pentru țară. Tânărul domn urma, astfel, o cale politică instituționalizată de marele său bunic.

Petru, căruia i s-a spus Rareș “dinspre numele muierii ce au fost după alt bărbat, târgoveț din Hârlău, de l-au chiebat Rareș”¹², a fost socotit “un maestru al genului epistolar”¹³. Cel mai vrednic dintre urmașii lui Ștefan cel Mare își dezvăluie firea năvalnică și din stilul scrisorilor sale. El poruncește celor ce-i slujeau cancelaria să scrie fără menajamente, direct și aspru. La 22 august 1529, contrar uzanțelor diplomației, se adresa bistrițenilor în termeni ca aceștia: “Am auzit că prin răutatea și răzvrătirea voastră iarăși v-ați ridicat coarnele și nu voiți să vă supuneți nouă...”¹⁴. Iar judeului și juraților brașoveni, “prietenilor noștri iubiți cu adevărat”, care urmau altă cale politică (susțineau pe Ferdinand de Habsburg în competiția pentru tronul Ungariei, în vreme ce Rareș îl sprijinea pe Ioan Zápolya), le promitea, în octombrie același an, “iarăși război”, distrugerea recoltei și înfometarea: “Poate că voi, o prea nebuni și proști oameni, socotiți că, fiind între pietre, pietrele puteți să le și roadeți...”¹⁵.

În corespondența din anii 1530-1533 cu regele Poloniei pentru Pocuția, care “ni este adevărată și legiuită moșie” (N. Iorga sesiza caracterul răzeșesc al acestui imperativ), Rareș strecoară, printre argumente și amărăciuni, cugătări pe măsura gravității situației. “Nu putem să nu ne mirăm, scria craiului Sigismund

¹⁰ Hurmuzaki, *Documente*, II/3, p.707; “Arhiva istorică a României”, I, p. 12-13 (trad. lui B.P. Hașdeu); N. Iorga, *Scrisori...*, ed. cit., p.187; Mihai Costăchescu, *Documente moldovenești de la Ștefăniță Voievod (1517-1527)*, Iași, 1943, p.547.

¹¹ N. Iorga, *op.cit.*, p. 189; M. Costăchescu, *op.cit.*, p.561.

¹² Grigore Ureche, *Letopiseșul*, ed. cit., p. 148.

¹³ Ștefan S. Gorovei, *Un maestru al genului epistolar: Petru Rareș*, în “Almanahul Ateneu”, 1986, p. 87-89.

¹⁴ N. Iorga, *op. cit.*, p.191.

¹⁵ Ibidem, p. 192.

I în 1532, că Măria Ta nu vrei să înțelegi și că stăruie să ai unul din ținuturile noastre, *precum ar face un om pe care un zid bun îl acopere...*" (subl.ns. I.T.)¹⁶. Anul următor, voievodul Moldovei revine reclamând "bucata aceea de loc ca despăgubire pentru pagubele mele cele mari" (aluzie la înfrângerea de la Obertyn, 22 august 1531 și pierderea artileriei Moldovei acolo – n.ns. I.T.). Ar fi mai înțelept ca regele să accepte această restituire "decât să-și pună nădejdea în păgân (referire la tratativele cu Poarta din care a rezultat "pacea veșnică" din 1533). *Că n-am auzit vreodată ca un câine amestecându-se între sfinți să facă vreun lucru bun. Așa și cu păgânii, că bucuria lor cea mare și meșteșugul lor e să încurce între dânzii pe domnii creștini*" (subl.ns. I.T.). Petru Rareș solicită insistent despăgubire bănească (pe care Iorga o consideră "o șiretenie"): "...dacă Măria Sa Craiul nu isprăvește cu mine, nu voi înceta și mă voi răzbuna până la moarte. Acela în care Măria Sa Craiul nădăjduiește (sultanul Soliman cel Mare, nota N. Iorga) nu mă va împiedica: *știu eu cum și cu ce să-i astup gura*. Nu-mi voi lăsa răzburarea și dacă lumea toată ar fi să se dărâme asupra mea" (subl.ns. I.T.)¹⁷.

Revenit la domnie (februarie 1541) după căderea din 1538, Petru Rareș nădăjduia în Dumnezeu, și-i scria despre aceasta prietenului său Toma Boldorffer, birăul Bistriței, "că vom fi ce am fost și mai mult decât atâta...". Era un moment greu pentru Europa. Imperiul Otoman, condus atunci de Soliman cel Mare, era în zenitul puterii. În 1541, Buda avea să cadă și Ungaria, regat multietnic, mare și puternic, va dispărea ca stat de pe harta Europei, partea centrală fiind transformată în pašalâc. Prin solul său Avram din Bănila, domnul Moldovei se adresa iarăși, în 1542, regelui polon Sigismund I. Este o epistolă deosebit de interesantă care, pe alocuri, se aseamănă până la identitate cu expunerea lui Ioan Țamblac în fața senatului Veneției la 8 mai 1477. Ar fi încă un semn că Petru Rareș cunoștea arhiva tatălui său. Sunt reluate idei fundamentale: Moldova era socotită "poarta și cheia" Ungariei și Poloniei și a altor țări creștine; dar, neavând ajutor de la creștini (aluzie la momentul 1538), păgânii "au răsturnat porțile și au rupt cheia pentru toate țările creștine". Turcii au luat Buda și se gândesc să ia Țara Transilvaniei, țara Cehiei și "vor să se ispitească și asupra [...] Coroanei polone". Vor, spune Rareș, "*să înghită toată creștinătatea*", iar Polonia "*îi ține în mâini ca pe un măr*" (trimitere la "pacea veșnică" din 1533). Domnul Moldovei îndeamnă la acțiune pe suveranul polon pentru că "eu, dacă aș vrea să fac ceva încă nu pot, *căci sunt foarte slăbit și scărmanat*"¹⁸, *ca oaia de lup*". El, Rareș, care stătuse un timp la Istanbul, văzuse "*că nu-i bine să trăiești cu ei, ca oaia cu lupul*" (subl.ns. I.T.)¹⁹. În același an, 1542, Rareș avusese "convorbiri [...] în pricini tainice" cu Matei Wlodek, solul

¹⁶ Hurmuzaki, *Documente*, supl. I/2, p. 64-65; N. Iorga, *op. cit.*, p. 196.

¹⁷ Hurmuzaki, *Documente*, supl. I/2, p. 72; N. Iorga, *op. cit.*, p. 197-198.

¹⁸ Andrei Pippidi propune în loc de "scărmanat" traducerea prin "gâtuit" (SMIM, X, 1983, p.153).

¹⁹ Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone (sec. al XVI-lea)*, București, 1979, p. 72-73.

lui Sigismund I, căruia i s-a tânguit că regele nu-l ajută deși îi era limpede “*că după gardul meu sărac șed cei ce pot vedea și afla că n-am putut fi demn ca și acești câini de tătari, cărora însă stăpânul tău le dă leafă permanentă, când și eu aș putea fi demn de Măria Sa, ca și de toți domnii creștini [...]. Îmi zic păscător de capre și țăran, dar și eu, ca și altul, sunt făptura Domnului și Dumnezeu nu mă va lăsa încă la fund, că pot fi demn de domnii creștini și de Măria Sa, regele*” (subl.ns. I.T.)²⁰.

Cum se vede, diplomatica Țării Moldovei este mai reprezentativă pentru infuzia de expresii populare cu caracter de cugetare. Țara Românească “recuperează”, în schimb, prin o operă fundamentală, lucrare ce ține, prin excelență, de literatura sapiențială: *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*. Că domnul muntean a redactat *manu propria* ori prin intermediul unui secretar, nu are nici o relevanță în acest context. Sunt deosebit de interesante sfaturile, cugetările, aforismele care dau farmec acestei lucrări parenetice. “Domnul care are minte nu-i trebuiaște într-această lume altă avuție, făr’ numai numele cel bun...”; “domnul să socotește ca un deal mare și nalt, când are niște păzitori foarte buni de-l păzesc și-l curățesc de toate uscăciunile și secăturile...”. Primirea solilor, ospățul, cozeria, gesturile fac laolaltă o știință a comportamentului politic. “Vinul amestecă inima omului și-l face bărbat și vesel, și cugetă multe lucruri deșarte, și cuvinte de nimic grăiaște [...]. Iar înțelepciunea și vitejia de la beție să nu o crezi [...]; că cuvintele de la beție strică cele ce ai cugetat la trezie”. Cinstea stă mai presus de orice virtute, “că mai bine să pierzi din avuția ta, decât den cinste-ți”. Pentru cinste, domnul țării “și sângele și-l va vărsa; că mai bună iaste moartea cu cinste, decât viața cu amar și cu ocară. Nu fireți ca pasărea cea ce să cheamă cucu, care-și dă oaolă dă le clocescu alte paseri și-i scot pui, ci fiți ca șoimul și vă păziți cuibul vostru...”. La război, pus în față cu cei mulți “să nu te înfricoșezi [...] că omul viteazu și războinic nu să spore de oamenii cei mulți, ci cum răsipește un leu o cireadă de cerbi și cum omoară un lup o turmă de oi cât de mare [...], așa și omul viteaz și bărbat și hrăbtor nu să înfricoșează de oamenii mulți...”. Avuția cea mai de preț este, spune sfătuitorul, “numele cel bun”. Și totuși, este și cealaltă “avuție”, foarte de folos “când să întâmplă domnului de are primejdie [...], să-și miluiască oștile și să le dea lefi. Că omul iaste ca porumbul: că porumbul unde află grăunțe mai multe, acolo fuge; așijderea și omul, unde află un domn darnic și milostiv, acolo să adună să să hrănească...”²¹.

Am exemplificat prin excerpte din capitoul “...Pentru solii și pentru războaie”, fiind cel mai interesant pentru istorici. El poate fi socotit o adevărată

²⁰ *Ibidem*, p. 88. Andrei Pippidi observa că “violența caracterului său <a lui Rareș> dărz izbucnește ici și colo, ca în aluzia la cei care, stând «după gradul meu sărac», îi zic «păstor de capre și țăran»” (loc.cit., p. 153).

²¹ *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*, ed. Florica Moisil, Dan Zamfirescu și Gh. Mihăilă, București, 1970, p.265, p.268, 270, 277-278, 280-281, 282.

micromonografie de diplomatie, tactică și strategie politico-militară, dar și de morală și pedagogie “națională”.

La cumpăna veacurilor XVI-XVII a avut loc o activitate diplomatică fără precedent. Un alt timp, alți oameni, alte aspirații, orientări și priorități politice ca și alte instrumente de comunicare. Un lung război, zis “de 13 ani” (1593-1606), între Imperiul Otoman și Liga Sfântă (Imperiul Habsburgic, Papalitatea, Spania, Toscana, Mantova, Ferrara, Transilvania, Țara Românească și Moldova) a arătat slăbiciunile celui dintâi. Contactele Occident-Orient sunt mai liberalizate. În 1606, la Zsitvatorok, a fost încheiat primul tratat politic de factură modernă. Imperiul Semilunei a acceptat să stea, contrar preceptelor islamice, la masa tratativelor cu Imperiul Habsburgic, epicentrul politic al creștinătății. Suspiciunile de viață, de comportament între cele două lumi vor fi treptat ameliorate.

În acest climat politic s-a desfășurat la noi domnia unificatoare a lui Mihai Viteazul. Solii săi au fost prezenți pretutindeni, de la Istanbul și Adrianopol la Roma, Veneția, Madrid, Viena, Regensburg, Praga, Bratislava, Buda, Cracovia, Varșovia, Liov ori Moscova. Scrisori politice, poate cele mai multe din întreaga noastră diplomatică medievală (238 la număr, cunoscute până în urmă cu câțiva ani), sunt, totodată, și foarte interesante. Ele conțin însemnări românești²² și aforisme cu caracter popular. Aflat într-o situație critică după victoria de la Călugăreni, cu turcii așezați în satele și orașele țării sale, Mihai Viteazul scria (la 12 septembrie 1595) pentru ajutor lui Stanislav Zolkiewski, castelanul de Lwow: “căci niciodată nu va fi mai ușor decât astă dată să putem să-l zdrobim pe vicleanul dușman până la capăt...”. Iar apoi, într-un spirit care îi era propriu, recomanda demnitarului polon: “...să stingeți focul care arde peretele vecinului, înainte ca el să vă ajungă pe voi...” (subl.ns. I.T.)²³. Nobilul polon Valentin Walawski, comandantul unui polc de cazaci aflat în slujba lui Mihai Viteazul, a înregistrat o mărturisire interesantă și din perspectiva limbajului popular preluat pentru efect pilduitor în documentele politice. Somat de Ieremia Movilă și Andrei Báthory să renunțe la războiul cu otomanii și să părăsească țara, domnul muntean a replicat că “până nu-i va arunca pământ peste ochi nu

²² Însemnări în limba română, scurte, concise, pe spatele unor documente redactate în limbi pe care voievodul nu le cunoștea, erau în obișnuința lui Mihai Viteazul. Astfel, pe actul care cuprindea condițiile puse de Andrei Báthory turcilor el avea să scrie: “Ce-au trimis Batâr Andreiș la <im>păratul turcescu pentru pacea”. Scrisoarea primită de la Guihen de San Clemente, ambasadorul spaniol la Praga, conținea notarea: “De la solul Șpaneii carele șade lângă Împăratul”. Pe o altă scrisoare, cu știri ce i-au fost trimise la Praga de Ladislau Rákoczy, a notat lapidar: “De la Racovți Laeș”. Pe varianta românească a cererilor lui Mihai Viteazul păstrată în arhiva personală a voievodului, care, după asasinatul de pe Câmpia Turzii, a ajuns în Arhiva imperială de război (Kriegsarchiv Wien), se află însemnarea: “Duhtor Peți, cu ce-am venit” (Cf. N. Iorga, *Documente nouă, în mare parte românești, relative la Petru Șchiopul și Mihai Viteazul*, în AAR, Mem.Sect.Ist., seria II, tomul XX (1897-1898), p.477). Alte însemnări românești ale voievodului, în *Documente și însemnări românești din sec. al XVI-lea*, vol. întocmit de Al. Mareș și colab., București, 1979, passim.

²³ *Mihai Viteazul în conștiința europeană*. I, București, 1982, p.120.

va înceta să lupte cu turcii...”. Cât despre plecarea din Țara Românească el a adăugat: “nu-mi las nimănui țara și moșia până nu mă vor smulge de acolo târându-mă de picioare” (subl.ns. I.T.)²⁴. Gheorghe Raț, trimisul lui Mihai Viteazul la curtea imperială habsburgică, a comunicat lui Bartolomeu Pezzen (11 ianuarie 1600) o informație care prefigura acțiunea de unire politică, unde se folosește o altă expresie cu reverberație populară: “când voi aduce sub stăpânirea mea cele trei țări <române> atunci cu adevărat voi putea apuca pe turc de barbă și voi face cu atât mai multe servicii creștinătății...” (subl.ns. I.T.)²⁵. Să mai adăugăm și formulările, de asemenea cu ecou popular, din raportul trimis împăratului Rudolf al II-lea în ianuarie 1601, unde sunt explicate împrejurările pierderii Transilvaniei după bătălia de la Mirăslău (18 septembrie 1600). Voind să recâștige încrederea imperială și să obțină sprijin pentru refacerea situației, Mihai Viteazul relatează: “.. Iar Țara Transilvaniei am cârmuit-o în numele Majestății Voastre [...], neabătându-mă cât e negru sub unghie de la învoiala făcută cu dumnealui Pezzen...”. Și, în continuare: “... Dar precum vulpea anevoie își schimbă năravul, așa și transilvănenii (înțelegem, nobilimea – n.ns. I.T.) cu greu se pot dezbăra de vechiul obicei...” (subl.ns. I.T.)²⁶.

Mihnea al III-lea, care și-a spus “Mihail Radu Vodă”, voind să imite pe marele său înaintaș, Mihai Viteazul, din care își făcuse un model, solicitând oficialităților de la Sibiu echipament de război (la 24 august 1658), regreta că n-a putut întreprinde nimic pentru a împiedica trecerea oștilor turco-tătare spre Transilvania, în cuvinte care se înscriu aceluiași limbaj popular cu caracter de cugetare: “Căci cine se bucură la casa vecinului său când <o> veade arzând, iar mâine sau poimâine arde casa lui, ce vom face” (subl.ns. I.T.)²⁷. Iar vătămănușul și cei 12 jurați din Câmpulungul Moldovei, “care sântu bătrâni”, se adresau celor din cetatea Bistriței, pentru deschiderea drumului, în termeni similari: “Că ne-u trimes Dumnezeu acmu noa multă supărare, de multe părți [...]. Că astăzi iaste mânia lui Dumnedzău pre noi, iar mâine sau poimâine nu știm la ce va veni vriamia [...]. Să nu ne pae bine că arde cas<a> vecinului nostru astăzi. că mâine va arde ș-a noastră...” (subl.ns. I.T.)²⁸.

*

Oprim aici exemplificările. Puține la număr cele selectate de noi, ele ni se recomandă ca fiind rodul înțelepciunii populare. Sunt ceea ce ne-am îngăduit a numi *expresii sapiențiale*, care sugerează comunicarea socială. Ne este greu, ne este chiar imposibil să acceptăm o societate medievală formată din grupuri care trăiesc în izolare. Munca, lupta, judecata, sărbătorile, obiceiurile au adunat

²⁴ Călători străini despre Țările Române, IV, București, 1972, p. 178-179; Mihai Viteazul în conștiința europeană, I, p. 329.

²⁵ Hurmuzaki-Iorga, Documente, XII, p. 610; Mihai Viteazul în conștiința europeană, I, p. 362.

²⁶ N. Iorga, Scrisori..., ed. cit., p. 246; Mihai Viteazul în conștiința europeană, I, p. 618.

²⁷ I. Lupaș, Documente istorice transilvane, I, Cluj, 1940, p. 281.

²⁸ Hurmuzaki-Iorga, Documente, IV/2, p. 1435; N. Iorga, Documente românești din arhivele Bistriței, II, București, 1900, p. 71.

laolaltă oameni din toate straturile sociale, de la domn și dregător până la țăranul din obște, liber ori aservit. Așa se explică existența unui limbaj comun, preluarea de către elite a aforismelor populare și folosirea acestora în actele de cancelarie.

POLITIQUE ET LANGAGE. QUELQUES OBSERVATIONS SUR
CERTAINES EXPRESSIONS DOCUMENTAIRES
(Résumé)

Les lettres politiques rédigées dans les chancelleries des princes roumains ont déjà fait l'objet d'une recherche assidue dans diverses perspectives, mais elles continuent d'intéresser et d'inciter à une nouvelle lecture autrement faite. En suivant une telle voie, l'auteur a pu sélectionner une série d'*expressions sapientiales*. Il s'agit de propos sages, propres à l'usage courant, qu'on retrouve dans des documents d'une grande valeur politique et diplomatique. On y voit la preuve du fait que, dans la société roumaine, les différents groupes sociaux communiquaient entre eux. Le travail, le combat, le jugement, les fêtes, les coutumes ont rassemblé des gens appartenant à toutes les couches sociales, du prince et des hauts dignitaires jusqu'aux paysans libres ou asservis. Cette situation explique l'existence d'un langage commun, le prélèvement des aphorismes populaires opéré par les élites qui les emploient dans les actes des chancelleries.

TRADUCERILE ARHIDIACONULUI (APOI ARHIMANDRITULUI) GHERASIM DE LA MITROPOLIA DIN IAȘI

1. În anul 1885, Dimitrie A. Sturdza a dăruit Bibliotecii Academiei Române manuscrisul aflat în prezent sub cota ms.rom. 451, a cărui foaie de titlu are următorul cuprins: *Taina francmasonilor, care acum întâi s-au tălmăcit de pe limba franțozască pe limba moldovenescă de chir Gherásim, arhidiacon a svintei mitropolii, cu toată cheltuiala dumisali Iordachi Darie biv vel pah [arnic], în zilele pre înălțatului domn mările sa Alexandru Ioan Ipsilant voievod, la velet 1787, oct. 20* (vezi fotocopia alăturată, fig. 1). Este unicul manuscris în care s-a păstrat această traducere. Conține 182 de foi in-octavo mic și a fost copiat în întregime de Dimitrie Sturza, viitorul mare logofăt, bunicul donatorului, care semnează copia discret: "Dim. Stur." (f. 176^v). Nicăieri în cuprinsul manuscrisului nu este menționat numele autorului acestei scrieri. Foaia de titlu a ei este însă reprodușă pe f. 6^v: *Rânduiala francmasonilor vădită și taina mopsilor descoperită*, Amsterdam, 1778 (vezi fotocopia alăturată, fig. 2). Această foaie de titlu a înlesnit, după cum vom vedea, identificarea autorului.

Scopul informativ al traducerii este explicat de arhidiaconul Gherasim în următoarea prefață, intitulată *Proimion și înștiințare a tălmăcitorului către cinstitul cetitori*: "Nimica este nou supt ceri, zice oareșicare filosof vechi, și întru adevăr, de va cerceta cineva cu amăruntul, adevărul va afla că grăiește. Numai omul, fiindu-i minte hotărâtă și petrecire scurtă, nu-i este cu puțință a pătrunde toate, cu toate că periérghie, ce o aduci cu sine născându-să, îl silești neîncetat a cerceta, a afla și a pătrundi prin toate. Însă tot aceea ce el n-au știut și i s-au descoperit, lucru nou pentru dânsul poate a să numi, cu toată zisa acelu filosof. Fireasca periérghie ce au avut și văditoriul aceștii taine silindu-mă și pre mini, și îndemnându-mă și împlinire poftii a unui cinstit obraz (care va fi numit de către prescriitoriul cărții), am priimit a mulțami periérghie dumisali, tălmăcind această carte în limba noastră, cu toate că materie ei este întru pre rău prepus al obștiei și poate a-mi pricinui multă defăimare. Însă cunoscând că ea este pre departe de adevăr, am tălmăcit-o, ca toți cei ce vor ceti să cunoască greșita socoteală ce au de această tagmă. Ierei Gherasim" (f. 3^v-3^v).

Pentru a oferi celor interesați o sumară, dar cât mai exactă informație asupra conținutului acestei cărți, reproducem titlurile diviziunilor ei, cu indicația paginilor din manuscrisul versiunii românești: *Înainte cuvântare prea de*

trebuință (f. 7^r–17^r), *Tabla de cele ce cuprinde această carte* (f. 17^v), *Pre cinstiului frate Procopie, doftor și francmason, unul din cei pre cinstiți a celor 22 lojuri așezate în Pariz* (f. 18^r–19^v), *Înștiințare* (f. 20^r–21^r), *Taina francmasonilor* (f. 22^r–92^r), *Adăosătura la Taina francmasonilor* (f. 92^v–136^v), *Priimire dascalului* (f. 92^v–102^r), *Povestire pre scurt de Ieram, Adoniram sau Adoram, arhitecton capiștii lui Solomon* (f. 102^v–109^v), *Catehizmul francmasonilor, care cuprinde cele mai alesă întrebări și răspunsuri ce fac între dânsii pentru să să cunoască, atât ucenicii cât și calfele. Și dascalii au deosăbit răspunsurile lor, care nu să cuvin decât numai singur la dascalii, puind la început o r. [= replică, răspuns] a dascalului* (f. 110^r–122^v), *Întrebări ce adaog la unile din cele de sus, când un francmason strein cere să fie într-o loji* (f. 123^r–123^v), *Jurământul ce fac francmasonii la a lor ce întâi priimire, fiind mâna asupra Evangheliii* (f. 124^r–124^v), *Slovile francmasonilor* (f. 125^r–127^v), *Semne, pipări și cuvinte a francmasonilor* (f. 128^r–131^r), *Însămnări asupra a deosăbite obiceiuri a masoneriei* (f. 131^v–136^v), *Taina mopsilor descoperită* (f. 137^r–156^r), [Alte adaosuri ale autorului, după ce a predat cartea la tipografie] (f. 156^v–158^r), *Cântări a cei pre vrednice de evlavie frăție a francmasonilor* (159^r–166^r), *Cântări a dascalilor* (f. 166^v–167^v), *Cântare a priveghitorilor* (f. 168^r–170^r), *Cântare a calfelor* (f. 170^r–170^v), *Cântări a ucenicilor* (f. 170^v–176^r), *Loja 1. Însămnare lojii cum priimesc pre ucenici ca să-i facă calfe, după cum s-au scris la Pariz, cu lipsa ei* (f. 177^r–177^v), *Loja 2. Însămnare lojii cum priimesc pre dacali, după cum s-au scris la Pariz, cu lipsa ei* (f. 178^r–178^v), *Loja 3. Adevărata însămnare a lojii când priimesc pre ucenici* (f. 179^r–180^r), *Loja al 4* (f. 180^v–181^v), *Loja 5. Însămnare lojii mopsilor* (f. 182^r–182^v).

Cartea tradusă de arhidiaconul Gherasim constituia deci, prin referințele ei istorice, prin dezvăluirea "secretelor" și prin prezentarea amănunțită a unor practici și ritualuri ale francmasoneriei acelor timpuri, un excelent mijloc de recomandare a conținutului democratic și umanitar al activității enigmatice și prea hulitei societăți, care, firește, putea să arate cititorilor "greșita socoteală ce au de această tagmă".

2. Referindu-se, într-un studiu din anul 1928, la conspirațiile antifanariote din ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea organizate de unii boieri și reprezentanți ai bisericii din Moldova, pe care le consideră de inspirație francmasonă, N. Iorga aduce drept mărturie și traducerea *Tainei francmasonilor*, de către arhidiaconul Gherasim, ucenicul episcopului Leon Gheuca de la Roman (devenit în 1786 mitropolit al Moldovei), din îndemnul și cu cheltuiala cunoscutului boier conspirator Iordache Darie¹.

Despre originalul traducerii Iorga afirmă că "e datorit cunoscutului abate Prau [sic!] și a fost tipărit la Amsterdam în 1778"². Numele întreg și corect al

¹ Vezi N. Iorga, *Francmasoni și conspiratori în Moldova secolului al XVIII-lea*, în AAR, "Memoriile Secțiunii istorice", seria III, tomul VIII, 1928, p. 301–304, și extras.

² *Ibidem*, p. 302.

autorului cărții traduse a fost citat, în anul 1968, de Paul Cernovodeanu: "On peut également identifier l'original de la *Taine franc-maçonilor* de l'abbé Prau (!), traduit par ce même Gherasim en 1787, dans la III-e édition de l'ouvrage connu de l'abbé Gabriel Louis Calabre Perau (1700–1767), prieur à la Sorbonne, intitulé *Le secret de l'Ordre des Francs-Maçons...*, paru à Amsterdam en 1778"³, dar titlul cărții nu este cel menționat de P. Cernovodeanu, ci *L'Ordre des Francs-Maçons trahi, et le Secret des Mopses révélé*, așa cum a fost el reprodus de ierodiaconul Gherasim sau de Dimitrie Sturza, copistul manuscrisului, în traducerea foi de titlu a originalului (vezi mai sus). Titlul versiunii românești, *Taina francmasonilor*, reprezintă traducerea titlului primei părți a cărții: *Le Secret des Francs-Maçons*.

În bibliografia lui J.-M. Quérard, *La France littéraire ou Dictionnaire bibliographique*, tom. VII, Paris, 1835, p. 42, este menționat faptul că prima ediție a acestei cărți a abatelui Perau a apărut, fără dată, la Paris, apoi, tot fără dată, la Amsterdam și Toulouse, cu titlul: *L'Ordre des Francs-Maçons trahi et leur secret révélé*. Ediția a doua, revăzută și adăogită de autor, a apărut la Amsterdam, în anul 1745, cu titlul: *L'Ordre des Francs-Maçons trahi, et le Secret des Mopses révélé* (vezi fotocopia alăturată, fig. 3). Ediția a treia, apărută tot la Amsterdam, în 1778, reproduce întocmai ediția din 1745, cum dovedește textul traducerii românești. La Biblioteca Centrală Universitară din Iași există un exemplar din ediția a doua (cota CR I-1326).

Abatele Gabriel-Louis-Calabre Perau a fost un sânguincios literat francez, care s-a ocupat mai ales cu editarea a numeroase scrieri. A inițiat și îngrijit, de exemplu, ediții ale operelor lui Boileau, în 1735, Bossuet, în 1743–1755, și Rabelais, în 1752.

3. N. Iorga a crezut că arhidiaconul Gherasim, traducătorul *Tainei francmasonilor*, este Gherasim Clipa, viitorul episcop de Huși (1796–1803) și de Roman (1803–1826): "El nu e altul decât diaconul trimes de mitropolitul Leon, el însuși un traducător din franțuzește, la Leipzig, împreună cu Alexandru, nepotul mitropolitului, ambii fiind supt conducerea vestitului scriitor sârb, plin de «filosofie», Dosoftei Obradovici, care îndeplinise în Moldova rosturi de preceptor pe lângă familiile Balș și Callimachi. E viitorul episcop de Roman Gherasim"⁴. În continuare Iorga schițează biografia episcopului Gherasim Clipa, folosind și informațiile oferite de episcopul Melchisedec, în *Cronica Romanului*. El nu stabilește însă legătura între arhidiaconul Gherasim, traducătorul *Tainei francmasonilor* (în 1787), și arhimandritul Gherasim de la

³ În recenzie la studiul lui Alexandru Dușu, *Mișcarea iluministă moldoveană de la sfârșitul secolului XVIII* ("Studii", 1966, nr. 5), în RESEE, VI, 1968, nr. 2, p. 388.

⁴ N. Iorga, *art.cit.*, p. 303.

mitropolia din Iași, traducătorul *Istoriei craiului Sfeziei Carol 12* a lui Voltaire (în 1792)⁵ și al *Istoriei Americăi* (în 1795).

Puțin mai târziu, ocupându-se de prima traducere românească a operei lui Voltaire, *Histoire de Charles XII*, făcută de "Gherásim arhimandrit mitropoliei Iașului", Olga Cosco are în vedere și traducerea *Istoriei Americăi* făcută de același arhimandrit Gherasim, precum și traducerea *Tainei francmasonilor* a arhidiaconului Gherasim de la mitropolia din Iași, și se întreabă: "Sunt acești doi Gherasim, unul arhidiacon al mitropoliei Iașului în 1787 și celălalt arhimandrit al aceleiași mitropolii între 1792–1795, una și aceeași persoană? Și dacă acești doi Gherasim sunt una și aceeași persoană, îi putem noi identifica cu un al treilea Gherasim, ajuns în 1796 episcop de Huși și mai târziu de Roman, a cărui biografie a fost reconstituită, în trăsături largi, de d-l N. Iorga în *Istoria bisericii românești*? Această problemă depășește însă cadrul cercetării de față; în rândurile ce urmează ne vom mărgini numai la traducerea operei lui Voltaire"⁶.

Alți cercetători nu și-au mai pus aceste întrebări. Unii au ocolit problema, iar majoritatea au considerat că arhidiaconul Gherasim din 1787 și arhimandritul Gherasim din 1792 și 1795 sunt una și aceeași persoană, pe care au identificat-o, ca și N. Iorga, cu viitorul episcop de Huși și de Roman, Gherasim Clipa. Noi înșine am acceptat această identificare, în anii 1975 și 1977, când am atribuit lui Gherasim Clipa două traduceri anonime care au particularități lingvistice identice cu cele ale traducerilor făcute de arhidiaconul (apoi arhimandritul) Gherasim în anii 1787, 1792 și 1795. Descoperirea, în anul 1975, a unei prețioase însemnări a arhimandritului Gherasim de la mitropolia din Iași, făcută la 17 august 1796 pe o carte grecească aflată acum la Biblioteca Centrală Universitară din Iași, și cercetarea de către noi a acestei însemnări, în anul 1985, au arătat însă că *arhidiaconul (apoi arhimandritul) Gherasim* de la mitropolia din Iași, traducătorul scrierilor respective, *nu este una și aceeași persoană cu Gherasim Clipa*, viitorul episcop⁷.

Pe marginea de jos a primelor 16 foi ale cărții grecești intitulate *Mărgăritarele Sfântului Ioan Gură de Aur* (Veneția. 1780) de la BCU Iași (cota CR III-100) se află următoarea însemnare, în limba română: "Această sfântă carte ce să numește Mărgăritul Sfântului Ioan Hrisostom mi l-au dăruit iubitul meu frate chir Iosif Hâjdău cântărețul. Prea milostive Is.Hs., izbăvește-l de muncile cele vecinice și împărății tale îl fă părtaş. Luminează-i ochii lui cei sufletești, dacă așa bine au plăcut neagiunsei tale pronii a-i întuneca pe cei trupești. Și pre iubitul său mai mic frate Gherásim, arhimandrit mitr. Iașului și proin igumen mănăstirei Slatina, nu-l trece cu vedere, prea bunule Hse. 1796,

⁵ Manuscrisul acestei traduceri, aflat la Biblioteca Centrală Universitară din Iași, fusese semnalat de A.D. Xenopol și C. Erbiceanu, în *Serbarea școlară de la Iași*, Iași, 1885, p. 270, apoi descris sumar de I. Minea, în CI, I, 1925, p. 403.

⁶ Vezi *Primele cărți franceze traduse în românește: Istoria lui Carol al XII-lea de Voltaire*, în "Cercetări literare", I, 1934, p. 105.

⁷ Vezi N.A. Ursu, *Cine este Gherasim, traducătorul lui Voltaire (la 1792)?*, în "Cronica", XXI, 1986, nr. 1, p. 6.

avgust 17, la mănăst. Neamțu" (vezi fotomontajul alăturat, fig. 4). Pe verso foi de gardă de la începutul cărții se află o pecete inelară cu următoarea inscripție: "Gherasim arhimandrit mitr. 1789, fe."⁸. Scrisul însemnării citate este identic cu scrisul din ms. IV-5 de la BCU din Iași, *Istorie craiului Sfeziei Carol 12* (vezi fotocopia alăturată, fig. 5) și cu cel din ms. 40 de la Biblioteca Academiei Române, *Istoria Americăi, tomul 2* (vezi fotocopia alăturată, fig. 6), fapt care demonstrează că aceste două manuscrise sunt *autografe* ale arhimandritului Gherasim.

La data de 17 august 1796, când acest Gherasim, traducătorul scrierilor menționate, își declina, în însemnarea citată, calitatea de *arhimandrit* al mitropoliei din Iași, rang monahal superior obținut de el probabil în februarie 1789, după cum atestă inscripția de pe sigiliul său reproducă mai sus, Gherasim Clipa era deja *episcop* la Huși, ales în această funcție la 1 iunie 1796. Folosind datele aflate în "Condica sfântă" a mitropoliei din Iași privitoare la alegerea lui Gherasim Clipa ca episcop de Huși, Melchisedec afirmă că "la Huși, în locul lui Veniamin, s-a ales duchiul sfintei mitropolii, ieromonahul Gherasim"⁹. Același lucru este afirmat și în "praxa" [= actul de întărire] dată lui Gherasim Clipa de către Iacob Stamati, la 7 iunie 1796: "cercat-am și am aflat pe cinstitul între ieromonași chir Gherasim, duchiul mitropoliei noastre, vrednic de toată știința și plecat întru viața călugărească [...] Pe numitul ieromonah chir Gherasim [...] l-am hirotonisit episcop la sfânta episcopie a Hușului"¹⁰. Așadar, la 1 iunie 1796, dintre cei doi Gherasim aflați în funcții mai importante la mitropolia din Iași, episcop de Huși a fost ales Gherasim *ieromonahul*, duchiul [= vicarul administrativ al] mitropoliei, nu Gherasim *arhimandritul*, traducătorul din anul 1787 al *Tainei francmasonilor*, cum a crezut N. Iorga. Între cei trei candidați la alegerea din 1796 a episcopului de Huși era și un alt Gherasim, *ierodiaconul*, egumenul mănăstirii Precista din Roman, fost duchiul al episcopiei Romanului, mort în anul 1797, care s-a dovedit a fi un remarcabil scriitor și traducător român al acelei epoci¹¹.

Cunoscutul scriitor sârb Dositei Obradović, care în anii 1781–1782 stătuse în Moldova, unde se împrietenise cu episcopul de Roman, Leon Gheuca, afirmă în autobiografia sa, publicată în anul 1785: "când am lăsat Moldova, m-a însărcinat bunul meu prieten, episcopul de Roman, ca să primesc, când voi ajunge în Saxonia, sub îngrijirea mea pe doi tineri ai lui, pe Alexandru Ghiuca, nepotul lui, și pe diaconul Gherasim, pre cari îi trimisese înaintea mea acolo. Calea ne-au fost peste Lemberg, Polonia și Silezia [...], și prin Lipsca am trecut

⁸ Vezi Nicos Gaidagis, *Catalogul cărților grecești de la Biblioteca Centrală Universitară "M. Eminescu"–Iași*, vol. II (secolul al XVIII-lea), Iași, 1975, p. 282. Cf. și Martin Bodinger, *Catalogul cărților rare și prețioase* [de la BCU Iași], vol. IV, secolul XVIII, Iași, 1981, p. 687.

⁹ Melchisedec, *Cronica Hușilor și a episcopiei cu asemenea numire*, București, 1869, p. 388–389.

¹⁰ Melchisedec, *Cronica Romanului și a episcopiei de Roman*, partea a II-a, București, 1875, p. 177–178.

¹¹ Vezi *art.cit.* la notele 15 și 41.

la Halle și am luat la mine și pe sus zișii tineri"¹². Obradovici, care considera "tineri" pe studenții încredințați lui de către Gheuca, avea atunci 43 de ani. N. Iorga și toți istoricii literari de mai târziu care s-au referit la activitatea lui Gherasim Clipa au crezut că el este tânărul diacon Gherasim trimis la studii de către episcopul Leon Gheuca. Melchisedec avea însă informații de la persoane demne de încredere că Gherasim Clipa, fiul preotului din Vicovul de Sus, călugărit la Putna, a trecut în Moldova, după răpirea Bucovinei de către austrieci, și s-a oprit la mănăstirea Slatina, "unde a petrecut mai mult timp, și a devenit și dichiu al mănăstirii, sub egumenul Sofronie Rădășanul. În urmă fu luat la mitropolie și pus dichiu"¹³. Probabil că el era încă dichiu la Slatina, în anul 1782, când "diaconul Gherasim" de la episcopia Romanului a fost trimis la studii în Germania.

Având în vedere faptul, mai rar întâlnit în mediul monahal românesc din secolul al XVIII-lea, că arhimandritul Gherasim știa franțuzește, ca și episcopul Leon Gheuca¹⁴ și un alt călugăr cărturar din anturajul acestuia, ierodiaconul Gherasim Putneanul¹⁵, precum și faptul că același arhimandrit Gherasim era în relații apropiate cu Dimitrie Sturza și cu Iordache Darie, eventual și cu alți membri ai lojei francmasonice înființate la Iași în 1772¹⁶, credem că el este tânărul diacon trimis la studii de Leon Gheuca în anul 1782. Acest Gherasim a fost un apropiat al episcopului Leon, care l-a adus la Iași, în 1786, când Leon Gheuca a devenit mitropolit al Moldovei, și care, cu câteva luni înainte de a muri¹⁷, l-a înălțat, în februarie 1789, la rangul de arhimandrit. Este puțin probabil ca acel tânăr diacon trimis la studii să fi fost ierodiaconul Gherasim Putneanul, care prin anii 1780–1782 era încă dichiu la episcopia Romanului, apoi egumen al mănăstirii Precista Mare din Roman, pentru că în testamentul său, alcă-

¹² După Ioan Russu, *Fabulele lui Demetriu Cichindeal în traducere nouă din originalul sârbesc al lui Dositei Obradovici*, Arad. 1885, p. XVII. Vezi și Mirco Jivcovici, *Dositei Obradović în contextul relațiilor româno-sârbe*, rezumatul tezei de doctorat, București, 1971, p. 24.

¹³ Melchisedec, *Cronica Hușilor...*, p. 389.

¹⁴ Vezi Ioan Russu, *op.cit.*, p. XX. Cf. și Doina Cobeț, *Prima gramatică franceză tradusă în limba română*, în "Limba română", XXXIX, 1990, nr. 2, p. 125–129, unde este prezentat și comentat ms. 1595 de la BAR, care conține traducerea gramaticii lui Pierre Restaut, *Abrégé des principes de la grammaire française*, făcută de mai multe persoane, probabil în timpul episcopatului lui Leon Gheuca la Roman. Manuscrisul conține și o însemnare (încercare de condei) a lui Leon din vremea când era mitropolit al Moldovei.

¹⁵ Vezi N.A. Ursu, *Un scriitor român necunoscut din secolul al XVIII-lea*, în AIIA, XXIII, 1986, partea I, p. 239–254, reprodus într-o redacție revăzută, sub titlul *Ierodiaconul Gherasim Putneanul de la episcopia Romanului, un scriitor căutat timp de un secol și jumătate*, în volumul nostru *Contribuții la istoria literaturii române. Studii și note filologice*, Iași, 1997, p. 285–319.

¹⁶ Vezi N. Iorga, *art.cit.* la nota 1, și P.P. Panaitescu, *Medaliile francmasonilor din Moldova în secolul al XVIII-lea*, în RI, XIV, 1928, nr. 10–12, p. 354–355.

¹⁷ Vezi I. Apostu, *Contribuții istorico-bisericești. Data trecerii către Domnul a mitropolitului Leon Gheuca*, în MMS, LV, 1979, nr. 7–8, p. 578–580.

tuit la 15 iunie 1797, cu puțin timp înainte de a muri, el se declara un om bătrân¹⁸.

În stadiul actual al cercetărilor, cunoaștem deci relativ bine biografia episcopului Gherasim Clipa¹⁹, care de acum înainte prezintă mai puțin interes pentru istoria literaturii române, deoarece nu știm dacă a avut și preocupări literare, însă dispunem doar de câteva date privitoare la biografia arhimandritului Gherasim, care a desfășurat la Iași, prin anii 1787–1795, o bogată și valoroasă activitate de traducător, de mare interes pentru istoria limbii române literare și pentru istoria culturii românești în ansamblu. În mod eronat, această activitate literară a fost pusă pe seama viitorului episcop Gherasim Clipa, pentru că nici un cercetător nu a mai mers la izvoare, nu a confruntat datele de pe foile de titlu ale traducerilor arhimandritului Gherasim cu informațiile aflate în actele alegerii ca episcop a lui Gherasim Clipa, pe care le comunică Melchisedec, ca să poată observa confuzia făcută de N. Iorga în anul 1928. În afara faptului că în anul 1787 era arhidiacon, iar după februarie 1789 a fost arhimandrit al mitropoliei din Iași, că până în 1796 fusese și egumen al mănăstirii Slatina, probabil între iunie/iulie 1789 și februarie 1793²⁰, că era prieten cu Dimitrie Sturza și în relații cu lordache Darie, că dedică traducerea *Istoriei Americăi* episcopului Antonie de la Roman și că era prieten cu "fratele" (de călugărie !) "chir Iosif Hâjdău cântărețul" de la mănăstirea Neamț, nu mai avem deocamdată nici o informație sigură cu privire la viața arhimandritului Gherasim. Unele particularități lingvistice ale traducerilor sale arată că era originar din nordul Moldovei.

4. În manuscrisul IV–5 de la BCU Iași se află textul intitulat *Istorie craiului Sfeziei Carol 12, acum întâi tălmăcită după al nostru dialect, prin silința și osteneala smeritului Gherasim, arhimandrit mitropoliei Iașului. Despărțită în opt cărți. 1792* (vezi fotocopia alăturată, fig. 5). Este traducerea cunoscutei opere de lui Voltaire, *Histoire de Charles XII, roi de Suède*. După cum am văzut, acest manuscris este autograful traducătorului. Același text se mai păstrează în ms. rom. 4619 de la BAR, intitulat *Istorie craiului Sfeziei Carol 12-le, tălmăcită pe limba moldovenească de sfinție sa chir Gherasim, arhimandritul mitropoliei Iașului. Despărțită în opt cărți. 1799, săptv., care a*

¹⁸ Vezi Dimitrie Dan, *Arhimandritul Vartolomei Măzereanu. Schiță biografică și bibliografică, cu mai multe anexe*, București, 1914, p. 80, și N.A. Ursu, *art.cit.* la nota 15.

¹⁹ Vezi C. Bobulescu, *Neamul Holbăneștilor cu al episcopului Gherasim Clipa-Barbovschi (1796–1803–1826) și arhimandritul Sofronie Barbovschi predicatorul (m. 1850)*, în "Revista Societății istorico-arheologice din Chișinău", XIX, 1929, p. 65–84, și articolul intitulat *Clipa, Gherasim*, din *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, semnat de Algeria Simota, în care sunt adunate și sintetizate aproape toate datele și bibliografia privitoare la viața și activitatea sa.

²⁰ Cum atestă unele documente menționate în *Creșterea colecțiilor* [Bibliotecii Academiei Române], vol. XXXI–XLIII (1920–1932), București, 1936, asupra cărora ne-a atras atenția colegul Ștefan S. Gorovei, căruia îi aducem și aici calde mulțumiri.

fost descris de Olga Cosco²¹, și în ms. cu nr. de inventar 81 din biblioteca mănăstirii Putna, descris de Ion I. Nistor²². Textul din ms. 4619 de la BAR este o copie din anul 1805, efectuată în localitatea Cotul Morii, de "Lázár Ștefan, diac ot divan" (f. 157^v), iar textul din manuscrisul de la Putna, având același titlu cu cel din ms. 4619, a fost copiat în anul 1812, la mănăstirea Slatina, de Andronachi Popovici. Foaia de titlu a acestor două copii indică faptul că traducerea arhimandritului Gherasim a mai avut cel puțin o copie, datată "1799, septembrie", astăzi pierdută²³.

Raportând traducerea arhimandritului Gherasim la numeroasele ediții din secolul al XVIII-lea ale originalului francez, Olga Cosco a ajuns la concluzia că "traducerea românească urmărește ediția princeps a lui Voltaire, din 1731, sau cel puțin una care reproduce exact această ediție. În nici un caz ediția din 1751, care este mult adăogită și care a rămas ca text definitiv"²⁴. În continuare, autoarea relevă o serie de calități ale traducerii și atrage în mod deosebit atenția asupra aspectului curios de mozaic al lexicului folosit de Gherasim, în care, alături de numeroasele cuvinte de proveniență neogreacă sau turcă, unele des întâlnite în textele epocii, apar și multe neologisme de proveniență franceză, adaptate în română potrivit normelor fonetice și morfologice specifice limbii române literare a perioadei respective. În anexa studiului (f. 115–117), Olga Cosco a reprodus un fragment din cartea a șaptea a operei lui Voltaire tradusă de Gherasim.

5. *Istoria Americăi*, ultima traducere semnată de arhimandritul Gherasim, se părtrează în ms. IV–17 de la BCU Iași (două volume) și în ms. rom. 40 de la BAR. Primul volum de la BCU Iași are următoarea foaie de titlu: *Istoria Americăi, cuprinzind un perilipsis a aflării ei, ținimóniile bisericești și politicești, începutul legilor, a lor tagme și desidemonii, rânduielile cărmuirii, firile și obiceiurile lăcuitorilor ei, adunate din deosăbite cărți a celor mai vrednici de credință istornici și acum întâi tălmăcite în dialectul moldovenesc, prin oste-neala smeritului Gherasim, arhimandrit mitropoliei Iașului. 1800. Tomul întâi*. Foaia de titlu a volumului al doilea conține același text, până la numele și funcția lui Gherasim, iar în continuare textul următor: *Închinată preasfințitului episcop al Romanului, chiriu chiriu Antonie. Tomul 2. 1795*. Aceste două volume sunt copiate de persoane diferite, care nu-și menționează numele în manuscrise și nici nu au fost încă identificate. După cum am văzut, ms. rom. 40 de la BAR, care conține textul volumului al doilea al traducerii, este *autograful* traducătorului (cf. fotocopia alăturată, fig. 6).

²¹ Vezi *art. cit.* la nota 6.

²² Vezi *O traducere din Voltaire în arhiva mănăstirii Putna*, în "Junimea literară", XXVIII, 1939, p. 1–5.

²³ Vezi și Adriana Camariano, *Spiritul revoluționar francez și Voltaire în limba greacă și română*, București, 1946, p. 143–144.

²⁴ Vezi *art. cit.* la nota 6, p. 105–107.

Încercând să elucideze problema izvorului sau a izvoarelor *Istoriei Americăi* tradusă de Gherasim, Paul Cernovodeanu a ajuns, în anul 1968, la concluzia că "Gherasim Clipa [...] est également l'auteur d'une intéressante transposition (datée entre les années 1795 et 1800) de la monographie de William Robertson, *The History of America* (1777), connue dans sa version grecque et éditée à Vienne, par George Ventotis, en 1792–1793"²⁵. Puțin mai târziu, în 1971, P. Cernovodeanu revine asupra acestei probleme și comunică noi concluzii: "Plus tard circula l'*Histoire d'Amérique*, par l'Ecossais William Robertson, transposée d'abord dans un ouvrage de compilation, réalisé entre les années 1795–1800 par l'archimandrite moldave Gherasim Clipa Barbovski, qui s'était servi également du texte de J.H. Campe"²⁶ [...] Par l'analyse du texte, on peut constater que le traducteur s'est servi partiellement de l'ouvrage de Robertson, probablement dans sa version française (la première édition en 4 tomes avait paru à Maestricht en 1777) ou bien dans une traduction grecque (édition Vendotis, datant de 1792–1793, pour laquelle voir ci-dessous), ainsi que de la synthèse mentionnée de Campe et de plus de différents autres ouvrages que nous n'avons pu réussir à identifier, du fait que l'exposé de l'érudit ecclésiastique présente certains écarts par rapport aux monographies des deux historiens mentionnés, ce qui atteste le recours à d'autres sources également"²⁷. Era greu însă de admis opinia lui P. Cernovodeanu că Gherasim a putut face, în anul 1795, o asemenea compilație, îndeosebi pentru faptul că traducerea lui nu are capitole sau paragrafe corespunzătoare în operele menționate ale lui W. Robertson și J.H. Campe.

Păreră mai veche că Gherasim a putut folosi pentru traducerea sau compilația sa unele surse grecești, încă neidentificate, pe care am împărtășit-o și noi"²⁸, se întemeia pe faptul că limba acestui text abundă în cuvinte de proveniență neogreacă. După cum am văzut însă, și traducerea *Istoriei craiului Sfeziei Carol 12*, făcută de Gherasim după original, conține numeroase cuvinte de proveniență neogreacă. Ele erau deci specifice limbii lui Gherasim, iar folosirea lor nu mai poate constitui un indiciu că izvorul traducerii *Istoriei Americăi* ar fi sau ar trebui să fie grecesc. La o nouă lectură a acestei traduceri, ne-au atras atenția o serie de cuvinte al căror aspect fonetic indică mai curând folosirea de către Gherasim a unei surse în limba franceză. De exemplu, în ms. IV–17, vol. I: "și de atuncea Capul *Tampetii* au luat nume de Cap de *Bon Esperans*, care va să zică Cap de Bună Nădejde" (f. 4^v), "la zăhărăria ce am la *Ghinéa*, în Africa" (f. 33^r), "la ostrovul *Gadelup*" (f. 46^r); în vol. II: "gubernia *Paragai*" (f. 15^v), "pe malurile gârlelor *Urugai* și *Parana*" (f. 17^v), "perigrafia *Brezilii*" (f. 87^r), și

²⁵ Vezi recenzia citată la nota 3.

²⁶ Autorul trimite la opera lui Joachim Heinrich Campe (1746–1818), *Die Entdeckung von Amerika* (Ein Unterhaltungsbuch für junge Leute), trei volume, Hamburg, 1780.

²⁷ Vezi *Préoccupations en matière d'histoire universelle dans l'historiographie roumaine aux XVII-e et XVIII-e siècles* (III), în RRH, X, 1971, nr. 4, p. 721–722.

²⁸ Vezi N.A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, București, 1962, p. 23, 133.

altele. Orientându-ne deci cercetările spre determinarea eventualei surse franceze a traducerii lui Gherasim, identificarea ei ne-a fost înlesnită de semnalarea de către bibliograful I. Kara a unei cărți rare aflate la Biblioteca Județeană "Gh. Asachi" din Iași (cota II-3271), intitulată astfel: *Histoire des différens peuples du monde, contenant les cérémonies religieuses et civiles, l'origine des religions, leurs sectes et superstitions, et les mœurs et usages de chaque nation, avec la situation géographique des empires, royaumes et républiques des quatre parties du monde, par M. Contant Dorville*²⁹. Această carte, apărută la Paris, în anii 1770–1771, are șase volume în-octavo, de cca 550 de pagini fiecare. Din exemplarul aflat în biblioteca ieșeană lipsește volumul al șaselea. La BAR există un exemplar complet (cota II-566542). De pe foile de titlu ale volumelor 2–6 lipsește fraza care începe cu cuvintele: *avec la situation...*, fiind înlocuită cu textul unei dedicații. Autorul cărții, André-Guillaume Contant d'Orville (1730–1800), este un obscur literat francez, care a scris numeroase piese de teatru, câteva romane și diverse compilații cu caracter enciclopedic, cum este și această istorie universală.

Pe unele foi din volumele 1, 3 și 5 ale exemplarului de la Iași al acestei cărți se găsesc diferite însemnări în românește, în franțuzește (cu greșeli ortografice) și în grecește, dintre care o parte au fost reproduse de I. Kara în nota citată. Ele nu aparțin însă unei singure persoane, cum a crezut I. Kara. Astfel, însemnările: "Gérassim, mon ami aimable, me l'a donné cette ouvrage" și "Nuremberg est milieu du globe", de pe recto foi de gardă de la începutul vol. 3, și semnătura de proprietate a cărții, în grecește, de pe foaia de titlu a vol. 5, sunt ale lui Dimitrie Sturza, cel care a copiat traducerea *Tainei francmasonilor*. Același scris, în grecește, și aceeași semnătură a lui Dimitrie Sturza se mai găsesc în ms. grecesc 90 de la BAR (f. 50^v), care conține istoria Ecaterinei a II-a, o poezie erotică și o piesă de teatru, toate în limba greacă, copiate de Dimitrie Sturza și datele 10 ianuarie 1788, pe foaia de gardă de la începutul cărții *Les Oeuvres de Virgile*, vol. 4, Paris, 1743, aflată la BCU Iași (cota CR I-226), și pe foaia de gardă a volumului al doilea al ediției de la Frankfurt, 1736, a *Cugetărilor* lui Oxenstiern, carte aflată de asemenea la BCU Iași (cota CR I-1208). Restul însemnărilor din cartea lui Contant Dorville, în românește și în franțuzește, de pe interiorul ultimei coperte a vol. 1, de pe recto și verso foi de gardă de la începutul vol. 3 (cuprinzând copia textului intitulat *La confession de Voltaire* și traducerea titlului respectiv sub forma: *Ispovedania lui Volter pre învățatului*), de pe interiorul ultimei coperte a vol. 3, de pe interiorul primei coperte, de pe recto foi de gardă de la început, de pe recto și verso foi de gardă de la sfârșit și de pe interiorul ultimei coperte a vol. 5, aparțin aceleiași persoane care a scris textul *Istoriei craiului Sfeziei Carol 12* din ms. IV-5 de la BCU Iași și textul *Istoriei Americăi*, vol. 2, din ms.rom. 40 de la BAR, manuscrise care, după cum am văzut, sunt *autografele* traducătorului acestor texte, arhimandritul

²⁹ Vezi I. Kara, *Un anonim luminist moldovean*, în "Cronica", XIV, 1979, nr. 47, p. 6.

Gherasim de la mitropolia din Iași. Așadar, exemplarul de la Biblioteca Județeană din Iași al *Istoriei diferitelor popoare ale lumii* a lui Contant Dorville a aparținut arhimandritului Gherasim, care l-a dăruit prietenului său Dimitrie Sturza. Anonimul iluminist și voltairian moldovean asupra căruia a atras atenția I. Kara este deci acest Gherasim.

Volumul al cincilea al *Istoriei* lui Contant Dorville este consacrat Americii, iar *Istoria Americii* a arhimandritului Gherasim reprezintă traducerea, capitol cu capitol, a unei mari părți (422 de pagini) din acest volum, cuprinzând descrierea Antilelor, a Mexicului, a Americii Centrale, a Peruului, a Braziliei și a Canadei, până la capitolul intitulat (în traducerea lui Gherasim) *Pentru ionglori sau doftori a canadienilor și țărîmóniile îngropărilor acestor noroade*, care nu este tradus în întregime, textul fiind întrerupt. Dispunerea materiei în cele două volume ale traducerii aparține lui Gherasim, care separă în textul tradus, printr-o numerotare aparte a capitolelor, și descrierea Mexicului de cea a Antilelor. După cum am văzut mai sus, însăși foaia de titlu a traducerii lui Gherasim reproduce o parte din foaia de titlu a cărții lui Contant Dorville.

6. Studiul comparativ al limbii numeroaselor traduceri efectuate în Moldova către sfârșitul secolului al XVIII-lea ne-a dus la concluzia că, în afara celor trei traduceri cunoscute ale sale, arhimandritul Gherasim a mai tradus încă trei scrieri importante, rămase anonime sau atribuite altor persoane.

6.1. În ms.rom. 46 de la BAR se află textul intitulat *Viața domnului Heruvim de la Ronda. Tomul întâi* (f. 1^v). După titlu urmează însemnarea: "Această istorie s-au scos de pe niște tetradii spaniolești în dialectul franțuzesc, și de pe aceasta s-au tălmăcit în limba moldovenească. La 1et 1793, avg. 31". Deasupra titlului se află altă însemnare: "Această istorie este scrisă de [...] iscălit, Vasă [...]". Pagina fiind stricată în partea dreaptă, sus, nu se poate citi numele întreg al copistului. Sub această însemnare este scris, de altă mână, numele *Vasile Neculescu*. Nicăieri însă nu este menționat numele autorului, ori al traducătorului român. Este vorba de romanul picaresc al lui Alain-René Lesage (1688–1747), *Le Bachelier de Salamanque ou Mémoires et aventures de Don Chérubin de la Ronda*, publicat prima dată în anul 1736. În manuscrisul de la BAR se găsesc traduse numai primele 33 de capitole ale operei, care cuprind aproape jumătate din textul original (al 33-lea capitol este incomplet, căci partea de la sfârșit a manuscrisului este stricată de umezeală). Nu putem ști dacă a fost tradus atunci întregul roman al lui Lesage, căci altă copie a acestui text nu mai cunoaștem³⁰. O altă traducere în românește a acestui roman a fost realizată mult mai târziu, de către Gr. Mihăiescu, și s-a tipărit la Craiova, în 1847.

6.2. În anul 1794 a apărut la Iași, în tipografia mitropoliei Moldovei, sub titlul *Critil și Andronius*, traducerea românească a primelor nouă capitole din

³⁰ Am semnalat și am atribuit arhimandritului Gherasim (considerat a fi Gherasim Clipa) această primă traducere românească a romanului lui Lesage în nota intitulată *Un roman francez tradus în secolul al XVIII-lea*, în "Cronica", X, 1975, nr. 14, p. 5.

partea întâi a celebrului roman alegoric *El Criticón*, capodopera scriitorului spaniol Baltasar Gracián (1601–1658). Numele traducătorului nu este menționat nici pe foaia de titlu, nici în prefața cărții, nesemnăată. În ms. 5654 de la BAR se află, într-o copie din anul 1840, traducerea capitolelor 10–13 din partea întâi a romanului, iar în ms. 2740 de la BAR, într-o copie din anul 1827, se găsește traducerea părții a doua, cu excepția capitolului al patrulea din original (*Muzeul omului de lume*). Nu avem până acum nici o știre că s-ar fi tradus atunci în limba română și ultima parte a romanului. Analiza limbii celor trei texte în care se află prima traducere românească a cărții lui Gracián demonstrează că aceasta se datorește unui singur traducător, rămas necunoscut.

Pe foaia de titlu a volumului apărut în anul 1794 se afirmă că traducerea s-a făcut "de pre limba grecească, pre limba noastră moldovenească". Cu toate acestea, opiniile privitoare la limba din care a fost tradus romanul sunt împărțite. Prezența în textul tipărit la 1794 a unor cuvinte și expresii de proveniență franceză l-a determinat pe V.A. Urechia să susțină, în anul 1861, că traducerea s-a făcut prin intermediul unei versiuni franceze³¹. Într-un studiu dezvoltat consacrat acestei traduceri, Dan Simonescu arată că, în secolul al XVIII-lea, romanul a fost tradus și în neogreacă, de către Ioan Rali, fost mare stolnic, în anul 1754 (textul păstrat în ms.gr. 62 și 88 la BAR), și de către un necunoscut (textul păstrat în ms.gr. 63 de la BAR). Ambele traduceri grecești conțin numai prima parte a romanului (13 capitole) și au fost făcute după versiunea franceză a lui Maunory (partea I, din 1696) și a unui anonim (părțile a II-a și a III-a), tipărită integral în anul 1709. După ce constată că în textul românesc tipărit în 1794 apar cuvinte cu aspect fonetic franțuzesc și calcuri după limba franceză, Dan Simonescu conchide: "Totuși, observând că franțuzismele sunt în genere cele curente ale păturii intelectuale din vremea aceea, observând că grecismele sunt dese și substanțiale, ținând seama și de afirmația din titlu că s-a tradus din grecește, cred că traducerea s-a făcut din această limbă, și anume după textul lui Ioan Rali, care are la bază textul francez al lui Maunory. Așa se explică și asemănarea izbitoare dintre cele două versiuni"³². Pentru Dan Simonescu, faptul că în ms. 2740 unele cuvinte românești au alături, în paranteză, cuvintele corespunzătoare grecești "nu lasă nici o urmă de îndoială că textul a fost tradus din grecește"³³.

Făcând unele precizări în legătură cu traducerile grecești ale romanului lui Gracián, care până în anul 1800 au circulat numai prin copii manuscrise, Ariadna Camariano-Cioran completează informațiile privitoare la ms.gr. 62, 63 și 88 de la BAR, descrise de Dan Simonescu, semnalează existența la BAR a

³¹ Vezi V.A. Urechia, *Cărți rare: Critil și Andronius*, în "Ateneul român", I, 1861, p. 35–36, și *Istoria românilor*, vol. V, București, 1893, p. 525. Această opinie a fost adoptată de Pompiliu Eliade, în *De l'influence française sur l'esprit public en Roumanie. Les origines*, București, 1898, p. 332–333.

³² Vezi *Un roman spaniol în Moldova secolului al XVIII-lea*, în "Anuarul Liceului Național din Iași pe anii școlari 1942–1945", Iași, 1946, p. 55.

³³ *Ibidem*, p. 56.

unui nou manuscris grecesc (1206) care conține traducerea romanului lui Gracián și conchide că "Ralis a tradus întreaga operă spaniolă. Primul volum ni s-a păstrat în ms.gr. 62, al treilea în ms.gr. 1206, și fragmente din al doilea în ms.gr. 88"³⁴. Despre textul tipărit în anul 1794, Ariadna Camariano-Cioran afirmă că "versiunea română se apropie mai mult de cea a anonimului cuprinsă în ms.gr. 63. Dar nici între textul din ms.gr. 63 și cel român nu există deplină identitate, cum vom vedea mai jos, avându-se în vedere servilismul absolut cu care se făceau atunci traduceri. În cazul acesta, se pot emite două ipoteze: ori a existat și o altă traducere în limba greacă, pe care traducătorul român a urmat-o servil, deoarece nu încapă îndoială că este o traducere din grecește, ori traducătorul român, ceea ce ni se pare mai puțin probabil, și-a permis neînsemnate abateri de la prototipul său, și în acest caz el a tradus textul grecesc cuprins în ms.gr. 63"³⁵. În legătură cu fragmentele traducerii românești din ms. 5654 și 2740, autoarea ne asigură că "comparația textelor dovedește, fără cea mai mică îndoială, că traducerea s-a făcut după textul grecesc al lui Ralis [...] Așadar – conchide Ariadna Camariano –, textul românesc tipărit este o traducere după o versiune greacă pe care nu o cunoaștem sau după versiunea greacă anonimă cuprinsă în ms.gr. 63, iar textele românești din ms. 2740 și 5654 sunt traduceri după textul grecesc al lui Ralis"³⁶.

Un nou studiu, îndeosebi stilistic, consacrat versiunii românești din 1794 a *Criticonului* lui Gracián au publicat, în anul 1978, Ileana Bucurenciu și Coman Lupu. Autorii nu au cunoscut precizările citate mai sus ale Ariadnei Camariano-Cioran. Referindu-se deci numai la opiniile lui V.A. Urechia, Pompiliu Eliade și Dan Simonescu privitoare la intermediarul francez sau grecesc după care s-a făcut traducerea românească, Ileana Bucurenciu și Coman Lupu atrag în mod deosebit atenția asupra numărului mare de cuvinte de proveniență franceză aflate în textul românesc, precum și asupra unor construcții și calcuri frazeologice care "ne peuvent être acceptés que comme des transpositions qui obéissent à une variante française. Ces preuves de fidélité témoignent de l'emploi du *Criticón* français par le traducteur roumain dans une mesure au moins égale à l'emploi de la variante grecque. Aucune analyse – si détaillée qu'elle soit – ne peut négliger le rôle du texte français comme intermédiaire entre le texte espagnol et la version roumaine du *Criticón*"³⁷.

Într-un articol publicat în anul 1977, în care ne-am ocupat de paternitatea traducerii românești din 1794 a *Criticonului* lui Gracián, am aderat la opinia lui Dan Simonescu și a Ariadnei Camariano-Cioran potrivit căreia traducerea s-a făcut prin intermediul unei versiuni grecești, explicându-ne prezența în textul

³⁴ Vezi *Precizări și identifiări privind unele traduceri românești din greacă (sec. al XVIII-lea)*, în RITL, XXII, 1973, nr. 2, p. 274–278.

³⁵ *Ibidem*, p. 276.

³⁶ *Ibidem*, p. 277–278.

³⁷ Vezi *La première traduction roumaine de "El Criticón" de Baltasar Gracián*, în *Hommage à Jorge Iordan à l'occasion de son quatrevingt-dixième anniversaire*, București, 1978, p. 75.

românesc a cuvintelor și expresiilor de proveniență franceză prin cunoașterea de către traducător și a limbii franceze³⁸. Acum însă, când am constatat că arhi-mandritul Gherasim, căruia i s-a atribuit traducerea *Criticonului*, a făcut toate cele trei traduceri cunoscute ale sale numai din limba franceză și că aceste traduceri abundă totuși în cuvinte de proveniență greacă, credem că el a tradus *Criticonul* tot din limba franceză. Cuvintele cu aspect fonetic francez și calcurile după construcții sau expresii franțuzești aflate atât în textul tipărit în 1794 cât și în textele copiate în ms. 5654 și 2740 demonstrează, așa cum au arătat Ileana Bucurenciu și Coman Lupu, că traducerea s-a făcut după textul francez, nu după cel grecesc. Altfel traducătorul nu ar fi putut folosi, de exemplu, în textul tipărit, cuvinte și forme ca *adorni* "a orna" ("purta la oblâncul șelii sale două pistoale prea *adornite*, într-o lor tocure", p. 62), *conversasie* (p. 4, 42), *duc* "duce" (p. 83, 84), *familier* (p. 91), *Floráns* "Florența" (p. 84), *Hérchiul* (p. 49), *ogur* "augur" (p. 75, 80), *Oras* "Horațiu" (p. 49), *prens* "prinț" (p. 48, 59, 70, 74, 78, 83), *prensasă* "prințesă" (p. 86), *prinsesă* (p. 91), *provensii* "provincii" (p. 42), *senă* "scenă" (p. 79), *vițâroa* "vicerege" (p. 35, 37, 40, 84), nici construcții ca "în cea dintâiaș dată ce l-au văzut, l-au socotit *pentru* om, împreună și *pentru* cal" (p. 62), "sânt hotărâți *pentru* a face binele" (p. 63), "norodul cel prost socotia pe această mare crâină *pentru* o fărâncătoare" (p. 83), "până a-i purta și peste umerii lor, cu toată greutatea *de a lor* lanțuri" (p. 60), și altele. Cuvintele latinești *cura* și *facies* au fost transcrise de traducător cu aspect fonetic francez: *chiúra* (p. 105) și *fasiés* (p. 86). Particularități lingvistice identice sau similare apar și în textul aflat în ms. 2740: *bezoar* (f. 45^v), *duc* (13^r, 25^v), *Hércules* (f. 37^r, 38^r), *mori* "negri" (f. 14^r).

Întrebându-se cine ar putea fi anonimul traducător al fragmentului din *Criticon* publicat în 1794 și al părților rămase în manuscris, Dan Simonescu a emis ipoteza că acesta ar putea fi aceeași persoană cu traducătorul *Istoriei craiului Sfeziei Carol 12* și al *Istoriei Americăi*, prezentate mai sus, adică arhi-mandritul Gherasim de la mitropolia din Iași. În articolul citat, am demonstrat că traducerea *Criticonului* lui Gracián a fost făcută, într-adevăr, de acest Gherasim (confundat atunci cu Gherasim Clipa).

6.3. Ms.rom. 194 de la BAR, intitulat *Pentru știința stihilor, unde să cuprindi și alte științi*, este o culegere de cugetări și comentarii filozofice și morale privitoare la natură, viață, societate și altele. Acest manuscris a fost descris întâi de Melchisedec, în *Cronica Romanului și a episcopiei de Roman*, partea a II-a, București, 1875, p. 112–115. Pe atunci manuscrisul se afla în proprietatea lui V.A. Urechia, care l-a dăruit Academiei Române în anul 1883. Alte copii ale textelor aflate în acest manuscris nu mai există. La sfârșit are următoarea însemnare: "Această carte este talmăcită de preosfinția sa mitropolit Leon, din limba franțuzască în ce moldovinească, în carele să arată multe învățături. 1814, mai 1" (f. 83^v). Așadar, textul este o copie din anul 1814, făcută de "un

³⁸ Vezi *Traducătorul necunoscut al romanului "Critil și Andronius"*, în "Limba română", XXVII, 1977, nr. 4, p. 351–355.

scriitori foarte ordinariu, care, neînțelegând ideile, a degenerat așa de tare zicerile, încât în unele pasaje cu greu se poate descurca sensul", cum o apreciază Melchisedec. Numele copistului nu este cunoscut. De asemenea, nu este menționat nicăieri numele autorului cărții traduse.

Din cel 29 de texte, câte cuprinde antologia din ms. 194, 14 au fost publicate, în anul 1816 (fără indicația locului de apariție a cărții, dar sigur la Iași, în tipografia mitropoliei), sub titlul: *Hrisum engôlpion. Carte prea interesitoare, tâlmăciită din limba franțuzească de un pravoslavnic moldovean iubitori de neam și râvnitori slavii și pășirii neamului său întru știință. Iară acum întâi dată în tipari cu cheltuiala dumisale biv vel stolnic Iordachi Boghean, prin aceeași râvnă*. Cartea are o scurtă prefată, intitulată *Cătră cetitori*, semnată de stolnicul Iordache Boghean. După cum vedem, numele traducătorului este ascuns acum prin misterioasa prezentare făcută lui în foaia de titlu a cărții.

Potrivit afirmației din nota citată de la sfârșitul ms. 194, Melchisedec și, după el, toți cercetătorii de până acum au considerat manuscrisul acesta drept o traducere a lui Leon Gheuca, fostul episcop al Romanului, apoi mitropolit al Moldovei. Nefiind încă indentificată o antologie franceză cu același conținut, Alexandru Dușu, care a stabilit că primele șapte texte din ms. 194 (*Pentru fericire, Pentru moarte, Pentru oameni, Pentru turburare și nestatornicie vieții omenеști, Pentru cei mari, Pentru lume și Pentru ființa lui Dumnezeu*) sunt reproduse după lucrarea lui Massillon, *Pensées sur différents sujets de morale et de piété*, a crezut că manuscrisul reprezintă o antologie alcătuită de Leon Gheuca, prin traduceri din diverse cărți franceze aflate în biblioteca sa³⁹. Părerea lui Al. Dușu a fost întărită de faptul că Ileana Vârtosu a identificat încă două surse ale antologiei, și anume: *Traité de l'existence et des attributs de Dieu* al lui Fénelon, din care au fost reproduse șapte texte (*Pentru pământ, Cercare firii pintru apă, Pintru aer, Cercetare firii pintru foc, Cercetare firii pintru ceri, Cercetare firii pentru soare și Pintru facire trupului omului*) și *Dialogues des morts* ale lui Fénelon, din care este reprodus dialogul dintre Alexandru și Clitus⁴⁰. În ultimul timp, noi am identificat alte două surse ale acestei antologii. Prima este cartea intitulată *Les Caractères d'Épictète, avec l'explication du Tableau de Cébès*, alcătuită de abatele de Bellegarde și apărută la Trévoux, în anul 1700 (alte ediții în 1701 și 1772), din care au fost reproduse cinci texte, intitulate fiecare *Haractiriul lui Epictit*, cuprinzând câte o cugetare din *Manualul* lui Epictet, însoțită de un scurt comentariu. Cartea aceasta a fost tradusă în limba română de către ierodiaconul Gherasim Putneanul de la episcopia Romanului. Textul tradus se păstrează în trei copii: ms. 124 de la Arhivele Statului din Iași, datat 24 februarie 1779, ms. VI-49 de la BCU Iași,

³⁹ Vezi Al. Dușu, *Alte contribuții documentare la tratatul de istoria literaturii române*, în "Steaua". XVII, 1966, nr. 6, p. 117-125, și *Coordonate ale culturii românești în secolul XVIII*, București, 1968, p. 228-234, 240-244.

⁴⁰ Vezi *Un manuscris românesc al "Întâmplărilor lui Telemac" de Fénelon: filieră, localizare, date, paternitate*, în "Limba română", XXV, 1966, nr. 1, p. 34-35.

nedatat, dar probabil din jurul anului 1780, și ms.rom. 27 de la BAR, datat 1785⁴¹. Textele reproduse din *Les Caractères d'Épictète* aflate în ms. 194 reprezintă altă traducere decât cea din manuscrisele menționate. A doua sursă identificată de noi este opera lui Gian Francesco Loredano, *Gli Scherzi geniali*, din care a fost reprodus textul intitulat *Seneca înțeleptul* (povestirea a 11-a din volumul întâi). După cum se știe, această operă a lui Loredano a fost tradusă integral în limba română, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, prin intermediar grecesc, sub titlul *Zăbava fandasiei* (primele zece capitole au fost traduse de Toma Dimitriu, logofătul mitropoliei din Iași, iar restul de medelnicerul Constantin Vârnăv⁴²). Textul aflat în ms. 194 reprezintă altă traducere a capitolului respectiv decât cea făcută atunci de Constantin Vârnăv⁴³. Așadar, au mai rămas doar opt texte din antologia aflată în ms. 194 a căror sursă directă nu a fost încă identificată (*Pentru Platon socotit ca un lăudător al lui Socrate, Socotelile lui Chicheron asupra legii și a evlaviei, Gândiri asupra științei cugetului, Gândiri a lui Chicheron asupra legii, Gândire a lui Chicheron asupra cugetării*, două texte, și *Gândire a lui Chicheron asupra legii*, două texte).

Având în vedere sursele multiple folosite la alcătuirea acestei antologii și faptul că este puțin probabil ca un român din Moldova să fi avut la îndemână, în jurul anului 1780, cărțile franceze respective, ca să poată alcătui o asemenea antologie, noi credem că ms. 194 reprezintă traducerea unei antologii alcătuită astfel de un autor francez și tipărită în Franța, care nu a fost încă identificată. Afirmatia copistului din însemnarea citată mai sus transmite o informație care poate fi adevărată: "Această carte este tâlmăcită [...] din limba franțuzască în ce moldovinească".

După ce am arătat că este puțin probabil (practic imposibil) ca antologia aflată în ms. 194 să fi fost alcătuită de episcopul Leon Gheuca, așa cum s-a crezut, să vedem acum dacă traducerea din limba franceză a cărții respective poate fi opera lui, așa cum afirmă copistul manuscrisului în nota citată. Nu avem nici o altă informație că Leon Gheuca ar fi făcut traduceri. Referindu-se la episcopul Leon al Romanului, căruia i-a fost oaspete în iarna și primăvara anului 1782, cărturarul sârb Dositei Obradovici afirmă, într-o scriere a sa publicată în anul 1783 (deci la numai un an după trecerea lui pe la Roman și în timpul vieții episcopului, care putea afla cele relatate de fostul său musafir!) că "el, fiind episcop, a învățat limba franceză, a adunat cu mare cheltuială foarte aleasă bibliotecă, a dat a se traduce pe limba sa feliurite cărți..."⁴⁴ (deci nu a

⁴¹ Vezi N.A. Ursu, *Ierodiaconul Gherasim Putneanul (+1797) de la episcopia Romanului, primul traducător român din limba franceză*, în "Cronica". XXXI, 1996, nr. 19–20, p. 6–7. Textul integral al *Manualului* lui Epictet din această traducere a fost editat de mitropolitul Antonie Plămădeală în anexa studiului *Prima traducere a "Manualului" lui Epictet în românește*, în MA, XXIX, 1984, nr. 9–10, p. 595–662.

⁴² Vezi N.A. Ursu, *Traducerile logofătului Toma Dimitriu de la mitropolia din Iași*, predat spre publicare Anuarului Institutului de Istorie «A. D. Xenopol» din Iași.

⁴³ Vezi și Ariadna Camariano-Cioran, *art.cit.* la nota 34, p. 278.

⁴⁴ Vezi Ioan Russu, *op.cit.* la nota 12, p. XX. Sublinierea noastră.

tradus personal!). Așadar, Leon Gheuca a fost numai un mecenat, un animator al bogatei activități culturale care se desfășoară atunci la Roman și la Iași, din inițiativa și cu sprijinul său, de către unii colaboratori ai lui. Este semnificativ, în primul rând, faptul că pe foaia de titlu a broșurii tipărite în anul 1816, cu selecțiuni din traducerea aflată în ms. 194, nu este menționat ca traducător fostul episcop și mitropolit Leon Gheuca, ci un anonim "pravoslavnic moldovean iubitori de neam și râvnitori slavii și pășirii neamului său întru știință". De ce s-ar fi ascuns numele lui Leon Gheuca, mort în anul 1789, care a lăsat o amintire frumoasă la episcopia din Roman și la mitropolia din Iași? Noi credem că traducerea antologiei aflate în ms. 194 nu este făcută de Leon Gheuca, ci numai din inițiativa și cu cheltuiala lui, iar pe foaia de titlu a originalului sau a copiei după care s-a transcris textul, în anul 1814, va fi fost menționat doar acest lucru. Particularitățile lingvistice ale textului aflat în ms. 194 arată că traducătorul antologiei este același Gherasim care a tradus *Taina francmasonilor*, *Istoria craiului Sfeziei Carol 12* și *Istoria Americăi*. Probabil că această traducere a fost făcută de el pe când se găsea la Roman.

7. Pentru a dovedi faptul că limba celor trei traduceri anonime pe care i le atribuim arhimandritului Gherasim este în fond identică cu limba celor trei traduceri cunoscute ale sale, cităm în continuare câteva particularități lingvistice care leagă între ele aceste șase traduceri și care îl individualizează pe acest Gherasim între traducătorii români de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Folosim în demonstrație următoarele sigle ale textelor comparate: *GCA* – *Critil și Andronius* (Iași, 1794); *GIA* (I și II) – *Istoria Americăi* (ms. IV-17 de la BCU Iași, vol. I și II); *LVH* – *Viața domnului Heruvim de la Ronda* (ms. 46 de la BAR); *PSG* – *Pentru știința stihilor* (ms. 194 de la BAR); *PTF* – *Taina francmasonilor* (ms. 451 de la BAR); *VIC* – *Istoria craiului Sfeziei Carol 12* (ms. IV-5 de la BCU Iași).

7.1. În traduceriile lui Gherasim apare des cuvântul *crăină* "regină", creat de la *crai* "rege", după lat. *regina*, fr. *reine* sau germ. *Königin*. De exemplu, "*crăină* a Danemarcăi" (*VIC*, f. 4^l), "*crăina* Engliterii" (*VIC*, f. 141^l; cf. și 9^l, 11^l, 89^l, 205^l); "*crăina* Izabela" (*GIA* I, f. 7^l; cf. și 90^l), "la o parte a căriia pusă rănd trupurile *crăinilor* lui Peru" (*GIA* II, f. 55^l). Cuvântul *crăină* "regină" apare și în două dintre traduceriile pe care i le atribuim lui Gherasim: "am dat plicul ce era scris cătră *viță crăina*" (*LVH*, f. 38^l; cf. și 40^l); "Artemi era o *crăina*" (*GCA*, p. 83, cf. și 84), "[priceperea este] *crăina* și doamna a toate faptele vieții" (*GCA*, p. 96; cf. și 48), "[inima este] *crăina* tuturor celorlalte lăuntruri" (*GCA*, p. 105).

Acest cuvânt nu este înregistrat în nici unul dintre dicționarele limbii române. În limba veche era frecvent derivatul *crăiasă*, iar neologismul cores-punzător *regină* începe să fie folosit abia după anul 1829.

7.2. Vb. *înainta* are în traduceriile lui Gherasim varianta *înaința*. De exemplu, "și-l *înaințază* în trei stări spre venerablu" (*PTF*, f. 60^l), "să *înaințază*

în trei rânduri cătră..." (PTF, f.120^r) ; "să *înaința* pe supt bombele tunurilor" (VIC, f. 24^r), "țariul să *înaința* tare cu o armie" (VIC, f. 34^r; cf. și 27^r, 28^v, 59^v, 70^v, 103^r, 105^r, 232^r); "corposurile să *înaința* încet" (GIA I, f. 84^r; cf. și 3^v, 9^r, 50^v, 74^r, 78^r), "s-au *înaințat* într-o provincie" (GIA II, f. 31^v; cf. și 35^v). Forma *înaința* apare și în toate cele trei traduceri pe care i le atribuim lui Gherasim: "noaptea era foarte *înaințată* când ne-am luat sara bună" (LVH, f. 47^r); "fără să se *înaințeze* măcar un pas" (GCA, p. 50; cf. și 51, 57, 66). "un curtezan s-au *înaințat* pentru a-l priimi" (GCA, p. 79) ; "săldații, depărtându-să de un pas potrivit și întocmit, să *înaințază* cătră vrăjmași" (PSG, f. 56^v).

Varianta *înaința* nu este înregistrată în nici unul dintre dicționarele limbii române. După informația de care dispunem, ea se întâlnește, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, numai în scrisul lui Gherasim. Mai târziu apare sporadic și la alți traducători. După anul 1829 apar frecvent în presă și în alte scrieri formele *înainti* și *înainta*.

7.3. O altă particularitate a limbii arhimandritului Gherasim o constituie folosirea vb. *norodi* "a popula; a genera", creat de la *norod*, și a adjectivului corespunzător *norodit*. De exemplu, "țările mieziinoptii era atunci mai *norodite* decât acum" (VIC, f. 3^r; cf. și 144^v), "viné de *norodé* cetatea" (VIC, f. 78^r); "au fost întemeiet și au *norodit* cetatea" (GIA I, f. 141^r; cf. și 9^v, 75^r), "cetatea Lima este *norodită* de spanioli" (GIA II, f. 7^r; cf. și 3^v, 9^r, 24^v, 88^v), "un frate și o soră pe care i-au lăsat să *norodească* lumea" (GIA II, f. 90^v; cf. și 102^v).

Vb. *norodi* și adjectivul respectiv apar și în două dintre traduceri pe care i le atribuim lui Gherasim: "n-au putut să afle un om într-o cetate așa de *norodită*" (GCA, p. 52) ; "mulțime n-ari alti pravile decât pilda acelora ci li poroncesc; a lor feli di pitreciri *norodești* (pintru ca să zic așa) pi aceea a supușilor" (PSG, f. 22^r; în orig.: "leur vie se reproduit, pour ainsi dire..."⁴⁵).

Vb. *norodi* și adj. *norodit* se întâlnesc rar în textele epocii. Este semnificativ faptul că în fișierul relativ bogat al *Dicționarului limbii române* al Academiei nu s-au găsit, pentru adj. *norodit* (verbul lipsește din DLR), decât informații din două traduceri cunoscute ale lui Gherasim și din romanul *Critii și Andronius*. În scrieri de mai târziu, pentru denumirea noțiunii "a popula" apar frecvent verbele *popora*, *împopora*, *popula* și *împopula*, ale căror participii au devenit adjectivele corespunzătoare, ca și în cazul lui *norodi*.

7.4. S.f. *protection* a fost adaptat de Gherasim, ca și de alți contemporani ai săi, sub forma *protecsie*: "supt *protecsie* țării leșăști" (VIC, f. 106^r; cf. și 59^v, 128^v, 156^v, 174^r), "nevoiți a alerga la a lor *protecsie*" (GIA I, f. 13^v; cf. și 88^r). Sub această formă apare cuvântul și în GCA: "a noastră cea mai încredințată *protecsie*" (p. 48). Forma *protecsie* se întâlnește relativ rar în textele de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Frecventă este, mai ales după anul 1829, forma *protecție*.

⁴⁵ Vezi Alexandru Duțu, *Coordonate ale culturii românești în secolul XVIII*, București. 1968, p. 261. Sublinierea noastră.

Pentru denumirea noțiunii "a proteja", arhimandritul Gherasim nu mai împrumută însă cuvântul corespunzător francez, ci îl crează de la *protecsie*, sub forma *protecsui*: "numai acesta singur îl *protecsuia*" (VIC, f. 79^r; cf. și 165^v), "Cortet au fost *protecsuit* de Ovando" (GIA I, f. 54^r; cf. și 68^r). Acest verb apare și în două dintre traduceri pe care i le atribuim: "ie vra a te *protecsui* fără a te vedea" (LVH, f. 34^r), "pe aceia ce mărirea de suflet îi *protecsuiește*" (GCA, p. 3; cf. și 36, 61).

De la *protecsui*, Gherasim formează derivatul *protecsuitor* "protector": "s-au vestit *protecsuitor* supușilor luterani" (VIC, f. 95^r; cf. și 53^r, 106^r, 163^r), "prieteni și *protecsuitor* saracilor" (GIA II, f. 43^r; cf. și 80^r), care apare și în LVH: "*protecsuitoriul* nostru" (f. 2^v).

Vb. *protecsui* și s.m. *protecsuitor* se întâlnesc, după informațiile de care dispunem, numai în scrisul lui Gherasim. Pentru denumirea noțiunilor respective au fost folosite, în scrieri de mai târziu, formele *protectui*, *protectuitor*, *protectălu*, *protecta*, *protector*, *protegu*, *proteguitor*, *proteja*, *protegea*.

7.5. O altă particularitate a limbii arhimandritului Gherasim este folosirea locuțiunii adverbiale *în urmă* "în sfârșit", prin care traduce fr. *enfin*. Vezi PTF, f. 91^v, 114^r; VIC, f. 5^r, 19^r, 21^r, 196^r, 198^v, 199^r; GIA II, f. 2^v, 25^r, 42^r, 45^r, 57^r. Această locuțiune adverbială apare și în două dintre traduceri pe care i le atribuim: GCA, p. 3, 4, 54; PSG, f. 58^r, 81^r.

7.6. Locuțiunea adverbială franceză *par exemple* a fost tradusă de Gherasim prin locuțiunea *prin pildă*, care apare atât în PTF, f. 142^v, și GIA II, f. 24^v, 67^v, cât și în LVH, f. 20^v.

7.7. Locuțiunea conjuncțională *în loc că* "în timp ce", creată după fr. *au lieu que*, apare atât în PTF, f. 151^v, și VIC, f. 139^v, cât și în GCA, p. 33, 60, 63, și PSG, f. 59^r. Această locuțiune se mai întâlnește, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, în scrierile atribuite de noi ierodiaconului Gherasim, alt cărturar cunosător al limbii franceze din cercul episcopului Leon Gheuca de la Roman⁴⁶.

7.8. Dintre celelalte fapte de limbă care, împreună cu cele citate mai sus, dau o notă distinctivă traducerilor arhimandritului Gherasim, inclusiv celor pe care i le-am atribuit, menționăm substantivele *floare* "culoare", *gârlă* "râu, fluviu", *strai* "haină, îmbrăcăminte", verbul *spânzura* "a depinde, a atârna", adverbul *amintere(a)*, precum și formele fără prefixul *în-* ale unor verbe ca *bolnăvi*, *vinovăți*, *vinui* și altele.

8. Informațiile de până acum privitoare la viața și activitatea arhimandritului Gherasim de la mitropolia din Iași, pe care D. Popovici îl considera, pe drept cuvânt, "l'une des figures les plus intéressantes du temps"⁴⁷, se sfârșesc cu însemnarea sa din anul 1796, citată mai sus (vezi 3.). Din felul în care a fost redactată foaia de titlu a copiei din septembrie 1799, astăzi pierdută, a traducerii

⁴⁶ Vezi N.A. Ursu, *art.cit.* la nota 15, și nota 41.

⁴⁷ Vezi *La littérature roumaine à l'époque des lumières*, Sibiu, 1945, p. 96.

Istoriei Craiului Sfeziei Carol 12 (vezi 4.) se pare că la acea dată era încă arhimandrit al mitropoliei din Iași. Nu știm dacă, în jurul anului 1800, a părăsit mitropolia plecând la vreo mănăstire, sau a murit aici, relativ tânăr. Faptul că era prieten cu călugărul Iosif Hâjdău de la mănăstirea Neamț, care nu putea fi decât bucovinean⁴⁸, ca și episcopul Antonie de la Roman, căruia Gherasim îi dedica traducerea *Istoriei Americăi*, ne întărește convingerea că el era originar din Bucovina, așa cum arată particularitățile lingvistice ale traducerilor sale. Presupunem deci că stolnicul lordache Boghean, care publică în anul 1816, cu cheltuiala sa, cele 14 texte selectate din traducerea antologiei *Pentru știința stihilor*, sub titlul *Hrisun engolpion* "Engolpion de aur" (cum era intitulată și cartea lui Dimitrie Darvaris, apărută la Viena, în 1799, cu versiunea neogreacă a *Tablei lui Kevit Tebanul* și a *Manualului* lui Epictet), era rudă (nepot sau frate mai mic?) a arhimandritului Gherasim, căruia editorul nu-i divulgă însă numele (cum nu și l-a divulgat nici el însuși, când a publicat, în anul 1794, primele nouă capitole din *Critil și Andronius*), ci-i subliniază doar strădania patriotică pentru luminarea neamului său. Constantin Sion, în *Arhondologia Moldovei*, relatează următoarele cu privire la familia Boghean: "*Boghian*. Moldovan rusnăcit din Bucovina; din proști s-au rădicat lordache, fiind logofăt la mitropolie, și în vremea domnului Calimah s-au făcut stolnic, iar la Ioan vodă Sturza căminar; în urmă au nebunit și au murit, săracul, dar i-au rămas feciori" (ediția Iași, 1892, p. 42). Căminarul lordache Boghean trăia încă la 27 octombrie 1846, primind anual o pensie dată de mitropolie, cum atestă unele documente aflate la Arhivele Statului din Iași (vezi Doc. 428/252 și 426/191).

⁴⁸ N. Iorga, în *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. II, București, 1903, p. 184, rezumă un document din 28 septembrie 1761, prin care Sandul Hâjdău arată că tatăl lor, Gheorghe Hâjdău, făcuse o împărțeață între fii a moșiilor lordăchești, Nehoreni, Pășcăuți și altele, dar acel document s-a pierdut. Semnează ca martori Vartolomei, arhimandrit al Putnei, Pahomie, egumen al Putnei, și Antonie, eclesiarh al Putnei.

LES TRADUCTIONS DE L'ARCHIDIACRE (ARCHIMANDRITE ENSUITE)
GHERASIM DE L'ARCHEVÊCHÉ DE IAȘI
(Resume)

Cet ecclésiastique roumain érudit de la fin du XVIIIème siècle a été le disciple de l'évêque Léon Gheuca de Roman, dans le cercle culturel duquel il a assimilé le français. Lorsque Léon Gheuca devient métropolitain, en 1786, il a fait venir Gherasim à Iași, à titre d'archidiacre de l'Archevêché, et en 1789 il l'élève au rang d'archimandrite de l'Archevêché de Iași. Vers les années 1789-1793 il a été prieur au monastère Slatina. Il est mort relativement jeune, vers 1800.

L'archimandrite Gherasim est l'un des premiers traducteurs roumains du français. Il a traduit, en 1787, l'ouvrage de l'abbé Gabriel-Louis-Calabre Perau, *L'Ordre des Francs-Maçon trahi, et le Secret des Mopses révélé*, en 1792 l'œuvre de Voltaire, *Histoire de Charles XII, roi de Suède*, et en 1795 une *Histoire de l'Amérique*, dans laquelle il a reproduit une grande partie du cinquième volume de la compilation de Contant Dorville, *Histoire des différens peuples du monde*. La recherche philologique de certaines traductions anonyme du même temps a pourtant prouvé que, outre ces trois traductions singées par lui-même, ce Gherasim a traduit, de plus, en 1793 le roman picaresque d'Alain-René Lesage, *Le Bachelier de Salamanque ou Mémoires et aventures de Don Chérubin de la Ronda*, en 1794 les premiers deux volumes du roman allégorique *El Criticón*, de l'écrivain espagnol Baltasar Gracián (d'après la version française du Maunory) et, à une date inconnue, probablement au début de son activité littéraire, une anthologie française de commentaires philosophiques, politiques et moraux, intitulée, en traduction, *Pentru știința stihilor (De la science des éléments)*.

Par suite d'une confusion de noms, faite par N. Iorga en 1928, cette riche activité de traducteur de l'archimandrite Gherasim a été entièrement attribuée par notre histoire littéraire à *Gherasim Clipa*, évêque de Huși (1796-1802) et ensuite de Roman (1803-1826). En 1986, grâce à une note autographe de l'archimandrite de l'Archevêché de Iași, datée le 17 août 1796, on a corrigé cette erreur historique-littéraire, en établissant la réalité du fait que l'auteur des traductions mentionnées n'est pas une seule et même personne que *Gherasim Clipa*, qui a été élu en tant qu'évêque de Huși le 1er juin 1796.

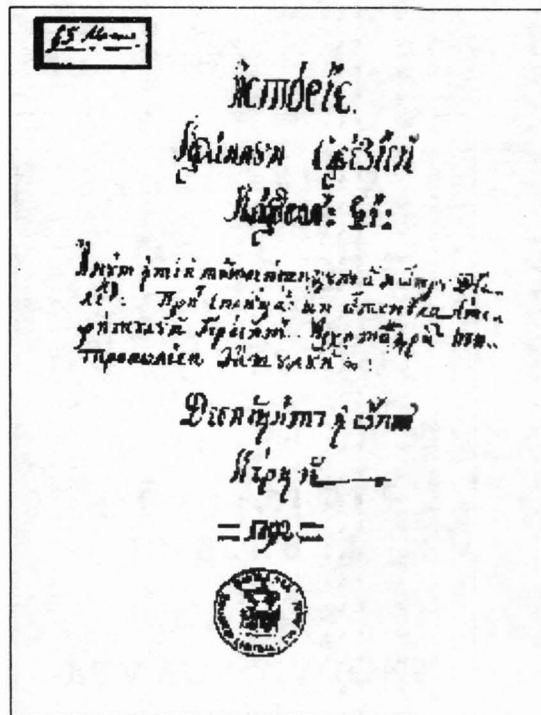

Fig. 5

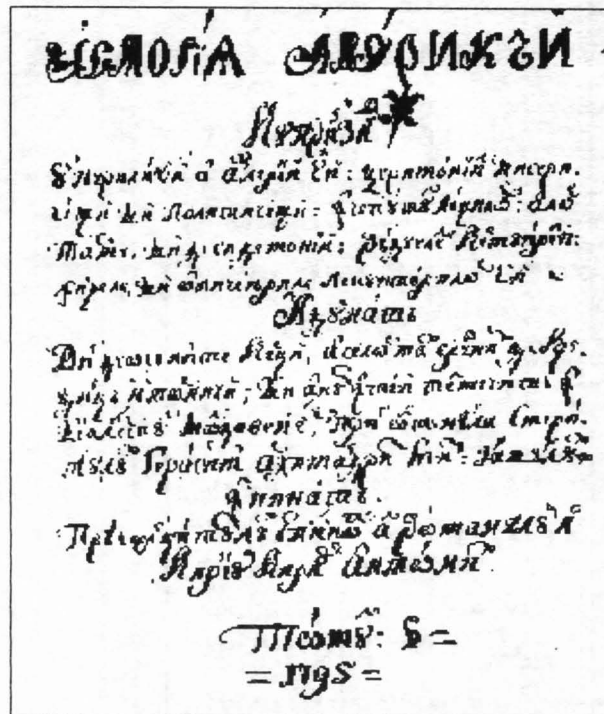

Fig. 6

O ICOANĂ PE PERGAMENT DIN VEACUL AL XVII-LEA

Printre pergamentele aflate în depozitul filialei ieșene a Arhivelor Naționale se găsește unul asupra căruia ochiul și gândul oricui se oprește mai îndelung¹. Și anume, privilegiul acordat de domnul Constantin Cantemir negustorilor din orașul de scaun al Moldovei, în anul de la Facerea Lumii 7194 și de la Hristos 1686, luna mai, ziua a patra. Actul este neobișnuit nu numai datorită textului în sine², ci mai ales datorită icoanei *Sfântului Nicolae*, care ocupă întreaga suprafață a verso-ului. Vorbind de text, imagine și pergament, gândul ne duce, mai degrabă, la o miniatură decât la o icoană, pentru că miniatura este, de cele mai multe ori, transpunerea iconografică a textului³, în timp ce prin icoană istoricii moderni ai artei înțeleg pictura de șevalet⁴. Am preferat termenul icoană, nu în înțelesul vechi pe care bizantinii îl foloseau pentru a denumi toate reprezentările realizate prin mozaic, email sau pictură, ci în accepțiunea pomenită mai sus: pictură de șevalet. Și aceasta, deoarece printre pergamentele cunoscute⁵ acesta este, după știința mea, singurul care ar putea să

¹ A S I, *Documente*, Pachet CCCXI/24.

² Documentul a fost publicat pentru prima dată de Theodor Codrescu, în *Uricariul*, II, p. 36–38, atunci se afla în posesia lui Polihroni Arbore. A fost luat la o expoziție la București, după cum reiese din următoarea însemnare a lui Sever Zotta, pe una din filele *Inventarului*, nr. 1115, al Fondului *Documente*: "Pergament. În verso cu chipul *Sfântului Neculai* în culori. Scrisoare spălăcită. Document înapoiat de la Direcțiunea Generală în 18 octombrie 1916, fost la expoziția din București în 1906". Aceeași transcriere a fost publicată și de N.A. Bogdan. *Din trecutul comerțului moldovenesc și mai ales a celui ieșan*. Iași, 1925, p. 47–48, cu următoarea notă: "Păcatul, ca în multe alte cazuri, a fost că un asemenea act, trimis după stăruințele unor persoane la Arhiva Statului din București, se zice că ar fi fost, după cum suntem informați, împachetat și expediat în Rusia, cu alte multe acte de valoare arheologică și de urma lui nu se mai știe actualmente nimic". Din fericire nu s-a întâmplat așa.

³ André Grabar, *La peinture byzantine, étude historique et critique*, Geneva, 1953, p. 159.

⁴ *Ibidem*, p. 187.

⁵ Este cunoscut pergamentul cu portretul miniat al lui Miron Barnovschi, până de curând singurul act de acest fel din diplomatica moldovenească (Marina Ileana Sabados, *Un document cu portret votiv de la voievodul Miron Barnovschi*, în SCIA, seria arte plastice, XXIX, 1982, p. 55–57; Idem, *Un document cu portretul voievodului Miron Barnovschi și câteva observații privind arta miniaturii în actele emise de cancelaria moldovenească în prima jumătate a secolului XVII*, în AIIAI, t. XXIII, I/1986, p. 255–262); între timp a fost semnalat un alt hrisov cu portretul votiv al lui Ștefăniță vodă Lupu aflat în arhiva mănăstirii Vatoped de la Muntele

răspundă regulilor unui asemenea gen de pictură. Se cunosc manuscrise cu miniaturi de sfinți realizate pe întreaga pagină, cum ar fi: icoana *Sfântului Ioan Zlataust* (în *Slujebnicul mitropolitului Ștefan*)⁶, icoana *Sfântului Grigore* (în *Tetraevangelul* caligrafiat de Silion Rusin la mănăstirea Dealu)⁷ și icoana *Sfinților Constantin și Elena* (în *Cuvânt de prăznuire la marele singur biruitorul și prea slăvitul împărat și întocma cu Apostolii Costandin*, alcătuit de patriarhul Gherasim al Alexandriei în onoarea lui Constantin Brâncoveanu)⁸, dar icoana breslei negustorilor, cred că se poate încadra în categoria icoanelor "portative", care "s-au bucurat de o prețuire crescândă începând de la sfârșitul veacului al XVI-lea și începutul celui următor"⁹. În același timp, trebuie menționată observația Corinei Nicolescu: "Sub raportul tehnicii, majoritatea icoanelor românești și balcanice sunt lucrare în tempera pe lemn, echivalând cu pictura medievală occidentală. Au existat de asemenea icoane în encaustică și mozaic, icoane săpate în os, fildeș, steatită sau lemn, altele ciocănite și gravate în metal sau icoane brodate. [...] Icoane de proporții reduse folosite ca praznicare (cca. 20/17 cm.), pictate pe pânză groasă de cânepă, s-au păstrat îndeosebi din epoca brâncovenească"¹⁰. Tot un "praznic" pictat pe pergament, al negustorilor ieșeni, apare aievea și pe verso-ul acestui pergament; este ocrotitorul acestei bresle, *Sfântul Ierarh Nicolae*, izvorătorul de mir, episcopul de Mira Licieii.

Despre acest pergament au avut știre Th. Codrescu, N.A. Bogdan, N. Iorga¹¹ și Eugen Pavlescu¹², care au publicat și comentat succint textul, au oferit și reproduceri ale icoanei¹³, fără însă a o descrie. Era evident că Sfântul Nicolae a fost patronul breslei negustorilor¹⁴, pentru că această breaslă a funcționat, cel puțin din veacul al XVII-lea, și la Iași; dar în ciuda numărului mare de negustori pomeniți în documente, împreună cu staroștii lor, nu s-a păstrat un statut al breslei, din care să reiasă amănunte ale organizării acesteia. Dacă există o

Athos, Florin Marinescu, *TO POYMANIKO APXCIO*, în *ICPA METISTH MONH BOTOPIAIDIOY, IIAΠAΘΣH-IZTOPIA-TCXNH*, TOMOS B', AΓION OPOΣ, 1996, p. 624.

⁶ G. Popescu-Vâlcea, *Slujebnicul mitropolitului Ștefan al Ungro-Vlahiei (1648-1668)*, în *Analecta*, București, 1943, fig. 35.

⁷ Corina Nicolescu, *Miniatura și ornamentul cărții manuscrise din țările Române sec. XIV-XVII*, Catalog, București, 1964, planșa nr. 41.

⁸ Terza Sinigalia, *Obserații privind miniatura și ornamentica de carte manuscrisă din epoca brâncovenească*, în RMMMIA, București, t. XIX, nr. 2, 1988, p. 26; interesant este faptul că această miniatură este realizată de un artist originar din Moldova, ieromonahul Athanasie de la mănăstirea Agapia.

⁹ Dumitru Năstase, *Icoanele*, în *Istoria artelor plastice*, vol. II, București, 1970, p. 141-142.

¹⁰ Corina Nicolescu, *Icoane vechi românești*, ediția a III-a, București, 1976, p. 11.

¹¹ N. Iorga a reproduș icoana Sfântului Nicolae în lucrarea *Negoțul și meșteșugurile în trecutul românesc*, București, 1906, p. 122, iar privilegiul l-a analizat în *Istoria comerțului românesc. Drumuri, mărfuri, negustori și orașe*, vol. I, Vălenii de Munte, 1915, p. 346-347.

¹² Eugen Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, București, 1939, p. 398.

¹³ O altă reproducere a icoanei la N. A. Bogdan, *op. cit.*, p. 40.

¹⁴ Acest sfânt este revendicat, drept protector, de mai multe corporații și în Occidentul Europei, printre care și de cea a negustorilor, Vezi, Auguste Marguillier, *Saint Nicolas*, Paris, fără an, 64 p.

corespondență între icoana de pe acest mare privilegiu și hramul breslei negustorilor, și foarte probabil că există, atunci s-ar putea, urmând același raționament, ca lăcașul de închinăciune al negustorilor ieșeni să se fi găsit într-una din cele două biserici din Iași, care la vremea aceea îl prăznuiau pe "arhiepiscopul Mirei Lichiei", Sfântul Nicolae cel Sărac din Muntenimea de Sus și Sfântul Nicolae Domnesc. Biserica cu hramul Sfântul Nicolae, numită și cel Sărac (probabil pentru că Sfântul era și protectorul săracilor), a fost ridicată în această vreme, printre ctitori aflându-se și Luca pârcălabul de Lăpușna¹⁵, ajutat, poate, și de negustorii din capitala Moldovei. Nu ar fi exclus ca domnul să le fi permis să se închine chiar la Sfântul Nicolae Domnesc, în vatra târgului, din dorința de a reface țara rău stricată de "podgheazurile" leșești, pentru că, se spune în privilegiu, "pentru neguțitorii de aicea din târg de Iași, că fiindu acmu aceste răscoale, și umblând limbi streine pentr-ceastă ț(a)ră a Moldovei, și împrăștiindu-se neguțitorii și-ntr-o parte și-ntr-alta, streinându-se printr-alte țări, arsu-le-au multu dintr-agonisita lor". De asemenea, domnul îi dăruiește cu extraordinarul privilegiu "numai când ar da boiarii, atunci vor da și neguțitorii pe prilej", făcându-le și "cărți pre tocimala lor pre izvod, ce iaste la mîna starostelui de neguțitori cu pecetea domniei mele". Printre alte cărți domnești de orânduire, negustorii au ținut ca "marele privilegiu" obținut să fie "întărit" cu icoana *Sfântului Nicolae*, pentru ca domnul, arhieriei și Sfatul să-l aibă potrivit dacă ar fi vrut vreodată să-l rupă. Poate și catastifele de breaslă erau decorate cu icoana hramului, dar, din păcate, atâtea câte au ajuns până la noi sunt copii târzii; aceeași formulă s-a folosit, probabil, și în spațiul ucraineano-rusesc, la răspânditele "Bratstve" sau "Frății ortodoxe", cum ar fi cunoscuta "Frăție" din Liov¹⁶.

Icoana *Sfântului Nicolae* a fost lucrată la Iași; este puțin probabil ca pergamentul să fi ajuns în cancelaria domnească având deja icoana pe verso, dar este sigur că aceasta se afla în acest loc înainte de tăierea tâncușelor pentru atâr-narea sigiliului domnesc (sigiliu pierdut, de la care se păstrează numai șnurul de culoare verzuie, ca și fondul icoanei). Pentru lucrul într-un atelier ieșean pledează și prezența în partea de jos, la mijlocul chenarului baroc, a unui scut heraldic oval, care are în câmp o mână ieșind din dextra scutului, ce ține steagul cu două tuiuri, la mijlocul hampei aflându-se o coroană deschisă cu cinci fleuroni; este o trimitere foarte clară la atributele puterii domnești.

Datarea sigură a icoanei, în 1686, descurcă, dar și încurcă, găsirea izvoarelor sale artistice. Majoritatea icoanelor anterioare găsite în spațiul românesc, și nu numai, se pot încadra într-unul din curente de artă postbizantine, mai ales cele care vin dinspre centrele eclesiastice grecești sau dinspre spațiul slav neacoperit de "turcocrăție". Influențele occidentale resimțite în arta icoanei și în miniatură au fost zăgăzuite și diminuate, cu mai mult succes, în vremea Renașterii, dar vor ieși mult mai clar la iveală în veacul al XVII-lea când în arta

¹⁵ C. Turcu, *O biserică din Iași dispărută: Sfântul Nicolaie cel Sărac din Muntenime*, în *MMS*, nr. 1-2, 1966, p. 96-108.

¹⁶ Eugen Pavlescu, *op. cit.*, p. 11-84.

postbizantină se vădesc influențe baroce¹⁷. În a doua jumătate a veacului, școlile tradiționale de pictură rusească se vor occidentaliza treptat, la fel ca întreaga societate¹⁸. De asemenea, tendințele occidentalizante se observă, cu claritate, și în arta icoanei grecești, prin intermediul așa numitului curent italo-cretan¹⁹. Apropierea dintre cele două școli iconografice face ca în ciuda descrierii în limba greacă, "*Aghios Nicolaos*", icoana să poată aparține școlii rusești. Sunt cunoscute legăturile artistice dinte "voievozii și stăpânitorii" Moldovei (titlu folosit de cancelaria moscovită) cu "țarul și marele cneaz a toată Rusia". S-a scris, astfel, despre iconarii ruși care au lucrat la Trei Ierarhi, despre icoanele căutate de Varlaam, viitorul mitropolit, pentru Miron vodă Barnovschi²⁰. Influența rusească se regăsește și în Muntenia, mai ales în vremea lui Matei Basarab, cel care în ciuda faptului că, uneori, nu voia să "vadă fața solilor ruși", se ruga Domnului și prin intermediul icoanelor lucrate de meșteri veniți din împărăția pravoslavnică²¹.

Icoana *Sfântului Nicolae*, patronul breslei negustorilor ieșeni, este vie, reușită artistic, în ciuda încărcatului decor baroc care înconjură imaginea Sfântului, nereușind ca în alte cazuri să-l întunece. Reprezentarea Sfântului își are obârșia în stilul iconografic italo-cretan, care, după cum observa D. Năstase: "a dat naștere unui accentuat manierism, secătuind vechea pictură religioasă de ultimele urme de conținut transcendent, pe care-l vor înlocui printr-o accentuare barocă a elementelor de decor, costum și podoabe"²². În spațiul românesc se păstrează multe icoane ale *Sfântului Nicolae*; unele dintre ele au fost publicate, altele încă nu²³. Datorită prețurii de care s-a bucurat Sfântul "făcător de minuni", icoanele ce-l reprezintă stau în fruntea reușitelor acestei arte în veacul al XVI-lea (icoanele, de proveniență moldovenească, descoperite în Transilvania de Marius Porumb, la Hunedoara²⁴ și la Urisiu de Jos²⁵; icoanele de la

¹⁷ Răzvan Theodorescu, *Manierism și "prim baroc" postbizantin între Polonia și Stambul*, în *Civilizația românilor între medieval și modern*, vol. I, București, 1987, p. 85–136.

¹⁸ Louis Réau, *L'art russe des origines à Pierre le Grand*, Paris, 1921, p. 286–350.

¹⁹ Gabriel Millet, *L'iconographie de l'Evangile aux XIV, XV et XVI siècles d'après les monuments de Mistra, de la Macedoniae et du Mont-Athos*, Paris, 1916, p. 656–670; V. Lazarev, *Istoria picturii bizantine*, vol. III, Ed. Meridian, București, 1980, p. 98–101; Alexandru Efremov, *Triptic de școală italo-cretană din secolul al XVI-lea*, în *Studii muzeale*, vol. V, București, 1971, p. 26: "influența Renașterii italiene pătrunde și se manifestă în creația iconarilor de școală cretană numai până la jumătatea secolului al XVI-lea, iar în a doua jumătate a secolului al XVII-lea este impregnată de spiritul artei baroce și, în același timp, de al academismului".

²⁰ Al. I. Iapadatu, *Icoanele lui Barnovschi vodă de la Moscova și zugravii Trei Ierarhilor din Iași*, în *BCMI*, V, 1912.

²¹ Maria Holban, M. M. Alexandrescu Dersca-Bulgaru, Paul Cenovodeanu, *Călători străini despre Țările Române*, București, 1973, p. 406: "două icoane ferecate" dăruite de călătorul rus Arsenie Suhanov lui Matei Basarab.

²² Dumitru Năstase, *op. cit.*, p. 77.

²³ Virgiliu N. Drăghiceanu, *Catalogul colecțiilor Monumentelor Istorice*, București, 1913, *Secția icoanelor*, p. 11–99.

²⁴ Marius Porumb, *Vechi icoane românești din Transilvania (secolele XV–XVII)*, în *RMM*, Monumente istorice și de artă, nr. 1, 1977, p. 51–60.

Curtea de Argeș²⁶, Huși²⁷ ș.a.) și în prima jumătate a veacului următor (icoana de la mănăstirea Arnota²⁸). Față de aceste icoane, icoana "ieșeană" se înscrie într-o altă "etapă a limbajului pictural"²⁹. Astfel, modul cum este redată fața sfântului s-a îndepărtat mult de acel prototip recunoscut în veacul al V-lea a fi chipul *Sfântului Nicolae* de un arhidiacon de la Episcopia Mirei³⁰ și consfințit de tradiție; pare apropiată, mai degrabă, de un model real, pe care pictorii din școala cretană nu ezitau să-l folosească³¹, îndepărtându-se de erminia bizantină în spirit, în fond însă păstrând-o. Astfel, în traducerea românească a erminiei lui Dionisie de Furna se spune: "*Sfântul Nicolai* al Mirei Lichiei, bărbat pleșuv, cu barba rotundă, zicând: "Cel ce ne-ai dat nouă împreună glăsurile și de obște rugăciunile acestea"³².

Sfântul este înfățișat așezat pe tronul episcopal, în ipostaza clasică, binecuvântând cu mâna dreaptă și ținând în mâna stângă Evanghelia deschisă, pe care se observă un text în limba greacă șters, probabil unul dintre acele texte care în erminii apare în legătură cu imaginea sfântului. Stiharul este de culoare albă, iar partea care se observă a epitrahilului conține, probabil, sfinți redați în picioare, în culorile maro și verde; sacosul polistravriion este, de asemenea, maroniu cu verde, fiind presărat cu cruciulițe verzi; aceleași culori le are și omoforul, dar aici crucile sunt mai mari; mânecutele sunt de culoare gri, iar nedebernița conține icoana *Pruncului Iisus Hristos*³³. O nuanță de galben așezată pe răsfrângerea sacosului pe mâna dreaptă, pe nedeberniță și pe decorul lateral înviorează sensibil maroul sumbru. La piciorul drept al tronului apare o altă icoană dreptunghiulară, cu *Sfântul Nicolae* în picioare. Decorul înconjurător, mărginit spre înăuntru de o "ramă", răspunde tipologiei baroce pe deplin, conținând o

²⁵ Idem, *Icoanele moldovenești ale bisericii de lemn din Urisiu de Jos, județul Mureș*, în SUBB, Series Historia, 2, 1973, p. 37–42.

²⁶ Alexandru Efremov, *Portrete de donatori în pictura de icoane din țara Românească*, în BMI, nr. 1, 1971.

²⁷ I. D. Ștefănescu, *Monuments d'art chretien trouves en Roumanie*, extrait de "Byzantion", VI, Bruxelles, fasc. II, 1931, p. 607.

²⁸ Corina Nicolescu, *op.cit.*, planșa nr. 46.

²⁹ Idem, *Etapas du langage pictural aux XVI-XVIII siècles. Reflexions sur la relation entre la forme artistique et "l'oeuvre temoin"*, în RESEE, t. X, nr. 2, 1972, p. 173–189.

³⁰ Georges Ostrogorskij, *Les decision du "stoglav" concernant la peinture d'images et les principes de l'iconographie byzantine*, în *L'art Byzantin chez les Slaves, Les Balkans*, II, Paris, 1930, p. 397.

³¹ Dimitrios Papastramos, *Introducere în istoria picturii neoeleene*, în Dimitrios Deliyannis, *Pictura neoeleena*, traducere de Victor Ivanovici, Ed. Meridiane, București, 1982, p. 6–18.

³² Vasile Grecu, *Cărți de de pictură bisericească bizantină. Introducere și ediție critică a versiunilor românești atât după redacțiunea lui Dionisie din Furna tradusă la 1805 de Arhimandritul Macarie cât și după alte redacțiuni mai vechi traduceri anonime*, Cernăuți, 1936, p. 223.

³³ Descrierea generală a veșmintelor arhieresti la: I. D. Ștefănescu, *Iconografia artei bizantine și a picturii feudale românești*, Ed. Meridiane, București, 1973, p. 199–207; Ene Braniște, *Liturgica generală cu noțiuni de artă bisericească, arhitectură și pictură creștină*, București, 1993, p. 609–630.

îmbinare foarte îngrijit lucrată, cu îngerași și vrejuri policrome, întretăiate de șase scene din viața sfântului. O singură icoană românească asemănătoare ca stil³⁴ am reușit să identific, și anume, icoana *Sfântului Nicolae* de la Vad. I. D. Ștefănescu, cel care a analizat icoana din punct de vedere artistic, o datează "la sfârșitul veacului al XVIII-lea și începutul veacului al XIX-lea", argumentând că "se întemeiază pe tratamentul pictural și anume pe modelarea veșmintelor, în primul rând". Acestea, "moi și mățăsoase sunt modelate cu ajutorul umbrelor colorate și tonurilor de aur, procedeu pe care-l regăsim [...] în icoanele praznicelor din tezaurul ctitoricesc al mănăstirii Văratice și în câteva icoane precis datate din tezaurul mănăstirii Agapia [...] Dar nota esențială ne-o dă capul sfântului. Fruntea este înaltă, ochii mai degrabă depărtați, umerii obrazilor prea sus așezați, iar nasul aproape diform. În figura comună a Sfântului, ochii mari privesc fără viață și fără energie. Întreaga expresie este lipsită și de distincție și de viață interioară. Notele acestea apar des între 1860 și 1870"³⁵. În ceea ce privește icoana în ansamblu se constată diferențe, firești, dacă avem în vedere că una este pictată pe pergament, iar cealaltă pe lemn și ferecată. Aproximarea izbitoră reiese din înfățișarea capului, a feței Sfântului. Și în icoana breslei negustorilor Sfântul este redat cu părul și barba albe, capul fiindu-i înconjurat de un nimb înflorat; trăsăturile feței sunt precis și expresiv desenate, în ciuda faptului că pictorul s-a îndepărtat aproape complet de regulile fixate prin erminie. Această asemănare stilistică ar putea așeza și momentul repictării icoanei de la Vad cu cel puțin un veac mai înainte, la sfârșitul veacului al XVII-lea și începutul veacului al XVIII-lea.

În ceea ce privește identificarea pictorului, terenul este alunecos, dar voi încerca să găsesc cel puțin un loc mai *tare*. O comparație între imaginea *Sfântului Nicolae* de pe acest pergament și fresca mănăstirii Cetățuia³⁶, pictată aproximativ în aceeași vreme, arată unele apropieri. Sunt cunoscute numele celor trei frați zugrăvi: Mihail, Dima și Gheorghe, "oameni streini, din Țara Grecească, de la Ianina", care au lucrat din 1672 la ctitoria lui Gheorghe Duca; aceștia s-au împământat în Moldova și au trăit până după 1700³⁷. Alături de ei

³⁴ Icoane din aceeași perioadă cu trăsături "realiste", provenind din spațiul românesc, a reprodus Marcu Beza, în *Urme românești în Răsăritul ortodox*, ed. a II-a, București, 1937: icoana *Sfântului Nicolae* de la mănăstirea Sfântul Sava, p. 14 (icoană ferecată, despre proveniența căreia descoperitorul nu ne spune nimic, dar având în vedere legăturile pe care această mănăstire le-a avut cu Țările Române este foarte probabil ca icoana să fi fost un dar de la un domn sau boier român); icoana *Sfântului Ioan Teologul*, de la mănăstirea Patmos, ajunsă acolo în 1698, din Valahia lui Constantin Brâncoveanu, p. 184.

³⁵ I.D. Ștefănescu, *Icoana Sfântului Nicolae de la Vad*, extras din "Analecta", 1947, p. 4 - 7 (și reproducerea icoanei); Marius Porumb, *Bisericile din Feleac și Vad*, Ed. Meridiane, București, 1968, p. 23: "Ferecătura cu motive vegetale, cu vrejuri de frunze și flori, este originală, dar pictura este mult mai nouă, fiind total refăcută în secolul trecut".

³⁶ N. Grigoraș, *Mănăstirea Cetățuia*, Iași, 1977; spre exemplu *Sfinții Ierarhi* pictați în altar; o reproducere a *Sfinților Vasile cel Mare și Grigorie Teologul*, la p. 48.

³⁷ C. A. Stoide, *Știri despre câțiva zugrăvi moldoveni din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea*, în MMS, nr. 9-10, p. 425-429; autorul exagerează considerând că descendenții acestor zugrăvi au

au lucrat și zugravi ieșeni, așa cum au arătat Al. Lapedatu și C. Stoide, "supravegheați" de un venețian Cassini; acesta din urmă amintește, prin locul său de obârșie, de izvorul artistic al școlii iconografice italo-cretane. Un eventual răspuns s-ar fi putut afla și printre icoanele ctitoriei lui Constantin vodă Cantemir de la Mira³⁸, al cărei hram era Sfântul Nicolaie, terminată în aceeași vreme, primăvara-vara anului 1686, după cum se arată într-un zapis dat de jupâneasa întâiului ctitor, Moțoc din Odobești: "au adus Dumnezeu pe Măria Sa Constantin vodă la scaun, s-au apucat Măria Sa să o istovească mănăstire, ce să zice mănăstire domnească"³⁹. De asemenea, apariția acestei icoane de factură grecească pe acest important privilegiu, cum nu se mai găsește altul dat negustorilor ieșeni până la această dată, poate fi pusă în legătură și cu marele număr de negustori greci din Iași, care ajunseseră la o însemnată putere economică; numele acestora se găsesc răspândite prin documentele din a doua jumătate a veacului al XVII-lea.

Sunt convins că au rămas multe lucruri nespuse, dar cred că documentul iconografic analizat aruncă încă o rază de lumină asupra circulației ideilor și formelor artistice în Europa veacului al XVII-lea, arătând cum au fost prelucrate aceste idei în spațiul românesc, într-o vreme în care greutățile din balanța raporturilor Orient-Occident se rearanjau.

ANEXĂ⁴⁰

†Ѧω Константин воевод(а), Б(о)жію м(и)лостію,г(о)сп(о)д(а)рь Земли Молдавскои⁴¹. Facem șt(i)re domniia mea a boiari și a slujitori și a tuturor cui să cade a ști pentru neguțitorii de aicea din târg de Iași, că fiindu acmu aceste răscoale, și umblând limbi streine pentr-această ((a)ră a Moldovei, și împrăștiindu-se neguțitorii și-ntr-o parte și-ntr-alta, streinându-se printr-alte țări, arsu-le-au multu dintr-agonisita lor; iară dacă ne-au adus milostivul Dumn(e)dzău și pre domniia mea aice în ((a)ră am socotit domniia mea și cu toți arhieriei: chir Dosofteiu arhiepiscopu i mitropolit Suceavschih, și chir Sava episcopul de Roman, și chir Misail episcopul Rădăuților, și chir Mitrofan episcopul de Huși, și cu tot Sfătul nostru, dumnelor boiarii cei mari: dumnelui Tudosie Dubău vel log(o)f(ă)ț, și dumnelui Gavrilă Costachii vel vornic Dolnei Zemle, și dumnelui Ion Racoviță vel vornic Vișnei Zemle, și dumnelui Velicico Costin hatman i pârălab Sucevschih, și dumnelui Dediul vel spatâr, și

îmbrățișat același meșteșug, întemeindu-și argumentația doar pe folosirea ca patronim a indelehniciții practicate de părinți.

³⁸ Bogdana Irimia, *Erminia tradițională românească în picturile murale de la Mira Cantemireștilor*, în BOR, XCV, nr. 1-3, 1977, p. 177-185.

³⁹ A. Sava, *Documente putnene*, I, p. 29-31.

⁴⁰ Mulțumesc, și pe această cale, domnului profesor I. Caproșu pentru ajutorul prețios ce mi l-a dat la colaționarea acestui document.

⁴¹ Io Constantin voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Țării Moldovei.

dumnelui Vasilii Costachi vel ceașnic, și dumnelei Gheorghită vel vistiernic, și dumnelui Gavril Brăescul vel stolnic, și dumnelui Ștefan Cerchez vel pitar, și dumnelui Iane vel medelnicer, și dumnelui Pătrășcan vel clucer, și i-am așezat la o cale cine pre cât i-au fost prilejul lor, și le-am făcut și cărți pre tocmla lor pre izvod, ce iaste la mâna starostelui de neguțitori cu pecetea domniei mele.

Aceia să hie în paci de altele de toate, nime la casa neguțitorului să nu meargă: nici un zlotaș, nici căruțele, nici cară cu boi de la casele lor a lua podvoadă, nici conac la casele lor, să nu ducă nici solii, așijderea și pentru cai de olac, siiman sau altu slujitoru să nu mai meargă la casa lor, numai când ar da boiarii, atunci vor da și neguțitorii pe prilej, însă cu socoteală; iară alții toți să se ferească de casele neguțitorilor, precum scriu cărțile domniei mele cele iscălite, și să hie în pace de desetin(ă) de stupi, și de gorștină de mascuri, și de gorștină de oi, să dea din dzece oi una, numai ei pre tocmla lor cându le va veni aceea vreme va strânge starostea de neguțitori banii aceea, cine precum iaste așădzat, și prin aceea tocmlă vor sta. Iară de vor mai vini și alți neguțitori, să nu-i tragă ajutoriu la dâșii, ce afară din soma care sintu ei tocmiți cu domniia mea, să aibă a da și aceea cine precum se va așădza ei, să s(e) adaogă, iară să nu s(e) scadz(ă). Așa m-am milostivit domniia mea și i-am așădzat pre această tocmlă să hie, și nici bucatele neguțitorilor pentru țărani sau alți oameni să nu le trag(ă). Și aceasta tocmire și așădzătură ce s-au făcut cu tot Sfatul nostru să hie tocmite în veci.

Și după a noastră viață și domnie, pre cine va alege milostivul Dumn(e)dzău domn a fi într-această ț(a)ră a noastră, a Moldovei, din cuconii noștri sau dintru-altu neamu, ca să nu aibă a strica așădzătura neguțitorilor ce s-a făcut, ce s(ă) aibă să întărească. Iară cine s-a ispiti a strica sau a scoate afară, să le ia mai multu din soma lor ce s-au făcut, acela să fie neiertatu de la Domnul Dumn(e)dzău, ce-au făcut ceriul și pământul, și de Precurata lui Maică, și de 12 Sv(in)ți virhovnici Apostoli, și afurisiți de 318 oteți, carii s-au adunatu în svânta cetaate în Nichiia și să aibă parte cu Iuda ce au vândut pre Domnul nostru I(isu)s H(risto)s vă vechi, amin.

Оу Яс, в(ъ) л(я)т(о) зрѣд м(я)с(я)ша ман д д(ъ)ни.

Иѡ Костаѡтин воєвода <т.р.>⁴².

... <писал>⁴³.

ASI, *Documente*, Pachet CCCXL/24. Orig., pergament (43, 2/34 cm.), cernelă cafenie, foarte șters, sigiliul domnesc mare atârnat cu șnur de mătase verde, pierdut; pe verso icoana Sfântului Nicolae, pe aproape întreaga suprafață a pergamentului (32/26, 5 cm).

⁴² În Iași, în anul 7194 (1686) luna mai 4 zile. Io Costantin voievod (m. p.).

⁴³ "... a scris". Numele diacului care a scris actul este șters.

UNE ICÔNE SUR PARCHEMIN DE XVII-E SIÈCLE (Résumé)

Dans le dépôt des Archives Nationales (filiale de Iași), se trouve un document provenant de Constantin Cantemir, daté du 4 mai 1686, par lequel on accorde d'exemptions aux marchands de la ville de Iași. L'acte est hors de commun non seulement à cause du texte proprement-dit (que je fait publier dans l'annexe), mais notamment grâce à l'icône de *St. Nicolas*, qui occupe la surface entière du verso, ce qui confère à ce document le caractère d'unicat dans la diplomatie moldave. Ma recherche a suivi la restitution pour la mémoire historique de cette icône de St. Nicolas; ainsi il y aura une meilleure compréhension du climat artistique de Moldavie dans la deuxième moitié du XVII-e siècle.

DUMITRU IVĂNESCU

A.D. XENOPOL ÎN DOCUMENTELE ARHIVELOR IEȘENE

Cu mulți ani în urmă, dorind să scriu un articol despre A.D. Xenopol, am întreprins o investigație mai amplă în Arhivele Statului Iași. Am început cu arhiva Rectoratului Universității din Iași și am continuat cu cele aparținând Facultăților de Litere și Drept. Pe măsură ce am avansat în cercetare și am găsit noi date, mi-am dat seama că personalitatea lui A.D. Xenopol se identifică, la un moment dat, cu cele mai importante inițiative culturale și științifice din orașul în care își desfășura activitatea. Faptul acesta m-a determinat să consult și alte fonduri de arhivă, iar rezultatul acestor căutări s-a concretizat în câteva sute de documente – unele reproduse în anexa articolului de față – începând cu mărturia matricolă eliberată de biserica Toma Cozma din Iași, la 24 noiembrie 1862, ce atestă nașterea lui Alexandru Xenopol la 24 martie 1847 și terminând cu propunerea Primăriei din Iași, din 10 martie 1920, ca o parte a străzii Păcurari să poarte numele istoricului¹. Din acest volum de documente, voi încerca să prezint doar câteva, cu speranța că ele aduc un plus de informație asupra vieții și operei reputatului savant, nuanțează unele lucruri cunoscute sau rectifică o serie de afirmații făcute*.

Sunt cunoscute, până la detaliu, datele privind studiile primare, gimnaziale și liceale făcute de A.D. Xenopol în cadrul pensionului condus de tatăl său, la Bacău, la Liceul Național sau Institutul Academic întemeiat de junimiști în orașul Iași. Dar se știe prea puțin despre felul în care a obținut bacalaureatul, în septembrie 1867, sub patronajul Universității din Iași, eveniment ce a făcut din tânărul Xenopol un adevărat personaj, el fiind primul absolvent al școlilor ieșene care primea acest titlu în țară. După note foarte mari obținute în scris (la latină, greacă, română și fizică) și note maxime realizate la probele orale (filozofie, istorie, geografie, matematică, latină, greacă, franceză, științele naturii)², juriul examinator, din care făcea parte și Titu Maiorescu, considera că Alexandru Xenopol "a depus un examen de bacalaureat eminent în toate privințele". Mai mult, având "în vedere că este cel dintâi bacalaureat ieșit din școlile ieșene și totodată unul din elevii cei mai inteligenți și mai silitori"³, comisia propunea, în unanimitate, acordarea unei burse pentru continuarea studiilor filozofice și literare la Universitatea din Berlin.

* Textul de față a fost prezentat la simpozionul din 9 martie 1995, ținut în cadrul Institutului de Istorie "A.D. Xenopol".

¹ ASI, Colecția "Documente", P. 572/3 și fond Primăria municipiului Iași, dosar 185/1918, f. 19.

² *Ibidem*, fond Universitatea "A.I. Cuza", Rectoratul, dosar 3/1866–1867, f. 14–15.

³ *Ibidem*, f. 13.

Succesul lui A.D. Xenopol i-a atras atenția și protecția lui Titu Maiorescu. Primul și cel mai convingător argument al acestei afirmații a fost propunerea, făcută de Maiorescu și aprobată de "Junimea", ca A.D. Xenopol să plece la studii ca bursier al Societății. La bursa anuală de 150 de galbeni, pe care o oferea "Junimea", s-a adăugat, după un prealabil refuz și lungi tergiversări, subvenția Primăriei municipiului Iași, precum și modesta contribuție a tatălui său, nevoit să întrețină o familie cu șase copii. Revenind la subvenția oferită de Primăria Iași, trebuie să spunem că în arhiva acesteia sunt numeroase cereri⁴, trimise de Alexandru și Dimitrie Xenopol, pentru obținerea banilor necesari, dar și multe alte informații, din care se poate afla tot ceea ce viitorul istoric a făcut la Berlin și aceasta dintr-un singur și simplu motiv: Primăria din Iași nu dădea banii până nu primea de la Berlin actele doveditoare (testimoniile) de cursurile urmate și examenele susținute. Încercând să convingă autoritatea ieșeană cât de necesară îi este subvenția, într-o scrisoare adresată acesteia, din 24 septembrie 1868, A.D. Xenopol spunea: "Studiile istorice sînt grele, necesitează, mai ales pentru noi, cunoștința unor limbi străine, precum și a celor slave, maghiare și care fără de repetitor nu se pot învăța; apoi necesitează o colecțiune de cărți, pe care, cu mijloacele de care dispunem, desigur, nu pot a mi-o procura"⁵.

Înscriș la cursurile Facultății de Drept și frecventând și pe acele ale Facultății de Filozofie, Xenopol audiază prelegerile renumiților Mommsen (Istoria Imperiului roman și Istoria dreptului roman), Ranke, Curtius, Gervinus, citește mult și variat, ia parte la conferințe și tot acum începe să scrie unele studii. Seriozitatea de care dă dovadă la pregătirea examenelor și dizertațiilor de doctorat îi aduc satisfacția obținerii calificativului de *magna cum laudae* la ambele doctorate; primul, în drept, susținut la Berlin, celălalt, în filozofie, la Universitatea din Giessen. Copiile celor două diplome sunt depuse, în iunie și iulie 1871, la Primăria din Iași de către D. Xenopol⁶.

În anul 1871, A.D. Xenopol se reîntoarce la Iași, nu înainte însă de a lua parte la manifestările ce au avut loc la Putna cu prilejul împlinirii a 400 de ani de la întemeierea mănăstirii, istoricului revenindu-i unul din rolurile cele mai importante. În afară de faptul că a fost desemnat să țină discursul la acea festivitate, el era și unul din membrii "comitetului aranjator"⁷ al serbării, alături de Slavici și Eminescu, după cum probează documentele existente în arhive. Ajuns la Iași, îl întâlnim pe Xenopol printre membrii "Societății pentru învățătura poporului român"⁸ (1871), iar la scurt timp (1874) îl găsim într-o comisie a acestei societăți, ocupându-se de revizuirea cărții *Învățătorul copiilor*, aparținând lui Ion Creangă⁹. Tot din 1871 istoricul este numit, nu fără a întâmpina unele dificultăți, procuror de secție la Tribunalul din localitate, funcție pe care o îndeplinește timp de patru ani. Înaintat, în 1876, ca prim procuror își dă demisia după numai doi ani, urmând să profeseze avocatura până în 1883, anul când devine profesor la catedra de Istoria românilor de la Universitatea din Iași. Revenind asupra ultimei afirmații, trebuie să spunem că multe studii dedicate lui A.D. Xenopol acreditează ideea primului său contact cu Universitatea din Iași la 1883, deși el a avut loc cu cel puțin opt ani înainte.

⁴ *Ibidem*, fond Primăria municipiului Iași, dosar 187/1868, f. 10–16, 32, 42–45, 53, 62–63, 134, 136–139; fond Universitatea "A.I. Cuza", Rectoratul, dosar 4/1868–1869, f. 9, 12, 23.

⁵ *Ibidem*, fond Primăria municipiului Iași, dosar 187/1868, f. 10–10v.

⁶ *Ibidem*, colecția "Documente", P. 572/14 și P. 572/15.

⁷ *Ibidem*, fond Primăria municipiului Iași, dosar 147/1871, f. 25–31.

⁸ *Ibidem*, fond Societatea pentru învățătura poporului român, dosar 8, f. 91.

⁹ Gh. Ungureanu, *I. Creangă. Documente*, București, 1964, f. 230–231.

În perioada 1875–1883 suplinește catedra de Istoria românilor¹⁰, cu anumite intermitențe, are o bogată activitate publicistică și susține, singur sau în cadrul prelecțiunilor "Junimii, numeroase prelegeri. La 20 mai 1876, de exemplu, el cere aula Universității pentru a susține următoarele conferințe: *Respingerea teoriei lui Rösler* (23 mai), *Istoria Moldovei până la Alexandru cel Bun* (30 mai), *Istoria Moldovei până la Ștefan cel Mare* (6 iunie), *Ștefan cel Mare* (13 iunie)¹¹. În februarie 1878, în cadrul prelecțiunilor "Junimii" vorbește despre *Privire teoretică* (la 12 februarie) și *Direcția istorică* (la 19 februarie)¹². Un an mai târziu, în februarie 1879, prelecțiunea sa este intitulată *Despre moarte*¹³, iar în februarie 1881 intervenția lui A.D. Xenopol are ca temă *Patriotismul*¹⁴, ca în anul următor, 1882, să conferențieze despre *Muncă și petrecere și Educația în familie*¹⁵. Seria acestor intervenții publice continuă și după 1883, în sensul afirmațiilor noastre stau mărturie numeroasele solicitări făcute de Xenopol pentru a i se pune la dispoziție aula universitară.

Tot din această perioadă – 1 martie 1884 – datează și o importantă intervenție adresată, de profesorul Xenopol, Senatului României. Ea avea ca obiect inițiativa Camerei Deputaților de a desființa Facultatea de Medicină de la Iași. După ce aduce numeroase argumente în favoarea existenței unui asemenea așezământ, Xenopol nu se poate opri a face o amară constatare. "Veacul nostru, – spune Xenopol – veacul luminilor, ale cărui triumfuri în toate direcțiile sunt datoare tocmai răspândirii învățământului sub toate formele sale, să vadă desființându-se un înalt factor de cultură, câțiva ani numai după ce a fost întemeiat. Și aceasta unde ? În România, unde întreaga noastră viață ca popor este datorată numai și numai reînvierii inteligenței"¹⁶.

În anul 1885, în zilele de 18–20 martie, A.D. Xenopol ia parte la Congresul didactic și discursul ținut cu acest prilej este, și astăzi, de mare actualitate. "Programele cursurilor secundare sunt prea încărcate, spune Xenopol. Se distrage mintea elevului în prea multe părți, pentru ca el să mai poată păstra concentrarea trebuitoare spre a învăța cu folos. Se învață, cum zice latinul, *multa*, dar nu *multum*. Este neapărat necesară o reducere a programului, dacă nu voim să facem din capul tânărului ce a trecut prin învățământul secundar un amalgam de cunoștințe nerumegate, din care nici una n-a devenit adevărata proprietate a creierului său"¹⁷.

În anul 1883, în activitatea lui Xenopol a avut loc un eveniment hotărâtor pentru cariera sa didactică; ocuparea, prin concurs, a catedrei de Istorie a românilor¹⁸ de la Universitatea din Iași, mai întâi cu titlu provizoriu și apoi definitiv, începând cu 1886. Noua situație, precum și unele planuri mai vechi, din timpul studiilor berlineze, îl determină pe istoric să înceapă o lucrare de proporții, întocmirea unei istorii a românilor. Pentru a-și vedea proiectul realizat, Xenopol începe cu monografiile mai

¹⁰ ASB, fond Ministerul Instrucțiunii Publice și al Cultelor, dosar 2895/1875, f. 87–94; Arh.St. Iași, fond Universitatea "A.I.I. Cuza", Rectoratul, dosar 31/1876–1877, f. 103, 145 și fond Facultatea de Litere și Filozofie, dosar 870, f. 20.

¹¹ Arh.St. Iași, , fond Universitatea "A.I.I. Cuza", Rectoratul, dosar 8/1875, f. 41.

¹² *Ibidem*, dosar 25/1877, f. 14–15.

¹³ *Ibidem*, dosar 12/1878–79, f. 24–25.

¹⁴ *Ibidem*, dosar 3/1880–81, f. 12.

¹⁵ *Ibidem*, dosar 8/1881–82, f. 9.

¹⁶ *Ibidem*, dosar 4/1883–84, f. 12–17.

¹⁷ *Ibidem*, dosar 1/1884–85, f. 18.

¹⁸ *Ibidem*, dosar 15/1882–83, f. 33–34; dosar 5/1886, f. 131, dosar 1/1886–1887, f. 265, dosar 3/1889–89, f. 28.

limitate ca perioadă istorică. Primul pas fusese făcut prin cele două volume despre *Războaiele dintre ruși și turci și înrăurirea lor asupra Țărilor Române*, următorul pas îl face cu *Teoria lui Roesler*, publicată în 1884, o reluare a unui studiu mai vechi tipărit în paginile "Convorbirilor literare" la 1876. Autorul combate cu succes, folosind argumente bine documentate, "creația" lui Roesler și altele de acest gen, dovedind continuitatea românilor pe teritoriul vechii Dacii, succes ce ia proporții mai ales după ce lucrarea este tradusă și în limba franceză: *Un enigme historique. Les Roumains au moyen-âge* (Paris, 1889).

Alături de preocupările științifice și didactice, Xenopol este prezent la numeroase manifestări cu caracter cultural și, de asemenea, nu trebuie omisă intensă și îndelungată acțiune desfășurată de istoricul ieșean la revista "Arhiva", organ al "Societății științifice și literare" din Iași. Membru fondator al Societății în 1888 și director al Revistei "Arhiva" (apărută în 1889) de la 13 noiembrie 1892 până la 1906 inclusiv și din mai 1906 până în 1908, Xenopol a publicat în paginile ei nenumărate studii, articole, documente inedite, note, recenzii, toate cu profil istoric și unele lucrări cu caracter literar. Dintre studiile care au văzut lumina tiparului în paginile "Arhivei" merită amintite cele privitoare la diferite perioade din istoria românilor, ce vor completa edițiile a II-a și a III-a a *Istoriei românilor din Dacia traiană*. Tot aici au fost publicate unele capitole din *Principiile fundamentale ale istoriei*, diferite conferințe și comunicări ocazionale, precum și rezultatul cercetărilor întreprinse prin arhive. Referitor la ultima afirmație trebuie remarcat foarte interesantul articol editat de Xenopol, ca rezultat al investigațiilor în arhiva Consulatului rus de la Iași, privind *Primul proiect de constituție al Moldovei din 1822*, considerat de autor ca "cea dintâi manifestare politică a cugetării liberale"¹⁹:

Organizarea învățământului românesc după modelul francez făcea din Universitate instituția ce patrona formele de învățământ preuniversitar. Din acest motiv, universitarii ieșeni aveau obligația să participe – în calitate de președinți de comisie – la examenele de sfârșit de an ce se desfășurau în școlile particulare și de stat. În această ipostază îl întâlnim pe A.D. Xenopol de nenumărate ori, așa cum se întâmplă și la 26 iunie 1889, când asistă la examenele Conservatorului de muzică și declamațiune din Iași. Pentru un neavizat ar putea să surprindă prezența sa la o asemenea instituție, dar nu pentru cei care știu că Alexandru Xenopol era nu numai un mare meloman, dar și un bun cunoscător și interpret. Iată câteva din constatările sale, făcute cu acest prilej, într-un raport de patru pagini adresat rectorului. "Observ – scrie Xenopol – că îndeobște cultura muzicală, ce se împărtășește în această instituție, este serioasă, precum a dovedit-o, la producțiunea muzicală ce a avut loc ieri în sala teatrului Pastia, bucățile de ansamblu executate cu destulă precizie de elevele și elevii Conservatorului din Iași. Astfel, andantele din Simfonia a VI-a a lui Haydn, executat de Orchestra compusă exclusiv din elevii Conservatorului, atât instrumente de coarde cât și acele de suflare, apoi *Sfânta noapte*, în tempo andante și *Perpetuum mobile* în allegro, executate în unison de toți elevii mai înaintați ai clasei de violină, în care am constatat cu plăcere o mare exactitate de son, care nu a dat loc între opt instrumente ce produceau aceleași note la nici o distonanță. În sfârșit, marele final al actului I, din opera *Othelo*, a lui Verdi, executat de orchestră și cântăreți, toți elevi ai Conservatorului, afară de bas (*Othelo*, care era împrumutat de la corul mitropolitan) și care, deși mai bine de 40 de persoane

¹⁹ A.D. Xenopol, *Primul proiect de constituție al Moldovei*, în "Arhiva", nr. 7 și 8/1898, p. 404–405.

luau parte la executare, ansamblul a fost bine menținut și armonia nu a fost jignită". Raportul continuă, cu observații pertinente, pentru toate clasele care s-au produs (pian, violoncel, canto, cor, etc.) și se încheie cu "strălucitul succes dobândit de fostul elev al Conservatorului de la Iași, Joseph Frühlhing, în anul acesta, la Conservatorul din Viena, unde a dobândit premiul I pentru piano, medalia de aur pentru compunere și la concursul cu 28 de alți premianți a obținut premiul Liszt"²⁰.

O perioadă de referință în activitatea profesorului și academicianului A.D. Xenopol o constituie primul deceniu al secolului nostru, când prin participarea la congresele și conferințele internaționale, ca prim reprezentant al spiritualității românești peste hotare, și, în general, prin majoritatea lucrărilor sale, a adus nenumărate servicii științei românești. După anul 1900, dintre cele mai importante opere aparținând lui Xenopol amintim cele două volume privind *Domnia lui Cuza Vodă*, publicate la Iași în 1903, și *Istoria partidelor politice* (București, 1910–1911). Aceste monografii, apărute după publicarea *Principiilor fundamentale ale istoriei*, trebuiau să aibă, după părerea autorului, un dublu rezultat. În primul rând, să continue *Istoria românilor din Dacia traiană*, aducând-o până la epoca contemporană lui Xenopol, iar în al doilea rând, să aplice în cercetarea istorică principiile sale teoretice.

Primirea călduroasă făcută în străinătate lucrărilor lui Xenopol poate fi argumentată cu ajutorul a numeroase exemplificări, dar credem că această prețuire este evidențiată de alegerea, în anul 1900, a istoricului român, ca membru corespondent al Academiei de Științe Morale și Politice din Paris. Această alegere îl onora pe Xenopol, dar în același timp, însemna un succes deosebit al culturii românești, ale cărei realizări erau cunoscute pe plan european. Ca răspuns de mulțumire pentru distincția ce i s-a acordat, de a fi membru al amintitei academii franceze, Xenopol a prezentat la Paris comunicarea *La psychologie et l'histoire*. În același an, 1900, a luat parte la două congrese, la cel al învățământului superior, unde a conferențiat despre *Nécessité de l'introduction de cour sur la théorie de l'histoire dans les universités*, și la cel de istorie generală și diplomatică, unde a prezentat comunicarea *Ipoteza în istorie*. În ultima comunicare, Xenopol pune în discuție chestiunea stăruinței românilor în Dacia și, cu același prilej, oferă participanților la congres studiul său *Roumains et magyars devant l'histoire*, în care divulgă falsele teorii susținute de A. de Bertha într-o comunicare purtând același titlu și difuzată congresiștilor.

În primul deceniu al secolului nostru, numele lui A.D. Xenopol devine atât de cunoscut încât istoricul și filozoful român este invitat să țină prelegeri la Paris, să-și expună ideile la congresele și conferințele internaționale, să răspundă în revistele de specialitate la observațiile critice sau elogioase aduse operei sale și, în același timp, aceleași reviste publică sau comentează studiile și articolele ce-i aparțin. În anul 1905 ia parte la cel de al V-lea Congres de psihologie, care a avut loc la Roma, pentru "a face o comunicare asupra raporturilor dintre psihologie și istorie, materie ce a fost atinsă de mine – spune Xenopol în scrisoarea adresată ministrului instrucțiunii – într-o comunicare ce am făcut-o la Academia din Paris"²¹. Doi ani mai târziu, în 1907, în urma invitației făcută de decanul Facultății de Litere a Universității Sorbona, A.D. Xenopol, ca membru onorific al acestui celebru for științific, a ținut, în calitate de specialist în filozofia istoriei²², un ciclu de zece lecții. Prelegerile sale au fost audiate de un public

²⁰ Arh.St. Iași, fond Universitatea "A.I.I. Cuza", Rectoratul, dosar 2/1880–89, f. 29, 62.

²¹ ASB, fond Ministerul Instrucțiunii Publice și al Cultelor, dosar 517/1905, f. 40–41.

²² *Ibidem*, dosar 1451/1906, f. 1 și 1628/1907, f. 17.

numeros și competent, în fața căruia omul de știință român a dobândit un meritat succes. La întoarcerea în țară, în scrisoarea adresată ministrului său, Xenopol se arată încântat de măgulitoarea primire ce i-a fost făcută de către cadrele universitare ale Sorbonei, de publicul și presa franceză. El justifică prelegerile sale "asupra unei materii filozofice și istorice dintre cele mai discutate între învățații apusului", din dorința de "a pune în lumină destoinicia românilor de a se ocupa cu chestii ce interesează civilizația generală europeană"²³. Succesul pe care l-a avut istoricul român în capitala Franței e probat și de scrisoarea pe care rectorul Sorbonei, Lilard, o primește de la omonimul său ieșean, dr. G. Bogdan²⁴.

În anul 1908 apare la Paris cunoscuta *La theorie de L'histoire*, ediție modificată și substanțial completată a *Principiilor fundamentale ale istoriei*. După cum era de așteptat, ea a trezit interesul a numeroși specialiști în domeniu, dintre aceștia e suficient să amintim pe Emile Boutroux, Benedetto Croce, Riekert, Lacombe, Gabriel Monod. Ultimul considera lucrarea lui Xenopol ca "cea mai completă și mai clară asupra acestei materii"²⁵. Tot în 1908, A.D. Xenopol este din nou invitat în Franța, de această dată de Collège de France, unde ține un ciclu de opt lecții, eminentul om de știință român bucurându-se de unanime aprecieri. "M-am gândit – scria reputatul istoric – că a venit momentul să vorbesc de români și am răspuns domnului Levasseur, marele economist și academician francez, că mulțumesc, atât pentru mine cât și pentru țara mea, de marea onoare ce mi se face de a ține curs la acea instituție a poporului francez"²⁶. În anul următor, 1909, îi cere sprijinul lui Spiru Haret, ministru al instrucțiunii publice la acea dată, pentru a putea participa, ca reprezentant al Universității din Iași, la sărbătorirea a 35 de ani de existență a Universității din Geneva. Aici dorea să vorbească "despre marele boier luminat, tatăl Goleștilor, ce au avut un așa mare rol în revoluția de la 1848 și care a făcut la 1826 una din cele dintâi mari călătorii în străinătate, punându-și copii în școalele din Geneva. La 20 iulie se întrunește și Congresul de sociologie, tot în Elveția, la Berna, la care am fost rugat să țin o comunicare asupra *Solidarității naționale*, chestie de mare viitor pentru poporul român. Prin aceste două lucruri cred că voi urma înaintea activitatea mea de a ridica numele științei române în Apus, cum am făcut-o anul trecut în lecțiile mele la Sorbona și Collège de France"²⁷.

Arhivele ieșene conțin și alte numeroase mărturii asupra vieții și operei savantului român. Biografia lui Xenopol vor fi interesați să cunoască prelegerile ținute în anul 1903, în fața studenților Facultății de Drept, despre *așezămintele vechi juridice ale românilor*²⁸, ca și despre donația făcută, în martie 1905, către Universitatea din Iași, a celor două rânduri de case din Piața Unirii²⁹. O atenție specială merită rapoartele întocmite de A.D. Xenopol cu prilejul susținerii unor teze de doctorat (ca de exemplu cele realizate de I. Andrieșescu, *Câteva considerații asupra Daciei înainte de romani* și de Lucreția Rădulescu-Pravăț, lucrare dedicată lui Mihail Kogălniceanu). Nu mai puțin interesante sunt referatele redactate cu prilejul promovării sau titularizării unor cadre didactice universitare, ca în cazul lui I. Ursu, Al. Naum, Ch. Drouhet, Vasile Pârvan și

²³ Arh.St. Iași, fond Universitatea "A.I.I. Cuza", Facultatea de Litere, dosar 908, f. 18.

²⁴ *Ibidem*, Rectoratul, dosar 3/1907–1908, f. 123.

²⁵ "Arhiva", nr. 5/1908, p. 238.

²⁶ Arh.St. Iași, fond Universitatea "A.I.I. Cuza", Facultatea de Litere, dosar 908, f. 18.

²⁷ ASB, fond Ministerul Instrucțiunii Publice și al Cultelor, dosar 1755/1909, f. 125–126.

²⁸ Arh.St. Iași, fond Universitatea "A.I.I. Cuza", Facultatea de Drept, dosar 2255, f. 4.

²⁹ *Ibidem*, Rectoratul, dosar 8/1908, f. 94–95.

Ilie Bărbulescu. Ambele ipostaze sunt edificatoare pentru erudiția, înțelepciunea și generozitatea lui Xenopol, așa după cum vom vedea și din cele ce urmează.

În anul 1909, V. Pârvan a dorit să ocupe catedra de istorie antică și epigrafie de la Facultatea de Litere a Universității din București, catedră pe care tot el o suplinea. Conform uzanțelor timpului era necesar, pentru primirea titlului de agregat definitiv, – în fapt profesor – de un raport asupra activității științifice a candidatului, făcut de unul sau mai mulți oameni de specialitate. În cazul de față acest raport a fost întocmit de D.N. Burileanu, care a încercat să-l denigreze pe V. Pârvan în fața Senatului universitar din București, lăsându-se să se înțeleagă că acesta din urmă a folosit pentru studiul său despre Marcus Aurelius o enciclopedie germană în redacția lui G. Wissowa. Cel care îi ia apărarea este marele istoric Nicolae Iorga. La începutul anului 1910, Ministerul Instrucțiunii publice a trimis Universității din Iași memoriul de lucrări al profesorului Pârvan, diploma de doctor în filozofie, precum și câte trei exemplare din lucrările *Organizarea Provinciei Dacia Traiană*, *Salsovia* și *M. Aurelius Verus Caesar și L. Aurelius Commodus*, toate acestea la un loc constituind "dosarul" cu care istoricul se prezenta în fața Comisiei ieșene ce trebuia să-i dea avizul pentru ocuparea catedrei mai sus amintite. Senatul universitar ieșean, împreună cu profesorii Facultății de Litere, au hotărât ca A.D. Xenopol, P. Rășcanu și I. Caragiani să studieze lucrările candidatului și să întocmească un raport asupra lor. Deși nu am avut la dispoziție acest raport, lucrurile sunt cunoscute, atât din corespondența lui Pârvan, cât mai ales din procesul-verbal al ședinței Senatului universitar, din 2 aprilie 1910, adus în discuție cu această ocazie. Mai întâi s-a făcut o cercetare la obiect a lucrării incriminate de Burileanu și profesorii ieșeni, în frunte cu A.D. Xenopol, comparând textele, au ajuns la concluzia, firească, de altfel, că Pârvan avea dreptate și că la mijloc era vorba doar de o calomnie. Așa după cum se poate vedea în procesul verbal amintit, Xenopol a fost acela care, ca și în cazul lui N. Iorga, la vremea sa, a recunoscut imediat valoarea și a încurajat-o. Rezerva manifestată de Ilie Bărbulescu față de opera lui V. Pârvan îi oferă lui Xenopol o competentă punere la punct a cărei argumente rămân valabile și astăzi. "Ca răspuns la întâmpinarea domnului prof. Bărbulescu trebuie să observăm – spune Xenopol – întâi că legea nu cere noutate sau originalitate, ci numai ca lucrarea să fie de valoare. De valoare însă poate fi și o lucrare de simplă erudiție, care nu conține altceva decât adunare de material. Apoi chiar dacă am da rostirei "lucrări de valoare" înțelesul de originalitate, trebuie să ne dăm seama ce înseamnă acest cuvânt ? Înseamnă numaidecât să fi făcut o descoperire ? Ceva la care nimeni să nu se fi gândit până atunci ? În istoria antică, care a fost atât de frământată de învățații Europei, e foarte greu de a descoperi lucrări noi, afară decât atunci când se poate afla vreo inscripție sau monument nou, necunoscut până atunci. Dar numai descoperirea unui lucru nou nu ar fi îndestulător pentru a califica pe un profesor universitar, dacă nu ar ști să-l îmbrace în toată erudiția vastă a istoriei vechi, pe când un tânăr care e pregătit cu această erudiție, cu toată pregătirea necesară pentru a înțelege toate chestiile și toate problemele istoriei antice, este prin aceasta însăși demn de a fi profesor, căci chiar dacă nu ar fi descoperit fapte noi, dânsul a dat interpretări noi în istoria antică, iar mai târziu va face prin practica sa științifică ceea ce se pretinde că până azi nu a fost. Dar, mai mult decât atât, domnul Pârvan aduce chiar lucruri noi ce se găsesc în studiul său asupra *Salsoviei*, asupra lui M. Aurelius și mai cu seamă în cartea sa *Negustori în timpul romanilor*. Pentru aceasta eu sunt pentru recomandarea domnului Pârvan la catedra pe care o solicită"³⁰.

³⁰ *Ibidem*, dosar 8/1908. f. 94–95.

Și dacă în ceea ce privește pe V. Pârvan, Xenopol a avut o părere diferită de aceea a lui Ilie Bărbulescu, nu-i exclus ca slavistul ieșean să-și fi amintit că într-o situație similară, care privea numirea sa la catedra de limbi slave, consumată cu cinci ani mai înainte (dec. 1905), același Xenopol i-a luat apărarea împotriva lui P.P. Negulescu, care-i reproșa slavistului forma mai puțin îngrijită a prelegerilor sale. Cu această ocazie, A.D. Xenopol a enunțat o altă opțiune a sa, nu mai puțin interesantă, privind menirea unui profesor. "Un profesor – spune Xenopol – nu trebuie să fie numai un transmițător la elevi, ci și la lumea din afară și din străinătate, căci rolul său nu se mărginește numai la a învăța pe elevi, ci a face ca și știința să progreseze"³¹.

O contribuție substanțială, reflectată în documentele aflate în fondul de arhivă al Primăriei municipiului Iași, o are A.D. Xenopol ca membru al comisiilor pentru ridicarea în orașul nostru a statuilor poetului V. Alecsandri (1906)³², omului politic și cărturarului M. Kogălniceanu (1910)³³ și îndeosebi a celei închinată memoriei lui A.I.I. Cuza (1912)³⁴. În 1912, istoricul român a fost numit vicepreședinte al muzeului Național etnografic al Moldovei³⁵, iar un an mai târziu îl întâlnim printre membrii fondatori ai Societății "Casa Artelor"³⁶, o replică locală a Societății "Ateneul" din București.

În calitate de profesor universitar, decan al Facultății de Litere și Filozofie și rector al Universității din Iași, în anii 1898–1901, Xenopol a fost preocupat de ținuta științifică a cursului său și de îndrumarea studenților, pe care i-a ajutat să se organizeze în societăți profesionale. Cu sprijinul său s-a înființat Societatea studențească "Zorile"³⁷, a cărei membri, din îndemnul lui Xenopol, au efectuat cercetări monografice în satele moldovene, cercetări publicate ulterior în paginile revistei "Arhiva". Din aceeași postură s-a îngrijit ca toate colecțiile de documente – Hurmuzaki, N. Iorga, Gh. Ghibănescu – să poată fi puse la dispoziția studenților. Într-o scrisoare din 23 martie 1913, adresată Ministrului Instrucțiunii, A.D. Xenopol solicită toate colecțiile de izvoare privitoare la trecutul nostru istoric, căci fără aceste "prețioase documente e peste putință a se lucra serios în istoria națională"³⁸.

Tot în documentele de arhivă găsim numeroasele lui cereri de concediu, pe timpul sesiunilor Academiei Române, când pleca la București și susținea numeroase conferințe. Figura sa a devenit cunoscută pentru obișnuinții unor astfel de manifestări și din acest motiv el a rămas în memoria multora ca un om de talent și un bun orator, așa cum apare în descrierile făcute de Eugen Lovinescu și Ioan Petrovici.

În anul 1914, spre surprinderea celor care îl cunoșteau și contrar afirmațiilor sale de a nu se despărți de orașul îndrăgit, Iașul, A.D. Xenopol a plecat la București. Un an mai târziu s-a îmbolnăvit grav și a fost obligat să stea la pat. Cu toate acestea nu a renunțat definitiv la scris și, în pofida suferințelor, trimite din când în când câte un articol unor ziare. Tot în 1915 s-a tipărit la București o altă monografie a sa, *Nicolae*

³¹ ASB, fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 1478/1906, f. 12.

³² ASI, fond Primăria municipiului Iași, dosar 237/1900, f. 506, 535; fond Universitatea "A.I.I. Cuza", Facultatea de Litere, dosar 907, f. 77.

³³ *Ibidem*, fond Universitatea "A.I.I. Cuza", Facultatea de Litere, dosar 911, vol. I, f. 140, vol. II, f. 12.

³⁴ *Ibidem*, dosar 898, f. 23.

³⁵ *Ibidem*, fond Epitropia Generală a Spitalelor Sf. Spiridon, dosar 738, f. 103.

³⁶ *Ibidem*, fond Primăria municipiului Iași, dosar 2/1913, f. 2.

³⁷ *Ibidem*, fond Universitatea "A.I.I. Cuza", Rectoratul, dosar 656/1900-1901, f. 725

³⁸ *Ibidem*, fond Facultate de Litere și Filosofie, dosar 914, vol. II, f. 67.

Crețulescu. Viața și faptele 1812–1900. În această carte, ca și în lucrările unde se ocupa de Al.I. Cuza sau M. Kogălniceanu, Xenopol face dovada istoricului de clasă. Prin intermediul unui stil captivant, specific operei sale și a unei documentații științifice deosebite, istoricul reușește să prezinte, cu talent și în mod convingător, epoca sau omul pe care îl studiază. Reușește să vadă realizat unul din marile idealuri pentru care a luptat generația sa și la care Xenopol și-a adus o contribuție însemnată, Marea Unire din 1918. La puțin timp după aceasta, la 27 februarie 1920, A.D. Xenopol a încetat din viață. La înmormântare, printre cei care au luat parte, s-a aflat și fostul său elev și continuator, N. Iorga, care, evocând personalitatea celui ce a "reprezentat atâția ani ceea ce avea știința românească mai activ, mai plin de inițiativă și mai abil în stil", atrăgea atenția că Academia Română a pierdut odată cu Xenopol "pe acela dintre membrii săi a cărui largă popularitate științifică în lumea întreagă nu a putut fi întrecută de a nimănui"³⁹.

ANEXE

1

1867 septembrie 4/16. Iași. Recomandare făcută Ministerului Instrucțiunii Publice, de către profesorii Titu Maiorescu și N. Culianu, pentru ca A.D. Xenopol să fie trimis la Universitatea din Berlin.

Nr. 153

4/16 septembrie 1869

Domnului Ministru de Culte și Instrucțiune Publică,

Avem onoarea a vă trimite în alăturare prescripțiile verbale despre examenul de liceu ținut la această Universitate, în 2, 3 și 4 septembrie 1867. Candidații s-au prezentat numai doi. Dintre aceștia unul, d. Xenopol Alexandru, este admis cu notele constatate în prescripțiile verbale nr. II și III, iar domnul Ciurea George este refuzat.

Totodată juriul examinator, considerând că domnul Alexandru Xenopol a depus un examen de bacalaureat eminent în toate privințele; considerând că domnia sa este cel dintâi bacalaureat ieșit din școlile ieșene și tot odată unul din elevii cei mai inteligenți și tot odată silitori.

Din aceste considerări, pentru încurajarea sa și a celorlalți are onoarea a vă propune în unanimitate, ca să binevoiți a-i acorda o bursă pentru continuarea studiilor filozofice și literare la Universitatea din Berlin.

Primiți...

T. Maiorescu

N. Culianu

(Arh. St. Iași, fond Universitatea "Al.I. Cuza", Rectoratul, dosar 3/1866–1867, f. 13)

³⁹ N. Iorga, *Oameni care au fost*, București, 1936, vol. III, p. 52.

2

Iași, 1868, septembrie 24. Cererea lui A.D. Xenopol către Primăria Municipiului Iași pentru a-i acorda o subvenție necesară continuării studiilor sale în străinătate.

Domnule Primar,

Terminînd anul trecut studiile secundare în Liceul și în Institutul Academic di aice, și depunînd Bacalaureatul, fui recomandat Onorabilului Ministru de Culte și Instrucțiune de către comisiunea examinatoare, pentru a fi trimis în străinătate, spre terminarea studiilor mele de istorie și drept. Atît recomandarea onorabilei comisiuni, cît și o cerere ce adresai înălțimei sale rămaseră fără rezultat. Dorind cu orice preț a nu-mi întrerupe cursul învățaturii, profitai de ocasiunea ce-mi oferă onorabila societate "Junimea" de aice, înaintîndu-mi un împrumut, pe simpla garanție personală a unei sume necesare pentru împlinirea scopului meu. Se înțelege ușor, domnule primar, că neputînd îngreuna chiar de la început cariera mea prin o datorie pre mare, am fost nevoit să restrîng la ceea ce mi-au fost neapărat de trebuință suma ce împrumut, astfel că în mijlocul celor mai bogate mijloace de înavuțire a spiritului, îmi era cu neputință de a profita de ele cu deplinătate. Văzînd aceasta, mă adresai încă în anul trecut la onorabila Primărie din Iassi, rugînd-o să-mi acorde un mic ajutor anual. Și această cerere rămase fără rezultat favorabil. Crezînd deocamdată că refuzul era motivat prin cauze de economie, pe care todeauna le înțeleg și le respectez, am tăcut resignat. Care au fost însă mirarea me, cînd întorcîndu-mă acuma în țară pentru a petrece vacanțele, am aflat că mai mulți domni, care nici nu dăduse Bacalaureatul cerut de legi sau căzuse în depunerea aceluia examen, au căpătat subvențiune de la onorabila Primărie și că numai eu am avut privilegiul de a fi respins.

Domnule primar ! Vin acum din nou a vă ruga să binevoiți a lua în considerațiune ce ce vă expun. Pentru o mică sumă, care nu poate de loc să fie o sarcină prea grea pentru onorabila Primărie, de vreme ce, de asemeni, s-au acordat le alții, eu mă văd nevoit a mă abate de la țelul ce mi-am propus. Studiile istorice sunt grele, necesitează mai ales pentru noi cunoștința unor limbi străine, precum și a celor slave, maghiare și care fără de repetitor nu se poate învăța, apoi necesitează o colecțiune de cărți, pe care, cu mijloacele de care dispun, de sigur nu pot a mi-o procura. Dacă judecați domnule primar că *direcțiunea studiilor mele merită o susținere, atunci vă rog să binevoiți a supune cererea mea onorabilului consiliu comunal pentru definitivă hotărîre*. Timpul pe care gîndesc să-l mai petrec în străinătate este de patru ani. Suma anuală a subvențiunei va fi aceea ce veți binevoi a fixa împreună cu onorabilul consiliu, luînd în considerștiune cele ce am avut onoare a vă expune.

Primiți, vă rog, domnul Primar încredințarea respectului ce vă păstrez.

Iassi, în 24 septembrie 1868

A.D. Xenopol

24 sept. B IV

Se va supune consiliului comunal la cea întîi ședință cu lucrările de mai înainte citate prin această suplică.

21 martie 1869

Această cestiune fiind regulată se va alătura la actă.

(Arh. St. Iași, Primăria Municipiului Iași, dos. 187/1868, f. 10 și 10 v.)

3

Berlin, 1870, februarie 17. Cererea lui A.D. Xenopol adresată Primăriei municipiului Iași prin care roagă a i se înmîna mai urgent bursa și totodată înaintează actele doveditoare de continuarea studiilor.

Domnule primar !

Am onoare a ve trimite alăturat cu aceasta testimoniile cerute, consistînd în două bucăți; după regulile de aice. Un testimoniu de prezență și înscrieri și o copie legalisată de cursurile urmate, după cartea cu inscripțiuni. V-aș ruga, domnule primar, în cazul cînd să fie cu putință, după regulile stabilite, a-mi elibera întreaga subvențiune pe acest an deodată, căci anul școlar începînd cu trei luni înainte decît cel civil sunt totdeauna în urmă cu deosebitele plăți ce le necesitează studiile mele, primind bani din șese în șese luni.

Primiți, vă rog, domnule Primar, asigurarea adîncului respect ce vă păstrez.
Berlin, în 17 februarie 1870.

A.D. Xenopol
student în litere, drept și istorie

(Arh. St. Iași, Primăria Municipiului Iași, dosar 187/1868, f. 43.)

4

Berlin, 1870, februarie 17. Carte de inscripțiuni a studentului A.D. Xenopol de la Facultatea de Științe Juridice din Berlin.

Copie.

Carte de inscripțiuni

a studentului Alexandru Xenopol din Iași înscris la Facultatea de Juridică a Universității "Împăratul Friderich Wilhelm" din Berlin, în 22 octombrie 1869.

Primul semestru, din 15 octombrie 1867 pînă la 28 martie 1868.

1. Enciclopedia dreptului – profesor Heydemann
2. Instituțiile dreptului roman – Dr. Ech
3. Istoria romanilor – prof. Rudorff
4. Istoria statelor romane – prof. Rudorff
5. Gramatica latină – prof. Hübner
6. Estetica – prof. Hothe

Semestrul doi, din 20 aprilie pînă în 15 august 1868

1. Pandectele – prof. Rudorff
2. Loca selecta digestorum – id.
3. Dreptul ereditar roman – dr. Ech

Semestrul trei, din 15 octombrie 1868 până în 28 martie 1869

1. Dreptul privat german – prof. Beseler
2. Istoria dreptului roman – prof. Homeyer
3. Istoria Imperiului roman – prof. Mommsen
4. Istoria contemporană – prof. Droysen
5. Istoria muzicii – prof. Bellermann
6. Digestentibus de solutionibus – prof. Schnidt
7. Istoria vechilor revoluții engleze – Dr. Erdmanus-Sörfer

Semestrul patru, din 12 aprilie până în 15 august 1869

1. Istoria bisericii – prof. Heffter
2. Istoria universală – prof. Heffter
3. Noțiuni și istoricul poeziei epice – prof. Steinthal

Semestrul cinci, din 15 octombrie 1869 până la 29 martie 1870

1. Dreptul romantic – prof. Mommsen
2. id.
3. Procese civile – prof. Gneish
4. Dreptul englez – id.

Pentru conformitate

Berlin, 17 februarie 1870.

(Arh. St. Iași, Primăria Municipiului Iași, dos. 187, f. 44, 44v, 53.)

5

Iași, 4/16 martie 1871. Cererea lui D. Xenopol către Primăria Municipiului Iași în care solicită a acorda fiului său bursa pe anul 1871, în întregime.

Iași, în 4/16 martie 1871

Domnule Primar,

Fiul meu Alesandru, subvenționat de Onorabila Comună ce presidați, îmi scrie din Berlin că a prezentat Decanului facultății de acolo lucrările sale și urmează se depună două examene de doctorat, în filosofie și litere, precum și de doctorat în drept; necesitându-se de urgență imprimare teselor și plata tacsei pentru diplome.

Vin dar, cu tot respectul, a vă ruga, Domnule Primar, se binevoiți a acorda fiului meu suma de 100 #, plata integrală pe anul curent și fiți încredințat, Domnule Primar, că pe lângă încurajare, fiul meu la întoarcerea sa în Iași, va căuta se răspunde cu recunoștință la exemplara binefacere prin serviciile sale, însoțite pururi de profunda mea grațitudine, din căpătorea unui sprijin bătrînețelor mele.

Sunt cu profund respect, Domnule Primar, al Domniei Voastre prea plecat servitor.

D. Xenopol

4 mart.

Se va supune consiliului spre a vedea dacă încuviințează a se plăti subvenția în alte termene decât cele oferite.

Ședința consiliului comunal din 11 martie

Supunându-i-se cererea, consiliul a propus a se elibera subvențiunea pe un întreg an și cu condițiunea ca aceasta să fie ultima sumă ce se dă acestui stipendist.

Primar

(Arh. St. Iași, Primăria Municipiului Iași, dosar 187/1868, f. 136)

6

Iași, 12/24 iunie 1871. Scrisoarea lui D. Xenopol către Primăria Municipiului Iași prin care înaintează în copie diploma de doctor în drept a fiului său.

Iași, 12/24 iunie 1871

Domnule Primar

Primind astăzi de la Berlin și Hessa, imprimata și copia de pe diplomul a fiului meu Alesandru, subvenționat de onorabila Municipalitate ce prezidați, am onoarea a vă le adresa, drept binefacere de care s-a bucurat din partea dv.

Acesta este fructul cules al ostenelelor sale ce le-a întrebuințat spre a fi util patriei sale.

Din partea-mi este o datorie sacră a vă exprima, Domnule Primar, profunda me recunoștință pentru lăudabilul ajutor ce ați binevoit a-i da.

Succesul fiului meu mă bucură, doresc ca A Tot Puternicul să bucure pe toți părinții de familie care au vroit și vroiesc bine fiului meu.

Sunt, cu respect și profundă recunoștință, al Domniei voastre plecat servitor.

D. Xenopol

(Arh. St Iași, Colecția "Documente" P. 572/14.)

7

Iași 15/27 iulie 1871. Scrisoarea lui D. Xenopol către Primaria municipiului Iași, prin care înaintează în copie diploma de doctor în filozofie obținută de fiul său la Berlin.

Iași, 15/27 iulie 1871

Domnule Primar,

Am onoare a ve prezenta în alăturare copia de pe al doile diplomă ce fiul meu Alesandru a obținut pentru doctorat în filozofie de la Academia urbei Ghiessen, din Marele Ducatu de Hessa.

Acest diplomă, ca și acela pentru doctorat în drept, care merită a fi păstrată în arhiva Domniei Voastre, ne dau probe suficiente că agiutorul ce ați bine voit a acorda fiului meu a fost bine întrebuințat, și am deplina convingere că la reînturnare sa în Iași, el va căta să răspundă prin ostinelele sale la acest actu de binefacere, pentru care mișcat de via recunoștință vin a ve repeta profunda mea mulțumire.

Sunt cu respect Domnule Primar al Domniei Voastre prea plecat servitor.

D. Xenopol

(Arh. St Iași, Colecția "Documente" P. 572/15.)

8

1876 mai 20, Iași. Cerere adresată rectorului Universității din Iași de către A.D. Xenopol pentru a i se pune la dispoziție aula Universității în vederea susținerii unor prelegeri istorice.

Domnule Rector,

Dorind a ține niște prelegeri istorice, vă rog să binevoiți a pune la dispozițiunea mea sala Universității, pentru vro patru duminici consecutive, începînd de duminică 23 mai. Obiectul acelor prelegeri vor fi:

Duminică, în 23 mai: Respingerea teoriei lui Rössler.

Duminică, în 30 mai: Istoria Moldovei pînă la Alexandru cel Bun.

Duminică, în 6 iunie: Istoria Moldovei pînă la Ștefan cel Mare.

Duminică, în 13 iunie: Ștefan cel Mare.

Primiți, domnule Rector, asigurarea osebitei mele considerații.

A.D. Xenopol

Domnului Rector al Universității din Iași

[Rezoluție]

1876 mai 22

Nr. 209. d-lui Xenopol i s-a făcut cunoscut că s-a acordat sala pentru 4 duminici.

(Arh. St Iași, fond Universitatea "A.I.I. Cuza", Rectoratul, dosar 8/1875. f.41.)

9

1884 martie 1, Iași. Memoriu adresat președintelui Senatului României de către A.D. Xenopol, pentru a împiedica desființarea Facultății de Medicină din Iași.

Domnule președinte,

Corpul profesoral al Universității din Iași a fost adînc mișcat prin lovitura dată acestei Universități de votul Camerei legiuitoare, care desființează una din facultățile sale, aceea de medicină. El recurge, deci, la înalta autoritate a corpului ponderator al statului, spre a-l ruga să interpună influența sa și să împiedice urmările dezastruoase a unui vot dat prin surprindere, din cauza uneltirilor de rea credință, venite din afară. Toate informațiunile pe care se întemeiază votul onorabilei Camere legiuitoare sînt neexacte, după cum onorabilul Senat se poate convinge din alăturatul memoriu, din care se vede că Facultatea de medicină din Iași, cu toate mijloacele restrînse de care era ajutată, se află într-o îmbucurătoare propășire, care nu merită a fi strivită tocmai acum, cînd, după o muncă de cinci ani, era să înceapă a da roadele activității sale.

Înzestrată cu 18 profesori, cei mai mulți tineri într-adevăr, dar cu atît mai plini de focul sacru, fără de care nici o întreprindere omenească nu este încununată de izbîndă,

avînd la dispoziția ei bogatul material de bolnavi ai Spitalului "Sf. Spiridon", prevăzute cu începuturi de laboratorii care sporeau pe fie ce zi, prin îngrijirea Ministerului Instrucțiunii, frecvență de 80 de studenți în marea lor majoritate fii ai poporului nostru, Facultatea de medicină din Iași este menită a da în puțin timp cele mai priincioase roade, cînd, de odată, fără măcar o prealabilă cercetare, care să adeverească sau să dea de greș imputările ce i se aduceau, printr-un vot fatal, ea este ștearsă din rîndul așezămintelor de cultură.

Veacul nostru, veacul luminilor, al cărui triumfuri în toate direcțiunile sînt datorate tocmai răspînderii învățămîntului sub toate formele sale, să vadă desființîndu-se un înalt factor de cultură cîțiva ani numai după ce a fost întemeiat. Și aceasta unde ? în România, unde întreaga noastră viață ca popor este datorată numai și numai reînvierii inteligenței ! Iată, în orice caz, o hotărîre care trebuie să aibă serioase motive pentru a putea fi rostită de pe tribuna Adunării legiuitoare. Dacă cercetăm aceste motive le vedem că toate sînt numai cît niște închipuiri răuvoitoare, iscodite de acei interesați la surparea acestui așezămînt.

Hotărîrea onorabilei Camere, neavînd deci nici un temei de a fi, sperăm că înaltul corp legiuitor ce au luat-o va reveni asupra ei, știind apoi prea bine că armonia ce domnește între ambele camere, face ca glasul uneia să fie întotdeauna ascultat de cealaltă, de aceea, împreună cu rugămîntea noastră către Cameră pentru a îndrepta răul involuntar ce l-a făcut, intervenim și pe lîngă Domnia Voastră, domnule președinte, rugîndu-vă cu respect să binevoiți a fi purtătorul vocii noastre pe lîngă onorabilul Senat, pentru ca și dînsul să sprijine reînființarea Facultății de medicină, fiind siguri că binemerită de la patrie.

Primiți, vă rugăm, domnule președinte, încredințarea înaltului respect ce vă păstrăm.

Iași, 1 martie 1884.

A.D. Xenopol

(Arh.St. Iași, fond Universitatea "A.I. Cuza", Rectoratul, dosar 4/1883, f. 12, 17 Cionă)

10

1889 iunie 26, Iași. Raport întocmit de A.D. Xenopol și adresat rectorului Universității din Iași, în calitate de delegat la examenele de sfârșit de an de la Conservatorul din Iași.

1889 iunie 26, Iași

Domnule rector,

Însărcinat de domnia voastră a asista ca delegat la examenele Conservatorului de muzică și declamație din Iași, vin a vă spune observațiile mele asupra rezultatelor date de acea școală în decursul acestui an.

Observ că îndeobște cultura muzicală ce se împărtășește în această instituție este serioasă, precum a dovedit-o la producțiunea muzicală ce a avut loc ieri în sala teatrului Pastia bucățile de ansamblu executate cu destulă precizie de elevii Conservatorului. Astfel andantele din *Simfonia a IV-a* a lui Haydn, executat de o orchestră compusă exclusiv din elevii Conservatorului, atât instrumente de coarde cât și de acele de suflare; apoi *Sfînta noapte*, în tempo andante și *Perpetuum mobile*, în allegro, executate în unison de toți elevii mai înaintați ai clasei de violină, în care am constatat cu plăcere o

mare exactitate de son, care nu a dat loc între 8 instrumente ce produceau aceleași note la nici o disonanță. În sfârșit, marele final al actului I din opera *Othelo*, a lui Verdi, executat de orchestră și cântăreți, toți elevi ai Conservatorului, afară de bas (*Othelo*, care era împrumutat de la corul mitropolitan) și în care deși mai bine de 40 de persoane luau parte la executare, ansamblul a fost bine menținut și armonia nu a fost jignită.

Mai puțin reușit a fost corul cântat de elevii și elevele Conservatorului, cu acompaniament de piano, ceea ce este conform cu împrejurarea că îndeobște partea cântului e mult mai slab prezentată în Conservator decât partea instrumentală.

În privirea acestei din urmă menționăm cu o deosebită mulțumire reproducerile foarte bine izbutite a concertelor lui Rode partea I, de Theodorini, elev din anul II la violă, și a andantelui și pianului din același concert, de elevul Dimitriu; nu mai puțin și aceea a concertului lui Beriot, de elevul Sion. Toate aceste bucăți grele, care au fost executate cu o deosebită acuratețe de son, mai ales în pozițiunile superioare, unde mai ales în atacuri subite e așa de ușor a prinde alături, și cu voiciune și delicatețe în executare. Clasa de violină a domnului Caudella, care a produs și pînă acum mai mulți artiști ce-și cîștigă pîinea din arta lor, e îndeobște una din cele mai bine reprezentate în Conservator.

De asemeni și la pian s-au distins atît elevii și elevele domnului Gros cît și elevele doamnei Miclescu. Dintre cei dinții menționăm pe domnișoara Caudella în *Rigoletto* lui Verdi, executat cu multă delicatețe, după cum o cere bucata și pe domnul Mezetti fiul, în fantezia lui Thalberg, asupra "Somnambulei" și pe domnișoara Vasiliu în concertul în do minor de Bethowen, cu acompaniament de quintet și al doilea piano dintre elevele doamnei Miclescu amintim pe domnișoara Brill în capriciul lui Mendelssohn, cu acompaniament de quintet și fantezia pentru două pianuri a lui Schubert. Îndeobște toți elevii de piano produc un joc curat, precis, bine ritmat și nuanțat după cerințele simțămîntului; o mare egalitate în producerea notelor și o însemnată rotunjime a sunetului, toate însușiri care arată pe lîngă talentul natural și o bună școală.

Clasa de violoncel care a produs în anul trecut pe distinsul elev Bursuc, ce a fost angajat de o orchestră din București, posedă în acest an pe unul nu mai puțin talentat, anume pe ---*, care a executat de minune concertul al IV-lea a lui Goltmann, deși sunetul instrumentului mi s-a părut cam mut, poate din cauza tocmai a instrumentului său.

Clasul instrumentelor de vînt, deși nu s-a produs singur, a dat concursul lor în chip foarte exact atît la executarea simfoniei lui Hayden, cît și la acea a finalului lui *Othelo*, încît a dovedit destoinicia ce se poate cere de a figura cu onoare în orchestră.

Clasa de canto, dimpotrivă, mi s-a părut mai slabă, mai întii din lipsă de talente și voci deosebite. Bărbați nu s-a produs nici unul, căci singurul ce a cântat un solo, în finalul lui *Othelo*, era luat de corul mitropolit. În același final apoi s-a observat lipsa tenorului și vocele de soprană erau destul de slabe, mai ales în părțile înalte. Corul ---*, am spus că lăsa de dorit, dintre soliști am auzit două arii cîntate de două domnișoare, anume domnișoara Grigorescu în cîntecul "Românii" de Flechtenmacher și domnișoara Place ---*. Ambele au voci plăcute, deși nu de o mare putere; se ține însă rău la cîntec, cu capul plecat pe piept și pieptul restrîns, în loc de a-l ține afară, spre a da joc liber plămînilor. Apoi ambele posedă un defect capital, tremurarea vocii, care s-ar înțelege la o voce strîcată, iar nu la niște copile de 18 ani. Nu știm cui să atribuim acest *tic* vicios, care ajunge cu timpul a face vocea nesuferită. Ar fi însă de dorit ca profesorii să îndrume pe cît se poate pe elevi de a se feri de el.

Nu putem sfârși această dare de seamă fără a aminti strălucitul succes dobândit de fostul elev al Conservatorului din Iași, Joseph Frühling, în anul acesta, la examenul Conservatorului din Viena, unde a dobândit premiul I pentru piano, medalia de aur pentru compunere și la concursul cu 28 de alți premiați a obținut și premiul Liszt: o compunere de-a lui, un concert pentru piano, a fost executat de fiul profesorului ---* și fostul elev al Conservatorului de Iași a avut onoarea a dirija el orchestra care acompania acea compozițiune.

Primiți, vă rog, domnule rector asigurarea considerației mele.

A.D. Xenopol

---* Text ilizibil.

(Arh.St. Iași, fond Universitatea "A.I.I. Cuza", Rectoratul, dosar 2/1888-89. Original. f. 29, 62)

11

1903 noiembrie 12, Iași A.D. Xenopol propune decanului Facultății de Drept susținerea a două lecții cu subiect privind istoria dreptului.

1903 noiembrie 12, Iași

Domnule Decan,

Ajungînd cu Istoria românilor la studiul așezămintelor vechi juridice ale românilor, aș dori ca la lecțiunile respective (2) să participe și studenții facultăților juridice. Dacă credeți că poate să fie spre al lor folos cele ce se știu din vechea noastră viață juridică, vă rog a vede a când aș putea ține aceste lecțiuni, așa ca studenții facultății să poată participa.

A.D. Xenopol

[Rezoluție]

Se va aduce la cunoștința domnilor studenți prin publicare; se va răspunde pentru a mulțumi d-lui Xenopol.

(Arh.St. Iași, fond Universitatea "A.I.I. Cuza", Facultatea de Drept, dosar 2255, f. 4. Original)

12

1905 martie 20, Iași. Scrisoarea lui A.D. Xenopol către C. Climescu, rectorul Universității, în legătură cu donația pe care dorește să o facă și instituirea fondului Eliza și Alexandru Xenopol.

Iași, 1905 martie 20

Domnule Rector,

Subsemnatul vin a vă face următoarea propunere:

Fosta mea soție, d-na Eliza Gall, împreună cu mine, dorim a dona Universității din Iași cele două rînduri de case ce le posedăm împreună în Piața Unirii, din orașul

nostru, cu condiția de a ni se servi la amîndoi o rentă viageră pe cît timp vom trăi amîndoi. Venitul caselor este de minimum 7.500 lei bruto, din care scăzîndu-se 1000 lei impozit, rămîne venit net 6500 lei. Asupra acestor case există datorii de 28.966 lei; cerem ca rentă viageră suma de 500 (cinci sute) lei lunar. Fosta mea soție este în vîrstă de 48 ani și bolnavă. Eu sînt de 58 ani și sănătos. Mai adaug că pînă la moartea mea mă voi folosi de biblioteca mea, pe care tot de pe acum o donez Universității, bibliotecă care face cel puțin 20 mii lei. Vă mai rog a regula chestiunea astfel ca imobilul să treacă imediat în administrația Universității, iar renta de 500 lei să se servească lunar fostei mele soții, pe cît timp va trăi ea, rămînînd să treacă asupra mea, dacă voi supraviețui și ca această rentă să se plătească atît ei cît și mie de către Casa Școalelor prin mandat lunar.

Rog a convoca de urgență senatul universitar spre a pronunța asupra ofertei mele și a lua înțelegere și cu Casa Școalelor spre a regula cele ce vor crede de cuviință și să binevoiți a mă înștiința despre acest rezultat cît se poate mai curînd.

Fondul va reveni după moartea fostei soții și a mea la crearea de burse, după chibzuința senatului universitar, însă împărțindu-se egal între băieți și între fete, va purta numele de fondul *Eliza și Alexandru Xenopol*. Am onoarea de a vă atrage atenția că donația mea este cea dintîi ce se face Universității ca persoană morală și că este în interesul așezămîntului nostru de a se deschide odată către el calea înzestrărilor private.

Primiți, vă rog, domnule rector, asigurarea deosebitei mele considerații.

A.D. Xenopol

6500 lei venit

1500 dobînda datoriei

5000 venit neto anual al Universității

417 venit lunar

Eu cerînd 500 lei, Casa Școalelor va da pe lună numai 83 lei, sau 1000 lei anual ca rentă reală, pentru care îi va rămîne, după un număr de ani, două imobile din cele mai frumoase din Iași, situate în partea centrală a orașului și a căror valoare și venit pot crește.

[Rezoluție] Se va convoca Senatul pentru ziua de 25 martie, ora 8 1/2 seara.

C. Climescu

(Arh.St. Iași, fond Universitatea "A.I. Cuza", Rectoratul, dosar I/1904, f. 404-405. Original)

13

Iași, 12 martie 1905. Cererea prof. A.D. Xenopol adresată Ministrului Instrucției Publice pentru a-i aproba participarea la cel de al V-lea Congres internațional de Psihologie de la Roma, unde va face comunicarea privind raporturile dintre psihologie și istorie.

Domnule Ministru

În zilele de 26-30 aprilie viitor urmează a se ținea la Roma al V-lea congres de psihologie. Aș dori să iau parte la acest congres pentru a face o comunicare asupra *Raporturilor dintre psihologie și istorie*, materie ce a fost atinsă pentru prima oară de

mine în o comunicare ce am făcut-o la Academia din Paris și pe care am avut onoarea a v-o trimite în editură o parte.

Dacă considerați că este în interesul științei românești ca și țara noastră să fie reprezentată în *mod activ* la acel congres, rog a mă delega pe mine ca reprezentant al Universității din Iași, punându-mi la dispoziție ajutorul bănesc pe care îl veți crede de cuviință.

Primiți, vă rog, domnule ministru asigurarea deosebitei mele considerații.

A.D. Xenopol

(Arh.St. București, fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 517/1905, f. 41. Original.)

14

5 aprilie 1905, București. Ministrul Instrucțiunii Publice comunică prof. A.D. Xenopol că e însărcinat a lua parte ca reprezentant a Universității Iași la al V-lea Congres de Psihologie de la Roma.

D-lui A.D. Xenopol, profesor universitar, Iași

Văzând dorința exprimată prin petițiunea registrată la nr. 13944, subsemnatul are onoare a vă face cunoscut că Ministrul vă însărcinează să luați parte ca delegat al Universității din Iași la al V-lea Congres internațional de Psihologie, ce se va ține la Roma în zilele de 26–30 aprilie a.c. și pentru această delegațiune vi se acordă suma de 900 (nouă sute lei).

Ministru

(A.N.B., Arhiva Istorică Centrală, Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 517/1905, f.40)

15

Iași, 27 oct.1906. Cererea prof.A.D. Xenopol adresata Ministrului Instrucțiunii Publice pentru a-i aproba o anumita suma necesara plecării sale la Paris, în vederea ținerii unui curs de un an de zile asupra teoriei istoriei.

București, 27 oct. 1906

Domnule Ministru,

După mai multe convorbiri avute anul trecut în timpul vacanțiilor celor mari, cu câțiva profesori de la Sorbona și colegi ai mei de la Academia științelor morale și politice din Paris, am văzut că mi s-ar putea încuviința autorizația de a ține la Universitatea din Paris un curs de un an de zile asupra *Teoriei istoriei*, materie în care mi-am făcut un nume cunoscut în lumea învățată apuseană.

Pentru a pune chestiunea în mișcare și a o aduce la îndeplinire, ar fi nevoie să mă duc acum la Paris, în timpul cursurilor, când tot consiliul este întrunit. V-aș ruga, deci, D-le Ministru, să binevoiți a-mi încuviința o suma de 1400 de lei cheltuieli de drum și petrecerea în Paris, pentru a realiza această dorință a mea, care ar revărsa cea mai mare cinste și strălucire asupra corpului învățământului nostru superior și asupra țării întregi.

Știu că ministerul este în acest moment lipsit de fonduri pentru asemenea chestiune, dar v-aș ruga, cu toate acestea, să chibzuți așa ca să mi se poată da suma cât mai curînd, spre a nu pierde timpul cel mai priincios pentru ajungerea țintei.

Primiți, vă rog, domnule Ministru, asigurarea considerației mele deosebite.

A.D.Xenopol

D-lui Ministru al Instrucției Publice și al Cultelor

(Arh.St. București, fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 1451/1906, fila 1)

Domnului Al. Xenopol, Profesor, Universitatea Iași

Văzând cu deosebită satisfacțiune dorința ce aveți de a ține la Universitatea din Paris un curs de un an de zile asupra Teoriei istoriei, care va aduce cea mai mare cinste și strălucire corpului învățământului nostru superior și țării întregi, subsemnatul are onoare a vă face cunoscut că ministerul acum nu are fonduri pentru a vă acorda suma ce doriți prin petițiunea registrată la nr. 62340, spre acoperirea cheltuielilor de drum și de ședere a Dv. în capitala Franței în acest timp, dar că sînteți autorizat a merge să faceți cursul la Facultatea de Litere din Paris și în urmă vi se va trimite o suma potrivit fondurilor de care va dispune Ministerul.

Ministru

(Arh.St. București, fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 1451/1906, f.1)

16

Iași, 23 februarie 1908. Raportul profesorului A.D. Xenopol către Ministrul Instrucțiunii Publice privind cursul de Teoria istoriei ținut la Sorbona.

Iași, 23 februarie 1908

Domnule ministru,

M-am întors în țară la 5 februarie, depășind 4 zile concediul ce mi-ați acordat. Lipsa lecției am îndeplinit-o însă prin una suplimentară. Cred de datoria mea a vă expune rezultatul cursului ținut de mine la Sorbona din Paris asupra *Teoriei Istoriei*, întrucît am ținut acel curs în însușire de profesor universitar român și de Decan al Facultății de Litere din Iași.

Am ținut un curs asupra materiei filozofice și istorice din cele mai discutate între învățații Apusului; ceea ce cred că a fost mai nimerit decât dacă aș fi vorbit despre țara și poporul nostru, fiindcă am vrut să pun în lumină *destoinicia românilor de a se ocupa și cu chestii care interesează civilizația generală europeană.*

Am fost primit la Paris cu cea mai mare căldură, atît de corpul profesoral de la Sorbona cît și de membrii Academiei Științelor morale și politice din care fac parte ca corespondent.

La prelegerea de deschidere am fost încurajat pe platforma catedrei de domnul Rector al Universității din Paris, de D-I Decan al Facultății de Litere, care m-a recomandat auditoriului cu cuvinte foarte măgulitoare, atît pentru mine cît și pentru

poporul din care fac parte, de patru membri ai Institutului și de cinci profesori ai Sorbonei. Publicul, foarte numeros, compus din studenți francezi, profesori secundari, directori de reviste, critici ai ziarelor celor mari și un număr destul de însemnat de români aflați în Paris, a ascultat cu mare luare aminte lecția mea. Așa a fost și la celelalte lecțiuni, în număr de zece, pe care le-am ținut și care toate au avut darul de a interesa pe auditoriul meu.

Mai multe ziare franceze au vorbit în termeni foarte elogioși despre lecțiile mele, mai mulți directori de reviste mi-au cerut textul unor lecțiuni și aproape în toate revistele cele mai mari din Paris vor apărea la timp dări de seamă asupra cursului meu.

Dovada cea mai bună despre rezultatul strălucit al lecțiilor mele este că am fost invitat din partea comitetului diriguitor al Collège de France să țin, în noiembrie acest an, o altă serie de opt prelegeri cu subiectul ce-l voi alege. M-am gândit că a venit momentul să vorbesc de români și am răspuns domnului Levasseur, marele economist și academician francez, că mulțumesc atât pentru mine cât și pentru țara mea de marea onoare ce mi se face de a ține un curs la acea mare instituție a poporului francez. Adaog, domnule ministru, că pe când cursurile de la Sorbona au fost gratuite, acele de la Collège de France sînt remunerate cu 300 lei ora.

Aceste am crezut, domnule ministru, de datoria mea a le supune cunoștinței dumneavoastră și vă rog, dacă credeți folositor, a dispune ca acest raport al meu să fie publicat în Buletinul oficial al Ministerului de Instrucțiune publică.

Decanul Facultății de Litere din Iași

A.D.Xenopol

(Arh.St. Iași, Facultatea de Litere, dos. 908, f.18 si 18v. original)

17

1908 martie 13, Iași. Ciorna scrisorii trimisă de rectorul Universității din Iași, dr. G. Bogdan, către rectorul Universității din Paris, Liard, pentru a-i mulțumi de felul în care profesorul A.D. Xenopol a fost primit la Sorbona.

România

Universitatea din Iasi
Cancelaria Rectoratului

Iassy, le 13 mars 1908

Monsieur le Recteur et cher Collègue

Permettez-moi de vous adresser mes meilleurs remerciements pour l'accueil si bineveillant que la Faculté des lettres de Paris et vous personnellement, Mr le Recteur, avait bien voulu faire à nostre collègue, Mr Xenopol, ainsi que de l'honneur que plusieurs professeurs de la Sorbonné ont temoigné en assistant aux leçons qu'il a tenus sur la Théorie de l'histoire. Mr Xenopol m'a fait part de vos amabilités, ce dont j'ai été très heureux de l'apprendre.

Veuillez recevoir, Mr le Recteur et cher Collègue, l'assurance de ma parfait considération.

Le Recteur de l'Académie de Jassy
dr. G. Bogdan

Monsieur Liard, Recteur de l'Académie de Paris

(Arh.St. Iași, fond Universitatea "Al.I. Cuza", Rectoratul, dosar 3/1907, f. 123. Ciorna)

18

Iași, 15 mai 1909. Raportul profesorului A.D. Xenopol către Spiru Haret, ministrul Instrucțiunii Publice, privind alegerea sa ca reprezentant al Universității Iași la festivitățile organizate de Universitatea din Geneva.

București, în 15 mai 1909

Domnule Ministru,

Am fost delegat de Universitatea din Iași la serbarea de 35 de ani de existență a Universității din Geneva unde, dacă m-aș duce, aș vorbi despre marele boier luminat tatăl Goleștilor ce a avut un așa de mare rol în revoluția din 1848 și care a făcut la 1826 una din cele dintii mari călătorii în străinătate punându-și copii în școalele din Geneva. Serbarea va avea loc la 7 iulie stil nou. La 20 iulie se întrunește Congresul de sociologie, tot în Helveția, la Berna, la care am fost rugat să țin o comunicare asupra *La solidarité nationale*, chestie de mare viitor pentru poporul român. Prin aceste două lucrări cred că voi urma înaintea activitatea mea, de a ridica numele științei române în Apus, cum am făcut-o anul trecut cu lecțiile mele la Sorbona și la Collège de France, care au fost așa de bine apreciate.

V-aș ruga, d-le Ministru, să binevoiți a-mi încuviința cheltuielile drumului dus și întors în suma de 1.000 de lei.

A.D. Xenopol

Anexez delegația Univ. din Iași și invitația la Congr. la...
Domnului Ministru al Cultelor și Instrucțiunii publice.

16.V. 1909

Universitățile nu pot da asemeni însărcinări fără știrea Ministerului, când asemeni însărcinări presupun o cheltuială de făcut. În genere, noi nu putem fi reprezentați destul de mult la congresele științifice în străinătate pentru că nu putem suporta cheltuielile, cu atât mai puțin simple serbări festive. De aceea nu putem aproba măsura Universității din Iași, pentru care de altfel nu s-a cerut aprobarea noastră nici pînă azi.

Haret

(Arh.St. București, Fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 1755/1909, f.126)

Iași, 1910 octombrie 13. Proces verbal al consiliului profesoral privind antichitățile descoperite la Cucuteni, în 1909 și solicitate spre studiu de dr. Schmid Hubert. Alegerea materialelor se va face de o comisie din care face parte și A.D. Xenopol.

Proces-verbal nr.18

13 oct. 1910

Subsemnații, întruniți astăzi 13 oct., în urma convocării D-lui Decan și discutând chestia antichităților cerute de dl. Schmid Hubert, cu cererea d-sale înregistrată la nr. 252, din 13 octombrie 1910, am decis următoarele:

1) Să se acorde d-lui Dr. Schmidt învoirea de a-și alege din colecția de antichități dezgropate în anul 1909 la Cucuteni acele obiecte care i s-ar părea necesare studiilor sale.

2) Alegerea se va face de D-sa în prezența D-lui Dascălu și a reprezentanților facultății: D-nii profesori A.D. Xenopol și Erbiceanu Oct., suplinitorul catedrei de arheologie.

3) Obiectele alese se vor inventaria, fotografia și măsura și se vor trece într-un inventar amănunțit, arătându-se toate indicațiile caracteristice ale lor.

4) Ele vor fi așezate apoi în lăzi pecetluite de dl. Schmidt și de reprezentanții facultății.

5) Inventariul se va face în dublu exemplar, semnat fiecare de toți membrii Comisiunii care a luat parte la alegerea obiectelor.

6) Pentru împrumutarea acestor obiecte, spre a fi studiate de Dl. Dr. Schmidt la Berlin, trebuie ca direcția muzeelor din Berlin să adreseze o cerere în acest sens, direct către decanatul Facultății de filozofie și litere, indicând anume obiectele cerute și alese de Dl. Schmidt și prevăzute în inventar, indicând și timpul pentru cât se cere. Simpla cerere oficială a D-lui Dr. H. Schmidt nu prezintă caracter de oficialitate, nefiind adresată facultății de o autoritate publică sau instituție recunoscută, așa că raporturile dintre cel care cere și cel care dă să aibă însușirea unei stabilități inalterabile prin schimbările eventuale de persoane sau dintre persoane.

7) Cheltuielile de fotografierea obiectelor, împachetarea și transportul lor de la Iași la Berlin și de la Berlin la Iași vor privi pe direcțiunea muzeelor din Berlin sau pe Dl. Dr. Schmidt, precum și asigurarea transportului.

A.D.Xenopol

I. Găvănescu
A. Philippide
P. Rășcanu

(Arh.St. Iași, Facultatea de Litere și filozofie, dos. 911 vol. II f. 16)

Iași, 1912 aprilie 29. Raport făcut de A.D. Xenopol și I. Caragiani asupra lucrării lui Andrieșescu, "Câteva considerații asupra Daciei înainte de romani".

Raport asupra tezei prezentate de dl. Andrieșescu pentru obținerea doctoratului în litere și filozofie, "Câteva considerații asupra Daciei înainte de romani"

Teza Domnului Andrieșescu urmărește dovedirea unui fapt foarte însemnat, anume caracterul naționalității de baștină a celui dintîi strat de popoare ce au locuit în cuprinsul vechii Dacii, anterioare cuceririi romane.

Elementele pe care dumnealui își așterne lucrarea sunt resturile preistorice, cu care apoi tinde să interpreteze și să dea adevărul lor înțeles celor mai vechi știri scrise ce le avem asupra regiunilor carpatino-dunărene.

D-sa face o cercetare întinsă și foarte amănunțită asupra tuturor rămășițelor preistorice aflate nu numai în Dacia, ci și în regiunile învecinate, pînă la riul Nipru, înspre răsărit și Marea Egee, înspre sud. D-sa își mărginește cercetarea numai la epoca neolitică, care este tocmai aceea care caracterizează starea de civilizație a acelor popoare primitive ale regiunilor studiate de d-sa. O enumerare aproape completă a tuturor stațiunilor cuprinse între Nipru, Moravia și Marea Egee și o expunere documentată a tuturor numeroaselor cercetări preistorice, făcute de deosebiți învățați în vremile mai nouă, slujește D-lui Andrieșescu de temelie de fapte pe care-și clădește încheierile și acele încheieri sunt foarte de seama, deoarece D-sa sprijină părerea că toate popoarele din această întinsă regiune alcătuiau un tot omogen, aceeași rasă deosebită de celelalte rase europene, determinînd această rasă carpato-balcanică ca rasă tragică.

DI. Andrieșescu studiază, pe rînd, uneltele de piatră, de os, idolii și apoi ceramica cu creștăturile și ornamentele ei caracteristice și acest studiu comparativ al diferitelor stațiuni îl face sau după propria sa vedere în mai multe muzee europene pe care le-a vizitat sau după reproducerea lor în gravuri sau fotografii luate de pe ele. Erudiția d-lui Andrieșescu în această cercetare este tot alît de variată pe cît de temeinică, sprijinită pretutindeni pe citația isvoarelor și a studiilor consultate. Uneori, chiar referințele D-sale sunt prea îmbelșugate, dar au meritul de a fi puse în note și nu încurcă, deci, expunerea din text.

Acesta este scris cu destulă măiestrie și într-o limbă curată românească, pe alocurea prea sintetic și cam greu de înțeles. Am atras luarea aminte autorului asupra unor locuri ce ar trebui modificate.

Încheierile la care ajunge cercetarea D-lui Andrieșescu sunt foarte însemnate, încît teza D-sale contribuie la limpezirea întrebării celei pînă acum nedelegate în totalitatea ei, asupra rasei popoarelor primitive din Dacia și din regiunile învecinate. Pînă acum mai ales, după mărturisirile lui Herodot, se admitea că popoarele vechi ale Daciei, sciții și agatirșii, erau de origine iranică, admitîndu-se deci o deosebire între rasa lor și cea a daco-geților ce se alătură după aceea peste țările ocupate pînă mai înainte de sciți. Identitatea materialului preistoric stabilește, însă, o unitate etnică desăvîrșită între popoarele primitive, atît de la nordul și de la sudul Dunării, încît nu învoiește o deosebire de rasă între popoarele ce locuiau deasupra și dedesubtul fluviului. Reluînd cercetarea textelor autorilor vechi și mai ales a celui a lui Herodot, DI. Andrieșescu arată că spusele istoricului grec bine înțeles conduc la aceeași încheiere a unității de rasă a tuturor neamurilor ce ocupau, în vremi primitive, Europa sud-răsăriteană. DI. Andrieșescu atrage luarea aminte asupra caracterului așezat al agatirșilor lui Herodot, de asemenea a sciților regești, numiți și greco-sciți, care cultivau grîu și care ambele popoare nu puteu deci fi nomade, cum caracteriza Herodot îndeobște pe sciți și cum sunt arătați și geții și dacii de alți autori eleni. Herodot pomeneste de cimerieni ca un strat de popoare peste care năvăliră sciții, încît, după toate probabilitățile, regiunea dintre Nipru, Moravia și Marea Egee era locuită, pe timpul epocii neolitice, de cimerieni mai la nord, de daco-geți la mijloc și de străbunii grecilor plagi către sud. Toate aceste

popoare se văd însă după resturile preistorice ce le-au lăsat, că erau de aceeași origine și anume tracică, deoarece această rasă este cea care ocupa Peninsula Balcanică și țările dunărene. Lucrul se vede apoi din cele câteva indentități de numiri etnice, cele păstrate de la agatârși și de la traci. Astfel, Dl. Andrieșescu aduce prin cercetările D-sale preistorice o bună interpelare la sursele autorilor vechi și întemeiază părerea sa asupra unității etnice a popoarelor primitive din sud-estul Europei pe un prețios studiu de fapte.

Mai rămâne ca Dl. Andrieșescu să-și completeze demonstrația prin cercetarea deosebirei ce există între caracteristica preistorică a rasei tracice și a celorlalte rase arice; slave, germană, celtică, și iranică. Această chestie a fost admisă de autor în studiul său și D-sa făgăduiește ca, în viitoarea sa lucrare, să se ocupe cu această chestiune care ar desăvârși demonstrația D-sale, a tracismului popoarelor primitive din Europa sud-răsăriteană.

Recomandăm, deci, teza D-lui Andrieșescu ca o foarte bună lucrare și suntem de părere ca să i se învoiască tipărirea ei.

A.D. Xenopol

I. Caragiani

Iasi, in 29 aprilie 1912

(Arh.St. Iași, Facultatea de Litere și Filozofie, dosar 913 vol. II, f. 150, 150 v., 247, 247 v.)

21

Iași, 27 martie 1913. Raportul profesorului A.D. Xenopol asupra tezei de doctorat a Lucreției Rădulescu-Pravăț

Raport asupra tezei de doctorat a D-rei Lucreția Rădulescu-Pravăț

Domnișoara Lucreția Rădulescu-Pravăț este o licențiată a Facultății de Litere din Iași, cu diploma nr. ..., din iunie 1909. S-a înscris la cursul pentru doctorat în toamna lui 1910, cu nr. matricol 39 și a urmat seminar la subsemnatul, A.D. Xenopol, timp de doi ani, cerut de Regulament, pregătind în același timp și teza de doctorat asupra activității lui M. Kogălniceanu, în prima perioadă a activității sale până la 1866.

Manuscrisul tezei încredințat nouă spre cercetare, conform legii, se compune din 7 capitole, de un cuprins total de 424 de pagini, în mărime de un sfert de coală.

Teza domnișoarei Rădulescu este întemeiată pe o conștiințioasă cercetare a tuturor izvoarelor privitoare la viața lui M. Kogălniceanu, atât tiparite cât și manuscrise, din depozitele Academiei Române. Ea se întinde asupra întregii lui activități publice, începînd din anii tinereții, cînd pe Kogălniceanu începuse a-l frămînta soarta țării lui, pînă la abdicarea lui Cuza Vodă, cînd încetează perioada lui de activitate covîrșitoare în mersul statului român. Se dă o luare aminte tot atît de amănunțită activității începătoare a lui Kogălniceanu, care începe pe tărîmul literar și istoric, pentru a trece apoi pe tărîmul politic, observîndu-se că chiar în lucrările lui mai mult intelectuale se întrevade motivul politic și dorința de a-și ridica țara, care l-a însuflețit.

Toate lucrările lui Kogălniceanu sunt nu numai pomenite, ci analizate, așa că-ți poți da seama de valoarea lor pentru timpul în care a scris și de ideile urmărite de autorul lor. Citații numeroase, reproduse textual, dau o icoană mai vie a concepțiilor lui Kogălniceanu. Cităm ca model de analiză adîncă și pătrunzătoare aceea a cuvîntării lui

de la Academia Mihăileană, din 1843, care alcătuiește discursul lui de sprijinire a ideilor noi, și a lor înfăptuire în revoluția din 1848. Reproducerea locurilor din scrierile lui Kogălniceanu mai are și folosul că ne dau pilde de chipul său de cugetare și de ---* apropiindu-l de noi și deșteptînd în noi simpatie pentru bogata lui fire, mai mult de cum ar putea s-o facă analiza rece a ideilor lui.

Pentru a pătrunde mai bine valoarea lucrării lui Kogălniceanu, autoarea deschide cercetările și prin starea mediului politic și cultural, asupra căruia trebuia să reacționeze mintea lui Kogălniceanu. Primul tablou lucrat cu multă îngrijie, după izvoarele cele mai sigure ale timpului, Kogălniceanu ---* din firea lui chiar ---* de la ideie la faptă, cu alte cuvinte de a juca rolul unui om politic. El îl începe cu împărtășirea lui în revoluția din 1848 și pătrunde după aceea tot mai adînc în viața poporului român. Dacă Kogălniceanu a răscolit atît de puternic această viață a făcut-o mai ales din nețărnumita lui iubire pentru stratul de jos al societății, țărănimea, a cărei aparare e ca un fir în toate activitățile lui Kogălniceanu și care este pusă în o lumină foarte vie în teza ce o analizăm.

Precum autoarea citează locuri din scrierile lui Kogălniceanu, cît timp s-a ocupat cu partea literară, ori acum reproduce din cuvîntările lui cele mai strălucite, care ne destăinuiesc adîncurile cugetărilor lui, unde se făuriseră ideile generoase pe care Kogălniceanu dorea să le vadă înfăptuite în viața poporului român și cît de bogate sunt aceste idei, cum se întind ele asupra tuturor intereselor celor mari ale poporului, se pot revedea cu de-amănuntul din teza domnișoarei Rădulescu.

Dar autoarea s-a ferit de păcatul obișnuit de a îngrămădi toate faptele de seamă numai în jurul omului ei cel mai de vază. Ea recunoaște fiecăruia ce este al său și recunoaște ---* Kogălniceanu a imprimat pe ea numai pecetea legii.

Foarte bine și îngrijit sunt tratate cele două mari acte din viața lui Kogălniceanu: lovitură de stat din 2 mai 1864 și legea rurală, aceasta din urmă sub unitatea și efectele ei ulterioare, pe baza întregii bogate literaturi; cît de mult s-a învinuit pe Kogălniceanu că legea din 1864 nu a îmbunătățit ci a înrăutățit soarta țăranilor. D-ra Rădulescu studiază toate argumentele ce s-au adus contra acestei legi, în numeroasele scrieri pe care le analizează, pe toate în toate amănuntele lor, d-ra Rădulescu demonstrează că cu toate defectele ei, legea rurală a avut imensul efect de a proclama libertatea și de a-i restabili iarăși în proprietate pe țărani, din care îi îndepărtează urgia timpurilor.

În rezumat, teza de doctorat a domnișoarei Lucreția Rădulescu-Pravăț este o foarte bună lucrare și credem că se poate autoriza tipărirea ei.

A.D.Xenopol

I. Ursu

Iasi, 27 martie 1913

(Arh. St. Iași, Facultatea de Litere și Filozofie, dosar 914 vol. I. f. 95, 95 v, 102, 102 v)

---* Text ilizibil

Domnului Ministru Instrucțiunei

De multă vreme, Ministeriul Instrucțiunei subvenționează publicarea a mai multor colecțiuni foarte importante de documente privitoare la Istoria Românilor, cum sunt: documentele Hurmuzachi publicate de Academie, documentele publicate de către dl. profesor N. Iorga, publicațiunile G.Ghibănescu și altele.

Fără aceste prețioase documente e peste putință a se lucra serios și științific în Istoria națională. Și fiindcă avem înființat pe lângă această facultate un seminar de Istoria Românilor, pus sub direcțiunea d-lui prof. A.D. Xenopol, subsemnatul își face o datorie a vă ruga:

a) să interveniți pe lângă Academia Română a se trimite seminariului de Istoria Românilor colecțiunea Hurmuzachi și Memoriile Secțiunei Istorice.

b) să binevoiți a dispune ca din dispozițiile Ministeriului să se trimită aceluiași seminar *Documentele Iorga și Ghibănescu*, precum și alte opere editate de către Minister.

A.D. Xenopol

(Arh.St. Iași, fond Facultatea de litere și filozofie, dosar 914, vol.II, f.67)

A.D. XENOPOL AUX ARCHIVES DE IASSY
(Résumé)

En s'appuyant sur des matériaux documentaires conservés aux Archives Nationales de Iassy, l'auteur publie des informations inédites concernant la vie et l'oeuvre du renommé savant. Ces informations se réfèrent à ses études élémentaires, de lycée et universitaires, dans sa patrie ou à l'étranger, l'activité didactique à l'Université de Iassy, celle de chercheur scientifique dans le domaine de l'histoire et de la philosophie, sa participation aux congrès et conférences scientifiques internationales, représentant de la science roumaine dans les universités européennes, etc.

Personnalité de la culture roumaine à la fin du dernier siècle, A.D. Xenopol s'est identifié avec les plus importantes initiatives culturelles et scientifiques de la ville de Iassy où il a déployé la plus grande partie de son activité. Membre de la société "Junimea" sous les auspices de laquelle il a soutenu de nombreuses conférences, A.D. Xenopol a patronné spirituellement des sociétés et associations culturelles, il a participé à l'administration de quelques musées et il a pris l'initiative pour ériger des statues et autres monuments historiques.

Détails sur ses actions culturelles et scientifiques ou trouve dans les documents, inédits, attachés à la notice ci-joint.

INSTRUMENTE DE LUCRU

CONSTANTIN PEDA (coordonator științific) *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României*, II, D-L, Ed. Enciclopedică, București, 1996, 336 p.

Apariția celui de-al II-lea tom din *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României*¹ reprezintă un real eveniment editorial. Cel interesat de istoria mai îndepărtată a spațiului românesc va găsi aici o informație utilă, pusă la dispoziție de specialiști din domeniul pre- și protoistoriei, al științelor Antichității și ale Evului Mediu timpuriu – paleobiologie, geocronologie, arheologie, epigrafie, istoria literaturii greco-latine și bizantine, numismatică, istoria religiei și a artei antice, istoria dreptului etc. În comparație cu realizările similare mai vechi – *Dicționar de istorie veche a României (Paleolitic – sec. X)* (București, 1976) (DVR) și *Dicționar enciclopedic de artă veche a României* (București, 1980) – volumul respectiv se remarcă, la fel ca și primul², atât prin îmbogățirea substanțială a datelor privitoare la unele materii (de exemplu, **Decius, dediticii, Demetra, Dionysos, domus, Drajna de Sus, Drobeta, Filip Arabul, Gallienus**), cât mai ales prin numărul mare de voci noi incluse, respectiv numeroase puncte din diferite colțuri ale țării, dar și din Basarabia (**Doroțcaia (Dorockoe), Hansca**) și Bucovina (**Dolineni, Lipița**), unde au apărut vestigii arheologice, personalități (împărați și împărătese, guvernatori, scriitori, conducători militari, episcopi etc.) (**Demetrios Katakalon, Diadumenus, Didius Iulianus, Diurpaneus, Domitius Antigonus, Dulcissimus, Elagabalus, Eunapios din Sardes, Eusebius din Caesarea, Evagrius Scholasticus, Evangelicus, Faustina Maior și Minor, Flavius Gerontius, Gainas, Gaione, Germanus, Gibastes, Katakalon Kekaumenos** etc.), localități antice (**Flaviana, Fossaton, Gemellomuntes** etc.), divinități (**Dea Syria, Diana, Epona, Fecunditas, Felicitas, Genius, Hecate, Ianus, Isis** etc.), funcții publice (**decemprimi, dux, econom, episcop, euposiarh, evergeti, exarchus, drongar, hypodiaconus, interpres** etc.), obiecte și construcții (**diaconicon, diademă, dolium, exonartex, fanum, fântână, figlină, friză, fructieră** etc.), acte publice (**decret, dedicație, deductio, donativum, edict, Edictul de la Milano (313), Edictum Diocletiani de pretiis rerum venalium** etc.), practici rituale sau de altă natură (**deformare artificială a craniilor, jefuire de morminte**) etc.³ Să notăm, în sfârșit, condițiile grafice acceptabile, care fac volumul deosebit de atrăgător.

Recunoscând, pe de o parte, dificultatea realizării unei asemenea lucrări, la care sunt convocați să colaboreze specialiști din domenii atât de diferite, iar, pe de altă, responsabilitatea coordonatorului în armonizarea unor aspecte ce țin de caracterul unitar al ei, vom sublinia, totuși, că, din punct de vedere al conținutului, al valorii științifice și al metodei de tratare a unor voci, cel de-al II-lea volum al *Enciclopediei* prezintă o multitudine de carențe. Nu este intenția noastră de a le inventaria cu orice preț, dar nici nu le putem trece cu vederea, mai ales că lucrarea în discuție este un adevărat instrument de lucru pentru mediile academice și universitare, inadvertențele și inconsecvențele din paginile ei putând provoca mai mult decât derută printre tinerii cercetători și studenți.

Astfel, dacă e să judecăm după titlu, ne-am aștepta ca problemele tratate sub diferitele voci să privească arheologia și istoria veche a României, lucru care, de altfel, se și întâmplă pentru majoritatea covârșitoare a lor. Includerea în paginile cărții, însă, *ca voci aparte*, și a unor localități și provincii antice sau moderne care n-au nimic de-a face cu spațiul României ar fi demnă de toată

¹ Primul volum a apărut în 1994 și este dedicat materiilor de la literele A-C.

² Vezi Nelu Zugravu, în *AIIX*, XXXII, 1995, p. 575–576.

³ E curios, totuși, cum unele voci foarte utile, existente, de exemplu, în *Dicționarul de istorie veche* (cele mai multe semnate de D.M. Pippidi !), au fost eliminate în recenta *Enciclopedie* – **dacii mari** (menționați astfel în *Oracula Sibyllina*, XII, 180, spre deosebire de așa-ziiși **daci liberi**, nepomeniți sub acest nume de nici un izvor literar sau epigrafic), **dendrofori, faber, formarea poporului român și a limbii române, greci, luno (lunona), Iupiter (Iuppiter)**.

lauda dacă s-ar fi făcut distincția necesară dintre spațiul politic și cel etnic. Căci, în lipsa acestei precizări, multor cititori li se va părea mult mai nimerit ca localități precum **Füzesabony-Kettőshalom** (Ungaria) (p. 163), **Hódmezővásárhely** (Ungaria) (p. 239) și **Jánosszállás** (Ungaria) (p. 288), unde s-au descoperit fragmente sau vase de tip geto-dacic în mediul sarmatic, **Gomolova** (Serbia), unde s-au găsit materiale geto-dacice într-un sit scordisc (p. 197–198), **Lukovit** (Bulgaria), unde se află un tezaur princiar tracic (p. 333), **Galice** (Bulgaria) (p. 166) și **Iakimovo** (Bulgaria) (p. 246), unde se întâlnesc obiecte din seria tezaurelor de argint dacice din sec. I î.Hr., **Glavaci** (Bulgaria) (p. 193), **Kostandenev** (Bulgaria) (p. 294) și **Lomec** (Bulgaria) (p. 328), unde au apărut monede getice, să fi fost incluse, în mod firesc, la vocea **geto-daci**, respectiv la problemele legate de aria de răspândire, arta și monetăria geto-dacică. O asemenea carență nu se poate datora decât faptului că o materie atât de complexă ca cea despre etnosul tracic nord-balcanic este tratată doar de un singur cercetător – Constantin Preda, specialist în numismatica geto-dacică, cum o demonstrează publicațiile sale anterioare și numeroase pagini din prezenta lucrare, nu și în istoria politică, arta și cultura geto-dacilor. La fel, localități precum **Graničar** (Bulgaria) (p. 201), **Kaolinovo** (Bulgaria) (p. 293), **Kizakli** (Turcia) (p. 294), de unde provin monede emise, respectiv, de Tomis, Histria și Callatis, ar fi trebuit menționate în dreptul coloniilor respective, atunci când se vorbea despre circulația monedelor lor. De asemenea, faptul că de la **Luca** (Italia) provine un tribun din legiunea *XI Claudia* (p. 329), că de la **Faventia** (Italia) este originar un medic (p. 122) sau că de la **Hermione** (Grecia) își trage obârșia un tomitan (p. 230) nu justifică, după opinia noastră, includerea expresă a acestora printre vocile *Enciclopediei*; mult mai utilă ar fi fost menționarea persoanelor ce stau în legătură cu ele, fapt care ar fi îmbogățit informațiile de prosopografie antică de pe teritoriul României. În sfârșit, pentru a ne opri aici, chiar și trimeri ca **Egipt** (p. 107), **Gallia** (p. 166–167), **Germania** (p. 176–177), **Hispania** (p. 234) ș.a. și-ar fi dovedit importanța informațională în măsura în care aspectele private ale raporturile acestora cu teritoriul românesc n-ar fi fost tratate adesea doar în câteva rânduri. Scrupulozitatea de care au vrut să facă dovadă autorii volumului⁴ este viciată, așadar, de faptul că ea nu are caracter sistematic, fiecare colaborator contribuind cu acele materii pe care le stăpânește mai bine; lipsesc voci precum **Gaganae** (**Gaganis**), *mansio* pe drumul *Dierna-Tibiscum* menționată de *Tabula Peutingeriana* (VII, 4)⁵ și Geograful din Ravenna (*Cosmographia*, IV, 14)⁶ și localizată de unii cercetători la Armeniș (jud. Caraș-Severin) sau Slatina Timiș (jud. Caraș-Severin)⁷, **gnosticism**, mișcare religioasă cu numeroși adepți în *Moesia Inferior*, dar mai ales în *Dacia*⁸, **Fison**, identificat de Pseudo-Caesaris și Leon Diaconul cu Istrul (Dunărea)⁹, de unde și numele de **fisonii** dat "danubienilor"¹⁰, denumire sub care unii cercetători au identificat pe autohtonii din vremea migrației sclavinilor, **Flutausis**, "fluvium" din "Sciția", care, după Iordanes, mărginea la est neamul gepizilor¹¹, (**Iulius**) **Vestalis**, *primuspilus* (*leg. I' Maced.?*, *IV Scythica?*), *praefectus orae maritimae* (?), care a respins un atac al geților în anul 12 d.Hr.¹²,

⁴ La p. 251 apare și localitatea **Ijevsk** (**Iževsk**) din Republica Autonomă Udmurtia (Rusia) (!), unde într-un mormânt s-a descoperit "o monedă emisă la Tomis în vremea lui Severus Alexander, perforată".

⁵ FHDR, I, p. 738–739.

⁶ *Ibidem*, II, p. 580–581.

⁷ IDR, III/A, p. 138–139.

⁸ Vezi I. Barnea, *Arta creștină în România*, I, *Secolele III–VI*, București, 1979, p. 11–12, 52, pl. 8; N. Gudea, I. Ghiurco, *Din istoria creștinismului la români. Mărturii arheologice*, Oradea, 1988, p. 37, 43, 44, 51, 60–61, 72, 73, 75, 79, 80, 82, 86, 101–105, 160–169; despre gemele gnostice se spun câteva cuvinte în două fraze la vocea **gliptica**, subscrisă de Gh. Popilian (p. 195).

⁹ Pseudo-Caesaris, *Întrebări și răspunsuri*, I, 68 și III, 144 (FHDR, II, p. 482–485); Leon Diaconul, *Istoria*, VIII, 1 (*ibidem*, p. 680–681); la vocea **Istros** semnată de Constantin Preda (p. 268–270) trimerile la izvoarele respective lipsesc.

¹⁰ Pseudo-Caesaris, *Întrebări și răspunsuri*, II, 110 (FHDR, II, p. 484–485).

¹¹ Iordanes, *Getica*, 33 (*ibidem*, p. 412–413); cf. și Geograful din Ravenna, *Cosmographia*, IV, 14 (*ibidem*, p. 580–581).

¹² Ovidiu, *Ex Ponto*, IV, 7, 1–30; 47–54 (*ibidem*, I, p. 328–331).

Heracleide, "citeț al sfintei biserici universale" de la Tomis¹³, **Laurentium Lavinatium** – magistratură sacerdotală atestată în *Dacia*¹⁴, **Ioannes lectores** și **Leontius monachus**, doi călugări sciți implicați în disputele religioase de la începutul veacului al VI-lea¹⁵, cel din urmă identificat în mod nejustificat de unii istorici români ai Bisericii cu origenistul **Leontius** de Bizant († către 543), confundat, la rândul său, cu **Leontius** de Ierusalim, teolog ortodox care a scris între 532 și 536 etc.

Și pentru că vorbim de scrupulozitate, să remarcăm și limitarea nejustificată a datelor privitoare la una sau alta dintre problemele abordate la perioade istorice mai bine cunoscute de autori, ignorându-se altele: cititorul nu primește astfel decât o informație trunchiată. Așa se procedează, de exemplu, la **grifon** (p. 205), unde nu se pomeneste nimic despre reprezentările din epoca romană¹⁶. De asemenea, la seria descoperirilor de la **Hansca** (p. 219) nu sunt amintite cele – foarte numeroase și importante – din epoca prefeudală. La **Histria**, accentul cade pe epoca greacă (p. 235–238), cetății romano-bizantine rezervându-i-se doar cinci rânduri într-o singură frază (p. 237)¹⁷, nesemnificativă pentru înțelegerea istoriei sale în această perioadă; mențiunile din izvoare, edificiile laice sau creștine, obiectele mai reprezentative etc. sunt trecute sub tăcere; din acest punct de vedere, materialul din **DIVR** era mult mai bogat. La fel se procedează cu **Insula Banului** (p. 260–262).

Dar cele mai mari probleme și nedumeriri le ridică inconsecvențele, greșelile științifice, utilizarea unor interpretări insuficient fundamentate și apelul la o bibliografie depășită. Astfel, faptul că unele voci cu tematică apropiată nu sunt tratate de același specialist dă naștere la inadvertențe, provocând o adevărată derută cititorului. Așa se întâmplă, de exemplu, dacă se citește informațiile de la termenii **Dacia**, subscris de Constantin C. Petolescu (p. 15–20), reputat istoric al provinciei respective, autor al unei recente lucrări dedicate acesteia¹⁸, **Dacia Malvensis**, datorat lui Mihai Zahariade (p. 20), cunoscut pentru preocupările sale în domeniul istoriei militare (*limes*, flotă, trupe terestre), și **Hadrian** (**Publius Aelius Hadrianus**), semnat de Emilia Tomescu (p. 213–214), necunoscută în literatura de specialitate. Conform acestora din urmă, care utilizează o bibliografie perimată, organizarea Daciei sub Hadrian ar fi avut loc în două etape – 117–118, când au fost create *Dacia Superior* și *Dacia Inferior*, și 123, când, vizitând din nou ținutul nord-dunărean (?), împăratul ar fi înființat *Dacia Porolissensis*; despre întinderea teritorială se vorbește doar la *Dacia Inferior*, care ar fi cuprins "Oltenia și colțul de S-E al Transilvaniei aflate până atunci sub autoritatea guvernatorului Moesiei Inferior" (p. 214). La rândul său, Mihai Zahariade scrie că *Dacia Malvensis* ar fi fost denumirea dată "după 168/169 d.Hr. fostei provincii Dacia Inferior"; din punct de vedere teritorial, "este încă neclar" dacă ea îngloba, "în continuare", S-E Transilvaniei "sau a fost extinsă la scara întregului teritoriu actual al Olteniei, adică între Munții Carpați, Dunăre și Olt" (p. 20); oricum, printre orașele sale se numărau "Romula-Malva (azi Reșca, jud. Olt)" și Drobeta. Or, istoriografia recentă a arătat – și același lucru face și Constantin C. Petolescu la voca **Dacia** – că urmașul lui Traian n-a putut reorganiza Dacia decât în 118, așa cum se desprinde fără echivoc din logica desfășurării evenimentelor prezentată de biograful său

¹³ *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV–XIII descoperite în România*, ed. Em. Popescu, București, 1976, nr. 45.

¹⁴ IDR, III/2, 2, 89; CIL, III, 7795, 1189; XI, 5215; L. Mrozewicz, *Laurentes Lavinates und die Provinz Dakien (Ein Beitrag zur Geschichte der Romanisierung)*, în *Prosopographica*, Poznań, 1993, p. 217–225.

¹⁵ Papa Hormisdas, *Ep. 187*, 3 (FHDR, II, p. 326–327); *Ep. 216*, 6 (*ibidem*, p. 328–329); *Despre întruparea Domnului nostru Iisus Hristos, către Fulgentius și către alți episcopi ai Africii*, traducere și note de D. Popescu, în MO, 37, 1985, 11–12, p. 783, 792; *Epistola monahilor sciți către episcopi*, traducere și note de N. Petrescu, în *ibidem*, 9–10, p. 698, 707; Dionysios Exiguus, *Prefață la traducerea latină a celor două epistole ale Sfântului Chiril, episcop al Alexandriei, adresată episcopului Succensus*, 1, traducere de D. Popescu, în *ibidem*, 38, 1986, 2, p. 116. Cu acest prilej, constatăm că un alt călugăr scit – **Achilles** (Papa Hormisdas, *Ep. 187*, 3 în FHDR, II, p. 326–327) – nu e menționat în EAIVR, I.

¹⁶ Vezi pentru acestea recentul studiu al lui V.H. Baumann, *O piesă deosebită de toreutică romană. Grifonul de la Telița*, în *Pontica*, 24, 1991, p. 246–267.

¹⁷ E de comparat cu cele 51 de rânduri acordate pentru **fluier** (p. 151–152)!

¹⁸ C.C. Petolescu, *Scurtă istorie a Daciei romane*, București, 1995.

(p. 16). De la acea dată, *Dacia Inferior* cuprindea estul Olteniei și sud-estul Transilvaniei, extinzându-se la un moment dat și în vestul Munteniei, între *limes Alutanus* și *limes Transalutanus* (vezi și hărțile b-c de la fig. 1, p. 17). Cât privește *Dacia Malvensis*, aceasta s-a numit astfel din anul 168, atunci când a fost adusă la *Potaissa* legiunea a V-a *Macedonica*¹⁹; ea a preluat întinderea teritorială a *Daciei Inferior* (p. 18). În acest context, Drobeta n-avea cum să facă parte din *Dacia Malvensis*. Pe de altă parte, denumirea *Malvensium* (la genitiv plural) din expresia *curator civitatis Romulensium Malvensium* de pe inscripția de la *Hispalis* (*Baetica*) pusă în onoarea lui Sex. Iulius Possessor²⁰ nu se referă la identitatea Romula-Malva²¹, "capitala" *Daciei Malvensis*, cum scrie Mihai Zahariade la p. 20, ci la numele provinciei în care se afla Romula²².

Pe de altă parte, nu înțelegem de ce, rezervându-se rubrici aparte pentru *Dacia Malvensis*, *Dacia Mediterranea* și *Dacia Ripensis* (p. 20), nu s-a acordat spațiu, așa cum era firesc, și pentru *Dacia Superior*, *Dacia Inferior*, *Dacia Apulens*, *Dacia Porolissensis*.

Aceeași neglijență în punerea de acord a conținutului informației²³ se observă din compararea datelor expuse de Constantin C. Petolescu în *Fasti Daciae* (p. 19–20) cu cele de sub numele diferiților *legati* sau *procuratores*, dintre care, exceptând pe *Iulius Sabinus*, prezentat, cum era firesc, de istoricul amintit (p. 275), toți ceilalți poartă semnătura lui Mihai Zahariade. Cronologia corectă e, desigur, cea din *Fasti*, mai ales că autorul a apelat și la cea mai recentă cercetare în domeniu, respectiv lucrarea lui I. Piso, *Fasti provinciae Daciae*, I. *Die senatorische Amtsträger* (Bonn, 1993). Dar iată câteva exemple: Cn. Minicius Faustinus Sex. Iulius Severus, *legatus Augusti pro praetore Daciae Superioris* între "119–127" (p. 19), apare la p. 276 ca *legat* "între 119/120–126 d.Hr."; T. Flavius Constans, *procurator Augusti Daciae Inferioris* în "139" (p. 19), apare la p. 149, unde litera de la *praenomen* lipsește, fără data precisă a procuraturii; la T. Flavius Priscus Gallonius Fronto Q. Marcius Turbo, [*pro*] *leg(ato) et praefectus provinciae Daciae Inferioris* între "140–142" (p. 19), se poate citi la vocea care-i poartă numele (p. 150) că a îndeplinit funcția respectivă "fie în anii 142–143, ... fie, mai puțin probabil, în 155–156"; Livius Gra[?]us, *procurator Daciae Porolissensis* în "123" (p. 19), este indicat la p. 318 (scris "Livius Grapus") drept *procurator* al provinciei amintite în "122–123 d.Hr."; despre P. Helvius Pertinax, *legatus Augusti pro praetore trium Daciarum* între "177–179" (p. 19), se scrie la p. 226 că a îndeplinit magistratura respectivă "între 176–177", pentru ca "între 177–179" să fie guvernator al Moesiei Inferioare²⁴; C.I. Gallus, *legatus Augusti pro praetore trium Daciarum* între "206–208(?)" (p. 19), este prezentat la p. 273 (unde numele este complet – C. Iulius Gallus Marcianus Vindex) ca "guvernator (*legatus Augustorum pro praetore*) al celor trei Dacii în 198–199 d.Hr., în timpul domniilor comune ale lui Septimius Severus și Caracalla"; C. Iulius Septimius Castinus, menționat la p. 19 ca *legatus* între "214/215–217", este amintit la p. 275 în această funcție "în 214–217"; despre Herennius Gemellinus, *procurator Daciae Apulensis* pe la "cca 205(?)" (p. 19), se spune la p. 230 că a îndeplinit magistratura respectivă "între 198–211 d.Hr." etc.

¹⁹ M. Bărbulescu, *Din istoria militară a Daciei romane. Legiunea I' Macedonica și castrul de la Potaissa*, Cluj-Napoca, 1987, p. 22–23.

²⁰ CIL, II, 1180, iar recent *Inscriptions de la Dacie romaine. Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie (Ier – IIIe siècles)*, I. *L'Italie et les provinces occidentales* (IDRE, I), recueil, commentaires et index par C.C. Petolescu, București, 1996, nr. 179.

²¹ Cf. și M. Zahariade, *Iulius Possessor, Sextus*, p. 274; aceeași identitate și la E. Tomescu, *Hadrian*, p. 214.

²² Vezi C.C. Petolescu, *Colonia Malvensis*, în SCIVA, 38, 1987, I, p. 23–32; idem, *Scurtă istorie...*, p. 76–77, cu posibila localizarea a Malvei la Cioroiu Nou (jud. Dolj); totuși, în primul volum al *Enciclopediei* aici este localizată *Aquae* (p. 84–85).

²³ Necesitatea unei coerențe a informației vehiculate sub diferitele voci ni se pare indispensabilă pentru un asemenea gen de lucrare, altfel *Enciclopedia* se transformă într-un fel *mixtum compositum* în care fiecare poate scrie orice.

²⁴ De fapt, și această ultimă informație e greșită, pentru că, așa cum a arătat Emilia Doruțiu-Boilă, e a fost *legat* al provinciei sud-dunărene "după 175, probabil până în 177" – Em. Doruțiu-Boilă, *Legatii Moesiei Inferioare între 175–180 și 198–212*, în *Studii Clasice*, 22, 1984, p. 116; vezi și p. 118, unde precizarea e mai categorică – "între 175 și 177".

Dar lucrul cel mai curios este inconsecvența întâlnită la același autor, situație în care se află însuși coordonatorul volumului. Astfel, despre **Dapyx**, "rege get din părțile centrale ale Dobrogei", acesta scrie că a intrat în conflict cu vecinul său Roles, "prieten al romanilor, care a chemat în sprijin pe M. Licinius Crassus, guvernator al Macedoniei, în anii 28–27 î.Hr." (p. 27). La vocea **Istros**, Constantin Preda arată că "proconsulul Macedoniei M. Licinius Crassus a înfrânt rezistența regilor geți din Dobrogea" "în anii 29–27 î.Hr." (p. 269), pentru ca atunci când scrie despre peștera în care s-au retras geții. **Keiris**²⁵, să menționeze faptul că generalul roman l-a învins pe dinastul get "în 29–28 î.Hr." (p. 294). E clar că autorului îi sunt străine cariera lui M. Licinius Crassus și cronologia evenimentelor în care acesta a fost implicat în zona balcanodunăreană; le putea citi chiar la vocea care-i poartă numele, elaborată în primul volum al *Enciclopediei* pe care tocmai o coordonează²⁶; să i le reamintim: în 30 – consul, în 29 – proconsul al Macedoniei și Achacii, în 28 – luptele din Balcani, inclusiv cu Dapyx²⁷, în 27 i se acordă triumful.

De asemenea, sub numele **Diurpaneus**, Constantin Preda scrie: "S-a considerat multă vreme că **Diurpaneus** este unul și același rege cu Duras. Analiza recentă a izvoarelor scrise permite să se aprecieze că **Diurpaneus** este de fapt numele lui Decebal, pe care acesta îl purta încă în timpul luptelor cu Cornelius Fuscus" (p. 66). Același ton categoric și sub numele **Duras**: "potrivit noilor interpretări ale izvoarelor se face o distincție clară între **Duras** și **Diurpaneus**, acesta din urmă fiind numele pe care l-a purtat Decebal în timpul luptelor cu generalul roman Cornelius Fuscus în 86–87 d.Hr." (p. 95)²⁸. La vocea **geto-daci**, în schimb, subscrisă de același numismat, se poate citi că lista regilor daci "se încheie cu **Diurpaneus** (identic se pare cu **Duras**, menționat de Dion Cassius), care i-a cedat tronul lui Decebal" (p. 184). Consecvență demnă de toată lauda! Identitatea dintre **Diurpaneus** și Decebal nu este sprijinită de nici un izvor antic, ea intrând în istoriografia recentă în urma publicării de către un fost student căruia nu-i lipsește imaginația și care își poleiește adesea articolele cu expresii germane (*Quellenforschung*, *Siegesname*, *Volksname*, *Königsname* etc.) a unui manuscris nedefinitivat al lui Nicolae Gostar, manuscris în care, așa cum arăta și Constantin C. Petolescu în monografia dedicată regelui-erou, istoricul ieșean "pornea ... de la specularca exprimării întrucâtva confuze a autorilor antici, iar nu de la o temeinică analiză a tuturor datelor istorice"²⁹. La întrebarea "dacă **Diurpaneus** este același cu **Duras**"³⁰, răspunsul nu poate fi decât pozitiv, argumentelor profesorului Petolescu³¹ putându-li-se adăuga încă unul: forma **Diuranei**, care este în mod evident forma contrasă a lui **Diurpaneus**, apare în manuscrisul notat cu sigla "D" al "*Istoriilor*" lui Orosius³²; **Duras** este, prin urmare, tot unul cu **Diurpaneus**, așa cum se poate citi și la vocea **Decebal** din *Enciclopedia*, semnată de C.C. Petolescu (p. 32).

Insuficient de aprofundată și foarte discutabilă este și opinia lui Gheorghe Bichir, cunoscută deja în istoriografie³³, de la vocile **dacii liberi** (p. 21, 23) și **Lipița** (p. 317), conform căreia așa-numita "cultură a tumulilor carpatici" trebuie pusă pe seama "dacilor mari" menționați de *Orac. Sibyll.*, XII, 180. Dovezile materiale care să susțină atribuirea respectivă nu sunt înfățișate în acest volum al *Enciclopediei*, dar, așa cum suntem înștiințați la p. 317, el o va face într-un tom viitor, unde va dedica o voce specială acestei culturi. Este impardonabil, totuși, faptul

²⁵ Cassius Dio, LI, 26, 3 (FHDR, I, p. 676–677).

²⁶ Alexandra Ștefan, în *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României*, I. A–C, București, 1994, p. 370–371.

²⁷ Vezi mai recent Al. Suceveanu, în Al. Suceveanu, Al. Bamea, *La Dobroudja romaine*, București, 1991, p. 25.

²⁸ De fapt, Decebal a luptat cu Fuscus numai în 87 – vezi mai recent C.C. Petolescu, *Decebal, regele dacilor*, București, 1991, p. 27–28.

²⁹ *Ibidem*, p. 16.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*, p. 16–17.

³² Cf. Orose, *Histoires (Contre les Païens)*, tome II, *Livre VII. Index*, texte établi et traduit par M.-A. Arnould-Lindet, Paris, Les Belles Lettres, 1991, p. 41, unde sunt prezentate și variantele **Diurpane** și **Diurpanis**.

³³ Gh. Bichir, *Dacii liberi din nordul Daciei*, în *Thraco-Dacica*, 17, 1996, 1–2, p. 195–197.

că autorul nu amintește și alte opinii formulate în legătură cu apartenența etnică a "tumurilor carpatici". Nu credem că aceasta poate fi pusă în relație cu opinia recentă a lui Virgil Mihăilescu-Bârliba, după care teoria lui Gheorghe Bichir și Mircea Ignat³⁴ se bazează pe necunoașterea descoperirilor și a bibliografiei, pe ignorarea sau falsificarea opiniilor formulate despre cultura tumurilor carpatici³⁵!

Caracterul discutabil, chiar greșit al unor informații se datorează, uneori, așa cum arătam și mai sus, faptului că unele probleme nu au fost tratate de specialiști în domeniu. De exemplu, despre **geto-daci** ar fi trebuit să scrie nu numai Constantin Preda, numismat recunoscut, ci și Mircea Babeș, Petre Alexandrescu, Ion Glodariu sau Silvia Teodor. Nu e de mirare atunci că o problematică atât de vastă ca cea despre civilizația geto-dacică n-a putut fi acoperită în mod corect de un singur autor și la vocea respectivă apar opinii precum: "contactul lor /al geților - n.n./ cu lumea greacă va face posibilă și consemnarea de către istoricul gr. Herodot (sec. 5 î.Hr.) a primelor știri despre geți încă din sec. 6 î.Hr." (p. 178) – exprimare incoerentă și care a dat naștere la o aberație (sensul corect l-a dat, de altfel, chiar autorul la p. 179: "Cea dintâi afirmare politică a **geto-dacilor** consemnată în izvoarele antice datează de la sfârșitul sec. 6 î.Hr."); pe un fragment ceramic de la Ocnița (jud. Vâlcea) are scris "numele regelui local Thiamarcos" (p. 179) – afirmație falsă, întrucât inscripția **BACIAE... ΘΙΑΜΑΡΚ...**³⁶ se traduce prin "(vasul este al) regelui..., Thiamarc(os) (a făcut)", deci e vorba de un meșteșugar (soluția au dat-o însemnările apropiate din mediul tracic, în special cele de la Rogozen din Bulgaria, făcute tot cu litere grecești³⁷); geto-dacii ar fi cinstit pe Marte, zeul războiului, după cum ne informează Iordanes și Ovidiu (p. 179) – opinie total eronată, chiar dacă are o vechime considerabilă în istoriografie, căci știrile autorilor menționați, la care trebuie adăugate cele ale lui Vergiliu (*Eneida*, III, 35)³⁸, necunoscute de C. Preda, sunt exagerări, fără nici o relevanță pentru istoria religioasă a Daciei preromane³⁹ (aceasta nu exclude posibilitatea ca geto-dacii să fi adorat o zeitate a războiului); Cavalerul trac ar fost "o divinitate a naturii sălbatice și a primăverii" (p. 179) – caracterizare pe care doctrina și mitul Eroului, analizate de istorici de prestigiu ai religiei tracice, o infirmă categoric⁴⁰; la Sarmizegetusa dacică s-ar fi descoperit "cinci sanctuare" (p. 185) – în realitate, sunt 11⁴¹. Nu e singura materie unde Constantin Preda face aprecieri asupra unor probleme care nu-i sunt familiare. Am prezentat câteva exemple mai sus; iată altele: la vocea **Istros** scrie că "în vremea lui Vespasian a luat ființă flota militară romană, *Classis Flavia Moesica*" (p. 269) – afirmație greșită, întrucât începuturile flotei dunărene datează de pe vremea lui Octavianus⁴², numele fiindu-i *classis Moesica*, așa cum arată sursele epigrafice⁴³; sub Vespasian sau poate sub Domițian, ea a fost reorganizată, moment în care a primit și titlul oficial de *classis Flavia*

³⁴ M. Ignat, în vol. *Spațiul nord-est-carpatic în milenul I*, coord. V. Spîmet, Iași, 1997, p. 38–39, 41–42.

³⁵ V. Mihăilescu-Bârliba, *The Carpathian Barrows Culture - Cultura tumurilor carpatici*, în AMN, 21, 1997, p. 837, 847; idem, *Noi date privind cultura tumurilor carpatici în România*, în SCIVA, 48, 1997, 4, p. 327.

³⁶ IDR, II, 599, p. 232.

³⁷ *Vezi The Rogozen Treasure: Papers of the Anglo-Bulgarian Conference, 12 March 1987*, edited by B.F. Cook, London, 1989; P. Alexandrescu, *Însemnări arheologice. Asupra tezaurului de la Rogozen (Bulgaria)*, în SCIVA, 38, 1987, 3, p. 233–244.

³⁸ FIDR, I, p. 204–205.

³⁹ *Vezi Z. Petre, À propos des sources de Iordanes, Getica, 39-41 et 67-72*, în *Etudes d'historiographie*, sous la direction de L. Boia, Bucharest, 1985, p. 39 (nota 1) și 44; N. Zugravu, *Despre Marte la geto-daci (pe marginea unor opinii)*, în *Acta Moldaviae Meridionalis*, 7-8, 1985–1986, p. 187–193.

⁴⁰ S. Sanie, *Cavalerul trac*, în *Enciclopedia civilizației romane*, București, 1982, p. 176; C.C. Petolescu, *Cavalerul trac*, în *Enciclopedia arheologiei* ..., I, p. 267; I. Marazov, în Al. Fol and I. Marazov, *Thrace and the Thracians*, New York, 1987, p. 17 urm.; R.F. Hoddinot, în *The Rogozen Treasure* ..., p. 53–56.

⁴¹ *Vezi I. Glodariu, Eug. Iaroslavski, A. Rusu, Cetăți și așezări dacice în Munții Orăștiei*, București, 1988, p. 105–125.

⁴² Ovidiu, *Ex Ponto*, IV, 7, 27–28 (FHDR, I, p. 330–331); Strabon, VII, 3, 13 (*ibidem*, p. 238–239); Appian, *Illyria*, 22, 66 (*ibidem*, p. 569).

⁴³ CIL, XVI, 3.

*Moesica*⁴⁴; vorbind despre **Diegis**, colaborator al lui Decebal, coordonatorul volumului interpretează gestul lui Domițian de a-i așeza o diademă pe cap după aprecierea tendențioasă a lui Cassius Dio (LXVII, 7, 3)⁴⁵, respectiv ca o binemeritată răsplată (p. 54). nesesizându-i adevărata semnificație, sugerată chiar de către istoricul antic amintit⁴⁶, anume aceea de încoronare simbolică a lui Decebal, care devenea astfel *rex amicus et socius*; la p. 23 (**daco-romani**), scriind despre perioada ulterioară retragerii aureliene, arată că "dispariția granițelor romane va atrage după sine refacerea unității lumii geto-dacice" – fenomen imposibil de realizat, pentru că realitatea etno-demografică și lingvistică era total diferită de cea de dinainte de cucerire.

Vehicularea unor informații greșite în *Enciclopedia* este de-a dreptul surprinzătoare, știut fiind că unele dintre ele sunt adevărate locuri comune în istoriografie. De exemplu, Radu Harhoiu scrie despre cultura **Ipothești-Cândești** că a fost "cultura dezvoltată de populația locală daco-romană (romanică) (sic!) în sec. 5-7 (sic!)" și că, printre alte caracteristici, avea așezări "fortificate (sic!)" (p. 266). Afirmția comportă trei amendamente; mai întâi, acela că expresiile "populație daco-romană" și "populație romanică" nu sunt identice⁴⁷, aceasta din urmă reprezentând o etapă intermediară între daco-romani (sec. II-V, adică de la cucerirea romană până la generalizarea romanizării, când se consideră că elementele specifice prelatine au dispărut⁴⁸) și români (din secolul VIII); al doilea, că această cultură este datată în secolele VI-VII, așa cum reiese din cercetările mai vechi sau mai noi ale Suzanei Dolinescu-Ferche⁴⁹, din datarea celorlalte situri considerate ca definind această cultură (Budureasca⁵⁰, Cândești⁵¹, Craiova⁵² etc.) și din aprecierile lui Radu Harhoiu însuși în chiar paginile tomului din *Enciclopedia* despre care discutăm (**Dulceanca**, p. 88); în sfârșit, că așezările erau nefortificate⁵³. Alexandru Avram, vorbind despre coloniile romane care puteau beneficia de *immunitas* pe baza lui *ius Italicum*, include în categoria coloniilor din Dacia și orașul **Dierna** (p. 252), deși se știe – fapt întărit și de Gheorghe Poenaru Bordea la vocea **Dierna** din prezentul volum – că aceasta "nu a fost *colonia* sub Traian, cum greșit ne informează Ulpianus, așezarea civilă dezvoltată curând pe lângă castru, important punct vamal, *statio portorii* între Moesia superior și Dacia, devenind *municipium* abia sub Septimius Severus" (p. 54). Același erudit coleg ne surprinde total când la vocea **flamen** afirmă că *flamines maiores* (*Dialis, Martialis, Quirinalis*) "slujeau divinitățile principale (sic!) din Triada capitolină (sic!)" (p. 148). Zeitățile triadei capitoline erau ... trei (fără "principale" sau "secundare") – **Iupiter Optimus Maximus, Iunona (Iuno) Regina și Minerva**, cei trei *flamines maiores* nefiind preoși ai acestora, ci ai divinităților din **triada precapitolină** (cea de dinainte de Tarquini), respectiv **Iupiter** (în calitate/ însoțit de **Dius Fidius**, de unde *flamen Dialis*, nu *Jovialis*), **Marte (Mars), Quirinus**⁵⁴. Și pentru că amintim de Alexandru Avram, să facem observația că în biografia generalului **M. Licinius Lucullus** (p. 312) *foedus*-ul dintre Roma și Callatis este datat în 70 î.Hr. (p. 312), fapt care nu poate decât să trezească nedumerire, știut fiind că cercetătorul bucureștean însuși l-a datat recent în anii 106–101 î.Hr.! Explicația este simplă:

⁴⁴ Vezi Al. Suceveanu, *op. cit.*, p. 67; O. Bounegru et M. Zahariade, *Les Forces Navales du Bas Danube et de la Mer Noire aux Ier - Vle Siècles*, Oxbow Books, 1996, p. 9–10.

⁴⁵ FIDR, I, p. 684–685.

⁴⁶ "Domițian puse lui Diegis o diademă pe cap – ca și cum ar fi fost un adevărat învingător și omul în stare să dea un rege dacilor" (*ibidem*).

⁴⁷ Aceeași confuzie și la vocea **Dridu**, elaborată de Eugenia Zaharia, p. 81–83.

⁴⁸ L. Bârzu, *Romanitatea orientală între secolele IV-VII e.n.*, în *Din istoria Europei romane*, Oradea, 1995, p. 245. După Eugenia Zaharia, elementele de cultură materială dacică dispar abia din secolul VIII! – **Dridu**, p. 81.

⁴⁹ Vezi S. Dolinescu-Ferche, în FIDR, p. 346–348; *idem*, *Habitats des Vle et Vle siècles de notre ère à Dulceanca IV*, în *Dacia*, N.S., 36, 1992, p. 125–177.

⁵⁰ R. Harhoiu, în *Enciclopedia arheologiei* ..., I, p. 220.

⁵¹ V. Teodorescu, în *ibidem*, p. 311–312.

⁵² Gh. Popilian, în *ibidem*, p. 370.

⁵³ S. Dolinescu-Ferche, în FIDR, p. 346; R. Harhoiu, *op. cit.*

⁵⁴ G. Dumézil, *Les dieux des Indo-Européens*, Paris, 1952, p. 27–35; *idem*, *L'idéologie tripartite des Indo-Européens*, Bruxelles (Berchem), 1958, p. 48–54; *idem*, *Mit și epopee*, București, 1993, p. 188 sau, mai simplu, D.M. Pippidi, *flamini*, în FIDR, p. 268.

textul pentru această *Enciclopedie* a fost scris cu mult timp în urmă, la corectură nemaiîncându-se corijarea necesară. De altfel, faptul că așa s-a procedat cu multe alte materii reiese fără nici un dubiu din lectura bibliografică, care în mod covârșitor se oprește la anii 1986–1987⁵⁵. Iată câteva exemple: scriind despre martirul **Dasius**, Ion Barnea face trimitere la o comunicare de la Haskovo (Bulgaria) din 1987 a Renatei Pillinger (p. 27); or, între timp, cercetătoare austriacă și-a publicat rezultatele, Ion Barnea însuși făcând referire la ele în articolul *Sfinții martiri "Dasius" de la Durostorum și Axiopolis*⁵⁶. Același lucru se observă la vocea **Hinova**, unde se indică drept sursă istoriografică o comunicare susținută în 1984 la "primul simpozion de numismatică" de la Craiova (p. 234), dar în 1989 M. Davidescu a publicat micromonografia cetății respective⁵⁷. Dan Gh. Teodor menționează ca ultimă contribuție privitoare la așezarea de la **Fundu Herții** (jud. Botoșani) un articol publicat în 1978 în numărul 1 al tomului 26 al revistei *Slovenská Archeologia* (p. 69–77); în anul 1987, însă, cercetătorul amintit a editat, împreună cu Mircea Petrescu-Dimbovița, monografia așezării⁵⁸. De asemenea, la discuția privitoare la localizarea cetății **Helis**, unde Dromichaitea l-a ținut prizonier pe Lysimach, dacă autorul ei (Constantin Preda) nu s-ar fi limitat doar la *Getica* lui Vasile Pârvan (p. 226), atunci ideea sa despre identificarea acesteia cu așezarea de la Poiana (jud. Galați) (vezi și p. 84) ar fi găsit un argument în plus într-o recentă lucrare a lui Virgil Mihăilescu-Bârliba, care a făcut ingenioasă apropiere dintre **Helis** – "(Cetatea) Soarelui", și **Piroboridava** – "Cetatea Focului", localizată la Poiana (jud. Galați)⁵⁹. Cititorul nu are nici o vină că această *Enciclopedie* a fost predată la tipar acum mai bine de un deceniu; deontologia profesională ar fi obligat coordonatorul să-l informeze.

Multe neajunsuri prezintă sistemul de trimiteri, a cărui uniformizare ar fi căzut în sarcina responsabililor volumului. De exemplu, unele voci folosesc la izvoare, așa cum era firesc, inscripțiile din *corpora* editate în România – IDR, ISM, IGLR, altele, unde epigrafele din volumele respective ar fi trebuit utilizate, le ignoră, făcând trimiteri la CIL. Apoi, cei mai mulți autori plasează inscripțiile (uneori cu indicația nr. – p. 271, 273, 274 etc., altelei fără – p. 84, 273, 275 etc.) la bibliografie, alții le includ în text (p. 80, 267, 296–297, 298, 311 etc.), cum credem că ar fi fost normal, de vreme ce și izvoarele literare au același tratament. Dar cel mai jenant lucru pentru o lucrare științifică este totala dezordine care domnește la bibliografia unor voci, mai ales la cele realizate de mai mulți autori: în loc să se procedeze la aranjarea indicațiilor bibliografice după criteriul științific învățat de orice student din anul I, respectiv atlase, dicționare, enciclopedii, izvoare, lucrări generale și lucrări speciale în ordinea apariției lor, din câte ne dăm seama, în *Enciclopedie* trimiterile sunt puse după cum le-a întocmit fiecare autor; nu e de mirare, de aceea, că apar repetiții inutile de nume, lucrări și reviste, că izvoarele sunt trecute la final, că ordinea de apariție a publicațiilor nu e respectată etc. Cine va lectura, de exemplu, bibliografiile de la p. 142, 144, 244, 326 se va convinge de adevărul celor afirmate.

Bilanțul recenziei noastre nu e unul negativ. Cel de-al doilea volum al *Enciclopediei arheologiei și istoriei vechi a României* reprezintă o lucrare colectivă valoroasă, un instrument de lucru indispensabil, o oglindă a eforturilor tot mai anevoioase, dar neîntrerupte depuse de slujitorii istoriei antice pentru valorificarea rezultatelor muncii lor. O mai sporită atenție, însă, în special din partea coordonatorului, ar fi putut elimina unele aspecte incompatibile cu ținuta științifică. Să sperăm că acest deziderat se va împlini măcar la ultimul volum.

Nelu Zugravu

⁵⁵ Iată vocile unde s-au folosit și publicații de după 1990: **Dacia** (p. 20), **Decebal** (p. 33), **denar** (p. 47), **Gârbovăț**, (p. 171), **geto-daci** (p. 186), **Ghelăiești** (p. 187), **Iulius Sabinus** (p. 275).

⁵⁶ BOR, 107, 1989, 5–6, p. 144–149.

⁵⁷ M. Davidescu, *Cetatea romană de la Hinova*, București, 1989.

⁵⁸ M. Petrescu-Dimbovița, D.Gh. Teodor, *Sisteme de fortificații medievale timpurii la est de Carpați. Așezarea de la Fundu Herții (jud. Botoșani)*, Iași, 1987.

⁵⁹ V. Mihăilescu-Bârliba, *Dacia răsăriteană în secolele VI–I î.e.n. Economie și monedă*, Iași, 1990, p. 19, nota 17.

DULCIU MORĂRESCU, *Personalități din alte țări despre România. Dicționar*, București, Editura Paideia, 1997, 245 p.

Asistăm, astăzi, la o adevărată explozie de dicționare, lexicoane, enciclopedii etc., care răspund, desigur, unei exigențe netăgăduite, mărturisită de studioși, în general, întrucât pentru ei orice elaborat de acest gen reprezintă un adjuvant indispensabil, dar și de cititorul obișnuit, amator de informație certă, sistematizată și concisă, oferită, bineînțeles, de un specialist, ipostază care exclude velleitarismul generator de echivoci și implicite anxietăți. Eflorescența așa-numitelor lucrări de referință continuă de fapt, pe plan internațional, o tradiție îndelungată, care și-a schimbat în prezent ritmul, astfel încât bibliotecile și-au extins în anii din urmă spațiile rezervate acestor tomuri impresionante ca număr, dimensiune și diversitate. Toate disciplinele cunoașterii au simțit la un moment dat nevoia lexicografiei informațiilor dobândite de-a lungul secolelor, operație complexă și dificilă, gândită ca ordonare, adusă la zi, a ceea ce se știe într-un anumit domeniu. Structurarea aceasta este una care trebuie privită ca o inventariere, sub forma unei liste complexe, cronologică și tematică, adeseori exhaustivă, cu rol de sumar informativ sau de eventuală prefață. Dicționarul care succede acestei faze introductive lexicografiază, selectiv îndeobște, conceptele, evenimentele, datele, faptele, persoanele etc., toate constituindu-se în conținutul propriu-zis al dicționarului sau al enciclopediei respective.

În cultura română au lipsit, nepermis de mult și cu consecințe greu de estimat printr-o simplă privire de ansamblu, lucrările de referință necesare intelectualului obligat de împrejurări să accepte o specializare strictă, în defavoarea enciclopedismului de altădată. Nu avem, nici la această oră, o realizare de talia unor *Der Grosse Brockhaus*, *Meyers Lexikon*, *Der Grosse Herder*, *La Grande Encyclopédie*, *Encyclopaedia universalis*, *Grand dictionnaire encyclopédique Larousse*, *Encyclopaedia Britannica*, *The Columbia Encyclopedia*, *The Encyclopedia Americana*, *Dizionario enciclopedico Sansoni*, *Bolșaiia sovskaia Ențiklopediia*, *Enciclopedia universal ilustrada europeo-americana* și a multor dicționare asemănătoare, publicate în Europa, America, Asia etc. Impedimentul cu care ne confruntăm în acest caz este imens și el nu va putea fi înlăturat decât prin instituirea unui program special, imposibil de pus în practică fără pregătirea unui corp de lexicografi, cărora să li se alăture un mare număr de specialiști în diverse științe, dispuși să accepte un travaliu de decenii în dauna probabilitelor lucrări personale. Nu e prima dată când atragem atenția asupra unei grave incongruențe de ordin cultural și științific între România și țările din jur – pentru a nu aminti și situații care să ne dezonoreze chiar –, evidențiată de lipsa unei enciclopedii naționale asemănătoare celor citate. De aceea, este îmbucurător faptul că în ultimul timp au fost editate numeroase dicționare, lexicoane și chiar enciclopedii românești, toate tematice și de dimensiuni reduse. Procedându-se astfel, se pregătește terenul pentru o viitoare enciclopedie națională, dar și una universală, care ne vor apropia de culturile cu trecut notabil în acest domeniu.

Ca întotdeauna însă, orice aflus este benefic numai până la un punct și doar în anumite cazuri. Cantitatea nu este sinonimă cu calitatea și excesele numerice se transformă, mai devreme sau mai târziu, într-un abuz, influențând negativ valoarea. Multitudinea dicționarelor publicate în ultimul timp, necontrolată de cineva, a permis și chiar a încurajat apariția unor contrafaceri, care amenință să compromită ideea în sine, deci și finalitatea ei. Un asemenea exemplu este volumul *Personalități din alte țări despre România. Dicționar*, semnat de Dulciu Morărescu.

Autorul este, așa cum singur mărturisește într-o *Notă* introductivă, "fost bibliograf principal al Bibliotecii Academiei Române din București, membru al Societății Numismatice din România". În ipostaza din urmă, el a alcătuit o broșură intitulată: *Oameni de cultură români în arta medaliei. Dicționar* (București, Editura "Exclusiv Publicitate", 1991, 87 p.), care nu depășește nivelul unui text scris de un diletant. Faptul acesta nu l-a împiedicat să recidiveze în postura de lexicograf, editând în 1994 opul: *Personalități străine despre România* (Redactare și coordonare lexicografică Rodica Pandelescu, s.l., Casa Editorială Odeon), care nu se deosebește foarte mult de precedentul, deși textul a fost scris de această dată de altcineva. Nu știm cum a fost primit noul dicționar, al cărui autor este dat, cum am menționat, tot Dulciu Morărescu, dar, trei ani mai târziu, același nume apare pe coperta volumului: *Personalități din alte țări despre*

România. Dicționar. Acest nou dicționar, cum lasă a se crede Dulciu Morărescu, este de fapt o reeditare a celui precedent, lărgit și revizuit într-un fel. Numele redactorului ediției anterioare nu mai este reținut, iar titlul volumului a fost modificat, cu singura intenție de a fi altfel, deși în defavoarea corectitudinii. Cu aceste neîngăduite măsuri de precauție, Dulciu Morărescu crede că nimeni nu-i va descoperi stratagema, iar el va intra astfel în istoria dicționarelor românești. Subterfugiul său, prin care și-a propus să tăinuiească o omisiune premeditată, este trădat și de pagina ce prefațează noua ediție a dicționarului, unde nu se face nici o trimitere la prima apariție. "Volumul – își începe autorul precizările – conține date, referiri despre lucrări interesante ale unor personalități ale spiritualității din lume (sic!), individualități care de-a lungul existenței noastre ne-au cunoscut strămoșii, țara, poporul, cultura, limba, manifestând apropiere față de valorile noastre civilizatoare". Ca și cum ne-ar fi demonstrat, cu această frază alambicată, că opul său este unul ce interesează spiritualitatea universală. Dulciu Morărescu ne avertizează, imediat, că "atracția pentru o asemenea lucrare este și de importanță națională – pentru întregirea oglinzii în care, în considerație generală, România se reflectă în ochii lumii – și pentru oamenii de cultură, educatori etc., aplecați asupra unor asemenea izvoare, deloc ușor de depistat altminteri". Mai mult decât atât, el se arată convins că, desigur, "cercetarea contribuie și la dezvoltarea raporturilor de prietenie româno-străine (sic!) în drumul nostru european și mondial". Furat de o veche meteahnă națională, autorul uită să se oprească la timp, scriind că dicționarul său, mediocru din toate punctele de vedere, "este o contribuție în sprijinul literaturii comparate, un instrument de documentare și de lucru în ajutorul specialiștilor și celor doritori de a-și îmbogăți cunoștințele într-un domeniu plin de informație și culoare, o Românie văzută din diferite puncte ale planetei". Deși nu este ușor de intuit ce a vrut să ne spună Dulciu Morărescu, înțelegem că el își consideră volumul "o contribuție" la cunoașterea literaturii comparate, "un instrument de lucru" și ceva mai mult decât atât, nenumit însă, pentru a-i lăsa astfel cititorului plăcerea de a descoperi singur ce se ascunde dincolo de "o Românie văzută din diferite puncte ale planetei". În afara textului propriu-zis, dicționarul include în paginile sale o listă de *Abrevieri* și un *Index de nume*. Parcă pentru a nu se contrazice, autorul a procedat în așa fel încât inadvertențele să nu lipsească nici din aceste două secțiuni complementare ale sumarului cărții sale. În cele cinci pagini de *Abrevieri*, apar titluri care nu se regăsesc în articolele dedicate personalităților care s-ar fi rostit, chipurile, despre România. *Indexul de nume* "cuprinde – cum precizează autorul – numele personalităților românești la care se fac referiri în acest volum". Deși ne e complet și nici exact, *Indexul* e absolut necesar și utilizabil chiar și în această formă. Numai că dicționarul înjghebat de Dulciu Morărescu este consacrat unor "personalități din alte țări", ale căror nume trebuiau să se regăsească, în primul rând, în această rubrică finală a unei table de materii foarte simplă. Abia după aceea interesau și "numele personalităților românești" – probabil române –, citate de străinii care au avansat vreo apreciere pozitivă la adresa țării noastre. În treacăt fie spus, Dulciu Morărescu nu s-a gândit să includă în dicționarul său și vreo afirmație negativă despre România, ca și cum toți cei care s-au referit vreodată, incidental sau în mod expres, la acest spațiu istoric și cultural nu au avut decât cuvinte de laudă și nesfârșită admirație. Oare această "alegere" nu trebuia consemnată în *Notă*? Autorul nu a considerat necesară o atare demarcație întrucât propensiunea sa perceptivă a fost minată de omagiile pe care le-a auzit ani și ani. Nu la adresa lui, desigur. Depășind acest clișeu psihologic, ar trebui să ne întrebăm dacă o întreprindere asemănătoare, rezervată însă transcrierii și interpretării afirmațiilor negative avansate de diferite personalități străine față de România, nu ar fi măcar la fel de relevantă ca una encomiastică.

Dicționarul conceput de Dulciu Morărescu există și nu ne rămâne altceva de făcut decât, luând act de apariția lui, să încercăm a-i evidenția importanța, cu minusuri și limite inerente, dar care se vor repercuta, vrând-nevrând, asupra întreprinderii, în ansamblul ei, și asupra unui anumit orizont mental de așteptare. O scuză convențională a unui volum ca acesta rezidă în faptul că, întotdeauna, acela care se va angaja la o asemenea lucrare se va vedea obligat să depășească o serie de paradoxuri, dintre care, "cel mai evident este acela că «lucrarea de referință» care se vrea un asemenea dicționar nu ajunge – nu poate ajunge – vreodată să fie într-adevăr de referință", întrucât niciodată "nu se poate justifica selecția făcută, nu există scuze pentru omisiuni mai mult sau mai puțin grave, nu se vede vreun sens în lungimea sau densitatea vreunui articol în raport cu

altul sau altele, nu-și are sens o bibliografie (în afara celor – succinte și ele – de la fiecare autor în parte) (Ștefan Avădanei, *Argument*, în 66 de poeți americani. Dicționar, Iași, Editura Universității "Al.I. Cuza", 1997, p. 5). Deși ne îndoiim că Dulciu Morărescu și-a gândit demersul având în vedere aceste remarci, întru totul adevărate, ele trebuie luate în considerație atunci când cineva îi discută dicționarul. Totuși, dacă autorul citat este o autoritate în domeniu, alcătuitorul volumului *Personalități din alte țări despre România* ni se înfățișează ca un amator, care a beneficiat de o modă. El nu a ținut seama de nici o selecție. Preocuparea sa dintâi a fost aceea de a "descoperi" cât mai multe "personalități" care ar putea fi incluse printre cele care au avut vreo atingere, chiar și indirectă, cu România sau cu vreun român. Autorul acestui dicționar știe doar câte ceva foarte vag despre personalitățile indexate și de aceea articolele dedicate acestora nu depășesc condiția unor însăilări inertiiale, aproximative și impersonale, incapabile de a identifica și releva esențialul. Sursele utilizate sunt, adeseori, consemnări personale, nesemnificative și incomplete. Legătura personalităților avute în vedere cu România (deși nu toți cei incluși în dicționar pot fi categorisiți astfel) este episodică, nu o dată, ori sesizabilă prin refracție. În mod sigur, mulți nu au cunoscut această țară și nici nu au intenționat vreodată să emită vreo apreciere la adresa ei. Faptul că, întâmplător, cineva a întâlnit un român sau a corespondat cu un altul nu are vreo semnificație în măsură să justifice includerea sa într-un dicționar al personalităților care au scris ori au declarat ceva deosebit despre România.

Cum se explică prezența în dicționar a numelui Melih Cevede Tanday, despre care Dulciu Morărescu scrie șase cuvinte: "poet turc, prieten cu Marin Sorescu". Poate că legăturile poetului respectiv cu România nu se reduc numai la atât și atunci includerea sa în dicționar ar fi justificată. Dar autorul dicționarului nu s-a interesat cine este acest M.C. Tanday, rezumându-se la o informație care nu-l îndreptățește a-l include pe scriitorul turc printre personalitățile avute în vedere. Un destin asemănător i s-a rezervat și lui Allen Ginsberg, despre care aflăm: "celebru poet american. În 1979 l-a cunoscut pe scriitorul Marin Sorescu, purtând cu acesta convorbiri foarte interesante". Scamus Heaney, la rândul său, și-a câștigat și el un loc printre cei înregistrați, pentru același motiv: "scriitor irlandez, laureat al Premiului Nobel pentru literatură (1995). Prieten cu Marin Sorescu". Și lista prietenilor lui Marin Sorescu nu se sfârșește aici. Dar nu numai prietenii lui au devenit "personalități din alte țări" înregistrate în dicționar în discuție. Liang Qichao a reușit aceeași performanță, pentru un alt motiv: "savant și gânditor al Chinei moderne. Unul din promotorii mișcării pentru *Reforma din 1898*. Date interesante și despre Europa, indirect referitoare și la poporul român". Chiar și Cristofor Columb pare să fi știut ceva despre "România" încă din secolul al XV-lea, cum crede lexicograful bucureștean: "navigator și descoperitor italian. În portulanul (hartă) său din 1491 notează localitatea Chilia (Licostomo) din Delta Dunării". Alături de celebrul explorator o întâlnim pe Mabel Conkling: "sculptoriță americană. În anul 1926, în cursul vizitei diplomatice a reginei Maria în Statele Unite ale Americii pentru consolidarea Unirii din 1918, a executat un medalion cu chipul reginei României". Prin urmare, în 1926, prin turneul transatlantic al suveranei române a fost "consolidată" Marea Unire. Apoi, pentru un medalion, cineva a pătruns într-un dicționar românesc dedicat unor personalități străine, care au cunoscut România și au spus ceva despre ea. Mabel Conkling a avut cinstea de a-și fi asigurat un loc, în 1991, și în dicționarul rezervat oamenilor de cultură români cărora cineva le-a executat vreo medalie. Joseph Wagner, un gravor german, cum scrie Dulciu Morărescu, devine și el o "personalitate" indexată, pentru că "produce (în dăltiță și în acuaforte) portretul principelui ambasador rus Antioh Cantemir". Richard V. Burks – nu Burns –, un studios american, nu a fost reținut în dicționar pentru ceea ce a scris despre România, ci pentru că "apreciază ca fundamentale și obiective (dacă nu erau "obiective" mai erau "fundamentale"?) scrierile istorice ale lui Stephan Fischer-Galați". Jean Timmermans ("chimist belgian"), Immanuel Wallerstein ("istoric sociolog" american) și Karl Gustav Wollmöller ("scriitor german") au fost așezați lângă Cristofor Columb pentru că au corespondat cu Gheorghe Longinescu, Dorin Matei și Ovid Densusăianu. Și exemplele de acest fel ar putea continua. Wacław Taranczewski și Josef Kostka, un pictor polonez și un sculptor slovac, au devenit personaje ale aceluiași dicționar pentru că au deschis câte o expoziție personală la București, care este Capitala României. Peter-Hans Kolvenbach, din Olanda și-a câștigat un loc lângă Wilhelm von Kotzebue pentru că a adus, după 1989, ajutoare

pentru copii handicapați din România. În sfârșit, printre "personalitățile străine" care și-au legat, prin ceea ce au scris, bineînțeles, soarta de "România" apar și Herodot, Platon, Plinius cel Bătrân și alte nume celebre ale antichității.

Așadar, dicționarul lui Dulciu Morărescu este un surprinzător *mixtum compositum*, unde și-ar putea găsi loc oricine a auzit vreodată de România, fie citind ceva, fie corespondând cu cineva, fie printr-un prieten ori printr-un prieten al vreunui prieten etc. Eventuala nemulțumire a cuiva care s-a trezit peste noapte printre "personalitățile din alte țări despre România" poate fi provocată de modalitatea în care a elaborat autorul articolele dicționarului său. Toate au fost redactate cu un diletanțism supărător, de cineva care nu a știut despre cine sau despre ce scrie. Nume ilustre sau anonime au fost adunate, fără vreo justificare, în paginile unui pretins dicționar, unde nici titlul nu e cel potrivit. Lipsesc însă multe nume care trebuiau să fie incluse într-o asemenea lucrare de referință, dar despre care nu a auzit Dulciu Morărescu. Cum poate fi explicată, de pildă, absența din acest dicționar a omului de cultură englez Dennis J. Deletant? Apoi, autorul a "identificat" 126 de personalități din S.U.A., care și-au exprimat, consideră el, vreo opinie despre România. Multe dintre ele au fost "obligate" de Dulciu Morărescu să suporte o asemenea postură, nejustificată de cineva anume și la care nu au aspirat vreodată. În schimb, lipsesc din acest volum intelectuali americani, care au scris importante cărți despre România, pe care au cunoscut-o sau o cunosc foarte bine și despre s-au rostit nu odată. Astfel, dintre numele mai cunoscute la noi, le amintim pe următoarele: Walter M. Bacon, Jr., John C. Cambell, William N. Cromwell, Philip G. Eidelberg, Terrence Elsberry, Mary Ellen Fischer, Richard C. Frucht, Cristine Avghi Galitz, Paul A. Hiemstra, Barbara Jelavich, Charles Jelavich, Kenneth Jowitt, Frederick Kellogg, Charles King, Robert R. King, Roger Kirk, Victor S. Mamatey, Ian M. Matley, Michael J. Montias, Daniel N. Nelson, William O. Oldson, Hannah Pakula, Earle A. Pope, Paul D. Quinlan, Henry L. Roberts, Kenneth H. Rogers, Joseph Rothschild, Joseph S. Roucek, Hugh L. Scott, George R. Ursul, Katherine Verdery, Charles J. Vopicka, Robert Weiner, T. Tilleston Wells, Robert Lee Wolff și altele. Toate aceste nume lipsesc, fiind reținute altele, ca fiind ale unor americani, fără vreo atingere, indiferent de ce natură, cu România.

Sursele consultate de Dulciu Morărescu sunt incidentale și alcatoric circumscrise ariei volumului său, căruia îi transferă astfel o supărătoare notă de amatorism și ignară exagerare. *Personalități din alte țări despre România* este un dicționar eșuat în inapținutudinea autorului său, care continuă și azi a căuta sau a imagina, cu orice preț, onoruri care nu i se cuvin sau nu ne fac într-adevăr cinste.

Gheorghe I. Florescu

ISTORIE MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ

ECATERINA NEGRUȚI. *Structura demografică a orașelor și târgurilor din Moldova, 1800–1859 (Contribuții)*, Fundația Academică "A.D. Xenopol", Iași, 1997 (Institutul de Istorie "A.D. Xenopol", Biblioteca Fundației, III. Editor AL. ZUB), 5+209 p. + 27 Tabele-Anexe.

Frumoasa carte de față umple un gol în istoriografie și completează în mod fericit bibliografia meritoasei noastre colege. Îndelungi eforturi i-au asigurat un loc precis în știința românească, prin abordarea din diverse unghiuri a evoluției Moldovei în primele șase decenii ale secolului al 19-lea: agricultura, relațiile agrare și comerțul; slujitorii; administrația târgurilor și ținuturilor, precum și Sfatul administrativ al țării; populația. Activitatea cea mai susținută și mai fructuoasă a fost dedicată demografiei, abordată sub câteva aspecte esențiale: satele, localitățile urbane și migrațiile la lucru. Această producție științifică a devenit cunoscută și peste hotare, prin includerea unor ample și explicite notițe în BIDH¹ asupra a 12 lucrări ale Ecaterinei Negruți².

¹ BIDH 81-672 = *Bibliographie Internationale de la Démographie Historique/International Bibliography of Historical Demography*, ed. Étienne Hélin et al., Liège-Paris, 1981, no. 672 (o colecție completă a anuarului la Biblioteca Institutului de Istorie "N. Iorga").

Studiul de-o viață al diverselor fațete ale provinciei natale, în perioada preferată, se resimte benefic în tratarea multiplelor laturi ale temei în cartea din 1997: se atrage o bogată informație de arhivă și se utilizează cercetări precedente.

Introducerea (p. 1–4) pune cititorul în temă. *Cap. I (Orașele și târgurile Moldovei*: p. 5–19) prezintă obiectul cercetării, adăugând un excurs istoric asupra așezărilor urbane din zonă. *Cap. II (Populația urbană absolută*: p. 21–26) dă cifrele adecvate. Pentru a avea o reprezentare generală a evoluțiilor invocate, reproducem Tabelul 1.

Tabel 1 – Numărul localităților urbane din Moldova (între Carpați și Prut) și populația lor recensată, 1774–1859

Anul	ORAȘE			TÂRGURI			TOTAL		
	Nr.	C.F.	Suflete	Nr.	C.F.	Suflete	Nr.	C.F.	Suflete
1774	18	6079	30395	-	-	-	18	6079	30395
1803	21	9388	46940	3	276	1380	24	9664	48320
1832	22	25409	121666	18	2176	7747	40	27585	129413
1859	22	71530	246672	59	11220	41490	81	82750	288162

C.F. = Capi de familie. SURSA: Negruți 1997, p. 23.

NOTE: a) La anii 1774 și 1803 se aplică multiplicatorul 5, b) În 1774 și 1803 (probabil în mică măsură la 1832), nivelul populației era în realitate sensibil mai ridicat: unele categorii nu se înregistrau; se evidențiază și caracterul semnificativ lacunar al înscrierii segmentelor sociale care – potrivit normelor legale – urmau a fi incluse în catastrfe ș.a. c) La 1859, efectivul capilor de familie este, desigur, o rotunjire estimativă (toate numerele se încheie cu zero). d) În ciuda tuturor neîmplinirilor, conchidem – odată cu autoarea – asupra impresionanței creșterii a populației urbane.

Observăm fenomenul, fără pereche în spațiul românesc și în multe alte provincii europene. al enormei sporiri a totalului orașelor și târgurilor moldovene, în decurs de 85 de ani (până la 81!!).

Cap. III (Clasificarea orașelor și târgurilor după numărul total al locuitorilor: p. 27–34) pomește de la logica dezvoltării lor. Pe la 1800, orașele mici sunt cele sub 1000 de locuitori, mijlocii – între 1000 și 2000, mari – peste 2000: către mijlocul secolului, în cele trei grupuri pot fi încadrate orașele care au, respectiv, între 1500–5000 5000–10000 și peste 10000 de locuitori. Numește în schimb *târguri* așezările recente cu caracter semiurban. *Cap. IV (Densitatea urbană*: p. 35–55) stabilește densitatea pe suprafață, pe case și pe menaje, reliefând și tipurile de locuințe.

Cap. V (Compoziția populației urbane: p. 57–114) tratează întâi structura socio-profesională (boieri, meșteșugari și comercianți, funcționari administrativi și cler, lucrători agricoli și muncitori zilieri, slugi și robi, flotanți). Se abordează apoi compoziția etnică (români, armeni, bulgari, turci, unguri, germani, evrei ș.a.), precum și problema sudițiilor. Se trece în fine la repartiția pe sexe, starea civilă, dimensiunea familiei și structura pe vârste. *Cap. VI (Mișcarea naturală a populației urbane*: p. 115–137) are în vedere natalitatea și decesele, inegalitatea în fața vieții a morții, efectele epidemiilor de ciumă și holeră. *Cap. VII (Mobilitatea spațială a populației urbane*: p. 139–196): imigrări în orașe (exodul sătesc; sosirea românilor din Țara Românească,

² 1979. "Considerații demografice privind orașele și târgurile din Moldova în prima jumătate a secolului al 19-lea". *Acta Mold. Merid.*, Vaslui, 1: 159–168 (BIDH 82-313).

1979–1980. E.N. și Ion Prelipcean. "Date cu privire la evoluția demografică a unui sat bucovinean în secolele al 19-lea și al 20-lea". *Suceava*. 6–7: 247–266 (BIDH 82-131).

1980. "Les dossiers paroissiaux de Moldavie et leur importance comme source démographique". Pag. 143–148 în *Populație și Societate*, ed. Ștefan Pascu. III. Sources de démographie historique. Les travaux du colloque international de démographie historique. Cluj-Napoca, septembre, 1977, Cluj-Napoca: Dacia (BIDH 81-672).

Basarabia, Bucovina și Transilvania; venituri de la sud de Dunăre; imigrarea evreilor dinspre nord); plecări din orașe; migrații temporare (sat-oraș, oraș-sat, deplasări interurbane). Capitolele V-VII constituie trei sferturi din volumul cărții și piesa ei de rezistență.

Concluziile (p. 197–202), un rezumat englez (p. 203–207; regretăm însă că nu s-a dat și traducerea în aceeași limbă a titlurilor tabelelor, graficelor și hărților, ceea ce i-ar fi facilitat cărții pătrunderea mai largă în mediile științifice internaționale) și 27 de ample tabele constituite în tot atâtea *Anexe* încheie o lucrare de mare bogăție informativă și ideatică. Este suficient să adăugăm că, în afara amintirilor *Anexe* se prezintă 2 hărți, 9 grafice și 73 de tabele, profuziunea cifrelor statistice fiind astfel menită a atrage – azi și în viitor – atenția istoricilor de varii profile, precum și a altor specialiști. Este și elementul care descurajează orice tentativă de a rezuma studiul respectiv.

Ne putem doar limita la câteva investigații. Prima jumătate a secolului al 19-lea reprezintă o perioadă de colitură în istoria românească, fiind vremea când apar alte ritmuri economice, când revoluția din 1821 încheie epoca fanariotă și inaugurează era domniilor pământene, când prima lege fundamentală organizează pe principii moderne administrația și când, prin revoluția din 1848, spiritele luminate se manifestă pentru reforme sociale, când evenimentele politice de după războiul Crimeii contribuie la realizarea primului pas spre unirea românilor. Or, conjuncturile internaționale și viața social-economică internă nu pot da un răspuns mulțumitor la întrebările adresate de istoric epocii, dacă el nu are în vedere o abordare totală, în care un loc aparte revine populației, oamenilor vremii (p. 2).

Dezvoltarea spectaculară a așezărilor este determinată de împrejurări speciale. Autonomia Principatelor extracarpătice se consolidează; privilegiile Porții și ale împăterniciților săi în comerțul extern încep a fi îngrădite din 1774, iar navigația pe Marea Neagră și prin strâmțori se liberalizează după 1829; ca urmare, comerțul cerealier, producția agricolă și meșteșugărescă prind aripi la noi. Desființarea vămilor interne și succesele reputeate de modernizarea administrației stimulează economia. Augmentarea volumului demic cunoaște un ritm mai viu, prin spor natural și imigrări. Suntem astfel martorii unei semnificative creșteri a cererii și ofertei pe piață, materializată în Moldova și în marele număr al zilelor de târg și iarmaroc ce se acordă diferitelor localități. Toate acestea impun înmulțirea în provincie a mâinii de lucru specializate și încurajează pe proprietarii satelor să sprijine, chiar să inițieze, înființarea târgurilor periodice. Cele mai multe dintre târgurile constituite în Moldova în secolele 18–19, se formează în satele cu iarmaroace și târguri periodice, devenite – cu sprijinul proprietarilor și domniei – permanente. Cererile unei populații în creștere, cu solicitări multiplicat, nu mai pot fi satisfăcute de centrele urbane existente între munți și Prut, aflate de mai multe ori departe de sate și legate de ele prin drumuri greu accesibile (p. 8–10). La rândul ei, rețeaua urbană – categoric amplificată și cu un rol mult mai crescut – influențează decisiv creșterea economică și toate laturile vieții sociale a epocii.

Cum cele ce impulsionează enorma lărgire a rețelei urbane în Moldova în prima parte a veacului al 19-lea sunt, în esență, comune și Țării Românești, autoarea adaugă acele note, care potențează în mod suplimentar conjunctura la este de munți: a) Piața internă cunoaște în Moldova un ritm de dezvoltare mai rapid; b) Căile de acces la oraș ale lumii rurale sunt aici mai dificile, predominând dealul și podișul, ceea ce face necesară construirea unei pânze mai dese de puncte comerciale; c) Schimbările de frontieră (1774, 1812) impun noi centre, cu rosturi negustorești și administrative, la linia cordonului bucovinean și la hotarul răsăritean; d) Sporul populației neagricole, prin imigrarea evreilor, este mai însemnat și interesele marilor proprietari moldoveni de a înființa târguri se dovedesc a fi mai mari¹.

Analiza se vedește, desigur, corectă. Este previzibil totuși ca cercetarea viitoare să-și pună noi probleme: de ce cunoaște un ritm mai rapid piața internă est-carpatică, în comparație cu cea munteană? Ce factori sporesc interesele marilor proprietari moldoveni de a înființa târguri? Cum se face că imigrația însemnată dinspre nord nu creează tensiuni semnificative în corpul social, în prima jumătate a veacului al 19-lea? Etc. Ca întotdeauna, altfel spus, de îndată ce studiul științific limpezeste certe lucruri, noi aspecte îi solicită atenția, aceasta fiind de fapt logica avansărilor cunoașterii umane.

¹ Negruți 1997, p. 10; ead. 1996, p. 143 (vide nota următoare).

Se discută (p. 8–10, 65, 70–71, 82–83, 87–92, 166–170) și locul important ce revine evreilor în menționatul proces⁴, în care sens se arată tabelul edificator Tabelul 2.

Tabel 2 – Târgurile Moldovei (între Carpați și Prut) apărute de la sfârșitul sec. 18 și până la 1859 (în lumina recensământului din 1859)

Cota-parte a evreilor în efectivul locuitorilor (p. 100)	A	B
-5	12	2
5-10	8	3
10-30	21	13
30-50	12	15
50-70	5	19
70-90	1	5
90+	-	2
Total	59	59

- sub; + peste

A = Numărul aşezărilor la 1859, în care se constată procesul respectiv al evreilor în totalul populației localității (aceasta din urmă cuprinde un târg).

B = Idem: în efectivul demic al târgului numai (edificat cel mai adesea într-un sat preexistent).

SURSA: Negruți 1996, p. 146.

În anul 1859, din totalul de 59 de târguri edificate în precedentele circa opt decenii: în 13 procentul evreilor este de 10–30 per centum; în 15 se mișcă între 30–50; în alte 19 – între 50 și 70 p. 100. În același an, populația târgurilor este de 41490 de suflete (Tbl. 1), din care 17254 evrei (42,59 p. 100), distribuiți însă inegal pe ținuturi: procentele sunt cu mult mai reduse în părțile sudice al provinciei, comparativ cu cele nordice.

După unirea din 1859, prea puține din târgurile amintite continuă a mai fi localități urbane. Așa cum o conjunctură complexă le determinase apariția, o alta le erodează acum subzistența⁵: a) se mențin aşezările cu funcții multiple, cele ce-și limitează activitatea la sectorul comercial neputându-și susține urbanitatea; b) construirea căilor ferate schimbă traseele unor drumuri principale; c) dezvoltarea industrială și sub alte aspecte a celor mai de seamă centre urbane atrage spre ele mulți locuitori ai micilor târguri și duce chiar la includerea unor dintre ele în cuprinsul orașelor; d) multiple reforme favorizează ridicarea unui număr considerabil de gospodării sătești (cărora modestele mijloace ale unui târgușor nu le mai poate satisface solicitările), insinuează mutații apreciable în situația marilor proprietari (care pierd nu o dată interesul de a mai sprijini târgurile, altădată constituite pe moșiile lor și profitabile pe atunci), duc la limitarea drastică a comerțului cu băuturi de către evrei (negoț care, în alte timpuri, înviora târgușoarele), împing în centrul atenției localitățile devenite reședințe de plasă (lăsând în umbră alte târguri din cuprinsul acesteia), etc.; e) dispariția graniței cu Bucovina și Basarabia, urmare a Unirii di 1918, atrage după sine dispariția unora din localitățile din miază-noapte și la linia Prutului ș.a. Dintre toate târgurile apărute între sfîncle secolului al 18-lea și 1859, azi numai 12 mai sunt comune urbane.

Cartea se substitutulează *Contribuții*, căci tema – de ample reverberații în istoria României – a fost și în trecut în atenția cercetării și va mai fi și în viitor. Poate că dr. Ecaterina Negruți.

⁴ A se vedea și ed. 1996. "Rolul evreilor în formarea târgurilor din Moldova în prima jumătate a secolului al 19-lea". Pag. 139–153 în *Studia et acta historiae Judeorum Romaniae*. I, ed. Silviu Sanie, Dumitru Vitcu, cuvânt înainte Nicolae Cajal, prefață Alexandru Zub, Buc.: Inst. Ist. "A.D. Xenopol", Inst. Arh., Federația Comunit. Evreiești din România.

⁵ *Ibidem*, p. 149–150.

căreia-i revine un aport de seamă în studierea problemei, se va mai apleca ea însăși asupra-i. Îi dorim sănătate și putere, pentru o fructuoasă activitate și în anii ce vin.

Louis Roman

GELU NEAMȚU, *În America, pentru unirea Transilvaniei cu România*, Cluj-Napoca, S.C. "Dagerom Impex" S.R.L., 1997. 282 p.

Fără a ne purta numai decît cu gândul la o dată aniversară, 1998 este un an pe care îl raportăm imediat la 1918, atunci când România a devenit ea însăși. De opt decenii, ne amintim, cu îndreptățire și mândrie, de revenirea, la 9 aprilie, 28 noiembrie și 1 decembrie 1918, a Basarabiei, a Bucovinei și a Transilvaniei între granițele naționale firești.

Apariția unei cărți dedicate evenimentelor care au culminat cu Marea Unire din 1918 reprezintă, dincolo de semnificația ei istoriografică, un gest de prețuire a unei generații admirabile, ale cărei sacrificii trebuie mereu resuscitate și readuse deci în memoria vremii noastre. Istoricul clujean Gelu Neamțu a publicat recent un volum frumos și plin de adevăruri niciodată spuse până la capăt, intitulat *În America, pentru unirea Transilvaniei cu România*, care nu are nevoie de vreo precizare temporală, întrucît aceasta este imprimată în memoria fiecărui român. Și cum românii aveau în vedere de autor sunt cei din America, pe care îi numim cu o sintagmă uneori improprie – *românii americani* –, care nu-i identifică întru totul, orice mențiune este superfluă. A trecut destul timp de cînd, vorbind despre români și istoria lor, un capitol important este rezervat, imediat, comunității românești din Lumea Nouă.

Nu este întîmplător, așadar, că această carte apare azi, că a fost consacrată unei teme mereu actuale și că acela care a scris-o ne previne încă din prima pagină că o închină "românilor americani, care în 1917-1918 au avut un singur vis, acela al unirii Transilvaniei cu România. [...] Ei au crezut nezdărnicit în dreptatea aspirațiilor lor și în președintele Statelor Unite, Woodrow Wilson". Profesorul Camil Mureșanu remarcă apoi, într-un succint și oportun *Cuvînt înainte*, acuitatea unui asemenea demers și "în chip aparte gradul de conștiință națională și generozitatea acestor români americani", care "au sprijinit, într-un spirit de mișcătoare solidaritate, lupta poporului și a statului român pentru deplină unitate națională". Explicându-și alegerea unui asemenea subiect, Gelu Neamțu mărturisește, într-o adevărată *introducere*, că față de "emigrarea românilor ardeleni în S.U.A. până la 1918 am simțit o deosebită atracție, ba chiar o datorie morală care-mi era impusă de calitatea mea de nepot de emigrant în S.U.A.". Repetînd, peste ani, experiența atîtor transilvăneni – dar nu ca emigrant, ci ca istoric –, el a studiat pentru un timp în arhive și biblioteci americane, scriind, la întoarcerea acasă, mai multe articole delimitate trecutului românilor americani și relațiilor României cu Statele Unite, dintre care unele s-au constituit în cartea pe care o discutăm în aceste rînduri. Satisfacția sa, recunoscută bineînțeles, este aceea că "în această lucrare putem sublinia rolul deosebit de important (mult diminuat în trecut) pe care l-au jucat Statele Unite ale Americii de Nord în unirea Transilvaniei cu România. Acest adevăr – subliniază autorul – este util să fie amintit și reamintit americanilor, pentru a înțelege ei singuri mai bine de ce se bucură de o simpatie atât de puternică în România, simpatie care este, în fond, mult mai veche decît s-ar crede. Au fost alături de noi în acei ani de foc, 1917-1918, și pot fi și ei mândri de românii noștri americani pentru că au muncit cîntit ca S.U.A. să prospere și pentru că, mulți ca voluntari în armata americană, și-au sacrificat chiar viața pe câmpurile de luptă".

Primul dintre cele nouă capitole ale volumului – *Unele aspecte privind emigrarea românilor din Transilvania în Statele Unite ale Americii la 1907 și 1911* – este gândit de Gelu Neamțu ca un preambul al excursului său, în care sunt abordate chestiuni care privesc începuturile și motivațiile migrației ardelenice, consecințele ei, numărul celor care au traversat Atlanticul, dintre care unii s-au întors, iar ceilalți s-au organizat în comunitatea românilor americani etc. "Astfel, consideră el, cu toate că pentru cei mai mulți cercetători cauzele emigrării erau considerate a fi fost exclusiv de sorginte economică și socială, nu se poate nega însă că această realizare era strîns legată de determinările politice ale regimului dualist din Ungaria. [...] Un elocvent argument, adaugă autorul, în a ilustra și substratul etnico-politic al emigrării îl constituie răspunsul tipic și

frecvent pe care îl dădeau funcționarii aparatului de stat ungar din Transilvania, la plângerile de tot felul ale românilor: «Dacă nu vă place, plecați în America ori în Valahia». De fapt, dificultățile economice ale românilor transilvăneni erau datorate îndeosebi condiției lor de asupriți, condiție care îi obliga să emigreze, fără a uita vreodată cauzele desfășurării. Cei deveniți americani erau deja, înainte de momentul plecării, adversari de neînduplecat ai oficialităților austro-ungare și, implicit, militanți pentru eliberarea Transilvaniei și unirea ei cu România. Conștienți de acest adevăr, emigranții ardeleni recunoșteau de aliminteri, așa cum se preciza în ziarul "America", din Cleveland, în februarie 1911, că "mulți dintre noi [...] venim aici, în țări străine, din pricina asupririlor ungurești". Consecința unei asemenea stări de fapt rezida, dincolo de sporirea numărului românilor americani, în depopularea anumitor zone și în slăbirea mișcării naționale transilvănene. "Pe noi ne doare inima, se scria în "Drapelul" din iunie 1907, mai ales când vedem numărul mare al românilor care emigrează la America și dintre care puțini sunt cei care se mai reîntorc. Și pentru împiedicarea acestui rău [...] trebuie să lucrăm cu toate puterile noastre pentru delăturarea cauzelor emigrării oamenilor noștri peste ocean". Românii care și-au însușit această ipostază încercau să le explice celor dornici de a emigra falsitatea convingerii că "America e dunga raiului pămîntean", în timp ce ziarul "America" din februarie 1911 îi avertiza că "nu în America trebuie căutată pricina curgerii lumii spre ea, ci la noi acasă!". Consolarea, dacă o putem numi așa, era aceea că mulți emigrați se întorceau de unde au plecat, astfel încât, în preajma primului război mondial, comunitatea românească din America nu depășea circa 180 000 de persoane, dacă nu cumva cifra era mai mică.

Odată încheiat acest capitol, care îl introduce pe cititor în problematica epocii, cu referire expresă la emigrația transilvăneană și la românii americani, Gelu Neamțu aduce în discuție *Prima acțiune politică antidualistă de angajare a românilor din Statele Unite (1911)*, provocată de vizita în America, la începutul primăverii anului 1911, a lui Apponyi Albert, fost ministru al Culetelor și al Instrucțiunii. Personajul în cauză, supranumit "Contele Negru", ajuns foarte impopular pentru legea învățământului din 1907, fusese trimis de Budapesta dincolo de Ocean pentru a milita, chipurile, în favoarea menținerii păcii în lume, urmărind de fapt menajarea Imperiului bicefal. Primit ca unul care slădea drepturile minorităților, prezența politicianului maghiar în S.U.A. "a dat Românilor din America, evidențiază autorul, sentimentul că sunt o forță politică demnă de a fi luată în considerare, făcându-i totodată mai cunoscuți publicului american ca entitate etnică". Dar, mai important decât toate, a fost faptul că, devenind conștienți de identitatea lor, într-un moment în care tocmai inițiau organizarea unei comunități distincte, românii americani au avut prilejul afirmării conștiinței lor etnice. Acest act politic, transformat într-o adevărată demonstrație a principiului naționalităților, anunța foarte clar atitudinea românilor americani față de lupta de eliberare și de unire cu România a fraților lor asupriți de Budapesta.

Un alt capitol – *Nicolae Iorga și românii din Statele Unite ale Americii (1917–1918)* – este rezervat modului în care istoricul român a oglindit în paginile "Neamului Românesc" evenimentele care au avut vreo atingere cu Washingtonul și românii americani între intrarea Lumii Noi în primul război mondial și 1918. Cunoscut dincolo de Ocean ca istoric și ziarist, dar mai ales ca lider al mișcării naționale, N. Iorga a întreținut în antracul menționat un dialog permanent cu românii stabiliți între Atlantic și Pacific, scriind de pildă despre ceea ce făceau ei pentru Țară, despre vizita generalului Hugh L. Scott la Iași, în iulie 1917, despre misiunea transoceanică a lui Vasile Lucaciu, despre tribulațiile înființării legăției române la Washington, despre Charles J. Vopicka, ministrul american la Iași, despre ziarele comunității românești etc. Fără a intra în detalii, merită a consemna faptul că pentru acela considerat a fi fost "apostolul neamului", românii americani reprezentau "o rezervă a neamului" și nu una oarecare.

Legiunea românilor americani, 1917–1918, este un text legal direct de lupta românilor americani pentru unirea Transilvaniei cu România. Se știe că Misiunea Patriotică Națională Română, compusă din Vasile Lucaciu, Ioan Moța și Vasile Stoica, a sosit la Washington pe 29 iunie 1917, cu intenția, printre altele, de a organiza o legiune militară a românilor americani, ce urma să lupte pe frontul francez. Ideea constituirii unei asemenea unități militare s-a făcut auzită pentru prima dată, cum notează autorul, în martie 1917, cu prilejul festivităților de inaugurare a celui de-al doilea mandat prezidențial al lui Wilson. I.a un moment dat s-a lansat chiar ideea fondării unei

unități care să lupte în Transilvania, pentru eliberarea provinciei din care proveneau majoritatea românilor americani. Deci, intenția exista și nu era o noutate în momentul descinderii Misiunii române în America, primită la 2 iulie 1917 de Robert Lansing, acela care conducea diplomația americană la acea dată. Treptat, înființarea acestei legiuni s-a transformat în principala preocupare a Misiunii. În virtutea acestui fapt, la 6 iulie 1917, cei trei români s-au întâlnit cu Newton D. Baker, titularul Departamentului de Război, prilej cu care V. Stoica a insistat ca legiunea să fie recunoscută ca unitate militară românească. Însă, oficialitățile administrației washingtoniene nu acceptau constituirea unor diviziuni militare cu caracter național, întrucât ele sperau că participarea S.U.A. la război, cu sacrificiile ei inevitabile, va contribui la consolidarea națiunii americane. Cu toate demersurile întreprinse în acest sens, ideea a eșuat. În cele din urmă însă, contribuția românilor americani la dobândirea victoriei nu a fost una episodică, întrucât, dintre cei înscrși ca voluntari în armata americană, aproximativ 11 000 și-au sacrificat viața, cifră mai mult decât semnificativă în raport cu numărul românilor americani. Jertfa lor a avut o valoare deosebită pentru particularizarea comunității românești, valoare judecată atât în raport cu istoria S.U.A., cât și în raport cu lupta românilor pentru cauza lor națională. Și cum se întâmplă adeseori în asemenea situații, o nereușită este urmată de o izbândă. Aceasta a fost unirea Bisericii ortodoxe române din America cu Mitropolia ortodoxă din București, decisă de Marca Adunare Națională din 9–10 martie 1918 de la Youngstown, Ohio. Un act ca acesta, cu repercusiuni evidente asupra identității românilor americani, "a constituit, indiscutabil, așa cum relevă autorul, un preludiu al Marii Uniri".

O contribuție concretă în direcția unirii Transilvaniei cu Vechiul Regat a reprezentat-o participarea românilor americani la înființarea Uniunii Democratice a Europei Centrale, organism multinațional, creat la 2 octombrie 1918, la Washington, ce grupa 12 entități etnice. La 26 octombrie 1918, la Philadelphia, U.D.E.C. a semnat, în celebra "Independence Hall", unde la 4 iulie 1776 fusese adoptată cunoscuta *Declaration of Independence*, o altă *Declarație de Independență*, cea a naționalităților asuprite de Imperiul austro-ungar. În plus, ziua precedentă, adică 25 octombrie 1918, fusese declarată de toți cei prezenți la Philadelphia ziua independenței Transilvaniei. Sensibilizat de o asemenea manifestare, Wilson le-a trimis reprezentanților celor 12 naționalități o telegramă, recunoscând, implicit, justetea cererilor lor. De altfel, nu puțini au fost cei care au evidențiat că *Declarația oficială* din 6 noiembrie 1918, prin care Președintele administrației americane anunța că S.U.A. vor sprijini România la Conferința de Pace în soluționarea problemelor ei politice și teritoriale, își avea punctul de plecare în documentul semnat în fosta capitală a Statelor. Gelu Neamțu consideră chiar că Uniunea Democratică a Europei Centrale, pe lângă faptul că a apropiat ziua Marii Uniri românești din 1918, s-a afirmat, prin întreaga ei activitate, ca o "adevărată precursoră a Ligii Națiunilor".

Două capitole ale volumului sunt rezervate modului în care a fost reflectată Marca Unire în presa comunității române din S.U.A. și în cea americană. Compulsând "America" și "Românul", care apăreau la Cleveland, autorul reține o mărturisire a lui Iulius E. V. Ioanovici, din 14 mai 1918, care visa ca România Mare "să strângă în brațele sale toată suflarea românească", în "duhul vremilor ce ne-au ajuns". La 17 decembrie 1918, același fruntaș al românilor americani scria, tot în "America", într-un articol intitulat *Mai frumos ca-n vis...*, că "100 000 de delegați ai românilor din toate părțile locuite de români ale țării ungurești s-au întrunit la Alba Iulia, unde s-a proclamat unirea Ardealului cu România". Presa americană a timpului, fără a înregistra momentul ca pe un eveniment internațional, a reacționat cu o explicabilă întârziere, date fiind dificultățile de informare, înregistrându-l totuși în opt prestigioase ziare: "The Evening World", "The New York Tribune", "The New York Times", "The Indianapolis Star", "Courrier des États-Unis", "Boston Herald", "The Evening Sun" și "The Washington Star".

Ultimul capitol este intitulat *O față mai puțin cunoscută a lui Vasile Stoica*, un nume întâlnit mereu în paginile cărții, întrucât a fost un transilvănean care, îndeplinind diferite prepozențe diplomatice oficiale, s-a aflat în America anilor 1917–1918, adică tocmai în intervalul avut în vedere de autor. Printre altele, el a semnat în 1926 volumul *În America, pentru cauza românească*, o adevărată dare de seamă a activității sale transoceanice, care s-a intersectat mereu cu mișcarea națională a românilor americani. Gelu Neamțu dedică volumul în discuție și lui

Vasile Stoica, volum al cărui titlu amintește de cel al fostului membru al Misiunii române conduse de V. Lucaciu. Detaliul care a provocat incursiunea cu care își încheie cercetătorul clujean această carte rezidă într-o conferință rostită de V. Stoica la Cluj, la 1 iunie 1921, care a provocat o reacție scrisă a lui Anton Bibescu, ministrul român în S.U.A. la acea dată, defavorabilă diplomatului ardelean. În final s-a ajuns la o scrisoare deschisă a acestuia din urmă, urmată de o disculpare, amplă și documentată, încheiată în 1925 și publicată sub forma volumului din 1926, amintit deja. Acest dialog epistolar indirect, cu reeriminări abia voalate, eșuat apoi într-un conflict personal cu dimensiuni și conotații surprinzătoare, nu a umbrit faptele aceluia care, după ce a fost rănit pe front în 1916, a traversat Atlanticul, unde, cum notează într-o *Autobiografie*, "am organizat pentru acțiune pe românii din America și am informat – prin articole, broșuri, memorii, conferințe – publicul și conducerea politică a Statelor Unite, în special guvernul și pe președintele Wilson". Nu trebuie uitate, desigur, nici acțiunile întreprinse de el în ipostaza de membru fondator al legației române, deschise la Washington în ianuarie 1918. Deși documentele menționate au fost emise după 1918, ele privesc, nu în subsidiar, ultimii doi ani ai primului război mondial, deci includerea lor în volum, în rubrica *Anexe documentare*, se justifică întru totul.

Un *Indice de persoane*, a cărui utilitate nu o mai discutăm, întregește o carte care se cuvine tradusă numaidecât în limba engleză, de o editură din România sau din S.U.A.

Opt din cele nouă studii, devenite capitole ale volumului, au fost publicate, cu dificultăți numai de autor cunoscute, între 1983 și 1995. Toate au fost însă gândite ca părți ale unei viitoare monografii, fapt care poate fi lesne sesizat în unitatea sumarului. Scrisă, deopotrivă, cu mintea și cu inima, cum singur recunoaște, Gelu Neamțu ne-a oferit o carte care, dincolo de informațiile pe care le pune la dispoziție, cu acribie științifică și nesfârșită devoțiune, ne trezește o nostalgie ireprezibilă, însoțită sau urmată imediat de reflecție ce au în vedere sentimentul național, dorul de "dincolo" de Ocean, adevărata distanță dintre România și America și semnificația atât de permanent amfibolică și gingașă a formulei "românii americani". Acești români care, adeseori, au devenit americani împotriva voinței lor, pe care îi uităm, voit sau furați de griul fiecărei zile, și care nu și-au uitat *Țara* nici în 1918, nici mai târziu și care nu o vor uita vreodată. De aceea, ei merită asemenea cărți, ca niște gesturi firești de recunoștință, care îi înalță, spiritual, pe toți românii, indiferent unde trăiesc.

Gheorghe I. Florescu

ALEXANDRU NEMOIANU, *Cuvinte despre românii-americani*, I, Cluj-Napoca, Editura "Clusium", 1997, 213 p.

Românii din America, așa cum erau numiți românii descinși și stabiliți sau născuți între Atlantic și Pacific la sfârșitul secolului XIX și începutul celui următor, au ajuns, treptat, *românii americani*, adică o comunitate distinctă, un *hyphanate group* specific Lumii Noi, în momentul în care ei, în primul rând – dar și cei din jurul lor –, au devenit conștienți de noua lor identitate și și-au însușit-o ca pe un privilegiu și o fatalitate totodată. În 1925, cineva observa că "adeseori apar în ziarele noastre articole și scrisori din America în legătură cu vești de acolo sau descriind diferite manifestări românești de un interes general pentru noi. Pe această cale, publicul nostru – mai ales Românii din vechiul Regat – a început să se obișnuiască cu ideea existenței unei colonii românești în America de Nord. Deși o consecință a ultimului război, nu se aștepta nimeni ca odată reintrați în granițele firești, odată idealul național îndeplinit, să ne pomenim cu o colonie așa de mare ca cea din America" (Șerban Drutzu, Andrei Popovici, *Românii din America*, București, 1926, p. 5). Astăzi, după aproape trei sferturi de secol de când a fost avansată această afirmație, nu știm cu mult mai mult – deși ocolim un răspuns tranșant, deci o recunoaștere – despre românii americani, iar explicația unei asemenea ipostaze supărătoare, inedită în aparență, trebuie căutată în existența Cortinei de Fier, dar nu numai a acesteia. Chiar și după 1989, între români și românii americani a continuat să se interpună o perdea emoțională, care ne-a înlăcrimat ochii, dar ne-a și deschis răni, mai vechi ori mai noi, adevărate ori imaginare, susceptibile însă a ne îndepărta unii de alții.

Comunitatea românilor americani a suscitat, peste ani, cum era și de presupus, atenția istoricilor, a sociologilor, a literaților, a politologilor, a diplomaților etc., circumstanță care a favorizat apariția unor lucrări speciale, de fapt a unor încercări de elucidare a fenomenului emigrării românești către S.U.A., a americanizării acestor imigranți, a organizării lor și a structurării unei entități distincte, cu o evoluție interesantă întotdeauna. Așa au fost publicate, printre altele, lucrările unor Ioan Podea (*Românii din America*, Sibiu, Tipografia Arhiepiscopiei, 1912), Ion Iosif Schiopul (*Românii din America. O călătorie de studii în Statele Unite*, Sibiu, Tipografia W. Kroft, 1913 și *Emigrarea în America, scrisă de unul care a fost acolo*, Sibiu, Biblioteca populară a "Asociațiunii", 1914), Șerban Drutzu (*Românii din America*, Chicago, Tipografia S. Alexandru, 1922 și o ediție adăugită, în colaborare cu Andrei Popovici, Cu o Prefață de D-l Prof. N. Iorga, București, "Cartea Românească" S.A., 1926), Christine Avghi Galitz (A Study of Assimilation among the Roumanians in the United States, New York, Columbia University Press, 1929, reeditată de Arno Press, New York, 1969), N. Iorga (*America și românii din America. Note de drum și conferințe*, Vălenii-de-Munte, Așezământul tipografic "Datina Românească", 1930), Vladimir F. Wertsman (*The Romanians in America, 1748-1974. A Chronology & Fact Book*, Dobbs Ferry, New York, Oceana Publications, Inc., 1975 și *The Romanians in America and Canada. A Guide to Information Sources*, Detroit, Gale Research Company, 1980), Radu Toma (*Românii din America. Bibliografie comentată*, Cuvânt înainte de Virgil Cândea, București, Asociația "România", 1978) și alții. Aceștia li s-au adăugat cei care au publicat – iar numărul lor nu este foarte mare – studii, articole, capitole de lucrări etc., despre românii-americani, în general, sau despre diverse subiecte care-i privesc pe aceștia. Totuși, suntem foarte departe, încă, de monografia dedicată românilor americani, reclamată, cu tot mai multă insistență, de istoriografia actuală. După realizările de acest fel din anii '20, nimeni nu s-a mai încumetat să încerce a finaliza o investigație exhaustivă, care devine din ce în ce mai dificilă, odată cu trecerea anilor.

Iată însă că Profesorul Alexandru Nemoianu ne-a dăruit nu demult o carte intitulată *Cuvinte despre românii-americani*, cu care relansează cercetarea unei problematici permanente actuale și deosebit de serioase. Aproximarea dlui Alexandru Nemoianu de această temă nu a fost întâmplătoare ori subsidiară, iar sondajele sale s-au dovedit a fi profitabile, și nu numai din punct de vedere științific, atât pentru comunitatea românilor americani, al cărei remarcabil reprezentant este, cât și pentru iubitorii de istorie, români și americani deopotrivă. Ca istoric la "Valerian D. Trifa. Romanian-American Heritage Center", din Jackson, Michigan, și editor al *Information Bulletin*, publicație a acestei prestigioase instituții, dl. Alexandru Nemoianu a publicat două monografii – *Istoria Societății "Unirea Românilor" (1995)* și *Istoria Societății "Bucovina" (1997)*, precum și numeroase studii, articole, recenzii, note bibliografice etc., în reviste din S.U.A., Canada și România. Prodigios cercetător al realităților americane și românești trecute și prezente sau observator de zi cu zi, Domnia sa este cel mai avizat studios al istoriei românilor-americani. De altfel, o apreciată activitate delimitată acestei arii confirmă o asemenea aserțiune.

Fără a ne mai pune de mult timp întrebări, servitate transformată într-o deprindere, continuăm să rămânem înfeudați unui șablon după care românii americani sunt niște conaționali de-ai noștri aflați pentru un timp – nu interesează cât de lung – în S.U.A. Uneori doar și numai în trecere, acceptând un alt nivel de conștientizare, realizăm că abia unii dintre ei s-ar putea sau chiar se vor întoarce în țara de origine, definitiv ori numai în vizită, în timp ce majoritatea nu va mai redeveni vreodată ceea ce a fost. O revelație ca aceasta, care nu depășește durata unei clipe, ne surprinde pe moment, estompând sau chiar blocând orice întrebare adiacentă. Depășind însă o asemenea stare de uluire, determinată de o decizie personală a altcuiva, pe care subconștientul nostru o refuză, blamând-o chiar, fără explicații, întrebările încep să se prefigureze, dar nu însoțite de vreun efort mental sau emoțional. Pentru a înțelege ceva, se cuvine să consimțim că românii americani nu mai sunt români, ci americani, și încă autentici din toate punctele de vedere. Că americanizarea lor diferă de la un individ la altul îi privește pe ei. Ei sunt americani, dar se consideră români americani pentru că așa se simt, întrucât s-au născut în România, descind din familii de americani veniți din această țară ori unul din părinți pretinde a avea vreo legătură cu ea etc. Așadar, românii americani sunt americani, iar relația lor cu România este una absolut personală. Sunt cazuri când unii români americani își refuză orice ascendență ori consecuție

românească și nimeni nu are și nu poate avea dreptul de a-i condamna pentru o asemenea decizie, care poate fi modificată la un moment dat numai de cei în cauză. Considerațiile acestea le-am socotit necesare înainte de a încerca să discutăm o carte despre românii americani. De când primul roman s-a stabilit în America și mai ales după ce s-a constituit acolo, departe, o comunitate a românilor americani, românii au continuat a gândi despre ei ca despre niște conaționali de-ai lor. Sentimentul acesta, care de fapt încalcă voința altcuiva, este foarte complex și nu face obiectul acestor rânduri. Întrucâtva la fel au gândit despre ei, la începuturi, și cei mai mulți dintre cei care au traversat Atlanticul. De aceea, unii au revenit și nu s-au mai întors în America. Cei rămași însă au ajuns, treptat, la conștiința propriei identități, depășind complexul "dezrădăcinării" și însușindu-și statutul de americani, fii obișnuiți și leali ai Lumii Noi. Românii însă au continuat a refuza o circumstanță ca aceasta, din neînțelegere și mai ales din neputința sau nedeprinderea de a concede că fiecare are dreptul de a hotări pentru sine. Nu o dată, apăsându-se pe coarda sentimentală a românismului, s-a încercat readucerea în țara a românilor americani, așa cum își propunea de pildă N. Iorga în 1930. Nici o asemenea încercare, bineînțeles, nu a reușit, deoarece niciodată România nu a putut fi confundată cu America, astfel că românul ajuns american nu mai putea accepta a redeveni ceea ce au fost părinții lui cândva sau chiar el însuși.

Comunitatea românilor americani este unica și se deosebește fundamental, cu excepția celor canadiene și australiene, de comunitățile românești existente pe alte meridiane. Românii francezi, românii elvețieni etc. s-au grupat și ei în comunități specifice, dar sunt altceva. Ca să nu mai vorbim despre comunitățile românești rezultate în urma modificărilor de granițe survenite după al doilea război mondial, care au apărut în unele state din vecinătatea României nu ca voință a celor în cauză, ci ca un "accident" politico-diplomatic provocat de învingători. Având în vedere aceste particularități, istoria românilor americani este foarte sugestivă, astfel încât orice demers întreprins pe această temă trezește nu numai luarea-aminte a specialiștilor, ci și curiozitatea pricinuită de explorarea trecutului, în general.

Într-un explicativ *Cuvânt de început*, dl Alexandru Nemoianu își mărturisește, înainte de orice, "pasiunea pentru istoria românilor-americani, efortul de a înțelege această istorie și încercarea de a povesti cele petrecute în cursul ei". Abia după aceea, recunoaște că, "în primul rând, am reușit să aflăm în Lumea Nouă un loc care să fie legat în mai toate felurile cu ceea ce am crezut și cred că este bine și rău. În alte cuvinte – adaugă Domnia sa –, apartenența la comunitatea românilor-americani și poziția de istoric al acestei comunități mi-au dat posibilitatea să «împac» imaginea despre Lumea Nouă adusă în sacul de emigrant cu realitatea aflată și să găsesc un drum care mă poate duce, în pace și liber, «acasă», în accepțiunea ideală a conceptului". Asumându-și favoarea de american și istoric al unei componente a națiunii transoceanice, autorul se arată convins că examenul trecutului românilor americani este "interesant și complex" și că "două sunt principalele «demonstrații» făcute de istoria românilor-americani. Această istorie arată modul în care s-a alcătuit și în care se alcătuiește națiunea americană și civilizația americană. Felul în care imigranții sărmani și marginalizați sunt cuprinși în trupul națiunii care domină azi și în viitorul previzibil cursului istoriei. În al doilea rând, istoria românilor-americani demonstrează vitalitatea și capacitatea de adaptare a modelului existențial românesc. Faptul că acest model existențial poate funcționa și poate fi o alternativă viabilă în cadrul celei mai competitive societăți umane". În sfârșit, o altă precizare, deși va fi formulată mai târziu, ne atrage atenția că "în primul rând, trebuie bine înțeles că în Lumea Nouă comunitatea în care vorbim nu este alcătuită din «români în America», ci din «români-americani», și aceasta reprezintă o deosebire". Diferența, care e de fapt o distincție netă, este aceea asupra căreia am stăruit și noi, deoarece fără a o trata ca pe realitate ireversibilă aproape, *Cuvintele* dlui Alexandru Nemoianu ar avea în vedere altceva decât și-au propus.

Cartea e concepută din trei capitole, care se nuanțează ori se întregesc reciproc. Cea mai importantă secțiune – *Românii-americani* – adună laolaltă 33 de texte, dintre care unele sunt adevărate studii științifice, altele lasă impresia unor corespondențe trimise românilor-americani și celor canadieni, dar și celor de dincolo de Ocean, adică românilor. Aceste note, portrete, prezentări de instituții și publicații etc. au apărut în anii 1994–1997, în revistele "Tribuna" (Cluj), "Altarul Banatului" (Timișoara), "Information Bulletin" și "Solia" (Jackson, Michigan). Al doilea

capitol – *Impresii americane* – include opt titluri publicate între 1995 și 1997, în revista "Tribuna". Ultimul compartiment – *Amintiri peste Atlantic* – se constituie din șapte tablete tipărite în 1993–1996, în "Cuvântul românesc" (Hamilton, Ontario, Canada), în "Altarul Banatului" și în "Orizont" (Timișoara). Textului cu care se încheie al doilea capitol îi lipsește precizarea privitoare la publicația și data apariției – poate este inedit –, iar în cazul medalionului *Un almăjean exemplar: Romulus Boldea (1884–1970)* nu se indică revista unde a fost imprimat. O omisiune, tipografică desigur, este absența din *Cuprins* a titlului celui de-al șaptesprezecelea text: *Crăciun român-american la începutul secolului nostru* (p. 68–70). Un regret, singurul de altminteri, este acela că lectorul de carte, care a și tehnoredactat-o, nu a alcătuit un indice general, lesne de realizat și atât de util.

Cuvintele dlui Alexandru Nemoianu ne propun o posibilă istorie a românilor americani, care se va regăsi, incontestabil, ca acel capitol din *Istoria Lumii Noi* intitulat, generic, *De Tocqueville's America*. Deocamdată, Domnia sa este în faza în care prin diverse note, articole, studii, dar și lucrări analitice, de natură monografică, prin care elucidează unele teme fundamentale ale evoluției comunității din care face parte, pregătește momentul în care *Istoria Românilor Americani* va deveni, în sfârșit, o realitate. Gândindu-și astfel demersul, care e unul de durată și de asiduă osteneală, autorul *Cuvintelor* abordează trecutul românilor americani în integralitatea lui immanentă, convins fiind că numai așa va reuși să-i reconstituie structurile interioare, până la detalii, care își vor găsi locul, finalmente, într-un elaborat științific pe care îl așteaptă cu febrilitate istoricii, literații, sociologii, politologii etc.

Unul dintre subiectele investigațiilor sale programatice privește emigrarea românilor în Statele Unite, fără de care nu ar fi fost posibilă apariția românilor americani, comunitate care nu trebuie judecată ca o fracțiune a unui întreg, proprie unui stadiu a unui proces, ci ca un ineluctabil constituant al Națiunii. A devenit de mult un truism afirmația potrivit căreia America e o țară de imigranți. Astăzi, nimeni nu mai privește această realitate ca pe o circumstanță dezonorantă, așa cum se întâmpla, bunăoară, în a doua jumătate a secolului XIX. A fi sau mai ales a deveni american a ajuns a se confunda cu o virtute, care reclamă calități deosebite. Desigur, altfel era judecat totul la cumpăna dintre ultimele două veacuri, atunci când națiunea română traversa dificilul proces al formării sale, iar despre o națiune americană încă nu putea fi vorba. Amintindu-ne că "America este o societate și o națiune alcătuite din imigranți (care, toți și fiecare, și-au luat viața de la capăt) și din descendenții acestor imigranți", dl Alexandru Nemoianu nu uită să adauge imediat că "această emigrație spre Statele Unite, începută cu mai bine de două veacuri în urmă, se continuă și astăzi". În plus, mișcările de populație survenite în ultimul timp demonstrează, consideră Domnia sa, că "lumea este neliniștită și într-o fază de tranziție, care în felurite chipuri îi afectează pe absolut toți. În al doilea rând, noul val de migrații arată că popoare tradițional și încăpățânat sedentare (cum sunt românii) intră, vrând-nevrând, într-o fază de mobilitate. În condițiile în care un foarte mare număr de oameni pormese peste mări și țări și în care un număr încă mai mare contemplează aceeași cale, fenomenul trebuie privit cu toată seriozitatea". Prima întrebare pe care o reclamă o asemenea remarcă este de ce au emigrat și continuă să emigreze românii, deci care sunt cauzele acestei modificări de mentalitate? Autorul nu ți-a propus a examina fenomenul, cu toate consecințele lui posibile, dar, punându-și întrebarea, și-a răspuns nu o dată. Identificând etapele de imigrație, Domnia sa conchide, absolut îndreptățit, că "fiecărei val de imigranți români a avut trăsături distincte și mentalități proprii". Așadar, nici cauzele emigrației nu au fost identice, indiferent de timp și de provincia din care se pleca. "Comunitatea românilor-americani este alcătuită, după opinia autorului, din trei grupuri distincte: cei veniți înainte de primul război mondial și în perioada dintre cele două mari războaie; grupul venit imediat după terminarea celui de al doilea război mondial; grupul celor veniți în ultimii douăzeci de ani". Primii emigranți și cei care au urmat până în 1918, plecați în cea mai mare parte din Transilvania, Banat și Bucovina, au traversat Atlanticul din cauza aspirării naționale și a condițiilor politico-economice precare, rezervate lor de Imperiul austro-ungar. După primul război mondial, românii care au emigrat către America au fost condiționați să procedeze astfel de dificultățile economice existente în țară. Apoi, după 1945, a urmat un exod al celor care au dorit și au reușit să scape de silniciile regimului comunist, a căror emigrare dincolo de Ocean a fost

provocată, prin urmare, de rațiuni de natură politică. Emigranții din ultimele două decenii, care au reușit să ajungă în S.U.A. după un interval în care foarte puțini români au putut pleca, se constituie într-o categorie aparte, a acelor pentru care emigrarea, sinonimă cu evadarea, reală în multe cazuri, a reprezentat o confruntare cu ceaușismul, cu ei înșiși și cu ultima șansă a supraviețuirii. În sfârșit, după 1989, românii care au emigrat în America, fără a invoca sau a se prevala de aceleași explicații, s-au constituit într-o categorie distinctă, care continuă și azi.

DI Alexandru Nemoianu acordă o atenție deosebită istoriei primilor români stabiliți în Lumea Nouă, informându-ne că despre o adevărată emigrație nu se poate vorbi înainte de sfârșitul secolului XIX și începutul veacului următor, când s-a consumat "ultima perioadă în care libera emigrație a mai fost cu putință". Urmând procesul emigrării, Domnia sa evidențiază faptul că "românii au pornit în număr mai mare spre America mai târziu, adică la începutul veacului al XIX-lea. Unul dintre motive a fost acela că de la natură românul pleacă foarte greu de la vatra sa. Trebuie să fie împins de o mare nevoie sau de totală lipsă de nădejde ca să o pormască peste mări și țări". O altă observație care trebuie reținută este aceea că "românii au venit cu gândul să stea puțin, dar cei mai mulți au rămas pentru totdeauna, făurind familii, integrându-se vieții noiilor țări și, cu timpul, devenind oameni ai locului, români-americani". Trebuie reținut apoi că "în covârșitoarea lor majoritate, cei emigrați dintre români la începutul veacului XX erau țărani cu foarte puțină educație formală", stabiliți în mari centre industriale, unde forța de muncă ieftină era căutată. Acești emigranți, care se confruntau cu asuprirea națională a Budapestei, și cei fugiți în anii peregrii comuniste se aseamănă între ei, deși lumea a evoluat enorm între timp. "Este bine știut, releva autorul, că la finele anilor 'șaizeci și după aceea un mare număr de locuitori ai României au început să părăsească țara în care s-au născut. Încă și mai mulți au căutat să facă asta ori au încercat prin diferite metode să forțeze porțile închise ale cortinei așezate în jurul țării. Cauzele acestui fenomen, unic în istoria românilor, au fost numeroase, consideră Domnia sa, și studii viitoare vor trebui să explice cum a fost cu putință ca o mutație atât de dramatică să se petreacă în psihicul unui popor eminamente sedentar".

Oricum, niciodată și nicăieri, emigrația nu s-a transformat și nu a coincis cu un posibil amuzament, chiar și conjunctural. Suportând dificultăți greu imaginabile uneori, emigrația către S.U.A., care luase forma unei adevărate expatrieri, nu a încetat definitiv în nici un an al acestui secol. Dacă în antracul primului război mondial și după aceea, numărul românilor americani a oscilat între 150000 și 180000 de indivizi, la recensământul din 1990 din S.U.A., 365544 de americani s-au declarat de origine română, ei găsindu-se grupați, desigur, în anumite zone, dar nelipsind din nici un stat al Națiunii. "Prin urmare, conchide DI Alexandru Nemoianu, românii americani sunt un grup suficient de numeros pentru a fi luat în considerare, având o existență deopotrivă interesantă și îndelungată".

O chestiune căreia autorul i-a acordat o atenție aparte în întregul său excurs este cea a americanizării imigranților români plonjați cândva pe vreun țărm al Americii. "Românii veniți în America la începutul secolului al XX-lea, ne avertizează Domnia sa, au avut de înfruntat destule greutăți. Ei au trebuit să schimbe peste noapte un mod de viață întemeiat pe tradiție și rânduială repetitivă cu unul bazat pe schimbări rapide și agresivitate în folosirea oportunităților". Obligați să surmonteze din mers și repede inimaginabile obstacole de comunicare, adversități de tot felul, discriminări, prejudecăți etc., imigranții români, abia sosiți în Lumea Nouă, "au trebuit să traverseze agonizanta perioadă a «împăcării» credințelor despre America aduse de-acasă cu realitatea americană". Așa cum e de presupus, această metamorfozare nu a fost ușoară, nu a fost identică pentru fiecare dintre cei intrați în acest "furnal" uriaș, astfel încât, atât de discutatul *melting-pot* american a ajuns o sintagmă abandonată în favoarea alteia, aparent mai potrivită, *salad-bowl*. O țară în care tiparele imuabile și uniforme au fost întotdeauna eludate, nici americanizarea nu a putut accepta un pat al lui Procust, deși aparențele ar sugera uneori o asemenea posibilitate. Dincolo de toate obstacolele pe care au trebuit să le depășească niște oameni simpli și cinstiți, "foarte repede", considera DI Alexandru Nemoianu, "românii-americani de la începutul veacului au înțeles că ei trebuie să adopte căile țării adoptive, că trebuie să se «americanizeze», dar în același timp au știut să păstreze acele trăsături esențiale care îi defineau și le dădeau o identitate unică". Reușita acestei mutații greu imaginabilă și ireversibilă îndeobște se

explică, înainte de toate, prin acceptarea ei necondiționată, suportată ca un act de ablațiune mentală, dorită și nu impusă de cineva, deși statul american veghează la respectarea întocmai a unui "ritual" complicat, dar bine pus la punct și de regulă eficient. Convingerea autorului e că a încerca "să reziziți «americanizării» și să crezi că poți exista în America în stare de «ghetto» ar fi cu neputință și fără folos". În altă ordine de idei, Domnia sa învederează că "sistemul american este atât de masiv și copleșitor, încât până azi nici un emigrant nu a putut rămâne neinfluențat de el. Din prima zi și din prima clipă în care un «nou venit», indiferent de experiența lui anterioară, pune piciorul pe pământul Lumii Noi, el va fi influențat și condiționat de această nouă realitate".

Urmărind, în continuare, evoluția românilor americani, dl. Alexandru Nemoianu a reconstituit traiectoria coagulării lor comunitare, remarcând că "istoria românilor-americani nu are decât ceva mai mult de o sută de ani, dar ea are și importanță și semnificație". Deși această comunitate s-a realizat suportând "fenomenul de «absorbție» (*the merging process*) și relația «simbiotică» (*the symbiotic relation*)", autorul evidențiază că, dacă "în cea mai deschisă și mai competitivă societate pe care istoria a cunoscut-o, românii-americani au reușit să-și păstreze o identitate distinctă", faptul "reprezintă un spectaculos și impresionant act de cultură colectivă. Acest caracter distinct al comunității noastre, notează Domnia sa, are o importanță și pentru America în întregul ei".

Un loc important în demersul pe care îl discutăm a fost rezervat studiului organizării sociale, religioase, culturale etc. a comunității românilor-americani. Stăruind asupra tuturor acestor dimensiuni ale unei obști insolite doar în aparență, dl. Alexandru Nemoianu a revenit mereu asupra specificării că "românii-americani sunt un grup constituit istoricește în America și care este parte a națiunii americane. Acest grup a adoptat căile și metodele țării în care trăiește și căreia îi este parte, dar, în același timp, a păstrat moștenirea strămoșească românească". Întrucât istoria acestei comunități nu este foarte bine cunoscută, deși ea "are o vechime de peste o sută de ani, în privința identității și caracterului românilor-americani există destule nelămuriri și controverse", observă autorul.

Cel de al doilea capitol, care se referă la diferite subiecte ale prezentului american, se compune din următoarele eseuri: *Aspecte privind studiile etnice în America; O națiune de emigranți; Despre sistemul de informare în masă american; Simptome alarmante; Radicalizarea Americii; Școala economică din Chicago; Câteva adevăruri incomode; Adolescență în baston și Destinul sistemului poștal american*. Scriind despre toate acestea, dl. Alexandru Nemoianu ni se înfățișează ca un fin observator al unei societăți care continuă să uimească lumea prin vitalitate, înnoire permanentă, adaptabilitate, diversitate etnică, multiculturalism și îndeosebi prin modelul unic și viabil întru totul pe care îl propune viitorului umanității. "American reprezintă, în primul rând – ni se releva în mod repetat –, un sistem și un mod de viață imposibil de explicat sau interpretat prin cele care în afara ei, pe drept sau pe nedrept, sunt considerate ca normal sau anormal, bine și rău". Iubindu-și sincer țara de adopție, dl. Alexandru Nemoianu refuză a o idealiza, descoperindu-i mereu alte limite și arătându-se măhnit de apariția așa-numiților "ucigași ai visului american". "Este din ce în ce mai limpede, subliniază Domnia sa, chiar și celor care nu sunt în primul rând preocupați cu analiza proceselor sociale și istorice, că în America aspecte care pe durata «războiului rece» au fost puse pe lista de așteptare acum își cer rezolvarea". În plus, "exista azi, ne previne Domnia sa, o mare nesiguranță și chiar îndoială privind capacitatea «sistemului» de a lucra drept pentru toți americanii", iar "actuala radicalizare a Americii înseamnă mai mult decât corectarea unor injustiții și nedreptăți circumstanțiale. Societatea americană trebuie să redefină conținutul noțiunii de libertate pentru timpul care vine".

În ultima parte a cărții, dl. Alexandru Nemoianu – "fiul risipitor", cum singur se caracterizează –, se întoarce, nostalgic, la România, după ce ne-a "povestit" atâtea despre românii americani și despre America. Banatul este acel "colț" de țară către care îl poartă mereu gândurile, scriind, într-un fel anume, de fapt altfel, despre o familie din satul bunicilor Domniei sale, despre Virgil Nemoianu (1908–1993), despre Romulus Boldea, "un almăjan exemplar", despre proza lui Mircea Pora și despre istoricul Radu Popa. Nici nu se putea un epilog mai fericit ales pentru un discurs atât de sincer și adevărat.

Cuvinte despre românii-americani este o posibilă istorie a Americii, țărul acela mirific de dincolo de Ocean și de "dincolo" de orice altă "lume", căci una singură este Lumea Nouă, proteică în formele ei exterioare, dar întotdeauna ea însăși. Scriind despre atâtea fapte și personalități, Profesorul Alexandru Nemoianu și-a asumat un exercițiu personal în aparență, pentru a ne dezvălui trecutul și sintonia românilor americani, care sunt, evident, americani, dar care se mai simt încă, uneori măcar, și români. Cartea care a rezultat în urma unei dureroase dar exemplare introspecții, ale cărei rezultate, adică reflecții, au fost confruntate sau alăturate domeniului istoric, este una temeinică și elocventă îndecosebi, care, pe lângă semnificațiile ei multiple, prefațează viitoarea *Istorie a Românilor-Americani*.

Gheorghe I. Florescu

ARHIVELE STATULUI DIN ROMÂNIA. *Minoritățile naționale din România. 1918–*

1925. Documente, Coordonatori: IOAN SCURTU, LIVIU BOAR, București, 1995, 784 p.

ARHIVELE NAȚIONALE ALE ROMÂNIEI. *Minoritățile naționale din România. 1925–*

1991. Documente, Coordonatori: IOAN SCURTU, IOAN DORDEA, București, 1996, 605 p.

O întrebare conjuncturală, avansată cu destulă circumspecție, și nu de oricine, înainte de 1990, a fost aceea care privea chestiunea minorităților naționale din România după Primul Război Mondial. Se știe că în urma evenimentelor consumate în 1918, structura etnică a populației acestei țări s-a diversificat, prin încorporarea unui anumit număr de minoritari, odată cu unirea Transilvaniei, a Basarabiei și a Bucovinei. Imediat după ce românii s-au văzut cu toții împreună, statul-națiune a resimțit consecințele noilor circumstanțe, confruntându-se cu importante dificultăți generate de noul constituent demografic, adică acela reprezentat de alozenii incluși între granițele geografice, împreună cu populația majoritară. Destul de repede, în România s-a conturat, așa cum era și de presupus, încă o "problemă", aceea a minorităților naționale, care rezida în găsirea celor mai adecvate soluții reclamate de specificul noii dimensiuni demografice și integrarea ei în procesul complex al evoluției generale a României postbelice.

Tema a făcut obiectul unor cercetări speciale în epocă, fără a fi însă elucidată. După 1947, studiile consacrate istoriei minoritarilor au suportat intruziuni ideologice, minoritarii fiind transformați în "naționalități conlocuitoare". Astăzi, subiectul a devenit unul foarte important și discutat, în conformitate cu acele concepte și standarde științifice eludate ori necunoscute mai înainte, iar minoritățile naționale și-au redobândit locul și rolul lor în cadrul statului român și al trecutului său. Dar nu numai al trecutului, bineînțeles. Aceste schimbări de mentalitate nu au rămas fără ecou în rândul istoricilor, care s-au angajat, fără întârziere și reprehensive, să abordeze, la rediscutarea "problemei" și stabilirea adevărului. Într-un asemenea caz, prima obligație a specialiștilor este aceea de a publica un corpus de documente, capabil să fundamenteze și să justifice atât dezbaterile teoretice, cât și, mai ales, dimensiunile și semnificațiile proprii evoluției chestiunii minorităților naționale din România.

Publicarea, de către Arhivele Statului din România, a două tomuri de documente circumscrise temei enunțate, vine în întâmpinarea studiosilor angajați deja în investigarea a ceea ce am numit, nu întâmplător și cu bune intenții, "problema" minorităților naționale din România. Astfel, în 1995, a apărut primul volum: *Minoritățile naționale din România. 1918–1925. Documente*, iar un an mai târziu i se alătură cel de-al doilea: *Minoritățile naționale din România. 1925–1931*. Ambele "culegeri de documente", cum le numesc editorii, au aceeași structură, însă colectivele de specialiști, care le-au selectat și îngrijit, nu sunt identice. Cel dintâi tom a fost editat de Adrian Adamache, Daniela Bleoancă, Liviu Boar, Beatrice Doboz, Ioan Dordea, Ioana Grigorie, Alexandru Duță, Elisabeta Moroti, Antal Pál, Silvia Popovici, Ioan Sabău, Ioan Scurtu, Natalia Tampa, Monica Vlaicu și Ernest Wagner, cărora li s-au adăugat 11 arhiviști în ipostaza de colaboratori. Traducerile au fost asigurate de Marga Chiva, Gernot Nussbächer și Monica Vlaicu, iar redactor de carte a fost Ioana Alexandra Negreanu. Editorii următoarei culegeri sunt: Daniela Bleoancă, Lidia Brâncănu, Nicolae Dinu, Ioan Dordea, Lia Dragomir, Ioana Grigorie, Marlen Negrescu, Pál Antal Alexandru, Silvia Popovici, Ioan Scurtu, Natalia Tampa, Nevean Tunăreanu și Monica Vlaicu, plus opt colaboratori. Margareta Chiva și Monica Vlaicu au efectuat

traducerile, Vasile Ciobanu a întocmit notele, iar indicele a fost alcătuit de Adriana Florica Muntenu.

Studiul introductiv al primului volum a fost elaborat de Ioan Scurtu, care l-a intitulat: *Minoritățile naționale din România în anii 1918-1925*, prefăcând de fapt documentele ce urmează. După ce amintește că dezintegrarea Imperiului habsburgic și reducerea celui rusesc au determinat apariția unor noi state și întregirea altora, cunoscutul istoric subliniază că "de-a lungul timpului, pe teritoriile locuite de români s-au așezat și alte neamuri. mai ales unguri, sași, șvabi, evrei. Românii aflau sub dominația străină au fost supuși unei crunte politici de de-naționalizare și asuprire, fiind nevoiți să ducă o luptă grea și plină de sacrificii pentru eliberarea și unirea lor în cadrul unui singur stat. În momentul victoriei din 1918 ei au dovedit o reală generozitate". Așadar, realitățile tipice minorităților naționale din România după 1918 nu reprezentau numai o particularitate a acestei țări, ci și un proces complex, cu care se confrunta Europa ieșită din Primul Război Mondial. Aceste observații preliminare sunt urmate imediat de precizarea că la 9 aprilie, 28 noiembrie și 1 decembrie 1918, deci în momentele unirii Basarabiei, Bucovinei și Transilvaniei cu România, alogeii, chiar dacă nu în totalitate și cu aceleași sentimente, au acceptat și au aderat apoi la constituirea României Mari. Ucrainenii, evrei, ruși, germani, bulgari, găgăuzi, armeni, polonezi, greci etc. din Basarabia, germani, ucraineni, polonezi, evrei etc. din Bucovina, precum și șvabi, evrei și țigani din Transilvania au fost de acord cu deciziile adoptate la Chișinău și Cernăuți sau au aderat, treptat, la hotărârile exprimate la Alba Iulia. Însă "liderii minorității maghiare au adoptat o atitudine de așteptare, de <<rezistență pasivă>>, sperând că la Conferința de Pace de la Paris nu se va confirma unirea Transilvaniei cu România. O bună parte a funcționarilor maghiari, subliniază Ioan Scurtu, și-au părăsit funcțiile, având convingerea că statul român nu va fi capabil să asigure cadrele necesare administrării Transilvaniei, iar actul unirii va eșua". O precizare necesară este aceea că nici minoritarii menționați ca favorabili idealului românesc nu s-au raliat în totalitate și în același timp populației majoritare. Unii nu au acceptat niciodată statutul de minoritari și deci realitățile ratificate de Parlamentul român și oficializate apoi de tratatele de pace semnate după încheierea războiului. Alții, chiar dacă la început, adică în primii ani de după 1918, au consimțit să respecte o stare de fapt impusă de evoluția generală a lumii postbelice, își vor modifica, în timp, atitudinea, afișând sentimente potrivnice elementului majoritar, tendințe centrifuge și revizioniste, agravând raporturile unor minoritari cu românii și deci coexistența acestora care trăiau între niște granițe stabilite de un forum internațional.

"În momentul deschiderii Conferinței de Pace, precizează Ioan Scurtu, în ianuarie 1919, statul național unitar român era o realitate. Odată cu ratificarea prin decrete-regale a unirii Basarabiei, Bucovinei și Transilvaniei s-a acordat cetățenia română tuturor locuitorilor din aceste teritorii". Observând că "după primul război mondial, nu exista nici un stat european fără minorități naționale", autorul introducerii adaugă imediat că "din acest punct de vedere, România nu făcea excepție: circa 28% din totalul cetățenilor români aparțineau minorităților naționale. Dintre acestea, ponderea cea mai mare o aveau maghiarii – 7.9%, urmați de germani – 4.1%, evrei – 4%, ruteni și ucraineni – 3.2%, ruși – 2.3%, bulgari – 2%, țigani 1.5%, turci – 0.9% etc.". Referindu-se, apoi, la ceea ce a urmat după 1918, el afirmă că "integrarea minorităților naționale în cadrul statului român a fost un proces complex, marcat de elemente pozitive, dar și de momente tensionante". În permanență, însă, "autoritățile guvernamentale s-au preocupat de crearea cadrului legal care să asigure deplină egalitate între toți cetățenii României", citând, printre altele, decretul-lege pentru reforma electorală din noiembrie 1918, Constituția din 1923 și legea pentru unificarea administrativă, promulgată la 14 iunie 1925. Dar, așa cum am arătat deja, "integrarea" a funcționat diferențiat, în funcție de grupul etnic avut în vedere, astfel încât, vorbind despre evrei, Ioan Scurtu consideră că "deși în epocă s-au înregistrat unele plângeri ale minorităților evreiești privind modul în care se respectau drepturile și libertățile democratice, în fapt România a fost una din puținele țări spre care s-au îndreptat evrei persecutați în Polonia, Rusia și Ungaria. Mulți dintre ei, notează coordonatorul volumului, au intrat și s-au stabilit în țară fără forme legale, ceea ce va genera un curent politic vizând revizuirea cetățeniei evreilor".

Un alt aspect asupra căruia se pronunță prefăcătorul este acela care privește "problemele economico-sociale ale minorităților naționale", care "erau similare cu cele ale populației române

majoritare". În același timp, "viața culturală a minorităților naționale în anii 1918–1925", semnalează el, "s-a derulat între tradiționalism și modernitate, în condițiile în care "în România a existat un pluralism cultural autentic, cum erau puține în Europa acelei perioade". Cu toate acestea, se subliniază în continuare, "integrarea minorităților naționale în cadrul statului român a cunoscut și momente tensionante. [...] Unele tensiuni erau create de liderii minorităților naționale care tindeau spre obținerea unor drepturi suplimentare pentru comunitățile respective, pe lângă cele de care se bucurau toți cetățenii României. O asemenea atitudine a provocat reacția negativă a forțelor politice românești".

Un text succint, intitulat *Considerații cu privire la România și problema minorităților naționale* este semnat de Gheorghe Iancu.

Studiu introductiv al celui de-al doilea volum, intitulat *Minoritățile naționale din România în anii 1925–1931*, este semnat tot de Ioan Scurtu, care ne informează că odată cu adoptarea legii de unificare administrativă din iunie 1925, "procesul de organizare a statului român, în granițele stabilite în 1918, era – în liniile sale esențiale – încheiat". În continuare, "politica statului român față de minorități s-a exprimat, arată autorul, în principal, prin adoptarea unor noi legi, care concretizau principiile democratice înscrise în Constituția din 1923", enumerând legea electorală din martie 1926, legea pentru organizarea administrației locale din august 1929 etc. Convingerea sa este că "prin legislația adoptată în această perioadă – în continuarea și completarea celei din anii anteriori – statul român a asigurat cadrul democratic de manifestare pentru toți cetățenii țării, inclusiv pentru cei aparținând minorităților naționale". Vorbind despre partidele politice ale minorităților naționale, Ioan Scurtu ne oferă succinte prezentări ale Partidului Maghiar, ale Partidului Parlamentar German – devenit în ianuarie 1929 Partidul German –, ale Uniunii Evreilor Români și ale Partidului Țărănesc Ucrainean. O caracteristică a acestui interval, indentificabilă după 1918, dar și mai înainte, era aceea că "situația concretă a minorităților naționale din România se deosebea fundamental de imaginea acreditată pe plan internațional", exemplificările fiind luate din domeniile economice, ale educației, ale publicațiilor, ale traducerilor etc. Deși, nu o dată, s-au înregistrat colaborări politice, nu au lipsit, ne avertizează Ioan Scurtu, "manifestări de intoleranță, cu caracter naționalist, dintr-o parte și din cealaltă". Încheindu-și considerațiile introductive, el apreciază că "se poate conchide că în anii 1925–1931 problematica minorităților naționale din România a continuat să fie complexă".

În *Nota asupra ediției*, publicată în primul volum, Liviu Boar ne informează că intenția Arhivelor Statului din România este de a edita documente circumscrise istoriei minoritarilor între 1918 și 1947. Pentru primul volum, în care sunt adunate informații privitoare la intervalul cuprins între Marea Unire și legea pentru unificarea administrativă, el mărturisește că "am avut dificila misiune de a selecta din mii de documente aflate în arhivele românești, un mănunchi care să reflecte diversele aspecte ale politicii statului român față de minorități și atitudinea acestora față de noua situație creată pe harta Europei de dezmembrarea Imperiului țarist și austro-ungar". "Majoritatea documentelor pe care le publicăm în prezentul volum, ne informează el, sunt inedite". Mai la obiect este *Nota* semnată de Ioan Dordea, pentru următorul volum, de unde aflăm că documentele sunt ordonate cronologic între 1925 și 1931, adică anul când a fost propus proiectul legii Subsecretariatului de stat al Minorităților. În general, observă el, textele selectate au fost publicate integral, dar s-a recurs și la omisiuni, "întrucât unele dintre ele conțin pasaje ce nu se încadrează temei de cercetare propuse". "Am căutat să cuprindem în paginile volumului genuri de documente cât mai variate ca formă și conținut: ordine, rapoarte, note, informări, referate, circulare ale organelor de stat, decrete regale, hotărâri, comunicate oficiale ale Guvernului Român, corespondență și discursuri ale unor oameni politici, de artă și de știință, procesele verbale ale ședințelor consiliilor de conducere ale principalelor partide minoritare, programele politice ale acestora și convențiile încheiate pentru alegerile comunale și parlamentare, acte constitutive, statute, regulamente, programe de activitate ale asociațiilor și societăților culturale ale minorităților, tabele statistice, îndeosebi cu privire la recensământul populației sau cuprinzând publicații minoritare".

Primul volum se încheie cu o *Listă selectivă a periodicelor aparținând minorităților naționale apărute în perioada 1919–1925 și o bibliografie selectivă*, iar cel de-al doilea cu un

Indice al ambelor tomuri. În fiecare vom descoperi o *Listă a documentelor. Studiile introductive și Notele* asupra ediției sunt traduse în germană și franceză (volumul I) și în germană și engleză (volumul II).

În primul tom sunt publicate 178 de texte, iar în următorul numai 98.

Editorii nu precizează criteriile după care s-a făcut selecția documentelor și nici nu amintesc faptul că unele așa-zise documente sunt articole de presă, iar altele – legi încheiate – au fost republicate după *Codul general al României*, editat de C. Hamangiu.

Pentru cel interesat de aceste volume, ar fi fost foarte utilă o listă a fondurilor arhiviste în care se găsesc documente care privesc tema avută în vedere, cu indicarea locului unde se păstrează. În cazul în care seria va continua, o asemenea listă ar putea fi publicată în ultimul tom.

Indicele dat la sfârșitul celui de-al doilea volum este foarte util, dar deranjează greșelile de pagină. Numele dr. Constantin Angelescu este transcris uneori în forma Anghelescu. De ce? Al. Vaida-Voevod nu semna Voievod.

În volumele avute în vedere sunt editate numai câteva dintre documentele care se referă la istoria minorităților naționale din România, între 1918 și 1931. Înțelegem că este foarte greu să se inițieze o colecție cu pretenții de exhaustivitate. Dar nu ar fi fost, oare, mai bine dacă se făcea o asemenea încercare? Așa, vom tot oferi câte ceva, fără a evita reluările și fără a ajunge la corpul de documente visat. O asemenea întreprindere reclamă, însă, un grup de specialiști dispuși să-și asume un efort greu de estimat și resursele financiare necesare editării. La această oră, deci, totul nu depășește stadiul de intenție, care ne oferă însă o speranță.

Oricum, cele două volume există, iar valoarea lor informațională nu poate fi pusă la îndoială. Meritul este al Arhivelor Naționale ale României și în primul rând al acelor care au editat cele 276 de texte despre minoritățile naționale din România, din intervalul 1918–1931.

Gheorghe I. Florescu

ELENA POSTICĂ, *Rezistența antisovietică în Basarabia 1944–1950*. Chișinău, Întreprinderea Editorial-Poligrafică "Știința". 1997, 240 p.

La sfârșitul celei de a doua conflagrații mondiale, U.R.S.S. a reocupat teritoriile anexate în anii 1939–1940: Estul Poloniei, Estonia, Letonia, Lituania, Basarabia, Nordul Bucovinei și ținutul Herței. Agresiunea sovietică a fost reluată cu o vigoare și o tenacitate sporite. Drept urmare, în toate spațiile amintite a avut loc o reacție violentă și susținută a populației față de măsurile luate de forțele de ocupație.

Până la începutul anilor '90 despre existența unei opoziții energice – a se citi opoziție armată – împotriva sovietizării Europei centrale și de Est s-au știut puține lucruri. Doar câteva menționări în volume memorialistice sau în lucrări despre acțiunile sub acoperire ale serviciilor secrete occidentale – în special anglo-americane – la sfârșitul anilor '40 - începutul anilor '50. Arhivele – atât cele occidentale, dar mai ales cele sovietice și ale regimurilor de la Varșovia, Budapesta, București etc. – rămăneau închise. Iată însă că, cu eforturi sporite și în ciuda numeroaselor dificultăți, în special de ordin birocratic și financiar, istoricii reușesc să limiteze, încet dar sigur, petele albe din vastul teren al rezistenței anticomuniste, inclusiv al celei armate.

În România este încă larg răspândită opinia că doar la noi a existat o rezistență armată anticomunistă. De înțeles oarecum la începutul anilor '90, aceste afirmații denotă lipsa studiilor serioase despre fenomenul rezistenței armate anticomuniste românești și înțelegerea în contextul central și est-european. Recent, într-o revistă dedicată tocmai restituirii aspectelor puțin sau deloc cunoscute ale istoriei comunismului românesc – și voi numi "Memoria. Revista gândirii arestate", nr. 23 (apărut în martie 1998), p. 9 – a apărut o asemenea aserțiune. Potrivit redactorilor "Memoriei", "în România oamenii nu s-au lăsat duși lesne în sclavie, ei au pus mâna pe arme și au luptat în mod efectiv. A fost singura țară din Estul Europei în care a avut loc această rezistență armată împotriva comunismului" (sublinierea aparține celor care au scris textul, n.ns., DD.). Că nu a fost chiar astfel o probează lucrările apărute mai demult sau mai recent în Occident, unele traduse și la noi. De exemplu, informații importante despre rezistența armată anticomunistă în Europa Centrală și de Est pot fi întâlnite în: Raimondo Craveri, *L'invasione sovietica del' Europa*

e la *Resistenza*, Napoli, Guide Editori, 1986; John Loftus: *The Belarus Secret*, ed. Nathan Miller, New York, Knopf, 1982; L. Rydlevski, *Bielorussie*, Paris, 1948; P. Polichnyi, Y. Shtendera (eds.), *Political Thought of the Ukrainian Underground 1943–1951*, New York, Columbia University Press, 1955; J.A. Armstrong, *Le nationalisme ukrainien*, New York, 1955; Y. Bilinski, *The Second Soviet Republic: the Ukraine after World War II*, New Brunswick, 1960; Hary Rositzke, *The CIA's Secret Operations*, New York, Resder's Digest Press, 1977; W. Kosik, *Le mouvement national Ukrainien de resistance 1941–1944*, în "Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale et des conflits contemporains", 36, 1986, nr. 141, p. 59–75; Mart Laar, *War in the Woods. Estorie's struggle for Survival 1944–1956*, Washington D.C., The Congress Press, 1992; Christopher Andrew, *KGB – Istoria secretă a operațiunilor sale externe de la Lenin la Gorbaciov*, București, Editura All, 1994; Idem, *CIA și Casa Albă. Serviciul și Președinția americană de la George Washington la George Bush*, București, Editura All, 1998; John Ranelagh, *Agencia. Ascensiunea și declinul CIA*, București, Editura All, 1997; Pavel Sudoplatov, Anatoli Sudoplatov, L. Jerrold, Leona P. Scheckter, *Misiuni speciale. Arhitectura teorii*, București, Editura Elit, 1996. Din nefericire – în special datorită barierelor lingvistice – lucrările despre subiectul avut în vedere realizate în statele ex-comuniste nu sunt cunoscute la noi. După cum ceea ce scriu românii este aproape necunoscut în alte spații istoriografice. Există însă un caz aparte, cel al Basarabiei.

În ultimii ani, dincolo de Prut mai mulți cercetători s-au ocupat de aspectul rezistenței antisovietice. Ei și-au publicat rezultatele investigațiilor atât la Est, cât și la Vest de Prut. Astfel, dintre articolele și studiile apărute menționăm doar câteva: Mitru Ghițiu, *Unele aspecte din mișcarea de rezistență în Basarabia postbelică*, în "Analele Sighet", 2, 1995, p. 202–212; Elena Postică, "Armata Neagră", *Organizație patriotică de rezistență sau "bandă teroristă antisovietică"*, în "Țara", 1995, 10 ianuarie; Idem, *Grupuri de rezistență pe teritoriul Basarabiei. I. Uniunea Democratică a libertății*, în "A.T.", nr. 15-16, an V, 2-3/1997, p. 66–77; Idem, "Partidul Libertății": *reafirmarea ideii naționale*, în "Țara", 1995, 1-5 decembrie; Idem, *Sabia dreptății*, în "Țara", 1995, 26 ianuarie; Idem, "Uniunea Democratică a libertății", în "Țara", 1995, 2 martie; Tudor Ștefan, O.N.B. "Arcașii lui Ștefan", în "Literatura și arta", nr. 14, 16, 19, 21, 24, 25, 26, 1997, aprilie-iunie; I. Turcanu, *Rezistența anticomunistă din Basarabia. Grupul Filimon Bodiu, 1946–1950*, în "A.T.", an III, nr. 2/1995, p. 61–77. Articolele și studiile de mai sus, au semnalat existența unei rezistențe antisovietice active în Basarabia, îndeosebi în primul deceniu postbelic. După apariția acestor semnale ale depistării unui subiect istoric aproape deloc cunoscut, era de așteptat realizarea sintezei. Și iată că aceasta a făcut-o Elena Postică, care, de altfel, publicase anterior mai multe studii și articole privind această problemă.

După cum spune chiar autoarea în *Prefața* cărții, despre rezistența antisovietică politică nu au scris decât utilizând expresiile "banditism", "grupuri teroriste ilegale", "bande de chiaburi" etc. Erau eludate cu bună știință cauzele care au generat rezistența antisovietică: "teroarea politică, rechizițiile forțate de produse alimentare, foametea din anii 1946–1947, distrugerea culturii și a patrimoniului național, acțiunile de alterare a conștiinței naționale sub pretextul luptei împotriva naționalismului, arestările și deportările în masă ale oamenilor nevinovați etc". Lucrarea Elenei Postică reprezintă prima încercare de a introduce sintetic în circuitul istoriografic problematica rezistenței anticomuniste/antisovietice din teritoriul dintre Prut și Nistru. Autoarea s-a bazat pe materiale inedite, provenind din Arhiva Ministerului Securității Naționale, Arhiva Organizațiilor Social-Politice, Arhiva Judecătoriei Supreme și Arhiva Națională, toate din Republica Moldova. Domnia sa analizează cauzele care au generat mișcarea de rezistență, obiectivele ei principale, formele și metodele de manifestare a stărilor de spirit antisovietice, activitatea unor "organizații social-politice și formațiuni de luptă antisovietice", principalele procese intentate membrilor și susținătorilor rezistenței antisovietice. Din punct de vedere cronologic, lucrarea se circumscrie anilor 1944–1950. Considerentele care au stat la baza stabilirii limitei superioare a cercetării a pornit de la faptul că în acel an, datorită măsurilor autorităților sovietice, țărânimca basarabeană – principala forță a rezistenței antisovietice – a fost redusă la tăcere, în cea mai mare parte. Rezistența a mai continuat și după 1950, dar nu cu aceeași intensitate.

Autoarea și-a structurat lucrarea în trei mari capitole: I. *Rezistența antisovietică în Basarabia: cauze și premise* (p. 17–49); II. *Forme de manifestare a rezistenței antisovietice în*

Basarabia (p. 50–143); III. *Organizații social-politice și formațiuni de luptă antisovietice* (p. 144–237). Ultimele două capitole cuprind 5, respectiv 6 subcapitole.

În primul capitol sunt elucidate cauzele și premisele rezistenței antisovietice din Basarabia. Încă de la recuparea interfluviului pruto-nistean, Armata Roșie s-a datat la numeroase abuzuri, care au constat în: strămutarea forțată a populației din zona frontului; asasinarea unora din cei care se eschivau de la încorporare; jafuri, furturi, asasinarea unor țărani. De asemenea, revenirea organizațiilor și instituțiilor sovietice a fost însoțită de samavolnicii în distribuirea spațiului administrativ și locativ, evacuarea forțată a localnicilor din apartamente, jefuirea și însușirea averii acestora etc. Autoritățile sovietice au desfășurat o susținută campanie antiromânească. Aceasta a devenit "una din direcțiile esențiale ale politicii de stat" în Basarabia. O adevărată isterie s-a declanșat la est de Prut. "Românofobia a devenit doctrină de stat". A fost lichidat sistemul românesc de instruire; a fost introdusă grafia chirilică în locul celei latine; a fost inventată o nouă limbă, numită "moldovenească"; s-a produs politizarea instituțiilor instructive și cultural-educative; fondul de carte românească a fost distrus. Regimul sovietic a dus o susținută campanie împotriva Bisericii, fiind lovite toate confesiunile creștine. Ceea ce a determinat în cea mai mare măsură creșterea stării de spirit antisovietice a fost atitudinea autorităților față de țărani. Aceștia erau supuși la impozite agricole imposibil de plătit, livrarea unor cantități de produse agricole care depășeau puterile lor. Au reînceput, încă din vara anului 1944, colectările obligatorii de produse agricole. Toate acestea aveau să provoace, în anii următori, cazuri masive de îmbolnăviri și un epilog dramatic, foametea din 1946–1947. De altfel, "situația economică precară în care s-a pomenit satul basarabean constituie unul din motivele esențiale care au determinat țărănimea basarabeană a se decide la o confruntare deschisă cu regimul sovietic". Kremlinul știa că sistemul sovietic nu putea fi total instalat atât timp cât nu se lichida individualismul economic al țăranilor. De aceea s-a trecut la colectivizarea agriculturii. În acest scop a fost utilizat uriașul aparat administrativ și de represiune sovietic. Acesta avea o vastă și macabră experiență în colectivizarea întinselor zone agricole ale URSS, în anii '20–'30, care se soldase cu milioane de victime. Dintre toate măsurile luate de autorități, cea mai eficientă în urgentarea colectivizării s-a dovedit a fi deportarea în Siberia, Kazahstan etc. Cea mai masivă operație în acest sens a avut loc în noaptea de 5/6 iulie 1949, când au fost deportate 11.293 de familii, adică mai mult de 35.000 de persoane. Au mai avut loc și alte deportări din Basarabia (de exemplu în 1941 și în 1951). Se apreciază că la începutul anilor '50, în așezămintele sovietice de tip special (lagăre, locuri de deportare etc.) se aflau mai mult de 60.000 de basarabeni.

Ținând cont de cele de mai sus, avem tabloul complet al cauzelor care au determinat izbucnirea rezistenței antisovietice în Basarabia. Autoarea o califică "drept una din manifestările cele mai puternice ale luptei antisovietice de eliberare națională de pe teritoriul ex-URSS".

În cel de-al doilea capitol se au în vedere formele de manifestare a rezistenței antisovietice din Basarabia. Acestea au constat într-o paletă deosebit de largă: eschivarea de la serviciul militar în rândurile Armatei Roșii și de la munca forțată în întreprinderile industriale din URSS; dezertarea din armată; neachitarea impozitelor și a livrărilor obligatorii de produse agricole către stat; acțiuni de protest împotriva alegerilor în organele puterii de stat; atacuri armate asupra instituțiilor de stat și a activiștilor de partid; agitația antisovietică desfășurată în rândurile populației.

În capitolul trei Elena Postică prezintă șase dintre grupurile reprezentative de rezistență antisovietică din Basarabia. Prima grupare avută în vedere este "Organizația Națională din Basarabia «Arcașii lui Ștefan»". Decizia înființării ei a fost adoptată în octombrie 1945, iar în august 1946 ea s-a constituit sub denumirea de mai sus. Comandantul ei era Vasile Bătrânaș, iar adjunct Pimen Damașcan. În organizație au venit numeroase persoane, astfel încât în momentul depistării de către KGB (martie 1947) ea includea deja circa 140 de membri. Inițial organizația a activat doar pe teritoriul județului Soroca. Era bine organizată, având secții teritoriale (cuprinzând câteva comune), fiecare dintre acestea având "comitete" sau celule comunale". La primirea în organizație se depunea un jurământ ("Crezul arcașului"), compus de Vasile Bătrânaș. Tot el era și autorul cântecului "Trăiască România Mare!". De asemenea, exista un *Statut al O.N.B. "Arcașii lui Ștefan"* ("Reguli de conducere"). Lunar se strângeau cotizații de la membri. Liderul, V. Bătrânaș, intenționa să extindă activitatea organizației și să o înarmeze corespunzător. Pentru a-și

atinge scopul el a încercat să ia contact cu organizațiile de rezistență din Ucraina Apuseană. Intenționa să stabilească legături cu ilegaliștii anticomuniști din dreapta Prutului, cu scopul de a obține arme, precum și pentru a coordona acțiunile O.N.B. cu mișcarea de rezistență anticomunistă din restul României. Nu s-a ajuns la confruntări armate, întrucât în martie 1947 a fost arestat V. Bătrânc, apoi și alți lideri și membri activi ai O.N.B. S-au intentat patru procese penale, pronunțându-se condamnări la diferite termene de detenție. Unii membri ai O.N.B. și-au continuat activitatea și în anii următori, când au fost arestate și condamnate circa 100 de persoane.

Foarte energic s-a dovedit "Grupul antisovietic condus de Filimon Bodiu", care a acționat în 1945-1950, în raioanele Chișcăreni, Telenești, Sângerei și Călărași. Grupul era format din 8-10 oameni, lupta dusă având "un caracter tipic țărănesc". Metodele principale de luptă au fost munca de lămurire a țăranilor, pentru a nu intra în colhoz, și intimidarea activiștilor locali, înregistrându-se și cazuri de lichidare fizică a unor comuniști zeloși. Grupul a fost distrus în noiembrie 1950, însuși liderul său, Filimon Bodiu, fiind ucis.

În anul 1949 au fost puse bazele organizației "Sabia dreptății", de către Petre Lungu și Ion Moraru, elevi ai Școlii Pedagogice din Bălți. Scopul ei a fost desfășurarea agitației antisovietice, difuzarea de foi volante, expedierea unor scrisori pe adresa instituțiilor de stat: cooptarea de noi membri din rândurile celor nemulțumiți de sistemul sovietic, stabilirea contactelor cu "arcașii" nearestați (membri ai "O.N.B.- «Arcașii lui Ștefan»") și cu mișcarea de rezistență din Ucraina Apuseană. Scopul era unirea eforturilor în lupta antisovietică. Arestarea membrilor a început în mai 1950, iar în noiembrie s-a pronunțat sentința în procesul intentat. Pedepsele au fost foarte mari: 25 de ani, 10 ani detenție etc.

Tot în 1949 s-a constituit o altă organizație antisovietică, "Partidul Libertății". Fondatorii săi erau: C.V. Condrat, I.V. Istrati, N.V. Istrati și V.P. Andreev. Toți erau profesori și se cunoșteau între ei, acționând pe teritoriul raioanelor Chișinău, Kovtovski și Cărpineni. A fost elaborat un *Regulament al "Partidului Libertății"*, la sfârșitul său găsimu-se semnătura: "Comitetul Central al «Partidului Libertății» în legătură cu «Partidul Răzbunător» din Polonia". Este posibil ca liderii "Partidului Libertății" să fi avut cunoștință de existența unor formațiuni de rezistență anticomunistă pe teritoriul Poloniei. Activitatea "Partidului Libertății" se baza, asemeni altor organizații anticomuniste, pe o conspirativitate strictă: probabil din acest motiv a existat o colaborare limitată cu formațiuni similare din Basarabia. În orice caz, KGB-ul menționa că membrii "P.L." au încercat să stabilească legături cu organizații antisovietice din Ucraina de Vest. În vara anului 1950, membrii "P.L." au fost arestați. Procesul a avut loc în ianuarie 1951, cu ușile închise. Liderii au fost condamnați la moarte (unii execuțai), ceilalți membri la diferite termene de lagăr.

Masive deportări din Basarabia au avut loc în vara anului 1949. Refugiați în păduri, mulți dintre așa-ziii "culaci" (chiaburi) s-au constituit în mici grupuri de rezistență. În raioanele Comești, Chișcăreni și Bravicea (judetul Bălți) și-a început activitatea grupul numit "Armata Neagră" (în diferite perioade și-a mai spus "Armata Neagră a morții", "Grupul apărătorilor și răzbunătorilor poporului ofensat de Puterea Sovietică", "haiducii morții"). Liderul inițial a fost Gavril Bodiu. După uciderea acestuia de către autorități, în octombrie 1949, grupul a fost reactivat de Ion Borș și Ion Ganea. Bine înarmați, membrii grupului (activi erau aproximativ 50) își propuseseră lupta activă împotriva URSS. Pentru a se informa ascultau posturile de radio străine (din Marea Britanie, SUA și Turcia) și sperau în izbucnirea unui război între URSS și anglo-americiani. (De altfel, aceasta era starea de spirit generală în țările subjugate de sovietici la sfârșitul celui de-al doilea război mondial. În România, de exemplu, lozincă anticomunistă "Vin americanii!" a fost deosebit de răspândită în anii '40-'50). În iulie-august 1950 mai mulți membri ai organizației au fost uciși de autorități, alții arestați și judecați. Au fost câteva procese în decembrie 1950, ianuarie și februarie 1951, care s-au soldat cu condamnări la moarte și 25 de ani muncă forțată ("corecțională"). Cei care au primit ultima pedepsă au fost expediți în lagărele din Vorkuta, Karaganda, Norilsk, Mineralni, Stepnoi, Ozernai, Angorsk etc.

Organizațiile anticomuniste amintite mai sus erau, din punct de vedere al componenței etnice, aproape exclusiv românești. Au existat însă și luptători anticomuniști aparținând altor etnii, în special ruși și ucrainieni. Un exemplu elocvent îl reprezintă organizația "Uniunea Democrată a Libertății" ("Democraticheskii Soiuz Svobodi"). Cea mai mare parte a membrilor erau ruși și

ucrainieni. A fost constituită din inițiativa lui Anatol Miliutin și Nicolai Postol, originari din regiunile Rostov și Novosibirsk, stabiliți după război în Basarabia. În februarie 1951 au elaborat primul apel antisovietic către populație, multiplicând textul la o matriță. Asemeni altor organizații anticomuniste din Basarabia sau din România, Polonia, Ucraina Apuseană, statele baltice etc., și "Uniunea Democratică a Libertății" intenționa înlocuirea regimului comunist pe calea unei răscoale armate, în momentul declanșării unui război între americani și sovietici. S-au constituit câteva grupuri ale "U.D.L.", atrăgându-se circa 30 de membri, inclusiv români (aceștia prezentau avantajul cunoașterii limbii majorității locuitorilor și deci, a creșterii efectivelor organizației). Organele regresive sovietice au reușit însă infiltrarea organizației. În septembrie 1951 începând arestările. În martie 1952 a avut loc procesul (23 de persoane implicate: ruși, ucraineni, români și un croat). Deși supuși unor anchete în stil kaghebig (în genul celor descrise de Soljenițin etc.), membrii "U.D.L." au avut o atitudine demnă. Cei doi lideri au fost condamnați la moarte (A. Miliutin a și fost executat), ceilalți primind câte 25 de ani de lagăr.

Nu avem decât unele mici observații la lucrarea de față, pe care le facem în speranța că, la o eventuală reeditare a ei, autoarea le va lua în calcul. În primul rând, ar fi fost de dorit o privire comparativă asupra fenomenului rezistenței (îndeosebi armate) anticomuniste și antisovietice în celelalte zone care fuseseră anexate de Moscova: Estonia, Letonia, Lituania, Bielorusia, Ucraina Apuseană, sau în țările care fuseseră satelizate: Polonia, Ungaria, bineînțeles România etc. Fenomenul rezistenței anticomuniste a fost general central și est-european, prezentând diferențe de la țară la țară, dar și aspecte comune, cum ar fi: încercarea de încetinire a ritmului comunizării (sovietizării), speranța în izbucnirea unui război Est-Vest și prăbușirea URSS etc. În al doilea rând, lipsa unui indice de nume limitează posibilitatea de consultare rapidă pentru cei îndepărtați de subiectul tratat. De asemenea, s-ar impune o îndepărtare a asperităților lingvistice.

Dincolo de mici scăpări, unele explicabile într-o cercetare de acest gen, lucrarea Elenei Postică invalidează – prin reconstituirea migăloasă și bazată pe surse de primă mână – afirmațiile teziste ale "istoricilor" defunctului regim sovietic: că în Basarabia au existat manifestări unanime de bucurie la venirea Armatei Roșii și la instalarea sistemului comunist, cu tot ce însemna acesta. Adică: înregimentare politică, asimilare națională, colectivizare, deportare etc. *Rezistența antisovietică în Basarabia...* reprezintă o încercare meritorie și reușită de reconstituire a unui subiect încă atât de puțin cunoscut și excesiv ideologizat.

Dorin Dobrinu

ISTORIA CULTURII. ISTORIOGRAFIE

AL. ZUB, *Chemarea istoriei*, Iași, Editura Junimea, 1997, 352 p.

Acesta este titlul ultimei cărți a dlui Al. Zub, caruia i-a fost adăugat subtitlul: *Un art de răspântie în istoria postcomunistă*, totul pus sub pecetea unui motto sugestiv și obligant, preluat din Hannah Arendt: "It is a strange and sad story that remains to be told".

Așa cum mărturisește imediat, ca un gest reflex, de aparentă expiere, cartea acesta nu are nevoie de nici un fel de argumentație, întrucât "s-a desprins dintr-un proiect mai amplu privitor la ce ne separă de marea explozie social-politică din Decembrie '89, proiect prea vast pentru un asemenea volum. A trebuit să-l limităm la materia primului an, nici ea întreagă", deoarece "studiile propriu-zise au fost lăsate în afară, iar unele eseuri și articole au apărut deja în volume: *Istorie și finalitate*, 1991; *La sfârșit de ciclu*, 1994; *Eminescu: glose istorico-culturale*, 1994; *Impasul reîntregirii*, 1995".

Fiecare dintre cărțile amintite, ca de altfel întreaga operă a dlui Al. Zub, stă sub semnul inefabil al istoriei, așa cum lesne se poate vedea chiar din titlurile lor. Mai explicit decât celelalte, titlul volumului la care ne referim – *Chemarea istoriei* – a fost sugerat de "impresia că se intră în istorie, că se fluidizează cumva un timp încremenit, ca sub porunca unui zeu nemilos", sentimente resuscitate de "fatidicul an" 1990. Atunci, consideră autorul, "reîncepea într-un fel istoria. Chemarea ei s-a putut auzi peste tot, cu nuanțe specifice, relevând o trezire ca dintr-un somn letal, o resurrecție cvasi miraculoasă". De fapt, cu 1990 a început un nou secol, nu unul calendaristic, așa

cum s-a remarcat de altfel, secol căruia i s-au dat deja nume, prea devreme poate, pentru că el va intra în istorie ca o realitate identitară, ideatică și faptică, săvârșită de umanitate într-un interval temporal distinct, aflat abia la început, când nimeni nu poate încă a-i pre-scrie "povestea", cu acel *sumum* indelebil, la care au ajuns, prin victorii și drame neînțelese adeseori, toate secolele trecutului.

Pentru istoria României, "anul 1990 a fost un răstimp crucial", consideră dl Zub, chiar dacă ceasurile lumii, nu încap îndoaială, merg în cadențe diferite, iar sincronizarea lor e numai o aspirație deocamdată". Oricum, "istoricii români n-au rămas în afara evenimentelor. Impasibili la *chemarea istoriei*", se arată el convins, și "în acest spirit am socotit că n-ar fi inutil a aduna sub copertă unele texte subscrise de noi înșine în primul an de după răsturnarea lui Ceaușescu, interstițiu asupra căruia s-au rostit mai ales analiști din alte discipline. Privirea unui istoric ne e poate superfluă în tentativa de a contura mai exact momentul. ... Sunt, conchide el, pagini scrise sub presiunea evenimentelor și sub dicteul conștiinței proprii, ceea ce le conferă, poate, și un caracter de mărturie". Chiar și fără aceste precizări, cititorul avizat și omul de pe stradă vor citi această carte pentru că ea a fost scrisă de dl Al. Zub, pentru că privește un an fundamental al prezentului, ce alunecă imperceptibil către trecut, și mai ales pentru că autorul ei este un istoric și nu unul oarecare. Asupra "momentului 1989" și a istoriei care a urmat s-au rostit fel de fel de persoane, fiecare justificându-și demersul prin ceva, deși cei mai mulți nu au depășit ipostaza veleitarului ajuns autor, fie că a fost sau este președinte de partid – chiar și de "republică" –, parlamentar, politician, analist politic etc. Cartea pe care o discutăm a apărut ca un imperativ al acestor vremuri și ea a fost scrisă de dl Zub întrucât el era unul dintre cei îndreptățiți, ca istoric, să încerce o punere a lucrurilor la punct, pentru a ni se releva eventuale elucidări sau măcar sugestii descifratorii.

Din capul locului se impune să precizăm că *Chemarea istoriei* este o carte de publicistică a unui studios care scrie cu gândul că fiecare clipă este o treaptă a unei durate, ce se va constitui într-un viitor capitol de istorie. Dl Zub nu consemnează numai "povestea clipei", ci o ordonează, identificându-i sensurile și locul într-un șir ce pare nesfârșit – și chiar așa este, în ultimă instanță –, din care se împletește istoria. Cele 83 de texte, care sunt independente, dar fac parte dintr-o serie unitară, succedându-se într-o ordine reclamată de curgera timpului, au fost împărțite în "articolele reactive la evenimente, analizate din mers" și altele "care tratează teme istorice oarecum consumate", rezultând astfel cele două secțiuni ale cărții, intitulată *Mersul revoluției și Istorie și anamneză*. O asemenea clasare nu implică arbitrarul, pentru că astfel, "prezent și trecut își țes firele întreolaltă, invitându-ne să privim durata nu doar orizontal, în desfășurări curente, ci și vertical, în diacronia istoriei noastre. Timpul apare astfel ca o realitate vic, complexă, indefinibilă până la capăt, una în care nimic nu dispare cu totul, ci se metamorfozează numai. Mișcarea în durată e continuă. Evenimente și figuri din epoca regenerării devin pretexte pentru analogii cu noul timp resurecțional".

Articolele adunate în această carte nu sunt cele rămase după publicarea volumelor amintite, ci acelea care au fost scrise urmărindu-se o idee anume, adică aceea a "chemării istoriei". Primele 45, care compun secțiunea de început, au apărut în revistele *Cronica*, *Convorbiri literare*, *Dialog* și *Timpul*, dar și în ziare ca *România liberă*, *24 ore* și *Opinia*. Celelalte 38 au fost publicate în *Cronica*, *Convorbiri literare*, *Ateneu*, *Vatra*, *Sinteze*, *România liberă*, *24 ore* și *Opinia*. Mai mult de jumătate din ele au fost găzduite de paginile revistei *Cronica*, între 24 decembrie 1989, dată la care se tipărea primul text inclus în sumarul cărții, și 7 decembrie 1990. Ultimul dintre textele selectate a apărut în ianuarie 1991, în *Convorbiri literare*, dar a fost redactat în decembrie 1990. Un număr de șase texte nu au ajuns să fie publicate anterior, din motive neprecizate de autor, deși patru au fost pregătite pentru *Tribuna României* (26 decembrie 1989), *Noua Idee Europeană* (15 ianuarie 1990) și pentru *Cronica* (29 decembrie 1989), iar trei au fost redactate pe 24 martie și 5 noiembrie 1990, fără a li se cunoaște destinația. Alte cinci texte au fost radiodifuzate în ianuarie și februarie 1990. În general, în sumarele celor două capitole, articolele au fost ordonate cronologic, dar nu de fiecare dată.

Ca întotdeauna în publicistica dlui Zub, ce nu e una a ziaristului sau a analistului politic, care consemnează îndeosebi, întrebându-se în subsidiar, întrucât ei pretind că explică ceva la ordinea zilei, predomină întrebarea, iar când ea nu este comprehensibilă, mărturisește autorul,

"din fugarele analize propuse în acel interstițiu agitat se degajă destule semne de întrebare. Interogația e poate semnul lor distinctiv, de natură a stimula încă, de nu mă înșel cumva, interesul cititorului. Ca și istoria, viața pune mereu întrebări. I.e-am putea defini pe amândouă prin seriile interogative la care sunt silite a da răspuns. Studiosul și cititorul se apropie de ele cu propriile interogații, care sunt ale prezentului, marcate însă de subiectivismul celui care chestionează. Astfel înțelegem, istoria nu e doar un efort de restituție a trecutului «așa cum a fost», pe cât posibil, ci totodată prilej benefic de confruntare cu sine". Titlul cărții chiar se vrea o întrebare, întrucât "chemarea" nu este o mărturisire fortuită, o invitație convențională, ci o misiune, un sacerdoțiu, o chestionare. De altfel, nouă articole poartă ca titlu o întrebare: *Quo vadis?; Deschidere spre ce?; Civism sau voință de putere?; Ubi justiția?; Unde ne sunt cărțile?; Legitimătate?; Motive de optimism?; "Aprinde-se-vor candelile?"; Sfârșitul istoriei?*. Ca să nu mai vorbim de întrebările implicite și mai ales de cele formulate clar în diferite texte. Dincolo de toate, la fel de importante ori grave sunt cele sugerate, pe care și le vor pune cititorii la sfârșitul unui articol sau după citirea cărții. Într-un text publicat pe 19 ianuarie 1990, intitulat chiar *Inevitabila întrebare*, autorul observă că "ori de câte ori o comunitate este pusă în fața unui fragment greu de explicat rațional din trecutul său, ea se întreabă, mai ales prin generațiile tinere: cum a fost posibil? Toată lumea admite, firește, că istoria nu e un bulevard răsărit impecabil de sub rigla demiurgului, ci un complex de fenomene suscitând prea adesea perplexitatea noastră".

Cartea acesta este o *Istorie contemporană*, în accepțiunea *Istoriei contemporane a României* a lui Maiorescu și a celei intitulată la fel de N. Iorga, care, acesta din urmă, ne avertiza că "istoria contemporană adevărată trebuie să însemne formarea omului modern, căutarea prelu-tindenți a elementelor din care s-a alcătuit el: straturi mai vechi, aporturi mai nouă, cu împrejurările în care s-a făcut legătura, contopirea". Dl Zub și-a asumat această responsabilitate plecând de la aceleași considerente, aplicate, bineînțeles, timpurilor noastre. *Chemarea istoriei* este primul volum al "septenatului" avut în vedere, scris de cineva care pe 27 decembrie 1989 declara că "pentru istoricul care îmi place să cred că sunt, ceasul acesta e un îndemn la restituția deplină a duratei noastre". Fiecare pagină a cărții ni se relevă a fi una de istorie, scrisă de un intelectual care nota în februarie 1990 că "momentul de față, unul din cele mai însemnate din întreaga istorie, are propriul ei adevăr. La întâlnirea cu acesta istoricul vine înarmat cu instrumente specifice. [...] La acest final de veac și de epocă istoriografia e menită a limpezi, mai mult ca oricând, spațiul istoriei vii, ale cărei trasee diacronice trebuie să le degajeze din mulțimea informă a faptelor. Poate nici un eveniment nu e atât de semnificativ din acest punct de vedere, gândea dl. Al. Zub atunci, ca acela pe care îl trăim, ca națiune, de la trecutul solstițiu încoace". Revenind asupra aceluiasi gând, care a fundamentat fiecare rând al demersului său, dl Zub observă că "sunt momente în viața fiecărui neam când nevoia de adevăr e mai presantă, uncori și imperativă, cum ni se întâmplă nouă de un timp. Adevăr imediat, în legătură cu evenimentele în curs, dar și adevăr istoric, relativ la un trecut mai aproape sau mai departe de noi". *Istoricul și istoria*, cum de altfel se intitulează unul dintre eseurile cărții, și care rezumă într-o formulă sintagmatică un *credo* ireversibil, ne avertizează încă o dată că "ne-a fost dat să trăim la acest sfârșit de veac și de mileniu scadența unui proces istoric care a început demult". Istoricul Al. Zub se consideră, întru totul îndreptățit, un privilegiat al sorții pentru faloarea de a fi trăit un timp unic, al despărțirii și al limpezirii, când un *sfârșit* nu a mai putut fi amânat, iar un *început*, așteptat ca o mântuire, ne-a ajutat să ne amintim rosturile noastre adevărate. "Totul îl interesează pe istoric, redescoperă el, tot ce poate contribui la cunoașterea dramei omului în timp și spațiu. Propria lui devenire, *egoistoria*, intră de asemenea în ambițiosul său proiect cognitiv". După "demisecolul de tăcere", cum numește dl Zub anii dictaturii comuniste, el simte bucuria, absolut firească și de înțeles, care însă e o obligație profesională, de a-și repeta, ca o supremă revendicare, dreptul și datoria de a scrie istoric. "Pentru noi, ca neam, tăcerea a putut fi o emanație a istoriei, un semn al destinului nostru de oameni pașnici, care nu-și strigă zgomotos dorințele și nu agită armele cu sunet mare". Dar "dincolo de tăcere", istoria își continuă facerea, întrucât, fără istorie, întunericul, ca o suflare malefică, ar pune stăpânire peste întregul univers, lipsindu-l de memorie. "Sunt clipe în viața unui neam, conchide dl Zub, când tăcerea impune mai mult decât stridența clamării colective. Trebuie să se facă de aceea o distincție cât mai netă între discursul istoric, menit a stabili pe cât posibil

adevărul, și discursul puterii, interesat a întreține o notă de echivoc din care să se profite politic". "În tablele de bronz ale istoriei": *Ordinea istorică, ordinea medicală: Din nou bolnavii istoriei: Istoria la sfârșit de secol: "De n-ar fi istoria": Istoria ca terapeutică a spiritului; În orizontul generalităților istorice: Istorie și anamnesis* sunt titluri – și nu singurele – la care a apelat autorul pentru a lua "pulsul" unei vremi, mai îndepărtate ori mai apropiate, în vederea identificării bolilor ei și a terapiei necesare, sprijinite de o anamneză pe care nu o poate prescrie decât istoricul. "Un vast efort de anamneză e în definitiv toată istoriografia", recunoaște undeva dl Al. Zub, ipostază pe care și-o însușește istoricul după experiențe și renunțări personale numai de el știute, astfel încât, "istoria, ca disciplină, poate fi înțeleasă prin urmare și ca un remediu soteriologic".

Urmărind *Mersul revoluției*, titlu ce ne amintește imediat de *Mersul revoluției în istoria românilor*, deci de Bălcescu, dl Al. Zub gândea, pe 26 decembrie 1989, că "programul schițat de Frontul Salvării Naționale e o bună platformă și sunt prea bucuroși, ca istoric și ca cetățean, că ea ne oferă nu numai șansa redresării din marasmul în care ne-a aruncat o îndelungată și sângeroasă dictatură, dar și posibilitatea de a reinoda firul vechilor noastre tradiții democratice și de conlucrare cu lumea din afară". Odată cu trecerea zilelor, îngrijorarea i-a luat locul tonului entuziast, recomandând "emanațiilor" exemplul generației care a realizat România Mare. Pe măsură ce firava regenerare a ajuns amenințată de unele vechi reflexe dictatoriale, dl Zub a început să se întrebe, odată cu mulți români, care e condiția intelectualului în noile împrejurări. La 15 februarie 1990, el recunoștea deja că "în efortul său de a se legitima, regimul dinaintea trecutului solștiu a pus nu o dată în lucru o strategie diversionistă, cea a pericolului extern, în raport cu care el devenea un factor de putere indispensabil". Înscrierea F.S.N. în cursa electorală l-a făcut să amintească de manevra comunistă a Frontului Național Democrat, dar și de "zodia pluralismului". S-a declarat pentru punerea în practică a *Proclamației de la Timișoara*, a vorbit în Piața Universității și a condamnat dramatic evenimentele de la Târgu Mureș. Treptat, discursul său s-a radicalizat, întrucât "spectacolul ce ni-l oferă de la un timp gestionarii ordinii sociale" învederează o "voință stranie, căci se plasează în succesiunea unei dictaturi abominabile". Discutând rolul presei, al justiției, demagogia și paternalismul "gestionarilor puterii", rostul societății civile, criza cărții și a școlii, precum și a echilibrului etc., dl Zub își încheie "mărturia" primului an post-89 cu concluzia că "un regim incapabil să elimine, pașnic, sursele de tensiune socială nu poate reclama nici o legitimitate pentru sine și nici o scuză".

Reacțiile și examenele care au urmat imediat faptelor au fost permanent însoțite de recursuri la experiența trecutului. La începutul anului 1990, bunăoară, atunci când entuziasmul inițial ajunsese a fi regretat, dl Zub își informa contemporanii că "Eminescu rămâne un punct de referință obligatoriu pentru oricine se interesează de lumea românească". *Dacia literară*, Kogălniceanu și cei din jurul lui erau recomandați ca "un moment semnificativ în istoria nașterii noastre morale și politice", în timp ce 24 Ianuarie 1859 reprezintă "o clipă de grație colectivă". "Rigoarea spiritului" și lecția maioreșciană, iar apoi cea a lui N. Iorga, precum și 1 Decembrie 1918, când "începea o nouă epocă, un «alt Timp»", sunt tot atâtea "repere" la care ar fi trebuit să se raporteze cei investiți cu prerogativele puterii după schimbarea din decembrie 1989. Cele mai citate personalități, la care se întoarce mereu dl Zub, pentru a reveni apoi la zilele noastre, sunt, ca și altădată, Kogălniceanu, Iorga, Eminescu, Maiorescu, Xenopol și Pârvan.

Un detaliu, nu doar convențional considerat astfel, este acela că evenimentele de la sfârșitul anului 1989 sunt numite de autor, în prima parte a anului 1990, fără rezerve, "Revoluția din Decembrie", pentru ca, treptat, ea să devină "schimbările din Decembrie", "răsturnările din Decembrie", "explozia de energie umană produsă de (cum să-i spunem?) Revoluție" etc. Și să nu uităm că această nuanțare privește numai anul 1990. Ce va urma?

Fidel sieși, istoricul Al. Zub a adunat în această carte și texte la care alții ar fi renunțat, și nu numai din oportunism. Nu știm dacă sumarul a rezultat în urma unei selecții, dar totul lasă impresia de mărturie sinceră și de înaltă onestitate, atribute definitorii ale unei *Istории contemporane a României*. *Chemarea istoriei* este, într-un fel, un jurnal, reactiv și evocativ în același timp, în care prezentul apare într-o antiteză permanentă cu trecutul, interogându-se și explicându-se reciproc. De aceea, cartea nu poate fi considerată, decât dintr-un anumit punct de vedere, o "cronică" a clipei, nu a acelaiși, dar a unei clipe surprinse la un moment dat. Fiecare pagină e

unică, frumoasă, gravă și fascinantă, iar structura catenară ce a rezultat din rânduirea lor firească impresionează prin ordine, concizie, bogăție informativă și sugestii.

Azi, desigur, autorul și-ar "construi" demersul altfel, circumstanță care s-ar repercuta însă negativ asupra valorii de ansamblu a cărții. Conștient de această amenințare subiacentă, el recunoaște că "desigur, nu toate judecățile emise atunci, pe seama evenimentelor în curs, rezistă acum la un examen ce s-ar întemeia pe mai multe surse și pe o înțelegere mai bună a ansamblului. Actualizarea lor ni s-a părut însă utilă, ca depozitie personală în «dosarul» epocii și (dacă ideea nu e cumva preumptionsă) ca un fragment de ego-istorie. Orice istoric și-ar dori însă, la o adică, să poată verifica asemenea judecăți cu instrumentele profesiei".

Gheorghe I. Florescu

MARK A. NOLL. *Turning Points. Decisive Moments in the History of Christianity*. Published by Baker Books, A Division of Baker Book House Co Grand Rapids, Michigan USA and Inter-Varsity Press, Leicester, England, 1997, 336 p.

Mark A. Noll este profesor McManis de gândire creștină și profesor de istorie la Wheaton College, Illinois. A publicat numeroase lucrări de istoria Bisericii, dintre care amintim doar câteva: *Between Faith and Criticism : Evangelicals, Scholarship and the Bible in America*; *Christian in the American Revolution: A History of Christianity in the United States and Canada*; *One Nation under God? Christian Faith and Political Action in America*; *The Scandal of the Evangelical Mind*. Lista ar putea continua cu alte lucrări ale domniei sale, plus volumele al căror coordonator a fost.

Ultima carte pe care ne-o propune studiosul american este cea pe care încercăm să o prezentăm și care are un titlu deosebit de incitant: *Turning Points. Decisive Moments in the History of Christianity*. În introducere – *The Idea of Turning Points and Reasons for Studying the History of Christianity* – autorul prezintă modul cum și-a structurat lucrarea și își clarifică termenii pe care-i utilizează. A ales câteva momente din istoria creștinismului, considerate hotărâtoare – căderea Ierusalimului (70 d. Hr.); conciliul de la Niceea (325); conciliul de la Chalcedon (451); Regula Benedictină (530); încoronarea lui Carol cel Mare (800); Marea Schismă (1054); Dieta de la Worms (1521); Actul Englez de Supremație (1534); fondarea ordinului iezuiților (1540); convertirea fraților Wesley (1738); Revoluția Franceză (1789); Conferința Misionară de la Edinburgh (1910) – care au fost tratate în capitole separate. De asemenea, unele momente decisive din istoria creștinismului secolului XX (după 1918) au fost tratate într-un alt capitol. După cum a remarcat chiar Mark A. Noll, momentele care au beneficiat de atenție specială nu sunt nicicum singurele care puteau fi alese. "Încercarea de a selecta 12 momente de turnură din istoria creștinismului este un exercițiu bun în sine", ne spune autorul. "Am ales aceste momente cruciale [...] deoarece revelează chestiuni de importanță vitală pentru istoria Bisericii", mai observă domnia sa. În privința termenilor, Mark A. Noll preferă utilizarea sintagmei "istoria creștinismului" celei de "istoria Bisericii", deoarece ultima implică o mai puternică dedicare față de o anumită expresie (tradiție) a credinței decât prima. Cu grija de a fi obiectiv autorul declară: "Am încercat să scriu cu cât se poate de mult respect pentru marea varietate de forme ale creștinismului, care au fost practicate cu integritate și continuă să fie practicate în toate ramurile Bisericii".

Întrucât lucrarea conține unele puncte de vedere puțin cunoscute în spațiul istoriografic românesc și pentru o mai bună prezentare, vom avea în vedere fiecare capitol în parte, asupra unora insistând ceva mai mult.

În capitolul I, *The Church Pushed Out on Its Own: The Fall of Jerusalem* (70), autorul descrie, sumar, izbucnirea și desfășurarea războaielor iudeilor (66–70 d. Hr.) împotriva stăpânirii romane. Ierusalimul – centrul iudaismului – a căzut în urma unui asediu (70 d.Hr.), deși rezistența a mai durat un timp în puncte întărite (renumiata fortăreață Masada a căzut 3 ani mai târziu). Distrugerea templului din Ierusalim și risipirea populației orașului a fost un eveniment de o importanță crucială atât pentru evrei, cât și pentru creștini. Paradoxal în aparență, Biserica – care avea cu puțin peste trei decenii de existență – a ieșit întărită, iar destinul ei universal era stabilit

definitiv. Ierusalimul jucase un rol foarte important la începutul creștinismului. El – creștinismul – era născut și crescut în cadrul iudaismului și relația dintre creștini și iudei a fost foarte importantă, după cum ne-o dovedesc epistolele Noului Testament. Istoricul W.H.C. Frend scria că "toată creștinătatea în acel stadiu (în perioada apostolică) era creștinătatea iudaică. Dar era Israel cu o diferență". Marea cotitură reprezentată de distrugerea Ierusalimului a mișcat decisiv creștinismul în afară, transformându-l dintr-o religie îndreptată la început aproape numai spre evrei, într-o religie înaintând către semnificația universală, mai întâi în cuprinsul lumii mediteraneene și apoi mai departe.

Realities of Empire: The Council of Niceea (325) este cel de-al doilea capitol și totodată al doilea moment decisiv din istoria creștinismului. La 20 mai 325, Biserica intra într-o nouă eră. În acea zi circa 230 de episcopi s-au adunat la Niceea, pe atunci un mare oraș în Bithynia. Scopul străngerii atâtor lideri ai Bisericii era dezbaterea divinității lui Isus. Ce a făcut din acest conciliu un important punct de schimbare nu a fost numai chestiunea doctrinală. Pentru prima dată Biserica s-a văzut dominată de stat: împăratul Constantin a plătit toate cheltuielile și a condus prima ședință. Problema perenă a relației dintre Biserică și stat a reieșit clar cu prilejul aceluși conciliu.

Totuși, problema centrală la Niceea a fost dispută în jurul Dumnezeuirii lui Hristos, o problemă de natură soteriologică. Arius susținea că Hristos nu exista din veșnicie, ci a avut un început prin actul creator al lui Dumnezeu, înainte de timp; că este de esență sau substanță diferită de Tatăl. Însă Arius a primit un răspuns de la apărătorii ortodoxiei, îndeosebi prin tânărul Atanasie (avea 30 de ani atunci), iar învățătura sa a fost condamnată. Majoritatea celor prezenți au afirmat și susținut eternitatea lui Hristos și a identității esenței Lui cu cea a Tatălui. Aceasta a avut o deosebită importanță pentru creștinism.

Capitolul 3, *Doctrine, Politics and Life in the World: The Council of Chalcedon (451)*, insistă asupra unui alt moment decisiv pentru creștinism. La 23 mai 451, Marcian, împăratul de la Constantinopol, a chemat episcopii la un conciliu. Acesta, la care au participat 520 de episcopi, a avut loc la Chalcedon, aproape de Constantinopol. La Chalcedon a fost elaborată o cristologie în concordanță cu Scriptura. S-a afirmat că Hristos a fost "complet în ceea ce privește Dumnezeuirea Lui și complet în ce privește umanitatea Lui, Dumnezeu adevărat și om adevărat, având două naturi, inconfundabile, neschimbătoare, indivizibile și inseparabile". Aceste două naturi erau îmbinate armonios într-o singură Persoană, cu o singură esență prin intrupare. Din punct de vedere teologic, Conciliul de la Chalcedon a avut o importanță deosebită.

The Monastic Rescue of the Church: Benedict's Rule (530), este analizată în capitolul 4. Pentru mai bine de un mileniu, în secolele dintre domnia lui Constantin și Reformă, monasticismul a avut o valoare deosebită, dar și o evoluție sinuoasă. Cel mai cunoscut și mai influent personaj în monasticismul apusean – și care l-a făcut pe acesta deosebit de cel răsăritean – a fost Benedict de Nursia (cca 480–cca 550). El s-a retras din Roma în munții de la răsărit de vestitul oraș. În jur de 525, a fondat celebra mănăstire de la Monte Cassino (distrusă în urma unui la fel de celebru bombardament în cel de-al doilea război mondial). Nu după mult timp, Benedict avea sub controlul său mai multe mănăstiri, care-i urmau Regula de organizare, muncă și închinare. În ce constă celebra Regulă? Fiecare mănăstire era considerată ca o unitate de sine stătătoare sau garnizoană a soldaților lui Hristos, care se întreține singură. Există o împărțire foarte strictă a zilei, iar perioadele de rugăciune și citire a textelor sfinte alternau cu cele de muncă. Regula puna accentul pe sărăcie, castitate și ascultare. Ea a fost una dintre cele mai importante și influente din Evul Mediu. În următoarele două secole Regula s-a extins, devenind aproape universală sub Carol cel Mare.

The Culmination of Christendom: the Coronation of Charlemagne (800) (capitolul 5). În anul 800, cu ocazia celebrării nașterii Domnului (25 decembrie), în catedrală, la Roma, papa Leon III s-a apropiat de Carol cel Mare, în timp ce acesta se afla îngenunchat în fața altarului, i-a pus coroana pe cap și l-a declarat împărat al romanilor. Acesta este un alt moment decisiv în istoria creștinismului. S-a considerat că a renăscut Imperiul Roman de Apus, că un imperiu universal ființa alături de o Biserică universală. Moștenirea laică și cea creștină erau strânse laolaltă într-un imperiu creștin. Papalitatea a ajuns la o putere pe care pe care nu o mai avusese anterior. Se credea că împărăția lui Dumnezeu avea două brațe: spiritual, dirijat de papă, răspunzător de

sufletele oamenilor; cel lumesc, răspunzător pentru binele fizic al omului. În secolele care au urmat, plecând de la o asemenea concepție, au avut loc conflicte între cei doi conducători ai creștinătății: papa și împăratul.

Division between East and West: The Great Schism (1054) (capitolul 6). Între Biserica din partea răsăriteană și Biserica din partea apuseană a fostului Imperiu Roman s-au produs și s-au accentuat, treptat, diferențe de ordin dogmatic și organizatoric. Ele fuseseră clădite, în parte, pe diferențe de ordin cultural – lingvistic, politico-ideologic etc.

S-au ivit diferențe în ceea ce privește celibatul (în Apus clerul nu se putea căsătorii, în vreme ce în Răsărit era permisă căsătoria preoților de mir aflați sub rangul de episcop), portul bărbii (în Apus preoții își puteau rade obrazul, dar în Răsărit portul bărbii era obligatoriu pentru cler). S-au ivit și probleme de natură teologică mult mai adânci: introducerea expresiei *filioque* de către papă l-a îndus pe patriarhul de la Constantinopol, cel din urmă acuzându-l de erezi: pe cel dintâi. S-a adăugat problema datei când trebuia sărbătorit Paștele. Disputele iconoclase din Biserica Răsăriteană (secolul VIII) și mai ales încercarea papei de a-l numi pe patriarhul de Constantinopol au înrăutățit și mai mult relațiile.

Punctul decisiv l-a constituit o problemă în aparență fără importanță. Patriarhul de la Constantinopol – Mihail Cerularius (1043–1058) – a condamnat Biserica apuseană că folosește pâine nedospită la euharistie. Papa Leon IX a trimis trei legați la Constantinopol, pentru a lăsa disputa. Însă controversele s-au accentuat, pe măsură ce continuau discuțiile. În cele din urmă, la 16 iulie 1054, legații papei au așezat pe marele altar al catedralei din Sfânta Sofia un decret de excomunicare a patriarhului și a susținătorilor săi. Reacția lui Mihail Cerularius nu s-a lăsat așteptată, astfel încât și acesta l-a anatemitizat pe Leon IX. Actul consumat atunci a intrat în istorie sub numele de Marca Schismă și a rupt unitatea Bisericii. Consecințele s-au dovedit incalculabile, cea mai importantă fiind dificultatea constituirii unei mișcări ecumenice, deși încercări au existat pe tot parcursul Evului Mediu, până la căderea Constantinopolului.

În cadrul acestui capitol, Mark A. Noll reliefează importanța creștinării rușilor în forma răsăriteană a creștinismului. De asemenea, face un tur de orizont asupra ortodoxiei în secolul XX: situația numerică, legăturile ortodocșilor cu protestanții și cu catolicii, situația în țările comuniste și post-comuniste.

The Beginnings of Protestantism: The Diet of Worms (1521) (capitolul 7). În aprilie 1521, la Worms, în vestul Germaniei, fusese convocată o Dietă de către tânărul (avea doar 21 de ani) împărat Carol al V-lea (Quintul). Scopul: Martin Luther, celebrul reformator, care zguduia lumea germană și catolică de câțiva ani, trebuia să dea socoteală de vederile lui. Luther s-a înfățișat înaintea Dietei și, cu verva-i binecunoscută, a refuzat să-și retracteze vederile, dacă nu era convins prin mărturia Scripturii sau prin raționament că greșise. A insistat că-și va menține poziția pe această bază, cerând ajutorul lui Dumnezeu. Deși totul începuse cu câțiva ani înainte – prin celebrele 95 de teze expuse pe ușa Catedralei din Wittenberg (31 octombrie 1517) – momentul afirmării răspicat a credinței sale în fața Dietei de la Worms constituie nașterea propriu-zisă a Reformei în Biserică, eveniment cu consecințe de neimaginat în acel moment.

Teologia lui Luther era foarte simplă. În special pe baza textului din Romani 1:17, el a ajuns la concluzia că doar credința în Iristos putea justifica omul în fața lui Dumnezeu. Din acel moment, *Sola fide* sau justificarea prin credință și *Sola Scriptura*, adică acceptarea Scripturii ca singura autoritate pentru păcătoșii aflați în căutarea mântuirii, au constituit principalele puncte în sistemul teologie al lui Luther și, prin extensie, al tuturor denominațiilor protestante. Influența revelației și activității lui Luther a fost imensă, constituind unul dintre cele mai importante puncte de cotitură din istoria creștinismului.

A New Europe: The English Act of Supremacy (1534) (capitolul 8). Mișcarea de reformă a lui Luther nu a fost singura. Au existat mișcări de reformă și în cantoanele elvețiene (Jean Calvin, Huldreich Zwingli, ale anabapțiștilor, aceștia din urmă și în diferite zone ale Imperiului Romano-German) etc. În Anglia, mișcarea de reformă – de un alt tip – a fost inițiată și condusă de capul statului, Henric VIII, care a intrat într-un conflict deschis cu papa Clement VII. Căuza: dorința regelui de a desfăce căsătoria cu Caterina de Aragon și a se căsători cu Anne de Boleyn. Întrucât era nevoie de acordul papei, acesta din urmă a refuzat să i-l dea. Lucrurile s-au precipitat, Henric

VIII luând măsuri contra ierarhiei catolice din regatul său. Forțat, clerul a acceptat ca regele să fie conducătorul său, căsătoria lui cu Caterina a fost declarată nulă, iar Henric s-a căsătorit cu Anne în 1533. Pasul decisiv spre ruptura de Roma a fost făcut în 1534. Prin Actul de Supremație din acel an, regele era declarat "singurul cap suprem al Bisericii Angliei pe pământ". S-a constituit o biserică națională, situație nemaiîntâlnită până atunci. A fost un act care a influențat în mod decisiv situația atât a istoriei creștinismului, cât și a istoriei Angliei. Deși pe continent, ca urmare a Reformei inițiate de Luther, apăruse și curentul favorabil unei reforme radicale a Bisericii (Mark A. Noll acordă o atenție sporită anabapțiștilor), evoluțiile din cadrul Bisericii Angliei au contribuit în cea mai mare măsură la dezvoltarea confesiunilor evanghelice.

Catholic Reform and Worldwide Outreach: The Founding of the Jesuits (1540), (capitolul 9). Reforma care a zdruncinat Creștinătatea Apuseană a determinat o reacție din partea papalității, cunoscută sub denumirea de Contrareformă sau Reforma romano-catolică. A fost un val de energie religioasă care a revitalizat Biserica romano-catolică.

În perioada 1517–1527 a activat Capela Dragostei Divine, formată din clerici și laici preocupați de o viață spirituală adâncită prin exerciții spirituale. Punea mare accent pe opere de caritate și reformă. Membri ai Capelei Dragostei Divine au fost puși, în 1536, de papa Paul III într-o comisie, pentru a organiza un proiect de reformă religioasă. Un an mai târziu, comisia a prezentat un raport, care demonstra că abuzurile din Biserica Romană se datorau greșelilor pontifilor anteriori și cardinalilor corupți. Aceeași Capelă a Dragostei Divine a fost cea care a inspirat constituirea de noi ordine religioase: ordinul treatin, ordinul capucinilor, ordinul ursulinelor etc. Cel mai important ordin a fost cel numit "Societatea lui Isus" sau al iezuiților, ale cărui baza au fost puse de Ignatius de Loyola, un spaniol de origine bască. Deși un grup exista încă din 1534, ordinul a fost constituit, oficial, printr-o bulă a papei Paul III, dată la 27 septembrie 1540. Între funcțiile principale ale ordinului au fost: educația, lupta împotriva ereziei și lupta împotriva misiunilor străine. Predicarea era făcută de către călugări bine educați. Ordinul a trimis misionari în America Centrală și de Sud, în Quebec și în Asia de Sud-Est, unde mase de oameni au fost câștigate pentru catolicism.

Constituirea ordinului iezuiților marchează un alt punct de cotitură în concepția lui Mark A. Noll. Acesta a fost un inel dintr-un lanț mai lung: constituirea Inchiziției romane (1542), elaborarea Indexului (cărțile interzise pentru credincioșii romano-catolici) (1559). O mare importanță a avut Conciliul de la Trent, care a ținut, cu lungi pauze, din 1545 până în 1563. Esența conciliului a constat în transformarea teologiei tomiste medievale într-o dogmă autoritară, care să fie obligatorie pentru toți credincioșii. Reforma romano-catolică își atinge astfel scopurile, dar și limitele.

The New Piety: The Conversion of the Welsh (1738) (capitolul 10). După Reforma din secolul XVI și după puritanismul secolului XVII, în Anglia secolului XVIII a avut loc o puternică trezire spirituală. Este vorba de trezirea metodistă, cum a fost numită, datorită studiului metodic al Bibliei, rugăciunii regulate și străduinței de a face servicii sociale între cei săraci și în închisori.

Mișcarea de trezire a fost inițiată de John Wesley (1703–1791), preot ordinar în Biserica Anglicană. Un rol important în împingerea lui John Wesley spre câmpul de misiune l-a avut George Whitefield (1714–1770), la îndemnul căruia a ținut prima mare predică în aer liber, la Bristol, în 1739. Fratele lui John, Charles Wesley (1707–1788), deosebit de înzestrat din punct de vedere muzical, a scris câteva mii de imnuri creștine. John Wesley a predicat în Marea Britanie, dar a trecut și în coloniile britanice din America de Nord (viitoarele State Unite), ținând zeci de mii de predici în aer liber. Trezirea metodistă s-a aflat în parte în continuarea și a fost contemporană cu mișcări evanghelice și/sau pietiste. De exemplu, John Wesley a fost puternic influențat de Frații Moravieni, îndrumați de contele Ludwig Nicholas von Zinzendorf (1700–1760), și care emigraseră în mare număr în America de Nord.

Într-un "secol bolnav", în care morala era la un nivel extrem de scăzut, trezirea metodistă a reactivat credința creștină și dorința de slujire socială. Wesley insistă că Evanghelia trebuia să aibă impact asupra societății. Se declara împotriva alcoolului, a sclaviei și războiului. El a influențat direct oprirea traficului cu gin, a fost un prieten și susținător al primilor abolitioniști, a militat pentru reforma închisorilor și pentru îngrijirea bolnavilor. Istoricii sunt de acord că alături de Revoluția Industrială și de Revoluția Franceză, trezirea metodistă este unul din marile fenomene

istorice ale secolului XVIII. Se crede că Anglia a fost ferită de o revoluție asemănătoare celei din Franța (1789) datorită impresionantei și eficacei treziri metodiste. În orice caz, în istoria creștinismului mișcarea metodistă reprezintă, fără îndoială, ceea ce Mark A. Noll numește "turning point".

Discontents of the Modern West: The French Revolution (1789) (capitolul 11). Secolul XVIII a fost un secol al raționalismului, al iluminismului – fundamentat de câteva mari nume ca Montesquieu, Voltaire, Diderot, Rousseau etc. Ca o încununare a ideilor acestora, deși nici unul nu mai era în viață, în 1789 a avut loc ceea ce a rămas cunoscut în istorie ca Revoluția Franceză. În afară de măsurile de ordin politic, au fost introduse și schimbări de ordin religios: desființarea mănăstirilor, reducerea numărului episcopilor, aleși de cetățeni și nu numiți de papă, depunerea jurământului către stat din partea clericilor. În timpul terorii iacobine (1793–1794), Biserica Romano-Catolică a fost puternic lovită de statul republican, producându-se separarea totală dintre cele două organisme. Statul a luat măsuri aspre împotriva Bisericii Romano-Catolice, atingând apogeul prin actul din 10 noiembrie 1793, când în Catedrala Notre Dame de Paris s-a desfășurat o ceremonie de cea mai pură inspirație păgână. Magnifica bijuterie de artă gotică a primit denumirea de Templu al Rațiunii, fiind împânzită cu simboluri necreștine. Totul a culminat cu încoronarea unei actrițe ca Zeiță a Rațiunii. Decreștinarea a continuat cu adoptarea unui nou calendar, "revoluționar", în care lunile anului primeau denumiri după fenomene ale naturii, iar a zecea zi era declarată zi de odihnă.

Decreștinarea reprezentată de Revoluția Franceză, îndeosebi în faza ei iacobină, marchează un moment de cotitură în istoria creștinismului universal. Idealul Creștinătății durase un mileniu și jumătate și marcase în mod pregnant civilizația europeană și istoria lumii. Prin Revoluția Franceză, neopăgânismul și ateismul erau în ofensivă în Europa, continentul care domina lumea în acel moment.

Răspunsul creștin – protestant și catolic – la "cra modernă" a venit prin puternice și concertate acțiuni intelectuale, sociale și evanghelice. Pe bună dreptate s-a spus că secolul XIX a fost marele secol al misiunilor, interne și externe, îndeosebi protestante, care au revitalizat creștinismul în mai vechile posesiuni ori l-au dus în regiuni atinse superficial sau deloc până atunci.

A Faith for All the World: The Edinburgh Missionary Conference (1910) (capitolul 12). În iunie 1910, a avut loc la Edinburgh, în Assembly Hall a Bisericii Unite a Scoției, o conferință fără precedent, care de atunci este cunoscută drept Conferința Misionară Mondială. Scopul acesteia era unitatea în activitatea misionară, în evanghelizarea lumii. Conferința Misionară Mondială reprezintă un moment de cotitură în istoria creștinismului din cauza semnificației ecumenice. Discuțiile începute la Edinburgh în 1910 au continuat, ajungându-se, în final, la crearea Consiliului Mondial al Bisericilor. Conferința Misionară de la Edinburgh a reprezentat, așadar, începutul mișcării ecumenice în secolul XX.

A urmat o puternică reactivare a activității misionare mondiale, îndeosebi în afara Europei și a Americii de Nord. Proporția creștinilor în lume a crescut considerabil, îndeosebi datorită convertirilor din societățile considerate preponderent necreștine.

Further Turning Points of the Twentieth Century (capitolul 13). În ultimul capitol, autorul se oprește asupra a cinci momente hotărâtoare în creștinismul secolului XX (exceptând Conferința Misionară de la Edinburgh – 1910 – pe care a tratat-o în capitolul 12, vezi supra). Cele cinci momente decisive în istoria creștinismului secolului XX sunt: 1. nașterea și creșterea mișcării penticostale; 2. Conciliul Vatican II al Bisericii Romano-Catolice; 3. accederea femeilor în funcții publice ale Bisericii; 4. masivele traduceri ale Bibliei în noi limbi și, mai general, globalizarea creștinismului; 5. supraviețuirea creștinismului sub regimurile comuniste.

La finele prezentării noastre, putem conchide că lucrarea profesorului Mark A. Noll se dovedește atrăgătoare prin maniera de organizare a materialului și prin interpretările oferite. Scopul autorului a fost, după cum reiese din parcurgerea cărții, de a oferi o prezentare clară a momentelor decisive din istoria bimilenară a creștinismului.

Dorin Dobrințu

ISTORIE ANTICĂ ȘI MEDIEVALĂ

DAN GH. TEODOR, *Meșteșugurile la nordul Dunării de Jos în secolele IV–XI d.Hr.*, Editura Helios, Iași, 1996, 197 p.

O lucrare de sinteză, elaborată de un binecunoscut și prolific arheolog și istoric al mileniului I – Dan Gh. Teodor. Ea abordează problematica unuia dintre compartimentele activităților economice deslășurate la nordul Dunării de Jos pe parcursul veacurilor IV–XI: meșteșugurile. Importanța deosebită a practicilor meșteșugărești, subliniată constant de autor, este aceea că, asemenea agriculturii, ele "sunt indisolubil legate de o viață sedentară, de o locuire permanentă în aceleași zone geografice", spre deosebire de alte ocupații, precum creșterea vitelor mari, care nu presupun așezări stabile, ci pendulări continue și care sunt caracteristice nomazilor (p. 100; vezi și p. 7). În consecință, fie că a fost vorba de exploatarea și prelucrarea minereurilor (p. 10–42), de meșteșugurile casnice (p. 43–74) sau activitățile din domeniul construcțiilor (p. 75–97), Dan Gh. Teodor le-a raportat, în mod firesc, la populația locală daco-romană, romanică și românească, mai ales că – așa cum o dovedesc descoperirile arheologice, anumite tipuri de produse, metode și tehnici de exploatare și utilizare a resurselor – unele tradiții meșteșugărești și caracterul unitar al realizărilor se întâlnesc în aceleași regiuni pe distanțe de secole. În egală măsură, conform și aprecierilor autorului, studiarea acestui domeniu economic evidențiază o gamă foarte largă de aspecte ale vieții autohtonilor – legăturile cu Imperiul roman și bizantin, structura socială a comunităților, statutul lor cultural și religios, evoluția habitatului etc. Prin urmare, cercetarea acestei ocupații principale oferă posibilitatea reconstituirii cât mai fidele a realităților istorice din secolele IV–XI, "contribuind esențial la înțelegerea fenomenelor de continuitate și unitate etno-lingvistică, culturală și spirituală pe întreg teritoriul vechii Dacii" (p. 9, subl. aut.). Apelând la numeroasele date arheologice cunoscute din publicații sau inedite, dar și la elemente lexicale și fapte etnologice, Dan Gh. Teodor a realizat, din acest punct de vedere, un tablou verosimil, care va putea fi îmbogățit pe viitor cu noi descoperiri. Importantul set de figuri, amplul rezumat în limba franceză și indicele de nume întregesc valoarea acestei noi apariții editoriale.

Nelu Zugravu

CONSTANȚA ȘTIRBU, ANA MARIA VELTER, *Tezaurul de la Pietrele*, București, 1996, 20 p.+11 planșe.

În epoca veche comerțul era îngreunat de lipsa unui etalon care să ușureze evaluarea mărfurilor. Descoperirea monedei a permis înflorirea civilizațiilor mediteraneene și un salt spre perfecționarea ființei umane. După o perioadă de câteva secole, Europa a redescoperit avantajele oferite de micile piese de metal prețios și între economic, monedă, politică și societate s-au stabilit relații strânse de interdependență.

Țările Române au fost situate în evul mediu într-o regiune în care se intersectau interesele economice, politice și religioase ale mai multor mari puteri ce constituiau în permanență un triunghi de forțe, ceea ce a permis ca nici una să nu aibă control deplin asupra triadei (treimii) românești. Resursele alimentare și cele minerale au favorizat dezvoltarea schimburilor comerciale și implicit atragerea de monedă de pe piața otomană, balanța comercială fiind defavorabilă statului islamic. Prin intermediul acestuia Țara Românească era conectată la sursele de argint spaniol ce sosea prin Constantinopol sau prin Raguza, "fereastra" otomană spre Italia. În același timp, statele românești reprezentau o poartă pe unde sosea argintul și aurul Poloniei sau Austriei și sultanii permiteau exportul de mărfuri strategice (oi, grâne sau cai) în schimbul monedelor de calitate. Dar nu numai pașiișii doreau bani buni, ci și țărani români care au păstrat acest obicei până-n zilele noastre și nici în situații limită nu renunță la mica lor avere.

Tezaurul analizat de cele două reputeate specialiste este compus din 193 de monede cele mai multe fiind emise în Polonia (65), Lituania (15), Provinciile Unite (18), Spania (25). Imperiul otoman este reprezentat doar de șase piese, ceea ce indică o scădere a interesului românilor față de valuta imperiului islamic afectată puternic de sosirea masivă a argintului american. Monedele au fost emise în secolele XVI–XVII și este evident că avem un tezaur de acumulare care a fost îngropat din cauza situației dificile a Țării Românești. În studiul prezentat se propune, cu rezerve, anul 1663 când este asasinat postelnicul Constantin Cantacuzino, proprietar al unei moșii în satul Pietrele. Mai probabil, ascunderea comorii să se fi produs în timpul revoltelor antiotomane inițiate de Constantin Șerban și Mihnea al III-lea, adică în anii 1658–1659.

Studiul conține și un scurt istoric al comunei Pietrele fiind un pas important în eforturile de scriere a istoriei locale, domeniu marginalizat în favoarea evenimentelor contemporane și a lucrărilor de sinteză. Este de remarcat inițiativa Muzeului județean "Teohari Georgescu" din Giurgiu de a publica toate lucrările care privesc trecutul zonei Vlașca, regiune aflată de-a lungul drumurilor comerciale, ceea ce a permis o dezvoltare economică, dar a atras și numeroase armate domice de cuceriri și pradă.

Ionel-Claudiu Dumitrescu

ISTORIE MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ

HANS-CHRISTIAN MANER, *Parlamentarismus in Rumänien (1930–1940). Demokratie im autoritären Umfeld*, München, R. Oldenbourg Verlag, 1997, 608 p. (*Süddeutsche Zeitung*, Nr. 101)

Lucrarea istoricului Hans-Christian Maner este o analiză amănunțită a parlamentarismului românesc din ultimul deceniu interbelic. Rigoarea studiului este egalată doar de înțelegerea cu care autorul știe să trateze realitățile românești ale epocii. O înțelegere venită, poate, din faptul că istoricul german este originar din România, dar, înainte de toate, dintr-o documentare ce aspiră la exhaustivitate: peste 1200 de lucrări consultate, la care se adaugă cercetările în arhive din București, Bonn, Paris și Viena.

La originea cărții se află o întrebare pe cât de simplă, pe-atât de legitimă: a fost instaurarea "regimului autoritar" al lui Carol al II-lea în 1938 doar rezultatul voinței, ambițiilor și acțiunilor regelui? Pentru a răspunde, autorul se întoarce în timp până în secolul XIX, la originile regimului parlamentar. Aceasta îi permite să constate că nicicând în istoria românilor nu a existat un echilibru real între puterile legislativă și executivă și că Parlamentul a fost dominat, în permanență, de executiv (guvern și rege). Aceasta nu înseamnă nicicum că instituția legislativă ar fi fost ineficientă, ci că, în perioadele de criză, nu ea a fost cea care a impus soluții. Afirmția lui Petre P. Carp -- constată autorul -- se confirmă: "În România nu există guverne parlamentare, ci parlamente dependente de guvern".

În perioada dintre cele două războaie, criza generală a sistemului politic a provocat o agravare a crizei parlamentarismului. Fără a acționa și reacționa ca un corp solidar, instituția legislativă nu a avut puterea de a împiedica instaurarea regimului autoritar. În bună măsură, fără a ignora contextul politic internațional și acțiunile regelui Carol al II-lea, transformarea de regim din 1938 își are originea în evoluția întregului sistem politic de până atunci. Din acest motiv, "momentul 1938" apare, mai degrabă, ca o continuare a unor tendințe deja existente. Rupțura dramatică avea să se producă abia în 1940, arată autorul.

Cartea pune în discuție însuși conținutul regimului parlamentar din România, propunând o redefinire a acestuia. Credem că nu suntem prea departe de intențiile și concluziile istoricului Hans-Christian Maner dacă am încerca să traducem titlul lucrării prin *Parlamentarism à la roumaine*.

Vasile Docea

ISTORIE LOCALĂ

Ancu Damian, Emil Păunescu, *Şantierul naval Giurgiu. Cartea Centenarului. 1897–1997*, Editura "Tentant", Giurgiu, 1997, p. 99.

Localitatea Giurgiu, "santinela capitalei la Dunăre" cum o definea Alexandru Vlahuță în "România pitorească", a fost întotdeauna legată de marele drum fără pulbere pe unde s-au scurs bogățiile pământului românesc sau au sosit mărfuri străine.

Titlul lucrării ar putea înșela la prima vedere, trimițând gândul cititorului spre o monografie industrială. Cele patru capitole cuprind tot atâtea etape din dezvoltarea orașului. Primul capitol ("tradiții") prezintă pe scurt istoria orașului și a poetului în timpul ocupației turcești. Al doilea se referă la corabia "Marița", primul vas construit în Țara Românească și care a navigat sub pavilion român. Capitolul III prezintă strânsa legătură dintre oraș și poet, ambele fiind favorizate de vecinătatea Bucureștiului și de dorința Europei Centrale de a se aproviziona cu petrol. Ultimul capitol se referă strict la istoria șantierului naval.

Partea a doua cuprinde o serie de cinci anexe bogate în documente, ilustrații și schițe. Este de remarcat "Dosarul Marița" care cuprinde un set de 12 documente precum și o pagină din jurnalul de bord al navei "Marița" scris în italiană de G.L. Bresco.

Monografia este o reușită, dar cercetările vor trebui aprofundate, pentru a descoperi noi documente scrise sau fotografice, pentru a umple unele pete albe din istoria șantierului și a orașului Giurgiu.

Ionel-Claudiu Dumitrescu

"Mediaevalia Transilvanica", tom I, nr. 1-2, 1997, 166 p.; tom II, nr. 1, 1998, 184 p.

Anul 1989 a marcat și în domeniul publicațiilor istoriografice descătușarea unor energii prea multă vreme înăbușite de un regim despotice. Au fost reînviat reviste care făcuseră gloria anumitor centre academice sau specializări. Însă lucrurile nu s-au oprit aici, numeroase alte apariții periodice atrăgând atenția celor interesați de anumite perioade sau teme istorice.

Printre cele mai recente este și "Mediaevalia Transilvanica", revistă cu apariție semestrială editată de Muzeul Județean Satu Mare. Inițiativa a pornit de la Marius Diaconescu, care asumă și funcția de redactor-coordonator. Din Comitetul de redacție mai fac parte istorici români și maghiari: Ioan Drăgan, Engel Pál, Ioan-Aurel Pop, Adrian Andrei Rusu și Sipos Gábor.

Primul tom, nr. 1-2/1997, se deschide cu un *Cuvânt introductiv* al Comitetului de redacție, în care este motivată apariția revistei și sunt expuse direcțiile acesteia. Este o evidență pentru toți istoricii că pe teme de istorie transilvană există o producție istoriografică impresionantă, venind dinspre trei perspective naționale: română, maghiară și germană. Din același *Cuvânt introductiv* aflăm că "apariția revistei <<Mediaevalia Transilvanica>> vine să răspundă unei necesități de mult timp resimțite în peisajul revistic de specialitate, propunându-și trei obiective esențiale, care se identifică și ca principii de bază ale funcționării ei. Acestea sunt: promovarea obiectivelor și temelor de cercetare a istoriei medievale a Transilvaniei mai puțin abordate și cunoscute, pentru a acoperi golul informațional și interpretativ existent: demitizarea istoriei Transilvaniei medievale prin cercetarea obiectivă, dincolo de opțiunea politică și apartenența etnică a istoricilor; promovarea colaborării unor istorici români, maghiari și germani în domeniul cercetării istorice, pentru a se depăși etapa identificării istoriei Transilvaniei cu istoria propriei etnii". Comitetul de redacție al revistei înțelege prin Transilvania atât spațiul propriu-zis al acestei regiuni, cât și zonele din jur, cu care ea a fost în legătură organică și în permanente relații de interdependență. În privința delimitării temporale se are în vedere o perioadă care depășește cadrul clasic al Evului Mediu, datorită specificului Transilvaniei. Limita inferioară este reprezentată de secolele VI-VII, în general, dar IX-X în particular, iar cea superioară de secolul XVII. Mai exact spus, epoca voievodatului și cea a principatului autonom al Transilvaniei sunt în atenția specială a revistei. Programul revistei este de a cuprinde studii și articole, grupate pe diverse secțiuni în funcție de temele abordate: etnie și confesiune, elite (în special cele nobiliare, mai puțin studiate până acum), stat (istorie politică și instituții), societate (viață cotidiană, alteritate, mentalități etc.), economic, *fontes* (izvoare inedite, documentare și narative), opinii etc. Evident, privirile critice – recenzii – nu vor lipsi din paginile revistei. Speranța exprimată de comitetul de redacție este că prin oferirea de spațiu de discuție în paginile revistei vor fi depășite clișeele înrădăcinate în scrisul istoric vis-à-vis de problemele divergente în istoriografiile paralele ale Transilvaniei.

Primele două numere, într-un singur volum, cuprind aproape totalitatea secțiunilor amintite mai sus. *Etnie și confesiune* reunește trei studii: Adrian Andrei Rusu, *Bisericele românești din Transilvania și Ungaria în secolul al XI-lea* (p. 11-28); Marius Diaconescu, *Les implications confessionnelles du Concile de Florence en Hongarie* (p. 29-62); Ana Dumitran, *Titlul de vlădică și semnificațiile sale în lumea românească medievală* (p. 63-68). La secțiunea *Elite*, Ioan-Aurel Pop are în vedere *Un privilegiu regal solemn de la 1366 și implicațiile sale* (p. 69-86), în timp ce Ioan Drăgan înfățișează pe *"Aleșii" nobilimii române din perioada 1440-1514* (p. 87-112).

Capitolul *Stat* include un singur studiu, semnat de Pálffy Géza, *A felsőmagyarországi főkapitányság és Erdély Báthory István uralkodása idején (1571-1586) (A Bathory - kutatás egy feldolgozálan kérdésköréről)* (p. 113-126). Tot un singur studiu conține și partea intitulată *Societate*, produs de Szöcs Péter Levente – *Asztali Kultúra és reprezentáció a 17. századi nemesi háztartásokban* (p. 127-134). În ceea ce privește secțiunea *Fontes*, Sipos Gábor prezintă *Egy Bod Péter tulajdonított történeti munkáról: Némely Erdélyben történt dolgoknak ... fel jegyzetése 1672-1718* (p. 137-150).

La sfârșitul volumului au fost incluse câteva recenzii, semnate de Marius Diaconescu (1), Szöcs Peter (1), Ioan-Aurel Pop (1), Adrian Andrei Rusu (3), Ioan Drăgan (2).

Tomul II, nr. 1/1998 are – în mare – aceleași secțiuni ca și la nr. 1–2/1997. La segmentul *Relații internaționale*, Marius Diaconescu are în vedere *The Political Relations between Walachia and the Hungarian Kingdom during the Reign of the Anjou Kings* (p. 5–42). Asupra *Elitelor* s-au oprit Zsoldos Attila, cu *Köszöböd nemzetségek* (p. 43–60) și Ioan-Aurel Pop, cu *Adunarea generală a stărilor Transilvaniei din mai 1355* (p. 61–70). Câteva aspecte ale Societății au fost investigate de Cosmin C. Rusu, care oferă un studiu despre *Iluminatul artificial în Evul Mediu. Transilvania – secolele XI–XII* (p. 71–102), și de Francisc Pop, cu *Negustori literați (deák) la Cluj (1599–1637)* (p. 103–116). Asupra *Statului* s-a oprit Tudor Sălăgean, cu *"Regnum Transilvanum". Contribuții la studierea genezei unui regim* (p. 117–150). La secțiunea *Etnie și confesiune*, Sipos Gábor semnează studiul *Die ungarischen Protestantischen Kirchen Siebenbürgens Zur Zeit von Stephan Báthory (1571–1586)* (p. 153–160). La rubrica *Opinii*, Radu Mârza observă *Atitudinea lui Szamosközy față de români (perioada lui Mihai Viteazul)* (p. 161–166).

Nici partea dedicată recenziilor nu lipsește, ele fiind semnate de W. Kovács Andras (1), Adrian Andrei Rusu (2), Ioan Drăgan (1), Vasile Mizgan (1) și Ambrus Ibolya (1).

Este de remarcat nu numai deschiderea revistei spre diverse aspecte ale istoriei medievale a Transilvaniei, ci și varietatea limbilor în care sunt publicate studiile și recenziile: română, maghiară, germană, engleză, franceză. Studiile apărute în primele două limbi au obligatoriu un rezumat într-una din limbile de mare circulație internațională. Dincolo de Carpați s-a înțeles foarte bine că pentru a-ți face cunoscute opiniile trebuie să le prezinți pe înțelesul celorlalți. În plus, varietatea delectează.

De format academic și în condiții grafice excelente – ca de altfel toate celelalte volume publicate de muzeul Județean Satu Mare – "Mediaevalia Transilvanica" face o excelentă impresie și prin aspectul exterior. S-a evitat apelul la mohorâtele coperti care încă domină publicațiile academice din România. Se pare că spiritul managerial și bunul gust sunt ceva mai dezvoltate dincolo de munți. Influența Occidentului este, și în acest caz, mult mai prezentă în spațiul vest-carpatic. Ar putea constitui un bun exemplu.

Dorin Dobrinu

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ A INSTITUTULUI DE ISTORIE "A.D. XENOPOL" ÎN ANUL 1998

În planul de cercetare pe 1998 au fost înscrise cinci teme care au devenit scadente la finele anului:

- Imperiul Otoman și Marile Puteri: sistemul capitulațiilor în secolul XIX (dr. Steluța Mărieș).
- Amurgul unei capitale. Orașul Iași, 1859–1862 (prof.dr. Dumitru Vițcu).
- Principatele Române și Europa Est-Centrală în secolul XVIII. Interferențe politice și ideologice (dr. Veniamin Ciobanu).
- Elite și sociabilități politice în Principatele Române, 1830–1860 (Florea Ioncioaia).
- Instituțiile academice și formarea elitelor moderne în România, 1864–1944 (dr. Lucian Nastasă).

De la debutul noului an, planul de cercetare a fost regândit pe bază de programe, fiind asumate un număr de șase teme majore.

În plan publicistic, notăm apariția a două volume de autor semnate de Mihai Ștefan Ceașu (*Bucovina Habsburgică de la anexare la Congresul de la Viena*, Iași, 1998) și Alexandru Zub (*Discurs istoric și tranziție. În căutarea unei paradigme*, Iași, 1998). De asemenea, notăm publicarea lucrării coordonate de Harald Heppner, *Die Rumänen und Europa vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, Wien-Köln-Weimar, Böhlau Verlag, 1997, rezultatul unei colaborări între Institutul nostru și centrul academic din Graz. În aceeași situație se află și tomul al III-lea din seria *Studia et Acta Historiae Judaeorum Romaniae*, București, 1998, coordonat de Silviu Sanie și Dumitru Vițcu.

Se adaugă volumul XXIV din seria D.R.H., A. Moldova, (1637–1638), București, 1998, editat de Constantin Cihodaru și Ioan Caproșu, tomul XXXIII/1998 din *Anuar*, două numere din *Arhiva Genealogică* (nr. 3-4/1996 și 1-2/1997, îngrijite de Ștefan Sorin Gorovei), ca și lucrarea lui Alexandru Gonța, *Studii de istorie medievală*, Iași, 1998, apărută prin grija Mariei Magdalena Gorovei și a lui Ștefan Sorin Gorovei. Amintim aici și de cele 113 studii și articole apărute în țară și de cele 17 publicate peste hotare.

Tradiționalele ședințe bimensuale de comunicări organizate de Institut li s-au adăugat următoarele manifestări științifice:

- *Pașoptismul românesc. 150 de ani de la Revoluția din 1848*, organizată la 2 martie în colaborare cu Facultatea de Istorie de la Universitatea ieșeană;
- *România în epoca primului război mondial*, Conferință internațională în colaborare cu Centrul de Studii Românești din Iași la 23-24 iunie;
- *Dezbaterea D.R.H. - Moldova*, 29 octombrie;
- *Simpozionul Demistificarea istoriei, un imperativ al prezentului*, în colaborare cu Comisia națională a României pentru UNESCO la 11 decembrie.

La Institut au mai conferențiat profesorii Erhard Roy Wiehn de la Universitatea din Konstanz (2 iunie), Hans Christian Maner (2 iulie) și Moshe Idel de la Universitatea din Ierusalim (15 octombrie). În plus, cercetătorii noștri au susținut comunicări și au participat la diverse manifestări la Suceava, Moinești, Vaslui, Alexandria, Iași, Sighet, Băile Tușnad, Ploiești, Tescani, Bârlad, Sinaia, Poiana Brașov, Piatra Neamț și în alte localități.

În anul 1998 o parte a membrilor Institutului au efectuat deplasări peste hotare pentru a participa la manifestări științifice, stagii de documentare ori pe seama schimburilor interacademice.

Astfel, Mihai Ștefan Ceașu a intervenit la două simpozioane organizate la Augsburg (în Germania, 29 iulie–2 august) și la Cernăuți (2–3 septembrie), iar Veniamin Ciobanu la cel de la Velestino (Grecia, 10–13 octombrie). În lunile august-septembrie, Gheorghe I. Florescu s-a aflat în Statele Unite unde a susținut și două comunicări la Rochester și New York, în timp ce Lucian Nastasă a beneficiat de un sejur în Ungaria în cadrul schimburilor interacademice. Pe un program

identic s-a aflat în China, în noiembrie-decembrie. Gheorghe Onișoru care a mai efectuat o deplasare în Polonia, în martie, și una la Arhivele fostului STASI din Berlin, în luna iulie. Viaceslav Flavius Solomon a fost prezent în Germania la Institutele din München (1–25 iunie) și Berlin (1 septembrie–28 octombrie), în timp ce Cătălin Turliuc a participat la un curs de vară în Polonia (9 iulie–11 august).

În fine, Alexandru Zub a intervenit la simpozionul internațional dedicat anului 1848 organizat la Viena (2–5 martie) și la cel cu tema *Istorie și integrare* de la Budapesta (16–17 aprilie). Între 2 și 10 septembrie, el s-a aflat la Budapesta de unde a plecat spre Heidelberg pentru o conferință (11–13 septembrie). Periplul s-a încheiat prin onorarea altor două invitații la Atena (20–23 septembrie) și Istanbul (24–27 septembrie).

Toate acestea sunt semnele unei activități rodnice, în ciuda dificultăților financiare cu care s-a confruntat Academia.

Gh. Onișoru

1848 IM RUMÄNISCHEN KULTURRAUM: GESCHICHTE UND MYTHOS (VIENA, 2–5 MARTIE 1998)

Academia de Științe Austriacă, Societatea Parlamentară și Arhivele Statului au organizat, la Viena, între 2 și 5 martie a.c., un complex de manifestări sub genericul *1848: eveniment și amintire în culturile politice din Europa Centrală*.

Au fost invitați pentru aceasta specialiști din spațiul ex-habsburgic, reprezentând metropola și provinciile imperiului, dar și istorici din Anglia, Franța, Germania, Italia, Polonia, România.

Am avut astfel onoarea să iau parte la acele manifestări, derulate în trei timpi și tot atâtea spații de organizare.

Prima parte a programului (2 martie) s-a desfășurat la Arhivele Statului (Nottendorfer Gasse 2), unde s-a deschis o expoziție (*Revolution 1848*), a fost evocat momentul pașoptist, cu trimiteri la aportul arhivalic la studiul acestuia (Lorenz Mikoletzky, Lajos Geccsényi), și s-a făcut o expunere despre *Mit, nostalgie și amintire culturală în literaturile din Europa Est-Centrală* (István Fried, Szeged). Seara, în alt cadru și cu alt public, profesorul Robert J. W. Evans (Oxford) a prezentat, sub unghi istoric, la *Altes Rathaus*, în aula festivă (Wipplingerstraße 8), tema însăși a simpozionului: *1848 în Europa Centrală – eveniment și amintire*, cu referințe sumare dar corecte și la zona carpato-danubiană. Mi-a făcut plăcere să constat apoi că vorbitorul urmărește atent publicațiile noastre și că e la curent cu studiile apărute în *Anuarul Institutului de Istorie "A. D. Xenopol"*.

A doua parte a tripticului, alcătuind chiar miezul manifestărilor, s-a petrecut (3–4 martie) în sala de teatru a vechii universități, acum în posesia Academiei de Științe (Somenfelsgasse 19), prin strădania Comisiei Istorice, reprezentată de Grete Walter-Klingenstein, Herwig Friesinger ș.a. S-au putut degaja din lucrări câteva direcții tematice: una, referitoare la parlamentarismul pașoptist în ansamblu (Ludwig Adamovich, Viena) sau la cel local (Dragó Rokсандic, Agram); alta privind mișcarea de la 1848 în Austria (Wolfgang Häusler, Viena; W. Siemann, München; H. Lengauer, Klagenfurt), Cehia (Jiri Koralka, Praga), Slovenia (P. Vodopivec, Liubliana), Ungaria (András Gergely), Slovenia (Dusan Skvarna, Preßburg), țările române (Al. Zub), Polonia (A. Cetnarowicz, Cracovia), Serbia (A. Mitrovic, Belgrad). În afara contextului central-european s-au situat cumva comunicările făcute de Jean-Luc Mayaud (Paris) despre *1848 în Franța* și Ilaria Porciani (Bologna) despre "cultura amintirii" produsă de *Risorgimento*.

O masă rotundă (*1848–1998: datorie comemorativă sau discuție actuală?*), cu participanți din mai multe țări (F. Fellner, A. Gergely, J. Koralka, H. Rumpler, P. Vodopivec etc.), a încheiat seria de analize asupra mișcării pașoptiste, cu tendința clară de a se desprinde concluzii utile pentru timpul în care trăim.

În fine, ultima secvență a tripticului s-a consumat (5 martie) într-o splendidă sală de la Parlament, sub bagheta președintelui Consiliului Național (Heinz Fischer), cu analize privind parlamentarismul și constituționalismul austriac de la 1848 până azi. Au făcut comunicări, în

acest sens, B. Sutter (Graz), H. Rumpler (Klagenfurt), G. Schefbeck, G. Jagschitz, W. C. Müller, L. Adamovich (Viena), Klaus von Beyne (Heidelberg).

Nu e greu de sesizat, din simpla înșiruire de teme, că la simpozionul internațional 1848: *eveniment și amintire* s-au urmărit nu doar fapte, circumstanțe, figuri legate de acel eveniment, ci mai ales o situare perspectivă a momentului și o necesară analogie cu problematica timpului nostru.

Personal, am căutat să pun în discuție soarta pașoptismului românesc, evocând momentele cele mai de seamă din posteritatea ideologică, politică și culturală a acestuia.

Lucrările simpozionului urmează a fi publicate de către Academia de Științe, într-o serie demult prestigioasă a Comisiei Istorie.

Călătoria subsemnatului la Viena a fost profitabilă și sub latura contactelor cu istorici interesați de Europa Centrală și prin aceasta, în doze variate, de spațiul românesc. Am putut stabili relații noi pentru programele noastre de cercetare și pentru schimbul de publicații.

N-aș putea să închei această relatare fără a semna din nou că Serviciul de relații externe al Academiei Române se arată încă prea puțin interesat să dea curs inițiativelor noastre și să le urmărească până la capăt cum se cuvine.

Al. Zub

HISTOIRE ET INTEGRATION (BUDAPESTA, 16-17 APRILIE 1998)

Ca urmare a invitației primite de la Institutul de Studii Central-Europene "Teleki László", am avut ocazia să iau parte la un colocviu internațional cu tema *Istorie și integrare*, colocviu organizat în sediul amintitului institut din Budapesta (Szilagyí Erzsébet fasor 22/c) la 16-17 aprilie a.c.

Deschis și prezidat în prima parte de către directorul Institutului, prof. dr. György Granasztói, colocviul despre *Istorie și integrare* a fost inițiat de gazde împreună cu Institutul omolog din Lublin, condus de prof. dr. Jerzy Kloczowski, în cadrul unui sistem de colaborare încă mai vast, care cuprinde institute de același profil din toată zona est-centrală. Din nefericire, deși un asemenea institut a fost creat deja la Cluj, România n-a fost reprezentată instituțional și nici prin aparatul diplomatic din capitala Ungariei, în timp ce diplomați din alte state ale zonei au găsit cu cale să i-a parte la lucrări, fie și numai la secvența inaugurală, dedicată evoluțiilor geopolitice din ultimii ani.

După alocuțiile introductive rostite de G. Granasztói și J. Kloczowski, dimineața zilei de 16 aprilie a fost consacrată unor analize întreprinse de istorici și diplomați care au luat parte la evenimentele ce au marcat căderea sistemului comunist în Europa Est-Centrală. Tadeusz Mazowiecki, fostul premier al Poloniei, a făcut o analiză a fenomenului, explicând motivele care au dus la alcătuirea trilateralei de la Visegrad. Au vorbit, pe aceeași temă Géza Jeszenszki, istoric și fost ministru de externe al Ungariei, János Mortonyi, Rudolf Chmel și Jmrich Vasecka din Bratislava, György Varga și István Káfer din Budapesta, Lubomir Navratil (Dunajská Streda), iar din partea română Smaranda Enache din Târgu Mureș, care s-a ocupat de rolul societății civile în etapa actuală.

O altă serie de comunicări, în aceeași zi, au pus în discuție chestiuni mai aplicate, din perspectivă istorică: Anna Gyivicsán, Miklós Vársárhelyi, Péter Kende, Istvan Kovacs din Budapesta, intervențiile în cauză fiind axate și ele, îndeosebi, pe ideea redefinirii conceptului de *Mittleuropa*.

N-a lipsit conferința de presă, de rigoare, în asemenea ocazii, nici modesta recepție oferită de ambasada Poloniei, reprezentată de însărcinatul cu afaceri, dat fiind că ambasadorul Grzegorz Lubczyk, anunțat în program, se afla la Varșovia, în suita președintelui Ungariei, Arpad Göncz.

A doua zi a colocviului (17 aprilie) a pus în valoare contribuții mai aplicate, urmărindu-se o definire mai exactă a contextului istoric. A fost deci, după diplomați, rândul istoricilor să examineze teme, aspecte, secvențe din aceeași perioadă. Jerzy Kloczowski a făcut un tur de

orizont al problematicei enunțate, ocupându-se de noile sinteze din Europa Centro-Orientală: Bielorusia, Lituania, Polonia, Ucraina, țări care au înghebat deja un sistem de colaborare mutual profitabil pe tărâm istoriografic.

Un grupaj substanțial de texte s-a referit chiar la aceasta zonă: A. Kaminski (Washington), Hanna Dylagowa și H. Gapski (Lublin), J. Tumelis (Vilnius), A. Ilyckiewicz (Minsk), autorii căutând să pună în relație contextul geopolitic cu aspectele locale.

Un alt grupaj, prezidat de Géza Entz din țara gazdă, s-a ocupat mai direct de evoluțiile geopolitice din zonă, cu referiri la Trianon (Ignác Romsics, Bloomington), la pluralismul istoriografic din secolul XX (Alexandru Zub), la unele inițiative de tip federalist în secolul naționalităților (Paul Cernovodeanu), la modul de folosire a izvoarelor istorice din perspectiva europeană (Sandor Tonk). Este partea care a privit mai direct România și ea s-a bucurat efectiv de interesul auditorilor.

Ultima parte a colocviului, mai compozită sub unghi tematic, a avut ca referenți pe Damir Agicic (Zagreb), Attila Simon (Slovacia), Ambrus Miskolczy, László Szarka și Zoltán Szász (Budapesta), acesta din urmă fiind și prezident al secțiunii finale.

Colocviul s-a încheiat cu o reuniune vesperală de lucru a directorilor de institute privind Europa Centrală, la care a fost invitat și semnatarul acestor rânduri. Am putut lua notă astfel de programele colaborării istoriografice din zonă și am avut cinstea să fiu solicitat la afiliere. Un asemenea statut implică, se înțelege, găsirea de mijloace adecvate sub unghi instituțional, tematic etc. Institutul de Istorie "A.D. Xenopol" nu dispune însă de personal suficient pentru a acoperi toată aria circumscrisă de federația amintită. E absolut necesar ca Academia Română să caute soluții adecvate, astfel ca istoricii care lucrează sub egida ei să poată participa cu deplină competență la programele respective. Analiza situației la care mă refer a fost amânată deja prea mult.

Al. Zub

CULTURE AND POLITICS OF IDENTITY IN MODERN ROMANIA (BUCUREȘTI, 27-30 MAI 1998)

Din inițiativa profesorilor J. B. Schneewind și Donald Kelley, care editează *Journal of the History of Ideas*, a avut loc la București (27-30 mai 1998) un colocviu internațional cu tema *Culture and Politics of Identity in Modern Romania*.

Și-au asociat eforturile la organizarea și susținerea acestui colocviu Universitatea din Pittsburgh (Irina Livezeanu), Universitatea Central Europeană din Budapesta (Sorin Antohi) și Fundația Cultura Europeană (Leonida Pop, București), așezăminte ce au contribuit în bună măsură la reușita programului.

Gândit pluridisciplinar, colocviul în discuție a reunit, timp de patru zile, la Palatul Elisabeta, specialiști din mai multe domenii preocupați a defini *Cultura și politica identității în România modernă*, prin idei, forme culturale, mentalități, ideologii, fie acestea produse în spațiul literar, artistic, filozofic sau istoric.

Două discursuri introductive s-au ocupat (27 mai) de *Identitatea României* (Keith Hitchins, Universitatea din Illinois) și de *Ideii occidentale în spațiul românesc* (Alexandru Zub), definind o complexă, inequizabilă problemă, așa cum se întrevide aceasta din exterior și dinăuntru.

Comunicațiile au fost grupate în nouă "serii" tematice, desfășurate succesiv în același spațiu, câte trei pe zi.

Prima serie (28 mai) a reunit analize privitoare la însăși identitatea românească, abordată diacronic, în procese și secvențe caracteristice. *Modelul comunitar și conexiunile naționale* (Alexandru Duțu), *Identitățile românești în secolele XVI și XVII* (Andrei Pippidi), *Surse romantice și conservatoare ale autohtonismului românesc din secolul XIX* (Andrei Paul Iliescu) au fost temele definite în partea dintâi a trepticului, comentat la urma de Hugh Kearney (Universitatea din Pittsburgh). A doua secvență, despre *Religie și identitate*, a pus în lumină idei newtoniene în țările române (II.-R. Patapieviți), problema Reformei și toleranței în Moldova secolului XVI (Maria Crăciun), relația dintre romantism și ortodoxie pe linia identității românești

(Catherine Durandin, INALCO, Paris), avându-l ca discutant pe Alexandru Duțu. Ultima parte s-a referit la discursul istoric și miturile istoriei, cu analize despre fenomenul eroizării în manualele școlare (Mirela-Luminița Murgescu), raportul dintre istoriografie și proiectul național (Ovidiu Pecican), discursul istoric sub dictatura comunistă (Alexandru Zub), teme analizate critic, finalmente, de Sorin Antohi.

A doua serie de comunicări (29 mai) a pus accentul pe multiculturalitate, cu analize privind identitatea evreilor (Hildrun Glass, München) și a germanilor (Rainer Ohliger, Berlin), completate cu altele despre "identitatea regională" (Edit Szegeđi) și transilvanism în perioada interbelică (Harald Schenker), teme reluate apoi de Andrei Corbea ca referent al secțiunii. *Identitatea socială* în construcție, cu analize despre intelectualii români în secolul XIX (Elena Siupiur), și în România Mare (Mariana Hausleitner, Berlin), moldovenii din Basarabia (Charles King, Georgetown), analize comentate apoi de Irina Livezeanu (Pittsburgh). Alte comunicări au pus în discuție marile controverse legate de intelectualitatea interbelică, sub unghi generaționist (Matei Călinescu, Indiana), cu privire specială la Cioran (Marta Petreu), Blaga (Claude Karnoouh, Paris), mișcarea legionară (Sorin Alexandrescu, Amsterdam), controverse reanalizate apoi de Leon Volovici (Ierusalim).

A treia serie, mai aplicată și mai "actuală", a pus în discuție ideologii și teorii ale dezvoltării, cu analogii în spațiul ibero-american (Joseph Love, Illinois) și "lumea a treia" (Bogdan Murgescu) și concluzii formulate de F. P. Wagner (Mannheim), chestiunea feminismului (Maria Bucur, Mihaela Miroiu, Irina Liczek/New York), cu adnotări marginale de Bonnie Smith (Rutgers), apoi încă două comunicări despre Constantin Noica (Alexandra Laignel-Lavastine, Paris) și sensul filozofiei analitice în România sub regimul comunist (Mircea Flonta), teme comentate cu servoare de Vladimir Tismăneanu (Maryland).

Analiza ansamblului (comunicări, referate, discuții) a întreprins-o, la capătul ultimei zile, Daniel Chirot (Washington), cu observații de un real interes pentru participanții de orice profesie.

Se preconizează tipărirea în volum a contribuțiilor, fie acestea elaborate meticolos ori produse în sală, ca reacție la un punctele de vedere emise.

Asemenea reuniuni, cu toate controversele pe care le suscită de regulă, nu pot fi decât utile unei limpeziri mai depline a temelor, numeroase și delicate, puse în discuție.

Al. Zub

ROLUL CULTURII ROMÂNE ÎN LUMEA CONTEMPORANĂ (BRAȘOV, 1-4 Iunie 1998)

După reuniunea de la Sibiu dedicată românisticii (1996), Fundația Culturală Română a organizat la Brașov încă una (1-4 iunie a.c.) având aceeași mare, generoasă, inepuizabilă temă: *Cultura română în lumea contemporană*.

Lucrările s-au desfășurat la Hotel ARO, în trei secțiuni tematice: 1. *Românii în cultura lumii*; 2. *Rolul statului și al societății civile în promovarea valorilor naționale*; 3. *Globulizarea și rolul culturilor mici*.

Au luat parte la lucrări numeroase personalități de peste hotare și din țară. Academia Română fiind reprezentată destul de bine pe tot parcursul. La deschidere și în etapa finală au fost prezenți chiar membri din conducerea venerabilii instituții: Eugen Simion (președinte) și Maia Simionescu (vicepreședinte).

La prima secțiune, ocupându-se de *Românii în cultura lumii*, au prezentat comunicări: N. Balotă, Dan Horia Mazilu, Alain Vuillemin, M. Fridman, Lory Wallfisch, O.L. Cosma, Marco Cugno, G. Mihăilă, Carmen Bouet, Liviu Rotman, Glee Wilson, Peter Jacobi, Klaus Bochmain, I. Opriș, Mircea Iltu, etc.

La a doua, tratând anume despre *Stat și societate civilă în afirmarea valorilor naționale*, au luat parte N. Manolescu, Vitalie Ciobanu, L. Papadima, Cristian Preda, Radu Ionescu, S. Semcinski, S. Lucikanin, Marilena Aldea, Victoria Moldovan etc.

La a treia, despre culturile mici și globalizarea în lumea actuală, au prezentat comunicări Sorin Alexandrescu, Matei Călinescu, V. Pușcaș, A. Kuzmanova, R. Scagno, Gligor Popi, Andreia Roman, Cornel Ungureanu, C. Eretescu, Arne Halvorsen, L. Lindgren, V. Ivanović, L. Schippel, N. Constantinescu, Ileana Orlich, etc.

Am avut onoarea să fiu moderatorul unei sesiuni, la secțiunea a doua (2 iunie), și să mă pronunț asupra unor chestiuni de larg interes în ședințele plenare (1 și 4 iunie). Mă preocupă, în-deosebi, așezarea perspectivă a culturii noastre, mai utilă azi ca oricând, instituționalizarea culturii, localismul creator. Au emis opinii de un real interes, în acele ocazii, Augustin Buzura, Mircea Angelescu, N. Balotă, Eugen Simion, Cornel Ungureanu, Sanda Golopenția, Farkas Jenő etc.

Din atâtea idei care au fost emise, merită a fi menționată mai ales aceea de a se crei un Institut Român de resort, care să orchestreze activitățile. Un buletin, apoi, ar putea pune mai ușor în circulație știrile de interes comun, proiectele, programele, în timp ce s-ar pregăti o bibliografie a domeniului.

Un vast program se prefigurează.

Al. Zub

REVOLUȚIA DE LA 1848 ÎN ȚĂRILE ROMÂNE (BUCUREȘTI, 12 Iunie 1998)

După un simpozion despre *Pașoptismul românesc*, organizat la Iași (25 martie 1998), la Institutul nostru, Academia Română însăși a ținut să aniverseze un secol și jumătate de la Revoluția din 1848.

Sesiunea științifică din hemiciclul Academiei a avut loc la 12 iunie a.c., sub înaltul patronaj al Președintelui țării și fiind condusă, în partea ei protocolară, de președintele Academiei.

În alocuția inaugurală, acad. Eugen Simion a pus în lumină interesul în sine al tenei, alături de marea ei actualitate, interes relevant și în cuvântul rostit de șeful statului.

Primele comunicări au căutat să definească situația românilor în Europa la 1848 (acad. Gh. Platon) și să producă analogii semnificative cu alte zone ale continentului, în-deosebi cu Elveția (Pierre du Bois, Geneva), și Țările de Jos (Albert von Goudoever, Utrecht).

Altele s-au referit la Rusia și revoluția română (Ion Varta, Chișinău), regimul revoluționar din Țara Românească (acad. Dan Berindei), Transilvania pașoptistă între Viena și Pesta (Liviu Maior) sau la *spiritul de la '48* (Camil Mureșanu).

Personal, am socotit utilă o situație istorico-culturală a ideilor în cauză, devenite rețere pentru toate generațiile.

Ideile creștine (N. Isar), atitudinea scriitorilor în epocă și mai târziu (D. Păcurariu), chestiunea legalității în raport cu programele de la 1848 (Apostol Stan), aspecte ale revoluției murene (Vladimir Osiac), imaginea produsă în presa germană (Grigore Ploșteanu) au întregit apoi tabloul.

O expoziție documentară ("Anul 1848 la români") a fost inaugurată concomitent la Biblioteca Academiei Române.

Câteva din lucrările speciale editate cu această ocazie și numărul tematic din "Academia" au putut fi puse tot atunci la îndemâna publicului.

Rămân încă atâtea de făcut pentru a desăvârși, pe cât posibil, gestul aniversar.

Al. Zub

ANUL 1948: INSTITUȚIONALIZAREA COMUNISMULUI (SIGHETUL MARMAȚIEI, 13–21 Iunie 1998)

Ajuns la al VI-lea simpozion, *Memorialul Sighet* și-a desfășurat noua scrie de lucrări între 13 și 21 iunie a.c., în vechiul penitenciar și la Licul de Muzică.

Tema de studiu, analiză și reflecție a fost, de data aceasta, Anul 1948: instituționalizarea comunismului.

Istorici, politologi, analiști ai fenomenului social, victime ale dictaturii comuniste ș.a. s-au adunat din nou pentru a defini o secvență în adevăr tragică din istoria noastră. La mărturiile directe ale supraviețuitorilor s-au adăugat dezvăluiri întemeiate pe arhive și restituții de tot felul, cele mai multe punând în valoare fonduri de documente și tipărituri până nu demult inaccesibile.

Au putut lua parte la simpozion și un grup de elevi, premiați la ultima olimpiadă de istorie, elevi pentru care s-a organizat anume o tabără de vară, cu expuneri pe teme de istorie și discuții menite a le dezvolta spiritul critic.

Ceremonia deschiderii simpozionului a avut loc în celularul închisorii, unde parterul și două etaje găzduiesc deja o expoziție permanentă privind opoziția la comunism și represiunile din România postbelică. Două celule au fost păstrate în forma inițială, ca un *memento*, pe când celelalte spații au fost amenajate muzeistic.

Prezența unor miniștri din actualul guvern și a altor demnitari a făcut ca manifestarea să capete un caracter mai solemn, în prima parte, caracter sporit de reprezentanți ai unor organisme de rang internațional.

Două momente de reculegere, unul în lăcașul anume construit ca parte a complexului, altul la monumentul ridicat mai demult în memoria victimelor holocaustului, au permis să se facă o legitimă relație între nazism și comunism.

Din complexa problematică a anului 1948 s-au ales teme care să marcheze crearea partidului unic și a securității, distrugerea Academiei Române și înlocuirea ei cu un așezământ ancilar, statutul Bisericii, naționalizarea principalelor mijloace de producție, reforma învățământului, revoluția culturală etc. Nu se pot aminti aici subiectele înseși, prea numeroase, nici autorii lor. E destul să spunem că au fost peste o sută și că timpul disponibil era de fiecare dată prea scurt. Câteva exemple, totuși, dintre victime: I. Gavrilă-Ogoreanu, L. Mărgineanu, T. Popescu, Cezar Zugravu, care au ținut să-și unească propria depoziție cu analizele celorlalți. Dintre istoricii profesioniști sau de ocazie, merită să fie amintiți: Lavinia Betea, G. Catalan, Victor Cojocaru, Livia Dandara, Dorin Dobrinco, Victor Frunză, Doina Jela, Stelian Mândruț, Gh. Onișoru, Marius Oprea, Claudiu Secașiu, Ioana Raluca Voicu-Arnăuțoiu. Dintre istoricii străini: Thomas Blanton, Denis Deletant, Ladis Kristoff, Antonian Liehm, Galina Muraško, Marc Percival, Tatiana Pokivialova, Milan Resutic, Kurt Treptow, Pierre Valeno.

Ca și în anii trecuți, reușita simpozionului s-a datorat mai ales eforturilor depuse de echipa Fundației Academia Civică, la care se adaugă, firește, străduințele localnicilor, în frunte cu prefectul însuși, Gheorghe Bârlea.

Un moment aparte l-a constituit lansarea ediției românești (Humanitas, 1998) a *Cărții negre a comunismului* de Șt. Courtois ș.a., cu o addenda pentru România, elaborată sub egida aceleiași fundații.

Al. Zub

G.I. BRĂȚIANU – CENTENAR (IAȘI, 22–27 Iunie)

Ca și anul trecut, Institutul nostru a contribuit, ca organizator și participant, la reușita noii reuniuni de caracter internațional (a patra: 22–28 iunie 1998), inițiată de *Centrul de Studii Românești* din Iași.

Conduc de dr. Kurt Treptow, *The Center for Romanian Studies* are deja un palmares impresionant. Periodicul său, *Romanian civilization*, se află deja în al șaselea an de apariție, iar cele câteva serii editoriale se bucură de un larg prestigiu în țară și în lume, fiind răspândite printr-un sistem ce leagă Iașul de Oxford și Portland.

După *Romania and World War II* (1), *Romania and Western Civilization* (2) și *Biography and Romanian Studies* (3), temele celorlalte reuniuni, deja finalizate și publicistice, a avut loc noua

conferință (Iași 22–24 iunie; Focșani, 25–28 iunie a.c.), această cu temă *Romania and the World War I*, care va constitui și materia noului volum (4) de studii.

La lucrările noii reuniuni au luat parte un mare număr de istorici, literați etc., a căror preocupare era să contribuie la o mai bună comprehensiune a lumii românești la începutul secolului XX.

La deschidere, în Palatul Culturii, a fost prezentat volumul *Biography and Romanian Studies* (1998) și s-a lansat (23 iunie a.c.) o antologie a poeziilor ieșeni contemporani, *City of Dreams and Whispers*, în traducerea lui Adam J. Sorkin.

Etapa ieșeană a lucrărilor s-a consumat în doi timpi: la Institutul de Istorie "A.D. Xenopol" (23 iunie, p.m.) despre *G.I. Brătianu*, cu ocazia împlinirii unui secol de la naștere; la Palatul Culturii (24 iunie), despre România în primul război mondial.

Simpozionul dedicat lui G.I. Brătianu a pus în valoare unele aspecte din viața și opera în cauză, reunind contribuții subscrise de V. Docea, L. Nastasă, V. Spinei, Gh. Onișoru, Al. Zub.

Celelalte lucrări, având ca temă întâia conflagrație mondială în raport cu problemele românești, au pus în lumină aspecte *diplomatice* (R.R. Florescu, I. Ciupercă, Ladis Kristof, A. Lăpușan, K.W. Treptow), *militare* (Mark Axworthy, E. Danu, V. Docea, C. Prodan, Larry Watts), *politice* (C. Turliuc, Ingmar Sohrman, G.I. Florescu, C. Illihor), *culturale* (D. Dobrovăț, D. Jumară, E. Manoil, S. Pârnu, B. Popescu, Lory Wallfisch, F. Ivaniuc, etc.), istoriografia însăși având o parte deloc neînsemnată (D. Preda, Al. Zub etc.).

Programul de la Focșani, incluzând și o excursie la monumentele din zonă, a dat prilej la o nouă lansare de carte, *Romania and the World War I* de Glenn E. Torry, scoasă de același prolific centru de studii.

Tema următoarei conferințe (V) va fi *Studiile românești la turnanta secolului*.

Nu se poate sublinia destul zelul depus de principalul organizator, dr. Kurt W. Treptow și echipa sa, pentru asemenea activități.

Al. Zub

SESIUNEA INTERNAȚIONALĂ "ISTORIA PARLAMENTULUI ȘI A PARTIDELOR POLITICE DIN BUCOVINA"

Cea de-a X-a sesiune internațională de studii organizată de Bukowina Institut (Institutul Bucovina) din Augsburg (Germania), s-a desfășurat între 29 iulie și 2 august 1998, pe tema: *Parlaments- und Parteiengeschichte der Bukowina* (Istoria parlamentului și a partidelor din Bucovina). La această reuniune științifică au participat istorici, oameni politici și ziariști din Germania, România și Ucraina. Pentru buna reușită a sesiunii institutul gazdă a beneficiat de sprijinul material al Ministerului Federal de Interne și al guvernului landului Bavaria și Consiliul districtului Schwaben.

Lucrările sesiunii au fost deschise în după-amiaza zilei de 29 iulie de prof. dr. Kurt Rein, de la Universitatea Ludwig-Maximilian din München și dr. Otfried Kotzian, directorul executiv al Institutului Bucovina din Augsburg. După cuvântul introductiv rostit de secretarul de stat în Ministerul de Interne, Eduard Lintner, pe tema dialogului dintre știință și cercetare, ca temei de apropiere între națiunile Europei de astăzi, în care istoricii Bucovinei poate fi un model de multiculturalitate, de convingere pașnică interetnică și confesională, au început lucrările propriu-zise ale sesiunii, fiind prezentate două comunicări. Prima a fost a prof. dr. Theo Stammen de la Universitatea din Augsburg, cu tema: *Parteienforschung als Grundlage zum Verständnis politischer Systeme* (Cercetarea partidelor ca temei pentru înțelegerea sistemelor politice), iar cea de-a doua a prof. dr. Horst Glassl de la Universitatea din München, cu: *Vom Reichstag zum Reichsrat: Entwicklung des Parlamentarismus in Österreich-Ungarn* (De la Dieta imperială la Consiliul imperial: dezvoltarea parlamentarismului în Austro-Ungaria). Apoi au urmat întrebări și s-au purtat discuții pe marginea referatelor prezentate.

În ședința din dimineața zilei de 30 iulie au fost prezentate trei comunicări și anume un amplu referat cadru asupra stadiului cercetării temei "Parlamentarismul și istoria partidelor politi-

ce din Bucovina" în istoriografia germană, română și ucraineană, susținut de cercetătorul Otto-Friedrich Hallabrin de la Institutul Bucovina din Augsburg, urmat apoi de comunicarea: *Die Entscheidungsjahre 1848-1849 und ihre Bedeutung für den Parlamentarismus in Österreich-Ungarn* (Anii decisivi 1848-1849 și importanța lor pentru parlamentarism în Austro-Ungaria) a prof. dr. Johannes Hampel, președintele Institutului Bucovina, și de cea a directorului Serviciului extern din Cernăuți al Institutului european pentru integrare și cooperare din Kiev, Petro Hasiuk, pe o temă de istorie politică actuală: *Die Entwicklung und Rolle der politischen Parteien im Demokratisierungsprozeß der Ukraine am Beispiel der Nordbukowina* (Evoluția și rolul partidelor politice în procesul de democratizare a Ucrainei, exemplul Bucovinei de Nord). Întrebările și discuțiile ce au urmat s-au referit la unele aspecte privitoare la oglindirea temei sesiunii în istoriografie, subliniindu-se puținătatea lucrărilor publicate în acest domeniu, la importanța anilor 1848-1849 pentru evoluția viitoare a Bucovinei ca ducat autonom în cadrul Monarhiei de Habsburg, precum și asupra situației actuale, mai ales a partidelor politice ucrainene, dar și a celor românești, din Bucovina de Nord.

După amiază au fost prezentate patru comunicări. Prima a fost a prof. dr. Hugo Weczerka, din Marburg, cu tema: *Ethnien und öffentliches Leben in der Bukovina. 1848-1914* (Etniile și viața publică în Bucovina, 1848-1914). Apoi, subsemnatul am prezentat comunicarea cu tema: *Die historische Entwicklung der rumänischen politischen Parteien in der Bukowina und ihre bedeutendsten Vertreter im Bukowiner Landtag und österreichischen Reichsrat* (Evoluția istorică a partidelor politice românești în Bucovina și cei mai de seamă reprezentanți ai lor în Dieta Bucovinei și în Consiliul imperial austriac). A urmat prof. dr. Oleksandr Dobrjanski, de la Universitatea din Cernăuți, cu: *Die Bildung und die Rolle der ukrainischen Parteien im politischen Leben der Bukowina in der zweite Hälfte des 19. und der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts* (Formarea și rolul partidelor ucrainene în viața politică a Bucovinei în a doua jumătate a sec. XIX și în prima jumătate a secolului XX) și, în final, cercetătorul Serghei Osaciuc, de la Centrul de studii Bucovina al Universității Cernăuți, cu: *Politischen Vereine und Parteien der deutschen und jüdischen Bevölkerung in der Bukowina* (Asociații și partide politice ale populației germane și evreiești din Bucovina). Discuțiile animate ce au urmat, s-au axat pe problema evoluției istorice a structurii etnice din Bucovina, în timpul stăpânirii habsburgice. Unii reprezentanți ai delegației ucrainene au contestat, fără argumente științifice, veridicitatea rapoartelor înaintate Vienei de oficialitățile imperiale provinciale, la începutul stăpânirii austriece, care prezintă predominarea elementului etnic românesc în provincie. Totodată, s-a discutat mult rolul elitei politice în viața politică și în apariția partidelor politice bucovinene, insistându-se asupra disputei dintre români și ucraineni pentru hegemonie politică în provincie și a.

În prima parte a zilei de 31 iulie au fost prezentate ultimele trei comunicări ale celei de-a X-a sesiuni internaționale de studii a Institutului Bucovina din Augsburg. Dr. Otfried Kotzian, conducătorul institutului gazdă a prezentat comunicarea: *Der Ausgleich des Bukowiner Landtags von 1910* (Înțelegerea din Dieta Bucovinei din 1910), urmând apoi dr. Ștefan Purici, de la Centrul de studii Bucovina din Rădăuți, cu: *Parlamentarische Transformationsprozesse: vom Bukowiner Landtag zum Abgeordnetenhaus in Bukarest* (Procese de transformare parlamentară: de la Dieta Bucovinei la Camera deputaților din București) și Serghei Popik, directorul Serviciului pentru naționalități și migrații a Administrației de stat a regiunii Cernăuți, cu: *Praktische Politik im Gebiet Czernowitz: Die Ergebnisse der Parlaments- und Regionalwahlen in der Nordbukowina vom März 1998* (Practica politică în regiunea Cernăuți: rezultatele alegerilor parlamentare și regionale din martie 1998 în Nordul Bucovinei).

În timpul discuțiilor, ce au urmat comunicărilor, la finalul sesiunii, s-au abordat cu precădere o serie de aspecte privitoare la înțelegerea dintre naționalități realizată în 1910 în Bucovina, la modul de reprezentare a minorităților naționale în Parlamentul Românici interbelice și la situația politică actuală din Bucovina de Nord.

Pe data de 1 august 1998 s-a sărbătorit festiv aniversarea a 10 ani de la înființarea Institutului Bucovina din Augsburg. Cu acest prilej, în fața celor peste două sute de invitați, prof. dr. Erhard Busek, vicecancelarul Austriei, a ținut discursul festiv: *Die Jahrtausendwende – Eine Hoffnung für Europa* (Schimbarea de mileniu – o speranță pentru Europa). Apoi au urmat

cuvântările de salut rostite de Ministrul muncii și ordinii sociale al landului Bavaria, dr. Hartmut Singbart; de președintele Consiliului districtului Schwaben, dr. Georg Simnacher; de președintele Consiliului județean Suceava, Gavril Mârza; de președintele Administrației de stat a regiunii Cernăuți, Theofil Bauer; de primarul orașului Augsburg, dr. Peter Menacher; de prof. dr. Theo Stammen, din partea Universității din Augsburg; precum și de conducătorii celorlalte centre de studii bucovinene, respectiv prof. dr. Oleg Panciuc, de la Centrul de studii Bucovina din Cernăuți și dr. Dimitrie Vatamaniuc, de la Centru de studii din Rădăuți. În după amiaza aceleași zile toți invitații au participat la un salon literar- muzical organizat de institutul gazdă la Teatrul cazinoului din localitate.

În ziua de 2 august, pentru participanții la sesiunea științifică, a fost organizată o interesantă și instructivă excursie la castelele regale din sudul Bavariei.

Mihai- Ștefan Ceașu

AL 23-LEA CONGRES AL ACADEMIEI ROMÂNĂO-AMERICANE DE ȘTIINȚE ȘI ARTE (ROCHESTER, NEW YORK, 6-9 AUGUST, 1998)

Academia Româno-Americană de Științe și Arte (ARA) este o instituție cunoscută în S.U.A., în Canada, în România, dar și în alte țări din Europa, America de Sud etc., care reunește intelectuali de origine română – dar nu numai –, proveniți din diverse arii științifice, culturale și artistice ale lumii. Fondată în 1975, la Berkeley, California, cu scopul intermedierei contactelor profesionale ale studioșilor americani și ale celor născuți în România cu reprezentanții culturii vestice, ARA s-a afirmat, înainte de 1990 îndcoșebi, ca o tribună a românismului și o punte de legătură între cei interesați în vreun fel, indiferent de meridianul pe care trăiau, de istoria și civilizația unei țări ajunse, cândva, prin voința Kremlinului, după Cortina de Pier. După 1989, când în Estul european a fost abolit comunismul, ARA a ajuns să stabilească raporturi firești, deci de schimb și colaborare, cu România și cu românii din afara granițelor naționale, desfășurându-se trei dintre convențiile ei anuale la București (1991), Chișinău (1993) și Târgoviște (1997). De-a lungul anilor, printre membrii ARA s-au numărat nume prestigioase ale culturii și științei americane, iar în ultimul timp, reputația acestei celebre instituții a sporit prin cooptarea unor personalități române ca membri asociați. ARA editează, de ani de zile, o apreciată publicație științifică – *Journal of the American Romanian Academy of Arts and Sciences* –, tipărint în același timp cărți, enciclopedii și albume care privesc istoria românilor americani, istoria și cultura României, relațiile româno-americane etc. Dintre autorii acestora amintim pe Emil Turdeanu, Vlad Georgescu, Ionel Jianu și Paul D. Quinlan. La conducerea acestei Academii s-au aflat, până în prezent, nume de rezonanță, ca Maria Manoliu-Manea și Constantin Corduneanu, care au imprimat o înaltă ținută științifică întregii activități a ARA.

După ce precedentele conferințe internaționale au fost organizate, de regulă, pe coasta de Vest a S.U.A. sau în Canada, anul acesta, cel de al 23-lea Congres al ARA a avut loc la University of Rochester, din Rochester, New York, între 6 și 9 august 1998. Explicația acestei alegeri, acceptată de toți cei interesați, este legată de numele Profesorului Charles M. Carlton, acela care, dintotdeauna, a iubit România, după ce a învățat românește – este un prodigios lingvist, cel mai reprezentativ românist american într-un domeniu puțin studiat –, a scris studii și cărți despre limba română, despre poezii români traduși în engleză, a editat revista *Miorița. A Journal of Romanian Studies*, a tradus numeroase articole, studii etc., precum și cartea dlui Adrian Marino: *The Biography of "The Idea of Literature", from Antiquity to the Baroque* (Albany, New York, SUNY Press, 1996). În plus, a predat cursuri de lingvistică și limba engleză la Universitatea "Babeș-Bolyai" din Cluj, repetând, mai târziu, o experiență asemănătoare în Brazilia. Distins Profesor și vechi membru al ARA, Domnia sa și-a asumat dificila dar și onoranta povară, acceptată de el ca pe un privilegiu, de a organiza cel de al 23-lea Congres al acestei Academii, iar acor-
dul entuziast a Comitetului Executiv a reprezentat o recunoaștere implicită a omului și a studio-

sului Charles M. Carlton, acela care, prin tot ceea ce a făcut, a răspuns întocmai idealului afișat de o recunoscută instituție științifică internațională.

Așadar, Rochesterul, "the flower city", așezat pe țărmul Lacului Ontario și traversat de Genesee River și Erie Canal, a fost locul desfășurării recentului Congres ARA. Gazdă s-a oferit a fi cunoscuta University of Rochester, acolo unde, ani și ani, Profesorul Carlton a predat cursuri de limba română, de istorie și cultură română. Din 1976, la aceasta Universitate au predat, ca Visiting Professor, Theodor Hristea, Virgiliu Florea, Aurel Trofin, Ioan Crețiu, Magda Groza și Mihai Zdrenghea. Au conferențiat, dintre intelectualii români, Cornelia Bodea, Dinu C. Giurescu, Romulus Vulcănescu, Dan Grigorescu, Adrian Marino, Marius Sala, Mircea Malița, iar dintre americani amintim pe Robert Austerlitz, Mary Ellen Fischer, Radu R. Florescu, Laurence Salzmann, W.D. Snodgrass și alții, aceștia din urmă abordând, bineînțeles, subiecte care privesc istoria și cultura română, care nu sunt deci străine pe "țărmul albastrului Ontario". Și din acest punct de vedere, desemnarea orașului Rochester, pentru o convenție ARA, s-a dovedit a fi mai mult decât inspirată.

În mesajul adresat Congresului de Președintele S.U.A., la 5 august 1998, se preciza, după obișnuitul salut, că "Today is a time of extraordinary opportunity for the peoples of the world as old barriers fall and a new and truly global community emerges. As we stand on the threshold of a new century, it is more important than ever that we become aware of one another's hopes and values, for it is through such understanding that we can best promote lasting peace and prosperity around the world. I am pleased that all of you have gathered to explore the cultural and scientific issue that are shaping the world of tomorrow. As you meet to discuss mutual interests and to share your expertise, I commend you for working to build a brighter future for us all".

Profesorul Charles M. Carlton, la rândul său, atrăgea atenția rochesterienilor, deci conaționalilor lui, că "Many may think of Romania as home of the Dracula legend", deși ea este "a jewel of a country. The variety of the culture says a lot about the history of Europe in general". Recunoscând, nu o dată, că România este pentru el o a doua patrie, Profesorul Carlton reamintea că "People can't find it on the map and don't seem to know anything of the country or its culture" (Lisa Hutcherson, *Fairport man sharing his love of "green mountain state" – Romania. University of Rochester professor Charles Carlton helped set up a conference on the European nation*, în "Democrat and Chronicle", Rochester, New York, August 5, 1998, p. 7F).

Joi, 6 august 1998, într-o zi începută cu izolate averse de ploaie, în elegantul "Dewey Hall", situat în "the River Campus", au fost deschise lucrările celui de al 23-lea Congres al Academiei Române Americane de Științe și Arte, în prezența unei asistențe distinse, constituite din profesori, cercetători, ziariști etc. din S.U.A., România, Moldova, Canada și Germania. Momentul solemn al începutului l-a găsit la tribună pe Charles M. Carlton (General Chair), care l-a introdus pe Decanul Thomas H. LeBlanc, care a rostit cuvântul de salut din partea Universității din Rochester. Profesorul Constantin Corduneanu s-a adresat celor prezenți în numele ARA, ca președinte al ei. Profesorul Ștefan Stoenescu (Associate Chair) l-a prezentat pe Charles M. Carlton, acela care îi adunase laolaltă pe studioșii ce urmau să fie împreună pentru patru zile. A mulțumit cel omagiat, urcând la tribună Academicianul Dinu C. Giurescu, autorul unei pertinente "Keynote address" intitulată: *Romania Update, 1998*. La finalul sesiunii plenare, participanții au vizitat cele două expoziții, una în "Meliora", unde erau expuse tablourile "No Exit" și "Immurement", ale Alexandrei Iulia Stoenescu, din New York City, și alta în "Rush Rhees Library", unde se putea vizita o expoziție de carte, cu titluri editate de ARA, Romanian Cultural Center din New York etc.

În după amiaza aceleiași zile, în diverse săli din "Meliora" s-au desfășurat lucrările următoarelor secțiuni: "Economics", "Political Science", "Economics-other" și "History", cu care ocazie, dr. Simion Teodor (Universitatea "Valahia" din Târgoviște) a citit comunicarea: *Bazinul carpato-balcanic – dimensiuni geopolitice actuale*. Dr. Monica Busuioc (Institutul de Lingvistică din București) a vorbit despre *Leafa ca avantaj*, iar dr. Gabriel Cucui (Universitatea "Valahia" din Târgoviște) s-a referit la *Informatizarea contabilității*. O altă serie de comunicări, prezentate în "Meliora", au fost grupate în secțiunile: "Economics-transitions", "Economics-other", "Economics-privatizare" și "Literature". Dintre textele ascultate, am remarcat următoarele:

Bioeconomia lui Nicolae Georgescu-Roegen în actualitate (Liviu Groza) și *Privatizare – trecut și viitor* (dr. Paraschiv Vagu, Universitatea "Valahia" din Târgoviște). O mențiune aparte merită comunicările prezentate în cadrul secțiunii "Literature": *Modern Fiction and the Recent Past Revealed* (dr. Monica Grecu, University of Nevada at Reno) și *Le portrait de Beckett par E.M.Cioran: amitié et admiration* (dr. Aleksandra Gruzinska).

Complexul "Bausch Lomb" a găzduit secțiunile "Literature" și "Mathematics", cu comunicări avansate de Carmen Maria Andraș, de la Institut de Cercetări Socio-Umane din Târgu Mureș (*Imaginea Transilvaniei în literatura britanică: motive arhotipale și stereotipii*), de dr. Raymonde A. Bulger, de la Graceland College, Emerita (*Les Fantasmies et les masques de Vasilie Pop dans Les Chiens de mort de Paul Goma*) și de dr. Nicolae H. Pavel, de la Ohio University, Athens, Ohio (*The Kernel of some Hyperbolic Differential Operators and Theorems of Numbers Theory*).

În cadrul secțiunii "History", singura care și-a deslășurat lucrările în complexul "AMES", au conferențiat dr. Gheorghe I. Florescu, de la Institut de Istorie "A.D. Xenopol" din Iași (*William S. Culbertson and Romania, 1925-1928*), dr. Angela Comnène, de la The Heraldry Society of Canada, Ottawa, Canada (*Une page d'histoire oubliée. Note sur la vie de Maria de Mangop de la dynastie des Comnène-Paleologu - épouse de Voïvode Stéphan-le-Grand*) și dr. Dragoș Gheorghiu, din București (*Brâncuși's "Prodigal Son" -- the African Influence*), citită de Charles M. Carlton.

În aceeași sală, cei care au dorit au vizionat, în continuare, filmul documentar *Columna lui Traian*.

Prima zi a Congresului s-a încheiat într-o atmosferă apoteotică, provocată de concertul oferit de cunoscuta pianistă Lory Wallfisch, Profesoară emerită la Smith College, Northampton, Massachusetts, care a interpretat câteva dintre creațiile lui George Enescu, după ce, mai întâi, a vorbit despre *Enescu, the Man and his Music*. Concertul a avut loc în eleganta "Welles-Brown Room", din "Rush Rhees Library", un spațiu creat parcă anume pentru astfel de momente unice.

A doua zi a debutat cu comunicările prezentate în "Meliora", grupate în secțiunile: "Chemistry, Pharmacology", "Economics-other", "Economics-transitions" și "Literature". Această din urmă secțiune a avut următorul program: Nadia Manea (Universitatea "Valahia" din Târgoviște): *Alterități în reprezentările secolului XVIII: greci și ruși în spațiul românesc*; dr. Rodica Novac (University of Rochester): *Mitul epifaniei la Mircea Eliade*, cu aplicații la Michel Tournier și James Joyce; Doina Mihaela Popa (Universitatea Tehnică "Gheorghe Asachi", Iași): *Le Je/Elle dans le discours féminin*; dr. Ștefan Stoicescu (Cornell University, Ithaca, New York): *"Last Night I Dreamed I Was in Bucharest" -- the Oneiric Stance in Rochester's Native Son's Poetry*.

O altă secțiune "Chemistry" s-a transformat în același timp în "Bausch & Lomb".

Următoarea serie de comunicări a fost grupată astfel: "Economics-transitions" și "Engineering" (ambele în "Meliora") și "Physics/Chemistry" ("Bausch & Lomb"). Secțiunea "Engineering" a reunit, în ipostaza de comunicanți, pe dr. Florea Oprea, de la Universitatea "Valahia" din Târgoviște (*Noi orientări în cercetarea științifică din domeniul ingineriei materialelor*), pe dr. Liliana Surugiu Bajurea, de la École Polytechnique, Montréal, Canada (*Développement de l'énergie éolienne et attitude du public*) și pe dr. Ion Paraschivoiu, de la aceeași Universitate (*Aircraft Icing -- a Safety Problem*).

Prima jumătate a zilei s-a încheiat cu un program de dansuri populare românești, susținut de trupa locală "Da Igramo". Apoi, cei interesați au vizitat "George Eastman House", adică celebrul "Museum of Photography" din Rochester.

În după-amiaza aceleiași zile, Executive Committee s-a întrunit pentru a discuta chestiunea decernării premiilor ARA și alegerea noii sale conduceri.

Un moment aparte al Congresului l-a reprezentat programul de "Romanian Ballads and Poetry", susținut de W.D. Snodgrass, poet și traducător de poezie românească, deținător al Premiului Pulitzer și fost profesor la University of Rochester. Lectura versiunii originale a fost asigurată de Nicolae Babuts. Au fost citite traducurile baladelor *Miorița* și *Meșterul Manole*.

precum și două dintre creațiile lui M. Eminescu – *La steaua...* și *Somnoroase păsărele* –, acestora adăugându-li-se mai multe poezii de Marin Sorescu.

Seara, în prezența tuturor participanților, Profesorul Constantin Corduneanu a anunțat premianții ARA pe 1998: Profesorul Charles M. Carlton, pentru exemplara sa contribuție la afirmarea românisticii americane, cercetătorul Dan Grindea, pentru o lucrare despre Țiganii din România și istoricul Vladimir Tismăneanu, pentru recenta carte: *Fantasies of Salvation. Democracy, Nationalism, and Myth in Post-Communist Europe*, care urmează să apară, în versiune românească, la Editura "Polirom" din Iași. În același cadru, au fost anunțate numele noilor membri ai ARA, precizându-se că la această oră 96 de profesori, cercetători etc. fac parte din acest forum științific internațional.

Sâmbătă, 8 august 1998, în "Meliora" au fost expuse, în două etape, comunicările primei părți a zilei, incluse în secțiunile: "Economics-transitions", "Environment", "Linguistics", "Medicine, Public Health, Biology", "Psychology, Sociology, Religion", "Economics-other", "History, Geography", "Mathematics", "Political Science" și "Journalism, Mass media". Dintre comunicările audiate amintim: *Rolul dimensiunii verticale în corectarea anomaliilor dentare* (dr. Petru Cocîrțeu, Portage Dental Laboratory, Cuyahoga Falls, Ohio, și Octavia Plesh); *Polis and Koiné, a Model for Europe after Maastricht?* (dr. Dionisie Ghermani, Institut für Rumänienforschung, München).

În cadrul secțiunii "History, Geography", au fost dezvoltate comunicările: *Mihai Viteazul and Rudolph II at Prague* (dr. Radu R. Florescu, Boston College); *The Russian Tsar's Visit to Romania on the Eve of World War I* (dr. Ladis K.D. Kristof, Portland State University); *The "Open House" Project and Romania* (dr. Ernest H. Latham, Jr., U.S. Department of State, Washington, D.C.). Cele trei comunicări ale secțiunii "Journalism, Mass media" i-au avut ca autori pe dr. Doina Banciu, de la Universitatea "Valahia" din Târgoviște (Sistemul de informare și documentare în perioada tranziției în România), dr. Peter Gross, California State University at Chico, Chico, California (*Limping to Nowhere – Romanian Media and the Last Two Years*) și Dorin Popa, Prefectura Județului Iași (*American Mass media Influence on Romanian Journalism*).

Ultimele secțiuni, programate pentru partea a doua a zilei de 8 august au fost: "Economics-other", "Art, Architecture, Folklore", "Folklore", "Education, Sport", "Computer Science", "History", "Ethnic Groups", "Linguistics" și "Political Science". Am reținut, pentru exemplificare, comunicările: *Ideea muzicală – paradigma unei hermeneutici definite ca filosofie a metaforei* (dr. Dorina Pop, Institutul de Artă, Târgu Mureș), *Miorița: Actor and Spectator* (dr. Nicolae Babuts, Syracuse University, Syracuse, New York), *Macedo-românii: drepturi, doleanțe și aspirații* (dr. Aurel Ciufecu, Gateway College, New Haven) și *Semantic Description of a Romanian Verb a cădea (to fall)* (dr. Constanța Rodica Diaconescu-Ionescu, Ottawa).

Înainte de închiderea Congresului, a avut loc o adunare generală a ARA Executive Committee, cu care ocazie Profesorul Constantin Corduneanu a dat citire, la expirarea mandatului său, raportului prezidențial pe anii 1995–1998. Au mai fost prezentate un raport financiar și raportul Comitetului de nominalizări și rezultatul noilor alegeri. Președinte al ARA a fost ales dr. Ion Paraschivoiu, Profesor la École Polytechnique din Montréal. În rest, componența conducerii ARA a suportat modificări nesemnificative.

Lucrările celui de al 23-lea Congres ARA s-au încheiat cu lansarea volumului pentru care Profesorului Vladimir Tismăneanu i s-a decernat Premiul ARA pe 1998. Autorul a fost prezentat de dr. Peter Gross, care a evidențiat remarcabila activitate istoriografică a premiatului și valoarea cărții apărute în S.U.A. în luna mai a.c., apreciată de ARA ca o realizare de excepție. A răspuns autorul, care a precizat că lucrarea în discuție a fost cea mai dificilă pe care a scris-o până în prezent, anunțând că în momentul de față lucrează la un nou tom despre Stalin.

Pe 9 august, participanții la Congresul de la Rochester au vizitat Cascada Niagara, un celebru "point of interest" al Lumii Noi, în fața căreia, studioșii proveniți din atâtea domenii ale istoriei, științei, artei și culturii s-au abandonat, pentru o clipă măcar, întrebărilor suscitade de forțele dezlănțuite ale naturii.

Gheorghe I. Florescu

PERIPLU ACADEMIC

I. HOMMES ET RELIGIONS (XII)
(BUCUREȘTI, 30 AUG.–1 SEPT. 1998)

Organizată de Comunități di Sant'Egidio (Roma), împreună cu Președinția și Patriarhia Românească, a XII-a reuniune internațională *Oameni și religii*, având ca temă *La Paix est le nom de Dieu*, s-a desfășurat în Palatul Parlamentului, cu un mare număr de invitați și un public foarte numeros. Lucrările au fost precedate de o slujbă ecumenică la Catedrala Catolică, urmată de o recepție oferită de premier la Palatul Victoria (29 aug.). Cereemonia de deschidere a avut loc (30 aug.) la Parlament, în Sala Unirii, sub înaltul patronaj al Președintelui României, care a și rostit cuvenita alocuție inaugurală. Lucrările propriu-zise s-au desfășurat în aceeași incintă, pe sesiuni, sub genericul *Dieu, l'homme et les peuples*, timp de trei zile, sub bagheta câte unui președinte din numeroasele confesiuni reprezentate la reuniune.

Prima sesiune, în plen, prezidată de Petros VII, papă și patriarh de Alexandria, a prilejuit expuneri ale organizatorilor implicați: Președintele Emil Constantinescu, Patriarhul Teoctist, Andrea Riccardi (Comunități di Sant'Egidio), cu reflecții de ordin general și cu evocarea celor 11 reuniuni similare inspirate de Papa Ioan Paul II.

A doua sesiune plenară, condusă de catolicosul Ciliciei și Armenilor, Aram I, a continuat seria expunerilor cu caracter de mesaj: Abuna Paulos, patriarhul Etiopiei; Israel Meir Lau, marele-rabin al Israelului; cardinalul Achille Silvestrini, prefect al Congregației pentru Bisericile orientale; Isma'il Daftar de la Universitatea Al-Azhar din Egipt; Cornelio Sommaruga, președintele Comitetului Internațional al Crucii Roșii, care a dezvoltat unele reflecții despre "durerea omului" în lumea contemporană.

Lucrările în secțiuni (31 aug.–1 sept.) au fost organizate pe trei mari teme: I *L'Homme, l'humanisme, les religions*; II *Peuples et religions*; III *La Recherche de Dieu*, fiecare temă ("sesiune") desfășurându-se în mai multe paneluri:

- *Quel humanisme pour le troisième millénaire ? Les religions se confrontent.*
- *Les droits de l'homme et les religions.*
- *La Roumanie et l'Europe.*
- *Chrétiens et musulmans: le futur du dialogue.*
- *Un appel pour la vie, contre la peine de mort.*
- *Religions et nations entre Est et Ouest.*
- *Le peuple des pauvres.*
- *Y a-t-il un avenir pour le croyant ?*
- *Les Méditerranéens ont des contributions et conflits.*
- *Le chemin du dialogue interreligieux: problèmes et perspectives.*
- *Dire le mot Dieu au monde contemporain.*
- *Monachisme entre Orient et Occident.*
- *La Prière.*
- *L'Oecuménisme dans le troisième millénaire: crises et espoirs.*
- *Les religions japonaises face aux questions de l'Asie.*

Comunicanții au fost, în cea mai mare parte, clerici cu înalte răspunderi și reprezentanți ai unor organisme internaționale. Au luat parte însă și câțiva istorici, filosofi, literați. D-na Zoe Petre a intervenit la tema *Drepturile omului și religii*, iar subsemnatul la *Religii și națiuni între Est și Vest* (31 aug.), panelul respectiv fiind prezidat de un celebru ziarist italian, Arrigo Levi. Am crezut că e bine să insist, în ce mă privește, asupra dimensiunii ecumenice a istoriografiei, consonantă cu tema de bază a reuniunii. Alte reflecții de interes mai direct românesc au propus Bartolomeu Anania, Teodor Baconsky, Francisca Băltăceanu, Virgil Bercea, Ion Bria, Daniel Ciobotca, Andrei Pleșu, Ioan Robu, Mitropolitul Serafim, la care se adaugă alocuțiile de început și sfârșit ale Patriarhului Teoctist.

Recepții oferite de Primul Ministru, de Președinte, de Patriarh și de Comunitatea Sant' Egidio au înlesnit dialogul ecumenic și dincolo de incinta Parlamentului.

Ceremonia de închidere, desfășurată în Piața Universității, a permis gazdelor să intervină din nou, să se adopte un apel pentru pace și să se dea citire mesajului trimis de Suveranul Pontif.

Principalele texte au fost dealtfel publicate într-o broșură (*Peace is the Name of God. God, Humankind and Peoples*), iar unele comunicări multiplicat pentru uzul celor interesați.

În ansamblu, noua reuniune *Hommes et religions* s-a bucurat de un larg interes, constituind și pentru istorici un prilej de dialog pe teme ardente ale contemporaneității.

2. OPEN SOCIETY ARCHIVES (BUDAPESTA, 2-10 SEPT. 1998)

Sursele radiofonice au intrat demult în instrumentarul istoricului atent la problemele informării, propagandei, manipulării în lumea contemporană. *Open Society Archives*, având ca nucleu inițial fondurile "Europei Libere", constituie un depozit important pentru epoca "războiului rece", îndeosebi pentru studiul regimurilor comuniste din Europa Est-Centrală.

Pe temeiul unui proiect (*Romanian Historians under Communism*), am obținut un stipendiu pentru perioada 2-10 sept. a.c., timp în care am studiat o parte din fondurile conservate de la secția română a "Europei Libere", din 1951 până după 1989. Mă interesa problematica istoriografiei, îndeosebi din perioada când acea secțiune a fost condusă de istoricul Vlad Georgescu. Din păcate, informațiile sînt destul de risipite și adesea irelevante. N-am putut studia însă decât o mică parte din fondurile existente, mai ales analize asupra situației din România după "momentul 1956" și după mișcările de protest din anii '70-'80. Va trebui să revin pentru alte segmente ale Arhivei, cu intenția de a urmări mai sistematic istoriografia exilului românesc și critica discursului istoric oficial din ultima jumătate de secol. Mi-a fost util în această investigație de la OSA d. Szilagy Csaba, care lucrează acolo și cunoaște destul de bine problematica perioadei.

3. MINDERHEITEN, REGIONALBEWUSSTSEIN UND ZENTRALISMUS IN OSTMITTELEUROPA AM BEISPIEL SIEBENBÜRGEN (HEIDELBERG, 11-13 SEPTEMBER 1998)

Ajunsă la a 36-a ediție, sesiunea anuală organizată de *Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde* a avut loc la Heidelberg, cu o temă privind chestiunea minorităților, în legătură cu spiritul regional și centralismul din zonă. Transilvania a fost plasată din nou în miezul atenției, cum era și firesc, de data asta sub impulsul unor preocupări mai largi pe tema regionalismului și a descentralizării în Europa.

Invitat să iau parte la lucrări, am avut ocazia să constat că momentul se plasa la două decenii după o altă colaborare de acest fel, care n-a rămas fără ecou. De astă dată, mi s-a propus să dezvolt în plen *Influența culturală franceză și centralismul statal în Europa de Sud-Est*, ședința având ca temă chiar raportul dintre regionalism și centralism. M-am bucurat să constat că aceeași temă a tratat-o Harald Heppner (Graz), sub unghi european, în timp ce Konrad Gündisch a raportat-o la Transilvania medievală. Chestiunea autonomiei și autodeterminării a căzut în sarcina lui Stefan Troebst de la *European Centre for Minority Issues* (Flensburg), instituție reprezentată la simpozion și de Kinga Gál, care s-a ocupat de problema autonomiei minorităților în România.

Preocuparea de a conferi reuniunii o cît mai amplă deschidere a fost evidentă, organizatorii (Dr. Günther Tontsch, Dr. Harald Roth) invitând la lucrări și specialiști din Londra (R. Clogg), Graz (H. Heppner), Budapesta (Gábor Gyáni), Pécs (László Katus), Sibiu (J. Bottesch, J. Pál, P. Philippi) etc. Comunicările urmează a fi publicate în revista *Cercului*, unde se așteaptă colaborări din România pe teme de interes comun.

4. INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON RIGAS VELESTINLIS (ATENA, 21–22 SEPT. 1998)

Împlinirea a două secole de la moartea lui Rigas, eroul renașterii naționale grecești, a prilejuit unele manifestări de înalt prestigiu în patria sa. Am avut cinstea să fiu invitat la două din ele (Velestino, 10-12 sept.; Atena, 21-22 sept.), dar n-am putut lua parte decât la ultima. Organizat sub patronajul președintelui țării, *Simpozionul internațional Rigas Velestinlis* a avut loc la Universitatea "Capodistria" din Atena, în zilele de 21-22 sept. 1998, cu participarea unor specialiști din zona în care "personajul" și-a desfășurat activitatea.

În prima zi, după alocuția inaugurală, rostită de rectorul Universității, Constantinos A. Dimopoulos și după salutul adresat de primarul Atenei, au urmat expuneri despre *Proiectele politice ale lui Rigas* (acad. Aristovoulos Manessis), *Prima și a doua funcție redefinite: Balcanii la 1789* (Traian Stoianovich, Rutgers/WA), *Sugestii pentru un studiu critic despre Rigas* (Paschalis Kitromilides), apoi un program artistic pe tema: *Secolul XVIII - revoluționarii compun muzica*.

A doua zi, au făcut comunicări acad. Nikolai Todorov (Sofia) despre *Rigas și Pasvanoglu*, subsemnatul despre *Accente românești în Sudestul European pe vremea lui Rigas*, acad. Virgil Cândea despre *Orașul București în epoca lui Rigas*, Paskal Milo (Tirana) despre *viziunea lui Rigas și convergențele contemporane în Balcani*, Constantinos Svolopoulos despre *Rigas Velestinlis și cooperarea între popoarele sud-est europene*.

Programul s-a încheiat cu un recital de muzică grecească inspirată de cântecele și scrisul lui Rigas. O vizită la Centrul de Studii Neoclenice mi-a dat puțină să constat cât de puțin au fost puse în valoare istoriografic legăturile dintre români și lumea balcanică.

5. HUMBOLDT-KOLLOQUIUM DER BALKAN-LÄNDER (ISTANBUL, 25–27 SEPT. 1998)

La seria acțiunilor zonale din ultimii ani, Fundația "Alexander von Humboldt" a adăugat încă una, organizând la Istanbul un colocvii al bursierilor din regiunea Balcanilor. Delegația forului organizator a fost alcătuită din dr. Manfred Osten, dr. Thomas Hesse, dr. Wolfgang Holl, Ruth Kader, Nurten Cinarcik. Au luat parte peste o sută de invitați, între care opt români: Mircea Babeș, Mircea Buza, Mircea Flonta, Gh. Firca, Liviu Gozariu, Oltea-Daniela Joja, Jozsef Kelemen, Alexandru Zub.

Fiind vorba de specialități foarte diverse, nu s-a ajuns la un program unitar, coerent, însă câteva linii directoare se pot deosebi totuși. Mai întâi, gazdele au ținut să-și prezinte "excelențele", cu preocuparea evidentă de a pune în lumină progresele Turciei în știință, tehnologie, artă. Conferința festivă a avut ca temă tocmai descrierea sistemului de cercetare din țara-gazdă (Dincer Ulku).

Contribuțiile românești s-au referit la cercetarea arheologică (M. Babeș), putere și responsabilitate (M. Flonta), protecția mediului (M. Buza). Personal, am intervenit în discuțiile despre monumentele istorice și despre nevoia de a extinde cooperarea științifică în Balcani.

Proxima reuniune humboldtiană de același caracter ar putea avea loc la București, înainte sau după Congresul de Studii Sud-Est Europene, pe baza propunerii deja făcute de M. Babeș.

Se înțelege, pe parcursul lucrărilor s-au ivit oportunități de vizitare a unor muzee și mai ales a centrului istoric, uimitor în atâtea privințe.

6. MEMORY-COMMUNICATION-IDENTITY (Timișoara, 8–11 oct. 1998)

Un inimos grup de tineri, preocupați de antropologie culturală și istorie orală au organizat, sub egida Universității de Vest, între 9 și 11 oct. 1998, o reuniune "euroregională" la Timișoara, având ca temă relația dintre *memorie-comunicare-identitate*.

Reuniunea, sprijinită financiar de Fundația pentru o Societate Deschisă și alte organisme, s-a bucurat de un larg interes, nu doar local. Programul a inclus peste 60 de comunicări și

intervenții, organizate în "cursuri pentru studenți", mese rotunde, ateliere, toate de un interes indiscutabil.

Personal, am luat parte la un "atelier" despre *Istoria orală: probleme teoretice și de metodă*, evocând preocupările existente la Iași în acest domeniu și subliniind nevoia unei instituționalizări mai severe a cercetării. Am participat, deasemeni, la o "masă rotundă" consacrată *Anului 1956*, la care au fost invitați Aurel Boghiu, Caius Muțiu, Teodor Stanca, foști lideri ai mișcării studențești timișorene din timpul Revoluției Maghiare.

Menționez, între alte contribuții, pe cele aduse de d-nii Gh. Onișoru și Cătălin Turliuc, în sarcina cărora ar cădea să intensifice colaborarea cu "grupul" timișorean și cu nou fondată Asociație Română de Istorie Orală.

Al. Zub

SIMPOZIONUL INTERNAȚIONAL "BUCOVINA ÎN TIMPUL PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL"

La invitația trimisă de Österreichisches Ost- und Südosteuropa-Institut (Institutul Austriac de Studii Est și Sud-Est-Europene) din Viena, în perioada 2-3 septembrie 1998, am participat la simpozionul internațional de istorie cu tema: *Die Bukowina um die Zeit des 1. Weltkrieges* (Bucovina în timpul primului război mondial), desfășurat în Cernăuți (Ucraina).

Organizarea simpozionului a fost realizată de Departamentul Austriac pentru Cooperare Internațională, de Institutul Austriac de Studii Est și Sud-Est-Europene, ambele din Viena, precum și de Biblioteca Austriacă de pe lângă Universitatea din Cernăuți, în colaborare cu Universitatea din Cernăuți și Centrul de Studii Bucovina de pe lângă aceeași universitate și s-a bucurat de sprijinul Ministerului Federal de Externe al Austriei. Această reuniune științifică internațională, ale cărei lucrări s-au desfășurat în limba germană și ucraineană, a fost găzduită în Sala roșie a Universității din Cernăuți (aflată azi în fostul palat al Mitropoliei ortodoxe a Bucovinei). La simpozion au participat istorici din Austria, Ucraina și România.

Lucrările simpozionului au fost deschise, în dimineața zilei de 2 septembrie 1998, prin urările de bun sosir transmise participanților de rectorul Universității din Cernăuți, Stepan Kostîșin, de dr. Bernhard Stillsfried, din partea Departamentului Austriac pentru Cooperare Internațională, de dr. Ilona Slawinski, din partea Institutului Austriac Est și Sud-Est-European și de prof. dr. Oleg Panciuc, directorul Centrului de Studii Bucovina din Cernăuți.

În continuare, în ședința de dimineață, au fost susținute comunicările: *Die Bukowina in den Jahren des 1. Weltkrieges* (Bucovina în anii primului război mondial) de prof. dr. Vasyl Botuşanski, decanul Facultății de istorie din Cernăuți; *Die politische Vertretung und Verwaltung in der Bukowina vor und nach 1918* (Reprezentarea politică și administrația în Bucovina înainte și după 1918) de Otto Hallabrin, cercetător la Bukowina Institut din Augsburg; *Czernowitz im Jahre 1918* (Cernăuții în anul 1918) de Oleksander Masan, prof. dr. la Universitatea din Cernăuți și *Ukrainische Abgeordnete in den Jahren des 1. Weltkrieges* (Deputații ucraineni în anii primului război mondial) de prof. dr. Oleksander Dobrjansky, de la aceeași universitate. Discuțiile ce au urmat s-au referit în principal la locul Bucovinei în cadrul frontul austro-rus, la atitudinea favorabilă a minorității germane din Bucovina față de actul unirii cu România, la atitudinea deputaților ucraineni față de Monarhia de Habsburg și față de crearea statului ucrainean ș. a.

În ședința din după-amiaza aceleiași zile prof. dr. Vasyl Rasevyci, de la Universitatea din Lwow, a susținut comunicarea: *Die ukrainische Politik Österreich-Ungarns zur Zeit des 1. Weltkrieges* (Politica ucraineană a Austro-Ungariei în perioada primului război mondial). A urmat dr. Serghei Troian, de la Centrul de studii Bucovina al Universității din Cernăuți, cu comunicarea: *Der slawische Faktor in den österreichischen "Mitteleuropa-Konzeptionen" vor und während des 1. Weltkrieges* (Factorul slav în concepțiile austriece de "Mitteleuropa" înainte și în timpul primului război mondial) și subsemnatul cu: *Die Bukowiner Rumänen: Vom Loyalismus zum Irredentismus* (Românii bucovineni: de la loialism la iredentism). Deoarece prof.dr. Andrei Corbea-Hoisie, de la Universitatea din Iași nu a fost prezent, comunicarea Domniei sale: *Die*

Rumänisierungsdebatte in dem Czernowitzer deutschsprachigen Zeitungen im Jahre 1919 (Dezbaterea românizării în ziarele de limbă germană din Cernăuți din anul 1919) a fost prezentată în rezumat ucrainean.

Dezbaterile ce au urmat pe marginea comunicărilor prezentate s-au axat, mai ales, pe rolul jucat de Austro-Ungaria în implimentarea ideii necesității constituirii unui stat ucrainean, ca o contrapondere față de Rusia, precum și asupra rolului unor personalități politice românești în realizarea actului unirii din 1918, a principiului în numele căruia românii au revendicat pentru ei întreaga Bucovină, în disputa teritorială româno-ucrainene de la sfârșitul primului război mondial etc. Comunicarea pe care am prezentat-o a stârnit un viu interes din partea colegilor ucraineni, suscitând discuții animate cu prof. dr. Botușanski, Masan și Dobrjanski, care, în final, au apreciat obiectivitatea prezentării faptelor istorice.

În ședința din dimineața zilei de 3 septembrie, pe care am prezidat-o, au fost prezentate cinci comunicări. Pentru început cercetătorii dr. Erwin A. Schmidl și dr. Wolfgang Eitschmann, ambii de la Biroul de Istorie Militară al Ministerului Apărării Naționale din Austria, au abordat două teme interesante privitoare la: *Die Armee des Vielvölkerreiches* (Armata imperiului multinațional) și *Die Ostfront im 1. Weltkrieges* (Frontul de răsărit în primul război mondial). Apoi au urmat comunicările: *Kriegsgefangene der Habsburgermonarchie in der Ukraina* (Prizonierii de război din Monarhia de Habsburg în Ucraina), susținută de Reinhard Nachtigal de la Universitatea din Freiburg am Brisgau (Germania); *Die Kooperation der Nachfolgestaaten Österreich-Ungarns bei der Repatriierung der Kriegsgefangenen* (Cooperarea țărilor succesoare Austro-Ungariei la repatrierea prizonierilor de război), de dr. Hans Leidinger, de la Universitatea din Viena și, în fine, dr. Serghei Popik, colaborator extern al Centrului Bucovina din Cernăuți, cu: *Der 1. Weltkrieg und historische Schicksale von Ukrainern in Galizien und in der Bukowina* (Primul război mondial și soarta istorică a ucrainenilor în Galiția și în Bucovina).

Întrebările și discuțiile care au urmat s-au referit la structura pe naționalități a armatei austro-ungare, la concepția și strategia austriacă a războiului cu Rusia, la evoluția situației prizonierilor de război austro-ungari din lagărul de la Darnița de lângă Kiev, în funcție de evoluția evenimentelor politice din Rusia, la implicarea Austriei, Poloniei, României, Cehoslovaciei etc. în combaterea propagandei bolșevice și a infiltrării ideilor revoluționare comuniste, făcute prin intermediul prizonierilor de război din Rusia ș.a.

După-masă au fost prezentate comunicările: *Vom Kronland zur rumänischen Provinz. Literarische Zeugnisse zur Geschichte von Czernowitz von 1914-1920* (De la provincie de coroană la provincie românească. Mărturii literare la istoria Cernăuților din 1914-1920), de prof. dr. Joseph Strelka, de la Universitatea din New York; *Ukrainische Autoren um die Zeit des 1. Weltkrieges* (Autori ucraineni din preajma primului război mondial), de prof. dr. Petro Rychlo, de la Universitatea din Cernăuți și *Das österreichische Theater in Czernowitz im 20. Jahrhundert* (Teatrul austriac din Cernăuți în secolul al XX-lea), de dr. Ilona Slawinski, de la Institutul Austriac de Studii Est și Sud-Est-Europene din Viena. Discuțiile s-au referit la intensă activitate literară germană desfășurată la Cernăuți, în perioada interbelică, care a dat nume celebre ca Paul Celan ș.a.; la dezvoltarea presei în limba ucraineană; la situația teatrului austriac (german) din Cernăuți în timpul războiului și după război etc.

În încheierea lucrărilor simpozionului, în Sala de marmură a Universității din Cernăuți s-a desfășurat lansarea volumului: *Glanz und Elend der Peripherie. 120 Jahre Universität Czernowitz*, editat de Ilona Slawinski și Joseph Strelka, urmată apoi de un concert de muzică clasică susținut de o formație instrumentală din Tirol.

Mihai-Ștefan Ceașu

MĂSURĂ ȘI ELEGANȚĂ: PROFESORUL ION TODERAȘCU LA 60 DE ANI

Cei care-l cunosc pe profesorul Ion Toderașcu, atât slujitorii de vocație ai primei universități a țării, cât și foștii colegi și studenți, nu și-l pot imagina altfel decât oficiind de la înălțimea emblematică a unei catedre, adică de acolo de unde se rostesc numai adevăruri și consilii care trasează și apoi fixează traiectoria devenirii de sine a cuiva. Dl Ion Toderașcu a fost "construit" – fizic și intelectual – pentru a descoperi și modela conștiințe care, la rândul lor, își vor asuma ipostaza de îndrumători ai acelor care se vor constitui, în timp, într-o generație, adică o treaptă distinctă a ridicării generale românești.

Student strălucit, a cărui propensiune către investitura de dascăl a fost evidentă dintotdeauna, dl Ion Toderașcu s-a afirmat, dintru început chiar, și ca un cercetător de excepție, sondând trecutul, talmăcindu-i tainele și dezvăluindu-i pildele, pentru a le împărtăși apoi acelor care aveau nevoie de învățătura și reperele în virtutea cărora își vor călăuzi viitorul.

S-a născut la 9 septembrie 1938, în comuna Urechești, Bacău, devenind student al Universității "A.I. Cuza" în 1957. Din 1962 și până în prezent a funcționat ca profesor la Facultatea de Istorie a Universității ieșene, traversând, cu diligență și inteliecție, toate treptele ierarhiei universitare, deși a suferit, ca toți cei din generația sa, consecințele unor blocaje artificioase, caracteristice unor vremuri anormale. În 1990 a devenit profesor universitar și conducător de doctorat, competențe firești și absolut meritate, care complineau o carieră educațională și științifică exemplară. După un scurt antrac, în care a condus un departament al Facultății de Istorie, dl Ion Toderașcu a devenit Prorector al Universității "A.I. Cuza", ocupându-se de resortul programelor didactice ale acesteia, prepotență pe care o deține și astăzi. Studios statornic și pertinent, Domnia sa a beneficiat, în anii 1974–1975, de o specializare profesională la Universitatea din Gand (Belgia), ale cărei rezultate s-au reflectat bineînțeles în activitatea de educator și istoric. În această din urmă ipostază, a participat la numeroase manifestări științifice naționale și internaționale, precum Congresul Internațional de Științe Istorice de la București (1980) și cel de la Stuttgart (1985). Între anii 1992–1998 a întreprins diferite călătorii profesionale la universitățile din Poitiers și Angers (Franța), precum și la cea din Perugia (Italia). Preocupat și angajat în reformarea și progresul învățământului universitar, profesorul Ion Toderașcu a coordonat în anii 1992–1995 Programul *Tempus I*, în care au fost implicate ca parteneri, Universitatea "A.I. Cuza", Universitatea Tehnică "Gh. Asachi" din Iași, Universitatea de Vest din Timișoara, precum și Universitățile din Angers, Poitiers și Orleans din Franța. Din 1996 este director al Programului de înregistrare și monitorizare a performanțelor educative în sistemul de credite transferabile la patru dintre cele mai importante universități din România, reunite în Consorțiu "Universitaria". Doi ani mai târziu a fost ales membru în Consiliul Național "Socrates" și președinte al Departamentului "Erasmus", din cadrul acestui organism profesional, care și-a propus reformarea învățământului superior românesc și trecerea la sistemul de credite transferabile (ECTS). În această ipostază a participat la seminariile și întrunirile pregătitoare care au avut loc la Bruxelles, Groningen, Perugia, Paris și Bordeaux. Concomitent, a colaborat, începând din 1997, la Acordul de cooperare didactică și științifică între Departamentele de Istorie ale Universităților din Iași și Angers.

O componentă esențială a biografiei profesorului Ioan Toderașcu o reprezintă, așa cum era de așteptat, activitatea științifică. A optat, atunci când s-a pus problema specializării, pentru studierea istoriei medievale, ajungând repede unul dintre cunoscătorii consacrați și respectați ai acestui domeniu de cercetare, care presupune calități deosebite, proprii intelectualului înzestrat cu harul scrutării aceluși timp inconfundabil, definitoriu pentru devenirea neamului nostru. Competent și perseverent, dl Ion Toderașcu și-a extins, treptat, aria sondajelor științifice, dobândind în 1977 titlul de doctor în istorie. Șapte ani mai târziu a devenit unul dintre laureații Premiului "N. Bălcescu" al Academiei Române.

De-a lungul anilor, a publicat numeroase studii în reviste universitare și academice de istorie, propunând interpretări noi sau avansând opinii care au contribuit la elucidarea ori apropierea de adevăr în cazul unor subiecte care necesitau continuarea documentării, precum și modificarea unor concluzii îndoielnice, deci discutabile. Alte contribuții valoroase s-au constituit

în diferite capitole ale unor monografii tematice ori culegeri de studii. A semnat prefețele unor volume, a scris evocări, numeroase recenzii și note bibliografice, toate configurând o operă ce evidențiază un profil intelectual inconfundabil. În 1988 a publicat volumul *Unitatea românească medievală*, pentru ca în 1994 să revină la preocupările dintotdeauna cu *Permanențe istorice medievale*. Aceștia li s-au adăugat două elaborate cu caracter didactic: *Crestomație de istorie medie a României* (1977, reeditată în 1984) și *Alianța politico-militară dintre Țările Române. Idee și faptă* (1984). În calitate de coautor, a compărut pe copertele volumelor: *Istoria românilor* (1992) și *Istoria românilor* (1996). Ca editor a tipărit *Prelegeri universitare inaugurale (1843–1943)*. *Un secol de gândire istoriografică românească* (1993), Gheorghe I. Brătianu, *Cuvinte către români* (1996), volumul de documente *Noul Palat Universitar de la Copou. 100 de ani de la inaugurare* (1997), precum și ediția Gheorghe I. Brătianu, *Originile și formarea unității românești* (1998). În curând va apărea cartea *Țările Române în secolele XIV–XV. Orientări politice și acțiuni militare*. Este unul dintre autorii *Istoriei românilor*, tratat inițiat de Academia Română, care se vrea o lucrare fundamentală a acestui sfârșit de secol și de mileniu.

Profesorul Ion Toderașcu este, incontestabil, o personalitate marcantă a Universității ieșene, atât în calitate sa de educator, de om al catedrei, cât și în aceea de diriguitor, deci de factor de decizie. În cei 35 de ani de când celebrează, prin cursurile pe care le predă, trecutul românesc, deci istoria neamului, zeci de promoții dintre foștii săi studenți au devenit educatori, cercetători, diplomați, politicieni etc., fiecare încercând să contribuie, în domeniul lui, la normalizarea unei societăți aflate mereu sub amenințarea timpului. Îndrumător prin excelență, integru, ca moralitate, și iubitor al noului, dl Ion Toderașcu – un orator înăscut – impresionează printr-o ținută academică impecabilă, prin acuitate, prin erudiție și farmec personal. Studiosul care a fost dintotdeauna ni se înfățișează sub același chip, înlocuind doar zâmbetul afabil al celui obișnuit să dialogheze, cu o cută a frunții, "însemn" unic al cercetătorului aplecat asupra documentului, care încearcă să descopere ce informații tainice ne-au transmis secolele demult apuse prin slovele lor dedalice îndeobște și enigmatice în aparență. Între intimitatea creată și întreținută de lectură și apoi de întrebarea sugerată de un vechi hrisov și spațiul luminos al unui amfiteatru, profesorul Ion Toderașcu ni se înfățișează întotdeauna ca o personalitate complexă, dar egală sieși, ce îmbină eleganța și fascinația educatorului cu rigurozitatea și măsura suscitată de "ritualul" descifrării trecutului, în vederea descoperirii adevărului.

Cu ocazia acestei aniversări, una a bilanțului, ca împlinire, dar și a bucuriei planurilor de viitor, îi urăm profesorului Ion Toderașcu LA MULȚI ANI!

Gheorghe I. Florescu

ABREVIERI

AAR	= Analele Academiei Române
AB	= Arhivele Basarabiei
AHR	= The American Historical Review
AIAC	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj
AIAl	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie "A. D. Xenopol", Iași
AIIC	= Anuarul Institutului de Istorie Cluj
AIINC	= Anuarul Institutului de Istorie națională, Cluj
AIIX	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie "A. D. Xenopol", Iași
AISC	= Anuarul Institutului de Studii Clasice
ALIL	= Anuarul de lingvistică și istorie literară, Iași
AM	= Arheologia Moldovei
AMAE	= Arhivele Ministerului Afacerilor Externe, București
AMB	= Arhivele Municipiului București
AMN	= Acta Musei Napocensis
AMP	= Acta Musei Porolissensis
AnM	= Analele Moldovei
APR	= Analele Parlamentare ale României
AR	= Arhiva Românească
ArhGen	= Arhiva Genealogică
ARMSȘ	= Academia Română. Memoriile Secțiunii Științifice.
ARMSI	= Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorie.
ASB	= Arhivele Statului București
ASB, AN	= Arhivele Statului București. Fond Achiziții noi.
ASB, Doc. ist.	= Arhivele Statului București. Fond Documente istorice (fond provenit de la Academia Română)
ASBc	= Arhivele Statului Bacău
ASBt	= Arhivele Statului Botoșani
ASG	= Arhivele Statului Galați
ASI	= Arhivele Statului Iași
ASMh	= Arhivele Statului Mehedinți
ASO	= Arhivele Statului Oradea
ASRI	= Arhiva Serviciului Român de Informații, București
ASTm	= Arhivele Statului Timișoara
AȘUI	= Analele Științifice ale Universității "Al. I. Cuza", Iași
AT	= Arhivele Totalitarismului, București
AUB	= Analele Universității București
BAR	= Biblioteca Academiei Române
BCMI	= Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice
BIFR	= Buletinul Institutului de Filologie Română "A. Philippide"
BMI	= Buletinul Monumentelor Istorice
BOR	= Biserica Ortodoxă Română
BS	= Balkan Studies, Thesaloniki

CG	= Cuget românesc
CI	= Cercetări istorice (ambele serii)
CMRS	= Cahiers du Monde Russe et Soviétique
CvL	= Convorbiri literare (ambele serii)
DAD	= Dezbaterile Adunării Deputaților
DIR	= Documente privind istoria României
DR	= Dacoromania
DRH	= Documenta Romaniae Historica
FHDR	= Fontes Historiae Dacoromanae
GB	= Glasul Bisericii
IN	= "Ioan Neculce". Buletinul Muzeului Municipal Iași.
JGO	= Jahrbücher für Geschichte Osteuropas
MA	= Mitropolia Ardealului
MB	= Mitropolia Banatului
MI	= Magazin Istoric, București
MMS	= Mitropolia Moldovei și Sucevei
MO	= Mitropolia Olteniei
MOF	= Monitorul Oficial, București
RA	= Revista arhivelor
RdI	= "Revista de istorie", București
RER	= Revue des Études roumaines
RESEE	= Revue des Études Sud-Est Européennes
RFR	= Revista Fundațiilor regale
RHSEE	= Revue Historique de Sud-Est Européen, București
RI	= Revista istorică
RIR	= Revista istorică română
RITL	= Revista de istorie și teorie literară
RMM	= Revista Muzeelor și Monumentelor
Rsl	= Romanoslavica
SAI	= Studii și articole de istorie, București
SCIA	= Studii și cercetări de istoria artei, București
SCIIF	= Studii și cercetări de istorie literară și folclor, București
SCIVA	= Studii și cercetări de istorie veche și arheologie
SCSI	= "Studii și cercetări științifice. Istorie", Iași
SEER	= The Slavonic and East European Review
SMIM	= Studii și materiale de istorie medie, București
SODF	= Südostdeutsche Forschungen, München
SOF	= Südost-Forschungen, München
SRdI	= Studii. Revistă de istorie
SUBB	= Studia Universitatis Babeș-Bolyai
TD	= Thraco-Dacica, Institutul Român de Tracologie, București

TIPARUL EXECUTAT LA
IMPRIMERIA EDITURII UNIVERSITĂȚII
„ALEXANDRU IOAN CUZA” DIN IAȘI

6600 Iași, Str. Pacurari nr. 9, tel. 032-114947

Format: 70×100/16

Coli tipo: 17

Apărut: 2000

Comanda: 1100

Anuarul Institutului de Istorie "A. D. Xenopol" – care continuă, din 1964, seria de istorie a revistei "Studii și cercetări științifice", Iași, apărută între 1950 și 1963 – cuprinde studii, comunicări, note, recenzii ș.a., consacrate istoriei românilor, istoriei relațiilor internaționale ale României, istoriei universale etc. Publicația se adresează cercetătorilor din domeniul istoriei românești și universale, profesorilor, studenților și tuturor celor interesați în cunoașterea și studierea istoriei.

La sediul redacției se mai află și pot fi procurate prin comandă următoarele tomuri:

XXI/1984, 728 p.

XXII/1985, 1–2, 1016 p.

XXIII/1986, 1–2, 1160 p.

XXIV/1987, 1–2, 1420 p.

XXV/1988, 1–2, 1338 p.

XXVI/1989, 736 p.

XXVII/1990, 272 p.

XXVIII/1991, 416 p.

Supliment I (C. Istrati, *Condica visteriei Moldovei din anul 1816*), 154 p.

Supliment II (D. Șandru, *Populația rurală a României între cele două războaie mondiale*), 214 p.

Supliment III (Gh. Buzatu și Gh. I. Florescu, *Al doilea război mondial și România. O Bibliografie*), 214 p.

Supliment X (Adrian Macovei, *Moldova și Țara Românească, de la unificarea economică la unirea politică din 1859*, 138 p.

Supliment XI (*Temps et changement dans l'espace roumain*, vol. îngrijit de Al. Zub), 262 p.

În atenția colaboratorilor

Anuarul Institutului de Istorie "A. D. Xenopol" acceptă pentru publicare studii (circa 30 p.), articole (până la 20 p.), recenzii (circa 5 p.), note bibliografice (1-2 p.) și dări de seamă privind viața științifică internă și internațională. În cazul studiilor care depășesc 30 p., autorii sunt rugați să procedeze la împărțirea textului, încât acesta să poată fi publicat în numere consecutive ale *Anuarului*.

Toate materialele vor fi prezentate redacției în două exemplare, dactilografiate la două rânduri, cu notele așezate la sfârșitul textului. Studiile vor fi în mod obligatoriu însoțite de un rezumat într-o limbă de largă circulație.

Materialele vor fi trimise redacției până cel târziu în luna iunie, pentru a putea fi publicate în tomul pe anul respectiv. Acceptarea materialelor spre publicare se face pe baza unor referate elaborate de specialiști. Redacția își rezervă dreptul de a planifica apariția materialelor.

ISSN 0074-39X